

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Historické vědy – české dějiny

Tomáš Klimek

**Vnímání prostoru a orientace v krajině
v českém středověku (12.-14. století)**

**Perception of Space and Orientation in the
Countryside in the Czech Middle Ages
(12th-14th century)**

Disertační práce

vedoucí práce - prof. PhDr. Josef Žemlička, DrSc.

2011

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Obsah

1. Úvod

1.1. Vymezení tématu

1.2. Prameny a potíže jejich interpretace

1.3. Literatura

2. Koncept (ne)abstraktního prostoru

2.1. Koncept moderního prostoru

2.2. Archaičnost termínu prostor pro středověké myšlení a odraz filozoficko-teologických schémat v textech kronik a listin z českého prostředí

2.2.1. (Ne)abstraktní prostor ve středověké filozofii a problematika místa

2.2.2. Středověké převzetí Aristotelovy koncepce prostoru

2.2.3. Heterogenita, příznakovost, hierarchie a vertikálnita prostoru ve středověké filozofii

2.2.4. Pojetí (ne)abstraktního prostoru v textech kronik a listin z českého prostředí

2.2.5. Heterogenita prostoru v textech z českého prostředí a otázka relativity a *zažitosti* prostoru

2.2.5.1. Jednotka prostoru

3. Les – výlučný typ středověké krajiny?

3.1. Les jako literární klišé

3.2. Fyzická podoba lesa a český mezioborový výzkum

3.3. Strach z lesa v lidové imaginaci a faktické nebezpečí

3.4. Postavení lesa v okolní krajině

4. Orientace v krajině

4.1. Přímé popisy cest a problémů spjatých s orientací v terénu

4.2. Určování polohy a směru

- 4.2.1. Problémy interpretace geografických údajů
- 4.2.2. Exkurz: sonda k charakteru použitých narativních textů – význam geografických určení v textech kronik
- 4.2.3. Lokalizace míst a ploch v terénu
 - 4.2.3.1. Analýza způsobů lokalizace
 - 4.2.3.2. Výrazy určující blízkost vodního toku
 - 4.2.3.3. Výrazy vyjadřující horizontální blízkost – *prope, circa, inter, iuxta, adiacens, apud, penes, non longe, fere*
 - 4.2.3.4. Výrazy vyjadřující pozici na vertikální ose – *super, sub, supra, infra*
 - 4.2.3.5. Kombinace více určujících výrazů v jediném textu
 - 4.2.3.6. Udání vzdálenosti určením měrných hodnot
 - 4.2.3.7. Shrnutí oddílu o lokalizaci míst a ploch v terénu
- 4.2.4. Určování směru
 - 4.2.4.1. Směrové statické výrazy – *ultra, retro*
 - 4.2.4.2. Směrové dynamické výrazy – *ante, per, trans*
 - 4.2.4.3. Předložky *ex, de a a/ab* – vyjádření *od*
 - 4.2.4.4. Předložky *ad, in, contra, versus*
 - 4.2.4.5. Závěrečné poznámky k způsobu používání směrových předložek
- 4.3. Určování strany
 - 4.3.1. Světové strany
 - 4.3.2. Další způsoby určení stran
 - 4.3.2.1. Levá, pravá
 - 4.3.2.2. Jiné a relativní způsoby určení stran
- 4.4. Shrnutí o orientaci
- 5. Závěr
- 6. Seznam použité literatury a pramenů

Úvod

Vím, že v tomto nástinu toho ještě mnoho chybí, ale první vydání je vždy pouhým pokusem.

Voltaire

Vymezení tématu

Tématu prostoru a místa moderní věda obecně věnovala velmi málo pozornosti a mnozí historikové vývoj náhledu na prostor ve svých pracích nezohledňují.¹ Vnímání *prostoru*, zjednodušeně řečeno okolí, které nás obklopuje, je mnohem více dané zkušeností a kulturou, než že bychom jej měli již vrozené, jak většina lidí předpokládá. Obrazu trojrozměrného prostoru zprostředkovaného zrakem se musíme nejprve učit porozumět zkušeností. Lidé, kteří byli následkem šedého zákalu od narození slepí a nabyli zraku až po operaci, stěží rozeznávají jednotlivé objekty, natož aby je byli schopni vidět trojrozměrně. Musejí se nejprve naučit poznávat vztah mezi šířením světla a tvarem jednotlivých předmětů.² Prostor prostředkovaný smysly novorozeněti je jednolitý a neměnný a teprve postupně z něho v jeho imaginaci vystupují jednotlivé předměty a dítě si vytváří vizuální, hmatové a imaginární prostory.³

Podle etnografických pozorování kultur přírodních národů se abstraktní představy o prostoru nevytváří z pouhé zkušenosti s ním. Prostor je nejprve pouhou náhodnou skupinou konkrétních místních směrů, více či méně uspořádaných, z nichž každý je spojen s určitou emoční reminiscencí. Tento primitivní prostor může korespondovat s prostorem společným určité skupině, rodině nebo kmeni, ale teprve astronomické nebo meteorologické události mohou obdařit jisté směry hodnotami a obecnějším významem.⁴

Téma vnímání prostoru zasahuje do mnohých vědních oborů a existuje řada prací, které se jím speciálně zabývají. Jejich autoři zkoumají vývoj vnímání prostoru, jeho psychologické aspekty, analyzují kosmologické výklady ve filozofických a teologických koncepcích, zabývají se vlivem vnímání prostoru

¹ WALLERSTEIN, Imanuel a kol., Kam směřují sociální vědy, Praha 1998, s. 11–20; Totéž platí pro další obory. Britský archeolog Tilley si povšiml, že existuje celá řada literatury o pohybech a lovení prehistorických lidí v prostoru bez ohledu na kosmologii, mýty a toho, co si o prostoru mysleli. Zároveň také máme literaturu opačnou – nedbající na fyzické přesuny a reálný prostor - TILLEY, Christopher, A phenomenology of landscape : places, paths, and monuments, Oxford – Providence 1994, s. 22.

² TUAN, Yi-Fu, Topophilia. A Study Of Environmental Perception, Attitudes, and Values, New Jersey 1974, s. 5-10.

³ New Catholic Encyklopedia, 13, Seq-The, Detroit - New York - San Diego - San Francisco - Cleveland - New Haven, Conn. - Waterville, Maine - London - Munich 2003, s. 373-375.

⁴ JAMMER, Max, Concepts of Space, The History of Theories of Space in Physics, Harvard 1954, s. 5-6.

na průběh událostí, politiku, podobu architektury. Výrazně interdisciplinární téma zasahuje do historie, etnografie, sociologie, politologie, filozofie i psychologie.⁵

V této práci bych se chtěl zabývat vnímáním prostoru v *českém* středověku a jeho vývojem od počátku 12. do konce 14. století. Zaměřím se na jeho praktické dopady při procházení krajinou a bude mě zajímat, jak na člověka působilo prostředí, které jej obklopovalo, a jakým způsobem se v něm orientoval.

Prohlížíme-li si pozorněji nějakou památku středověkého umění, často nás zarazí neobvyklá perspektiva, prostorové uspořádání či pitoreskní tvar, aniž si většinou přičinu nezvyklosti svého dojmu vůbec uvědomíme. Je to dáno jednak odlišným dobovým náhledem na funkci umění a uměleckých výtvorů, ale také specifickým středověkým chápáním samotné prostorovosti. Myslím, že můžeme mluvit o typicky středověkém pojetí prostoru, souvisejícím s filozoficko-teologickými koncepty stejně jako s prostým dobovým vnímáním fyzického prostředí. Přiblížit a rozkrýt některé z aspektů tohoto pojetí a ukázat jejich odraz v myšlenkových strukturách každodenního života bude hlavním cílem, který si tato práce před sebe klade.

Na úvod je třeba poznamenat, že téma má jedno úskalí. Ve středověku neexistovalo pojetí prostoru v takovém významu, jak jej chápeme dnes. Samotný termín *spatium* neznamenal *prostor* v moderním smyslu slova, byť

⁵ PATOČKA, Jan, Prostor a jeho problematika, *Estetika* 27, 1991, s. 1-37; HATFIELD, Gary, Kant on the perception of space (and time), in: *The Cambridge Companion to Kant and Modern Philosophy*, ed. by Paul Guyer, Cambridge – New York – Melbourne – Madrid – Cape Town – Singapore – São Paulo 2006, s. 61-93; NEWCOMBE, Nora, *Making space: the development of spatial representation and reasoning*, Cambridge 2000; CROSBY, Alfred W., *The Measure of Reality. Quantification and Western Society, 1250-1600*, Cambridge 1997; THRIFT, Nigel, *Spatial Formations*, London 1996; *The Anthropology of Landscape. Perspectives on Place and Space*, ed. by Eric HIRSCH - Michael O'HANLON, Oxford 1995; POCOCK, David, *Being there: Imagination in human Geography*, Durham 1995; Týž, *The nature of environmental perception*, Durham 1974; GREGORY, Derek, *Geographical Imaginations*, Oxford 1994; CASEY, Edward S., *Getting back into Place. Toward a Renewed Understanding of the Place-World*, Bloomington – Indianapolis 1993; Christopher RAY, *Time, Space and Philosophy*, London – New York 1991; LEFEBVRE, Henri, *The Production of Space*, Cambridge 1991; KELLERMAN, Aharon, *Time, Space, and Society: Geographical Societal Perspectives*, Dordrecht-Boston 1989; SOJA, Edward W., *Postmodern Geography. The Reassertion of Space in Critical Theory*, New York 1989; WYNN, Thomas Grant, *The evolution of spatial competence*, Chicago 1989; SACK, Robert D., *Human Territoriality. Its Theory and History*, Cambridge 1986; COSGROVE, Denis E., *Social Formation and Symbolic Landscape*, London 1984; HEELAN, Patrick, *Space-perception and the philosophy of science*, Berkeley 1983; BOLLNOW, Otto Friedrich, *Mensch und Raum*, Stuttgart 1980; TUAN, Yi-Fu, *Space and Place. The Perspective of Experience*, Minneapolis 1977; TUAN 1974; KOYRÉ, Alexandre, *From the Closed World to the Infinite Universe*, Baltimore 1957; JAMMER 1954; DARBY, H.C., *The Geographical Ideas of the Venerable Bede*, *Scottish Geographical Magazine*, vol LI, s. 84-89, 1935.

Obečně k vnímání srov.: MERLEAU-PONTY, Maurice, *Svět vnímání*, Praha 2008.

tento význam najdeme v latinských slovnících na prvním místě. Dal by se přeložit českými slovy *rozlehlost*, *rozsah*, *roztažení*, přičemž u *prostorovosti* se vždy se jednalo o atribut konkrétní hmoty, to znamená, že *prostorovost* nemohla existovat sama o sobě.⁶

Při definici tématu, který bychom dnes označili názvem *prostor*, užívají středověcí autoři většinou termínu *locus*. Ten ale znamená něco trochu odlišného - *místo*. Je proto obtížné hovořit o historickém vývoji konceptu prostoru a spíše je možné věnovat se různým problémům více méně spjatým s významem slova, jaký termínu *prostor* přičítáme dnes. Zároveň je nutné uvažovat o propojení s časem. Podobně jako Josef Macek píše o prostorovém vnímání času v jagellonských Čechách⁷, setkáme se s odrazem této skutečnosti i ve starších textech z českého kulturního okruhu.

V anglosaské literatuře se pro prostorové povědomí jednotlivce i skupiny lidí používá termín *mentální mapa*.⁸ Označuje způsob rozumění prostoru, z něhož vycházejí představy o uspořádání kosmu a našem místě v něm, stejně jako metody lokalizace určitého místa či způsob orientace při procházení krajinou. Všechny pozůstatky období středověku, ať už písemné památky, architektura nebo kulturní prvky v krajině odrážejí skutečnost, že *mentální mapa* tehdejších lidí byla jiná než naše a našich současníků.

Při zkoumání aspektů takového typu historie, jakou francouzská škola soustředěná kolem časopisu *Annales* nazvala dějinami mentalit, nelze nebrat v úvahu, že každý jedinec má své vlastní vidění světa, a tedy i svou *mentální mapu*, tudíž je velmi problematické jakékoli poznatky na tomto poli zobecňovat. Historiky zabývající se podobnými tématy nicméně nemohou zajímat specifické jednotliviny, ale měli by usilovat o popis vývoje obecných rysů, které byly lidem v určité epoše vlastní a v jiné nikoli. Tyto obecné rysy se odrážejí v myšlení a následně i tvorbě všech současně žijících jednotlivců; je pouze nutné je identifikovat a podrobit dalším analýzám a srovnávání.

Aby bylo možné téma uchopit, bylo samozřejmě nutné vytvořit jeho časový a prostorový rámec. Prostor byl určen „českým“ kulturním okruhem, českým ve smyslu vážícím se k českému státu nikoli k českému jazyku. Ačkoli jsem v některých částech textu vycházel ze zkušenosti s terénním průzkumem krajiny a dochovaných pozůstatků středověkých cest (lit. viz pozn. č. 24) a využíval i

⁶ MYŚLIWSKI, Grzegorz, Człowiek średniowiecza wobec czasu i przestrzeni, Warszawa 1999, s. 193; GUREVIČ, Aaron J., Kategorie středověké kultury, Praha 1978. Otto Friedrich Bollnow poznamenává, že anglický „room“ a německý „Raum“ se užívají ve stejném smyslu – „udělat si prostor“. Prostor není přítomen sám o sobě – BOLLNOW 1980, s. 31-37.

⁷ MACEK, Josef, Pojem času v jagellonském věku, in: Pocta Josefu Petráňovi, vyd. Zdeněk BENEŠ - Eduard MAUR - Jaroslav PÁNEK, Praha 1991, s. 137-160.

⁸ K termínu *mentální mapa*, který se v kartografii objevuje již od 60. let 20. století viz např.: BLÁHA, Jan D., Various Ways of Assessment of Cartographic Works, in: Cartography in Central and Eastern Europe, ed. Georg GARTNER, Vienna 2010, s. 211-229; HUDEČEK, Tomáš, Hodnocení kartografických děl mentálními mapami, Kartografické listy, 18, 2010, s. 21-28.

literaturu postavenou na interpretaci jiných typů pramenů (viz dále zejm. část 3. Les – výlučný typ středověké krajiny?), vycházel jsem zejména z analýzy dochovaných textů. Dá se říci, že prostorový záběr práce tak v podstatě odráží výběr základních edičních řad *Fontes rerum Bohemicarum*, *Codex diplomaticus regni Bohemiae* a *Regesta Bohemiae et Moraviae*. Časově jsem téma ohraničil počátkem 12. století, tedy dobou vzniku prvního informačně bohatšího textu - Kosmovy kroniky. Horní hranici tvoří přelom 14./15. století. Tehdy jednak začíná narůstat množství dalších typů relevantních pramenů a studium tématu již vyžaduje jiné postupy, zároveň z vymezeného časového období máme již k dispozici dostatečné množství materiálu a hlavně – úsek zahrnuje období transformace společnosti a velkých hospodářských změn spjatých s kolonizací ve 13. století a dostatečný následný časový odstup umožňující zachytit odraz případných změn z kategorie *dlouhého trvání*.⁹

Práci jsem koncipoval do několika tematických kapitol. V úvodu se zaměřím na samotný koncept (ne)abstraktního prostoru a jeho odraz v dobových textech z českého prostředí a pokusím se ukázat hlavní rozdíly ve vnímání oproti dnešní koncepci. K pochopení výkladu bude nutné analyzovat myšlenkové zdroje obou pojetí. Dále se zaměřím na modelový případ krajinného typu jako jedné ze složek prostředí, které dobové lidi obklopovalo. Protože prostor ve středověké imaginaci byl, jak si ukážeme dále, *nestejnorodý*, bude na krajinném typu možné ukázat, na čem se tato nestejnorodost zakládala. Za tímto účelem jsem vybral les, a to pro předpoklady o jeho výlučnosti, s nimiž se můžeme setkat v části historiografické literatury.

Ve druhé části práce se od popisu spíše teoretičtějších konceptů dostaneme k praktičtějším otázkám spjatým s vnímání prostoru, a to k problémům orientace. Dá se říci, že způsob orientace v krajině je jakousi praktickou aplikací vnímání prostoru. Projevuje se v podobě řady každodenních úkonů (odlišné vnímání prostoru je dnes např. dobře sledovatelné na odlišných podobách dopravního provozu v různých částech světa). Prostřednictvím dochovaných textů je možné sledovat způsoby lokalizace míst v terénu, které s orientací v prostoru úzce souvisejí.

⁹ K transformaci a hospodářským změnám ve 13. století viz zejm.: ŽEMLIČKA, Josef, Čechy v době knížecí. Praha 2007; Jan KLÁPŠTĚ, Proměna českých zemí ve středověku, Praha 2005; ŽEMLIČKA, Josef, Počátek Čech královských. Praha 2002; Jan KLÁPŠTĚ, Změna - středověká transformace a její předpoklady, Památky archeologické, Supplementum 2, 5 - 59, Praha 1994. V těchto pracích i přehled dosavadní literatury. Srov.: WHITE, Lynn, Medieval Technology and Social Change, London-Oxford-New York 1964.

Ke konceptu *dlouhého trvání* viz BRAUDEL, Fernand, The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II, London 1972 (La Méditerranée et le Monde Méditerranéen a l'époque de Philippe II, Paris 1949).

Prameny a potíže jejich interpretace

Z dochovaných textových pramenů jsem podrobněji prostudoval především dochované kroniky a listiny, přičemž jsem občas využil i jiné dobové texty jako např. popravčí knihy, poezii, exempla, apod. Oba první typy pramene jsou pro dané téma neobyčejně informačně bohaté a zároveň edičně velmi dobře zpracované. Vzhledem k tomu, že jsem výzkum založil na masové komparatistice dostupných údajů, je ediční zpřístupnění analyzovaných pramenů nutným předpokladem.¹⁰

Vycházel jsem primárně zejména z analýzy sémantických polí řady klíčových slov, z nichž jsou tvořeny záznamy srovnávaných informací.¹¹ Využil jsem koncept diachronní sémantiky, která na rozdíl od statického modelu klasické kognitivní sémantiky předpokládá změny jednotlivých taxémů a dokonce i celých domén.¹² Při použití metody masové komparace většinou nelze z časových důvodů pro obrovské množství materiálu projít všechny texty relevantní ke stanovenému tématu a srovnávat veškeré nalezené případy. Úplnost by beztak byla iluzorní, protože už i množina zachovaných textů je pouhým zlomkem jejich původního počtu. K uspokojivému výsledku je ale nutné shromáždit pouze dostatečné množství vzorků; natolik velké, aby z něho již bylo možné vyvozovat obecnější trendy v používání jednotlivých výrazů. Vzhledem k neustálené terminologii se ve středověkých textech setkáme s určitou nejednotou a nepravidelností či neuspořádaností. Důležité je vystihnout to, co výrazně převažuje a zamyslet se nad možnou příčinou jednotlivých odlišností. Nelze přitom pominout ani obtížně uchopitelné vciťování se do

¹⁰ Pro kvantitativní textovou komparatistiku slibují zcela nové možnosti digitální knihovny historických dokumentů, jejichž tvorba je však stále ještě v počátcích – viz UHLÍŘ, Zdeněk, *Teorie a metodologie elektronicko-digitálního zpracování rukopisů a hybridní knihovna*, Praha 2002; k problémům textové sémantiky a kvantitativní komparatistiky viz např. ECO, Umberto, *Šest procházek literárními lesy: přednášky na Harvardově univerzitě*, Olomouc 1997.

¹¹ Metodicky se vnímáním a využitím sémantiky pro dějiny mentalit zabýval v českém prostředí Josef Macek - MACEK, Josef, *Vnímání přírodních krás v českých zemích pozdního středověku*, ČČH 95, 1997, s. 289-314; Týž, *Historická sémantika*, ČČH 89, 1991, s. 1-30. Ve starší práci Macek analyzuje teoretická východiska sémantiky obecně a ptá se po významu „historické sémantiky“, kterou označuje za jednu z pomocných věd historických. Zkoumá významy znaků, zejména slov a pojmenování, v jejich synchronii a diachronii, změny významů znaků, slov a pojmenování ve vztahu k okolnímu světu a společenským, kulturním a mentálním změnám, a také proměny slovníku v souvislosti se změnami mimojazykové skutečnosti. Srov. také GUREVIČ, Aaron J., *Historical Antropology of the Middle Agens*, Chicago 1992, s. 200-209 – kapitola *Semantics of the Medieval Community: “Farmstead”, “Land”, “World”*.

¹² K metodickým východiskům a sémantické terminologii viz RASTIER, François, *Cognitive Semantics and Diachronic Semantics: The Values and Evolution of Classes*, In: *Historical Semantics and Cognition*, ed. by Andreas Blank and Peter Koch, Berlin 1999, s. 109-144; viz také HORÁLEK, Jan, *Diachronní sémantika a pragmatický význam*, Ústí nad Labem 2005.

jazykových stylů jednotlivých autorů či typů textů (u druhého případu mám na mysli zejména postupně se vybrušující styl textů listin).¹³

Pokud jde o konkrétní záběr provedené analýzy, ve vymezeném časoprostorovém rámci bylo možné projít známé relevantní narativní prameny všechny. Srovnávání jsem omezil na latinsky psané texty, protože pouze ty poskytují dostatečnou možnost relevantní komparace s jinými typy pramenů. Jiná byla situace s listinným materiálem. Pročíst veškeré lokalizace ve všech zachovaných listinách by byl úkol, který by osamocený badatel nemohl zvládnout ani v horizontu desítek let. První překážkou je množství materiálu, který dosud nebyl edičně zpracován a ocitá se tak mimo dosah podobně pojatých prací. Interpretace jednotlivých případů navíc mnohdy vyžaduje komparaci s daným terénem. Na druhou stranu jsem se mohl opírat o odbornou literaturu pojednávající o pozemkových držbách, hranicích nebo starých cestách (k literatuře viz dále). Cílem bylo analyzovat dostatečné množství příkladů z různých časových období. Pro analýzu listin jsem prošel všechny svazky CDB, kde jsou k dnešnímu dni zachyceny listiny vážící se k českému prostředí do roku 1281. Z mladších pramenů jsem pro rozsáhlost materiálu volil namátkové sondy s dostatečným časovým a pramenným rozsahem.

Z metodických obtíží jistě vyniká problém dvojjazyčnosti – analyzované texty jsou psány v latině, ale mnozí jejich autoři v běžném životě mluvili česky a německy. Texty tak jistě tvoří specifický svět, který ovšem odráží i „nelatinskou“ zkušenost jejich autorů a tomu se přizpůsobuje samotný jazyk a způsoby použití jednotlivých výrazů.¹⁴

Na dvojjazyčnost a její problémy poukazuje již Marc Bloch v předválečné syntéze Feudální společnost.¹⁵ Latina nebyla mateřským jazykem středověkých autorů a míra její znalosti se u jednotlivých osob značně lišila. Ať už v jakékoli podobě a kvalitě, nicméně sloužila jako univerzální dorozumívací jazyk vzdělanců. Každý autor si v závislosti na svém vzdělání a schopnosti osvojit si cizí jazyk vytvářel *svou vlastní* latinu. Je tedy často problematické srovnávat sémantické významy jednotlivých slov napříč texty; je žádoucí začít srovnáváním v rámci textu jednoho autora. V použití jednotlivých výrazů lze v takto vybraném vzorku nalézt pravidelnosti, které je pak možné srovnávat s pravidelnostmi zjištěnými v jiných textech. Latinský slovník jednotlivého autora velice věrně odráží jeho myšlení v rodné řeči, je pouze třeba počítat s tím,

¹³ Jde tu o jiný typ vcit'ování než Kalistovo (viz KALISTA, Zdeněk, Cesty historikovi, Praha 1947), které nepracuje s pouhými textovými styly, ale má ambice na základě poznání detailních okolností událostí nahlédnout do nitra aktérů popisovaných dějů.

¹⁴ Jazyk textu do určité míry vytváří oproti mluvenému jazyku specifický svět - není např. samozřejmé, že člověk, který se naučil psát v latině uměl zákonitě psát také česky, i když česky mluvil – srovnej situaci v Irsku, kde údajně ještě dodnes žijí pamětníci, jejichž prarodiče uměli ze školy psát a číst anglicky a irsky psát nedovedli, i když se v tomto jazyce bavili doma mezi sebou – viz MOODY, Theodor William, Dějiny Irska, Praha 1996, s. 54.

¹⁵ BLOCH, Marc, Feudální společnost, Praha 2010, s. 96-99.

že u něho vzhledem k omezené znalosti cizí řeči nelze *apriori* předpokládat platnost obecných významů jednotlivých slov – ty je potřeba teprve odvozovat z kontextů v rámci práce tohoto autora.

U informací z narativních pramenů vzniká potřeba odlišit rozdíly způsobené odlišným stylistickým pojetím jednotlivých kronikářů. Mediévista se při každém srovnávání založeném na lingvistickém rozboru musí vyrovnat s tím, že ve středověku od sebe autoři navzájem přebírali celé pasáže textu, a to často doslovně. Znění textů navíc může být ovlivněno mladšími prepisy, v nichž se dochovaly. V případě, že známe starší předlohu, lze ovšem opsané pasáže určit, zvláště když se v kontextu celého díla jeví jako specifické, často právě výběrem určitých slov.

Dále tu máme převzaté starší úzy, resp. obecně užívaná schémata s již vyprázdněným smyslem, sousloví existující v antické latině, textech Vulgáty či patristických otců, která ve středověkých textech pouze přežívala, resp. nedávala už původní smysl. Je nutné porovnávat jednotlivé konkrétní situace; nejde ani tak o to, jestli je dané sousloví převzato z antických nebo biblických textů, ale jakým způsobem se používá v novém kontextu. Zkoumání prostorově i časově uzavřené množiny textů by mělo ukázat případné významové anachronismy převzaté ze starších typů vyjádření. Již pouhé namátkové sondy do antických, biblických a raně středověkých patristických textů ukazují, že analyzované typy vyjádření jsou ve zkoumaných textech jistým způsobem specifické, byť se mnohdy užívají stejné výrazy. Provedení důsledné analýzy a širšího srovnání již není v možnostech předkládané práce, nicméně slibuje možné zajímavé téma do budoucna.

Vedle narativních pramenů představují pro řešení dané otázky nesmírně bohatý soubor informací také listiny. Jsou pro nás o to cennější tím, že jejich autoři sledovali naprosto odlišné cíle než kronikáři a legendisté. Texty listin, zejména těch, které zaznamenávají detaily hraničních sporů, odrážejí potřebu zorientovat se v konkrétní krajině a cílem autorů bylo popsat situaci tak, aby tomu příjemci textu porozuměli.

Literatura

V českém prostředí neexistuje žádná práce, která by se zabývala speciálně vnímáním prostoru ve středověku, a dílčí drobné studie jsou ojedinělé.¹⁶ Máme ovšem řadu zahraničních prací s tímto tématem. Existuje několik obsáhlých sborníků i monografií zabývajících se speciálně tématem prostoru a jeho vnímáním u středověkého člověka. Autoři řeší velmi široké spektrum témat souvisejících s otázkami správy a politiky, volbou a tvorbou center a významem

¹⁶ WIENDLOVÁ, Zdena, Geografický horizont středočeských vesničanů na konci 14. století, ČČH, 93, 1995, s. 65 - 85.

centrality, sakrální topografií, uspořádáním prostoru v architektuře, atd., apod.¹⁷ Existují také studie zabývající se vnímáním prostoru v hradbách jednoho města, konkrétně je tato problematika zpracovaná na příkladu středověké Marseilles a Krakova.¹⁸

Mnozí badatelé se zabývali symbolikou středověkých map a s tím související problematikou bestiářů a popisů typu *miracula mundi*.¹⁹ Četné jsou

¹⁷ Uomo e spazio nell'alto Medioevo. Atti della Settimana di studio (Spoleto, 4-8 aprile 2002), Spoleto 2003; Inventing medieval landscapes : senses of place in Western Europe, edited by John Howe and Michael Wolfe, Gainesville 2002; Raumerfassung und Raumbewusstsein im späteren Mittelalter, hg. Peter MORAW, Stuttgart 2002; Medieval Practices of Space, ed. by Barbara A. Hanawalt a Michal Kobialka, Minneapolis – London 2000; MYŚLIWSKI: Człowiek 1999; Raum und Raumvorstellungen im Mittelalter, hg. Jan A. AERTSEN – Andreas SPEER, Miscellanea Mediaevalia, 25, Berlin – New York 1998; CASEY, Edward S., The Fate of Place. A Philosophical History, Berkeley – Los Angeles 1997; SMYTH, Marina, Understanding the Universe in Seventh-century Ireland, Woodbridge 1996; BOURIN, Monique, Délimitation des parcelles et perception de l'espace en Bas-Languedoc aux Xe et XIe siècles, in: Campagnes médiévales: L'homme et son espace, Paris 1995; ZUMTHOR, Paul, La Mesure du monde. Representations de l'espace au Moyen Age, Paris 1993; GRANT, Edward, Place and Space in Medieval Physical Thought, in: GRANT, Edward: Studies in Medieval science and natural philosophy, London 1981, s. 137-167; TUAN 1977.

¹⁸ SMAIL, Daniel Lord, Imaginary Cartographies. Possession and Identity in Late Medieval Marseille, Cornell University Press 1999; TYSZKA, Przemysław, Obraz przestrzeni miejskiej Krakowa XIV-XV wieku w świadomości jego mieszkańców, Lublin 2001.

¹⁹ SEMOTANOVÁ, Eva, Historická geografie českých zemí, Praha 2002; Táž, Proměny krajiny na mapách českých zemí, Historická geografie, 30, 1999, s. 181-205; Táž, Historická geografie - zmizelý prostor a čas, ČČH 95, 1998, s. 177-188; Táž, Kartografie v historické práci: Vademecum, Praha 1994;

Cartography in Antiquity and the Middle Ages. Fresh Perspectives, New Methods, ed. by Richard J.A. TALBERT – Richard W. UNGER, Leiden 2008; MITTMAN, Asa Simon, Maps and Monsters in Medieval England, New York – London 2006; BIRKHOLZ, Daniel, The king's two maps: cartography and culture in thirteenth-century England, New York 2004; Marvels, Monsters, and Miracles. Studies in the Medieval and Early Modern Imaginations, ed. by Timothy S. JONES and David A. SPRUNGER, Kalamazoo 2002; COSGROVE, Denis E., Apollo's eye : a cartographic genealogy of the earth in the western imagination, Johns Hopkins University Press 2001; KLINE, Naomi Reed, Maps of Medieval Thought. The Hereford Paradigm, Woodbridge 2001; HOWE, Nicholas, An Angle on this earth: sense of place in Anglo-Saxon England, in: Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester 82, 2000; HOOGLIET, Margriet, *Mappae Mundi* and the Medieval Hermeneutics of Cartographical Space, in: Regions and Landscapes, ed. by Peter AINSWORTH – Tom SCOTT, Bern 2000, s. 25-46; EDSON, Evelyn, Mapping Time and Space: How Medieval Mapmakers Viewed Their World, London 1997; Text and Territory. Geographical Imagination in the European Middle Ages, ed. by Sylvia TOMASCH and Sealy GILLES, Philadelphia 1997; JACKSON, Peter, Maps of Meaning: An Introduction to Cultural Geography, London 1989; CAVE, Carolyn Backer, Maps and memory: representing routes and navigating in large-scale space, Harvard 1989; GOULD, Peter, Mental maps, Boston 1986; ABLER, Ronald – ADAMS, John S. – GOULD, Peter, Spatial Organization. The Geographer's View of the World, Englewood Cliffs-New Jersey 1971; KIMBLE, George

také práce zabývající se vztahem k přírodnímu prostředí.²⁰ V poslední době rovněž v českém prostředí zaznamenala rozmach tzv. archeologie krajiny, založená na celkové komparaci výsledků výzkumů jednotlivých nalezišť a využívající metody jako letecká fotografie nebo povrchový terénní průzkum. Zároveň existuje řada prací o historii krajiny, které mají delší tradici spíše v anglosaském prostředí, v českých zemích se jedná o teprve nedávno započatý směr výzkumu.²¹ Pro historii krajiny je důležitým oborem toponomastika.²²

H.T., *Geography in the Middle Ages*, London 1938; BEAZLEY, Raymond, *The Dawn of Modern Geography*, Oxford 1906.

²⁰ KÜHNEL, Harry – DINZELBACHER, Peter, *Natur/Umwelt. Mittelalter*, in: *Europäische Metalitätsgeschichte*, hg. Peter DINZELBACHER, Stuttgart 2008; *A Place to Believe In. Locating Medieval Landscapes*, ed. by Clare A. Lees and Gillian Overing, The Pennsylvania University Press 2006. *Natur im Mittelalter. Konzeptionen – Erfahrungen – Wirkungen*, hg. Peter DILG, Berlin 2003; *People and Natur in Historical Perspective*, ed. by Peter SZABÓ – József LASZLOVSKY, Budapest 2003; *Nature in medieval thought. Some approaches east and west*, edited by Chumaru Koyama, Leiden-Boston-Köln 2000; *Natur und Kultur in der deutschen Literatur des Mittelalters*, hg. Alan ROBERSHAW – Gerhard WOLF, Tübingen 1999; *Mensch und Natur im mittelalterlichen Europa, Archäologische, historische und naturwissenschaftliche Befunde*, hg. Konrad SPINDLER, Klagenfurt 1998; SCHAMA, Simon, *Landscape and Memory*, New York 1995; VON MALTZAHN, Kraft E., *Nature as Landscape*, Montreal – London – Buffalo 1994; TILLEY 1994; *Mensch und Natur im Mittelalter*, hg. v. Albert Zimmermann, Berlin - New York 1992; *The iconography of landscape: essays on the symbolic representation, design and use of past environments*, ed. D. COSGROVE. – S. DANIELS, Cambridge 1988; MEAD, W.R., *An Historical Geography of Scandinavia*, London – New York – Toronto – Sydney – San Francisco 1981; RACKHAM, Oliver, *Trees and Woodland in the British Landscape*, London 1976.

K náhledům na krajinu u středověkých autorů je vynikající stará práce: WRIGHT, John Kirtland, *The Geographical Lore of the Time of the Crusades*, New York 1925.

²¹ Práce k dějinám krajiny shrnuje ŠIMŮNEK, Robert, *Krajina a příroda ve vnímání a myšlení středověkého člověka*, *Historická geografie*, 36/1, 2010, s. 95-146. Z dalších českých prací viz: MATOUŠEK, Václav, *Třebel : obraz krajiny s bitvou*, Praha 2006; KUNA, Martin a kol., *Nedestruktivní archeologie: teorie, metody a cíle*, Praha 2004; GOJDA, Martin, *Letecká archeologie: poznámky k metodě a výsledkům českého projektu, Přírodovědecké metody v službách archeologie*, Nitra 2004; Týž, *Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny*. Praha 2000; Týž, „Sídlní prostor pravěkých Čech“. Zpráva o průběhu komplexního výzkumného projektu archeologického ústavu AV ČR a Jihočeského muzea, *Archeologické rozhledy*, LII, 2000, č. 3, s. 534 – 545; Týž, *Letecká archeologie v Čechách*, Praha 1997; BÁLEK, Miroslav, *Letecká archeologie*, in: *Ve službách archeologie IV*, Brno 2003, s. 17 – 22; KLÁPŠTĚ, Jan, *Paměť krajiny středověkého Mostecka*, Praha 1994.

Velkou tradici má tento typ prací na britských ostrovech: RACKHAM, Oliver, *The History of the Countryside. The classic history of Britain's landscape, flora and fauna*, London 1997 (1. vyd. 1986); HOSKINS, William George, *The making of the English landscape*, London 1985 (1. vyd. 1955); Michael ASTON, *Interpreting the Landscape. Landscape Archaeology in Local Studies*, London 1985; *The English medieval landscape*, ed. by Leonard CANTOR, London – Canberra 1982; MUNBY, Lionel M., *The Hertfordshire Landscape*, London 1977; ASTON, Michael – ROWLEY, Trevor, *Landscape Archaeology*, Newton Abbot 1974; STEANE, John, *The Northamptonshire Landscape*, London 1974; PEARSALL, Derek –

Poměrně oblíbené je téma hranic a významu centrality²³, rozmáhají se povrchové průzkumy zaniklých komunikací.²⁴ V západní Evropě se badatelé

SALTER, Elizabeth, *Landscapes and Seasons of the Medieval World*, London 1973; CRAWFORD, Osbert, *Archaeology in the Field*, London 1953.

Z novějších výzkumů viz např.: O'BRIEN, William, *Megaliths in a mythologised landscape: south-west Ireland in the Iron Age*, v: *Monuments and Landscape in Atlantic Europe. Perception and Society during the Neolithic and Early Bronze Age*, ed. by Chris Scarre, London – New York 2002, s. 152-176; RAFTERY, Barry a kol., *Trackway Excavations in the Mountdillon Bogs, Co. Longford, 1985-1991*, Irish Archaeological Wetland Unit, Transactions: Volume 3, Dublin 1996; INGOLD, Tim, *The Temporality of landscape*, *World Archaeology* 25, 1993, s. 152 – 174; Srov. také *Space in Prehistoric Bohemia*, ed. by Evžen Neustupný, Praha 1998.

²² ŽEMLIČKA, Josef, *K určování a interpretaci místních jmen ve Friedrichově diplomatárii a dalších edicích*, in: *Inter laurum et olivam, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica* 1-2, 2002, *Z pomocných věd historických* 16, Praha 2007, s. 539 – 552; OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše – KNAPPOVÁ, Miloslava – MALENÍNSKÁ, Jitka - MATUŠKOVÁ, Jana, *Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*, Praha 1995; ŠMILAUER, Vladimír, *Úvod do toponomastiky*, Praha 1966.

Stará práce stále vynikající sběrem materiálu: SEDLÁČEK, August, *Snůška starých jmen, jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy*, Praha 1920.

Speciální studie např.: MACKOVIČOVÁ, Martina, *Oronymie Brdské vrchoviny*, *Acta onomastica* XLIV, 2003, s. 156-169; OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše, *Apelativa Lipí a Lipina v pomístních jménech v Čechách*, *Naše řeč* 82, 1999, s. 104-107; Táž, *Apelativa Boučí, Bučí, Boučina, Bučina a adjektivum Březí v pomístních jménech v Čechách*, *Naše řeč* 81, 1998, s. 219-221; ŠMILAUER, Vladimír, *Jména porostů na -í, -ina v českých místních jménech*, *Onomastické práce*, sv. 2, Praha 1968, s. 193-200.

²³ MARKOVÁ, Markéta, *Vymezování hranic a jejich značení v přírodě ve středověku*, in: *Regiony – časoprostorové průsečíky?*, red. Robert ŠIMŮNEK, Praha 2008, s. 98-106; ŠLÉZAR, Pavel, *Sádky, kopy a „výprask na pamětnou“*. *Hranice ve středověké krajině Dražanské vrchoviny*, *VVM* 59, 2007, s. 155-161; *Archaeologia historica* 29/2004 *Sborník příspěvků přednesených na XXXV. konferenci archeologů středověku České republiky a Slovenské republiky s hlavním zaměřením Hranice v životě středověkého člověka*, vyd. Vladimír NEKUDA – Zdeněk MĚŘÍNSKÝ – Pavel KOUŘIL, Brno 2004.

Frontiers in the Middle Ages. Proceedings of the Third European Congress of Medieval Studies, ed. O. MERISALO et al., Louvain-La-Neuve 2006; O'KEEFFE, Tadhg, *Space, place, habitus: geographies of practice in an Anglo-Norman landscape*, v: *Surveying Ireland's Past: Multidisciplinary Essays in Honour of Anngret Simms*, ed. by Howard B. Clarke, Jacinta Prunty, Mark Hennessy, Dublin 2004, s. 73 – 98; SIMMS, Katharine, *References to Landscape and Economy in Irish Bardic Poetry*, v: *Surveying Ireland's Past: Multidisciplinary Essays in Honour of Anngret Simms*, ed. by Howard B. Clarke, Jacinta Prunty, Mark Hennessy, Dublin 2004, s. 145-168; MYŚLIWSKI, Grzegorz, *Boundaries and Men in Poland from the Twelfth to the Sixteenth Century: The Case of Masovia*, s. 217-238, in: *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, ed. by David ABULAFIA – Nora BEREND, Aldershot 2002, s. 217-237; MYŚLIWSKI, Grzegorz, *Boundary delimitation in Medieval Poland, Historical Reflections on Central Europe, Selected Papers from the Fifth World Congress of Central and East European Studies*, Warsaw, 1995, ed. S. Kirschbaum, London – New York 1999, s. 27-36; FABECH, Charlotte, *Centrality in sites and landscapes*, v: *Settlement and Landscape*, ed. by Charlotte Fabech a Jytte Ringtved, Moesgård (Højbjerg) 1999, s. 455-473; O'RIAIN, Brian, *Boundary Association*, in: *Studia Celtica* 7, 1972, s. 12-29; KARP, Hans

systematicky zabývali např. i mosty ve středověku.²⁵ Významným evropským a dnes již také českým tématem je středověké poutnictví.²⁶

Cestováním ve středověku do českých zemí se zabýval zejména Martin Nejedly na příkladu řady francouzských básníků 14. století,²⁷ existují i studie o

Jürgen, Grenzen in Mitteleuropa während des Mittelalters. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Grenzlinie aus dem Grenzraum, Köln – Wien 1972.

²⁴ CENDELÍN, Dušan – BOLINA, Pavel – ADAM, Dušan, Jevíčko na cestě z Prahy do Olomouce v období raného středověku, Jevíčko 2010 – tam i přehled další literatury. Dále viz např.: KUBŮ, František – ZAVŘEL, Petr, Zlatá stezka. Historický a archeologický výzkum významné středověké obchodní cesty. 1-3, České Budějovice 2007-2009; BOLINA, Pavel – KLIMEK, Tomáš, Úsek dálkové komunikace na Kosmově hoře Osek (Povrchový průzkum zaniklých cest v trati „Humenská“ na k. ú. Jíloviště, okr. Praha-západ), Archeologické rozhledy 59, Praha 2007, s. 103-115; BOLINA, Pavel, „Per transversum montis Skalicze“ – k interpretaci pozůstatků starých cest na katastru Dolan u Olomouce ve světle rozhraničovací dohody dolanského kláštera a olomoucké kapituly z roku 1404, Archaeologia historica 29, Praha 2004, s. 93-118; CENDELÍN, Dušan, Staré komunikace, Vizovice 1999; VELÍMSKÝ, Tomáš, Studium středověkých cest a problematika vývoje osídlení levobřežní části oblasti labských pískovců, in: AH 17, 1992, s. 349 – 364; VELÍMSKÝ, Tomáš – ČERNÁ, Eva, Výsledky rekognoskace středověké cesty z Mostu do Freibergu, in: AH 15, 1990, s. 477 – 487.

K metodice výzkumu ze zahraničních titulů např.: HINDLE, Paul, Medieval Roads and Tracks, Princes Risborough 1998; TAYLOR, Christopher, Roads and Tracks of Britain. London – Toronto – Melbourne 1979; DENECKE, Dietrich, Methodische Untersuchungen zur historisch-geographischen Wegforschung im Raum zwischen Solling und Harz. Ein Beitrag zur Rekonstruktion der mittelalterlichen Kulturlandschaft, Göttingen 1969.

Ke stavění cest viz: FLOWER, Cyril Thomas, Public works in mediaeval law, London 1915-23.

K dalším aspektům komunikací: HINDLE, Paul, Seasonal Variations in Travel in Medieval England, Journal of Transport History, sv. 4, 1978, s. 170-178;

²⁵ HARRISON, David, The Bridges of Medieval England. Transport and Society 400-1800, Oxford 2004; MASCHKE, Erich, „Die Brücke im Mittelalter“, Historische Zeitschrift 224, 1977, s. 265-292; BOYER, Marjorie Nice, Medieval French Bridges, New York 1976.

²⁶ Srov. zejm. sborník: Zbožné putování v evropské kultuře. Nadregionální komunikace a středoevropská identita v zrcadle náboženské mobility, Příbram 2004;

WEBB, Diana, Pilgrims and Pilgrimage in the Medieval West, London - New York 2001; OHLER, Norbert, Náboženské poutě ve středověku a novověku, Praha 2000.

²⁷ NEJEDLÝ, Martin, „Do jakého Pruska nás to ten admirál zavlekl?“ : periferie Evropy pohledem kronikáře Jeana Froissarta, in: Staletí objevů, diplomacie a válek : sborník k 60. narozeninám profesora Aleše Skřivana, vyd. František STELLNER - Martin KOVÁŘ, Praha 2005, s. 345-360; Týž, „V Praze jsou tři města, mnoho výstavných kostelů a lidé zbožní...“ Obraz českých zemí a jejich panovníků ve francouzsky psané literatuře 14. století, in: Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi, vyd. Doležalová, Eva - Novotný, Robert - Soukup, Pavel, Praha 2004, s. 35-58; Týž, Poezie Eustacha Deschamps jako historický pramen 14. století, ČČH 96, 1998, s. 26-71; Týž, Čechy a Čechové očima dvou francouzských básníků čtrnáctého století, Historický obzor, 9, 1/2, 1998, s. 2-7.

Pro mladší období srov. např.: LENDEROVÁ, Milena, Stereotyp střední Evropy v cestovních zprávách francouzských cestovatelů 17. a 18. století, Opera historica 11, České Budějovice, s. 193 – 206.

cestách z Čech do ciziny,²⁸ stejně jako literatura k obecnějším aspektům cestování.²⁹ Zvláště Eduard Petru se zabýval středověkými cestopisy a také obecněji interpretačními možnostmi středověké beletrie.³⁰

²⁸ KEPARTOVÁ, Jana, Co viděl zaalpský poutník. Pohanský Řím v karolinském rukopisu, *ĎaS* 29, 2007, č. 5, s. 30-32; ŠMAHEL, František, Studie o cestě Karla IV. do Francie 1377-1378, *ČČH* 101, č. 4, 2003, s. 781-817; HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, Cesty českých kleriků ke kurii, in: *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1995, s. 71-78.

²⁹ KLIMEK, Tomáš, *Cestování do doby Karla IV.: Podle narativních pramenů českého středověku*, Přerov 2002; *Cesty a cestování v životě společnosti*. Acta Universitatis Purkyniae, Philosophica et historica, Studia historica II., vyd. Lenka BOBKOVÁ – Marie NEUDERTOVÁ, Ústí nad Labem 1995;

OHLER, Norbert, *Cestování ve středověku*, Jinočany 2003; VERDON, Jean, *Travel in the Middle Ages*, Notre Dame, Indiana, 2003 (1. vyd. Paris 1998); *Fremdheit und Reisen im Mittelalter*, ed. Irene ERFEN – Karl-Heinz SPIESS, Stuttgart 1997; *Kommunikation und Mobilität im Mittelalter. Begegnungen zwischen dem Süden und der Mitte Europas (11.-14. Jahrhundert)*, ed. DE RACHEWITZ, Siegfried, Sigmaringen 1995; PIGGOTT, Stuart, *Wagon, Chariot and Carriage*, Thames and Hudson 1992; MÜLLER, Albert, *Mobilität – Interaktion – Kommunikation. Sozial- und alltagsgeschichtliche Bemerkungen anhand von Beispielen aus dem spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Österreich*, in: *Kommunikation und Alltag in Spätmittelalter und früher Neuzeit (Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs 15 = Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse 596*, Wien 1992; *Reisen und Welterfahrung in der deutschen Literatur des Mittelalters*, ed. Dietrich HUSCHENBETT – John MARGETTS, Würzburg 1991; LANGDON, John, *Horses, oxen, and technological innovation : the use of draught animals in English farming from 1066 to 1500*, Cambridge 1986; DARKEVIČ, Vladislav Petrovič, *Argonauti středověku*, Praha 1984; WADE LABARGE, Margaret, *Medieval Travellers*, New York-London 1983; LEIGHTON, Albert C., *Transport and communication in early medieval Europe AD 500-1100*, New York 1972.

Ke staršímu období viz: *Travel, communication and geography in late antiquity*, ed. Ellis, L. - Kidner, F., San Francisco 2004; *Reisen und Reiseliteratur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, ed. Xenja von ERZDORFF – Dieter NEUKIRCH – Rudolf SCHULZ, Amsterdam – Atlanta 1992.

K mladšímu období srov. např. MAĆZAK, Antoni, *Travel in Early Modern Europe*, Cambridge 1995.

Sběrem materiálu jsou stále hodnotné některé staré práce o fyzických aspektech cestování, jako např.: WILLARD, James F., *The Use of Carts in the Fourteenth Century*, *History*, sv. 17, č. 67, 1932, s. 246. Každodenním aspekty středověkého cestování se zabýval již JUSSERAND, Jean Jules, *English Wayfaring Life in the Middle Ages*, New York 1950 (1. vydání London 1889).

³⁰ PETRŮ, Eduard, *Vzdálené hlasy. Studie o starší české literatuře*, Olomouc 1996; Týž, *Vzrušující skutečnost. Fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře*, Ostrava 1984; Týž, *Problémy interpretace středověkého literárního díla*, in: *Speculum medii aevi. Zrcadlo středověku*, Praha 1998.

Srov. ECO, Umberto, *Nadinterpretování textů*, in: ECO, Umberto, *Interpretácia a nadinterpretácia*, Bratislava 1995, s. 49-68; K narativní literatuře viz také např.: ČERNÝ, Václav, *Soustavný přehled obecných dějin literatury naší vzdělanosti. 2, Podzim středověku a renesance*, Jinočany 1998; Týž, *Soustavný přehled obecných dějin literatury naší vzdělanosti, 1-Středověk*, Praha 1996; VIDMANOVÁ, Anežka, *Karel IV. a latinská literatura v Čechách*,

Tématu se přímo týkají některé dílčí drobné studie. Jde o mikrosondy ke geografickému horizontu obyvatel,³¹ či lokální sondy k dopravním problémům v souvislosti s přepravou stavebního materiálu.³² K otázkám správy ve vztahu k mobilitě je vynikajícím zdrojem informací Vaněčkova rozsáhlá studie o klášterních imunitách.³³

Obecná otázka *vnímání* světa, který člověka obklopuje, je důležitou součástí tzv. dějin mentalit.³⁴ Pro zkoumané téma jsou podstatné také studie o čase,³⁵ shrnující práce o kosmologických schématech a přírodních vědách ve středověku³⁶ a odrazu kosmologických schémat ve výtvarném umění.³⁷

in: Karolus Quartus. Piae memoriae fundatoris sui Universitatis Carolina D.D.D., Praha 1984, s. 249-270.

³¹ KOSTLÁN, Antonín – ZILINSKÁ, Blanka, Geografický horizont venkovského města ve druhé polovině 15. století, (K možností využití lounské knihy počtů), in: Folia historica bohemia, 9, 1985, s. 427-471; UHLÍŘ, Zdeněk, Poutnictví v Lounech v době předhusitské, Sborník okresního archivu v Lounech III, 1990, s. 6-13.

OPLL, Ferdinand, Der Burgfried der Stadt Wien. Studien zum Kompetenzbereich des Magistrats vor und nach der Türkenbelagerung von 1683, in: Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte, Bd. 15, Wien 1985.

³² SMETÁNKA, Zdeněk, Povrchový průzkum na lokalitě Karlík u Dobřichovic, Historická geografie, 10, 1973, s. 81-96.

³³ VANĚČEK, Václav, Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12. - 15. stol.), Část první - Zakladatelská práva, Praha 1933, Část druhá - Pozemková vrchnost, Imunita hospodářská, Praha 1937, Část třetí - Imunita soudní, Praha 1939.

K výpovědi listin srov.: CLUNIES ROSS, Margaret, Land-Taking and Text-Making in Medieval Iceland, s. 159-184.

K mobilitě srov.: Kommunikation und Mobilität im Mittelalter. Begegnungen zwischen dem Süden und der Mitte Europas (11.-14. Jahrhundert), ed. DE RACHEWITZ, Siegfried, Sigmaringen 1995.

³⁴ SMETÁNKA, Zdeněk, Legenda o Ostojovi, Praha 1992.

LE ROY LADURIE, Emmanuel, Montaillou, okcitánská vesnice v letech 1294-1324, Praha 2005; LE GOFF, Jacques, Zrození očiště, Praha 2003; Týž, Středověká imaginace, Praha 1998; DUBY, George, Věk katedrál : umění a společnost 980-1420, Praha 2002; GUREVIČ, Aaron J., Nebe, peklo, svět. Cesty k lidové kultuře středověku. Praha 1996; GUREVIČ 1992; GUREVIČ 1978; BACHTIN, Michail, François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance, Praha 1975; BRAUDEL 1972.

³⁵ MACEK-Pojem času 1991; OPLL, Ferdinand, Zeit und Raum. Aspekte des Alltagslebens im mittelalterlichen Wien, in: Lectiones eruditorum extraneorum in facultate philosophica Universitatis Carolinae Pragensis factae, fasciculus 6 (2003), Praha 2003; HORSKÝ, Zdeněk – PROCHÁZKA, Emanuel, Pražský Orloj, v: Acta Historiae Rerum Naturalium nec non Technicarum 9, Praha 1964, s. 83-146;

CRANG, Mike, Time: Space, in: Spaces of Geographical Thought. Deconstructing Human Geography's Binaries, ed. Paul Cloke a Ron Johnston, London – New Delhi 2005, s. 199-220; Zeitkonzeptionen, Zeiterfahrung, Zeitmessung, hg. T. Ehlert, 1997; LE GOFF, Jacques, Time, Work and Culture in the Middle Ages, Chicago 1980; CIPOLLA, Carlo M., Clocks and Culture 1300 – 1700, New York – London 1978; LE GOFF, Jacques, Au MA: Temps de l'église, temps du marchand, Annales, 1960, s. 417-433.

³⁶ SIMEK, Rudolf, Erde und Kosmos im Mittelalter, München 1992.

Zvláště pro analýzu o vnímání lesa jsem využíval závěry etnografické literatury. Tady výjimečným informačním zdrojem stále zůstává Zlatá ratolest od Jamese Georga Frazera, který již v roce 1890 předložil obsáhlé shrnutí materiálu z britských knihoven.³⁸

³⁷ Karolus Quartus: sborník vědeckých prací o době, osobnosti a díle českého krále a římského císaře Karla IV. 1978, vyd. Václav VANĚČEK, Praha 1984; HOMOLKA, Jaromír, Studie k počátkům umění krásného slohu v Čechách. K problematice společenské funkce výtvarného umění v předhusitských Čechách, Praha 1974; CHADRABA, Rudolf, Staroměstská mostecká věž a triumfální symbolika v umění Karla IV., Praha 1971; FLAJŠHANS, Václav, Klaret a jeho družina, sv. 2, Praha 1928.

Zajímavou vymykající se prací je BALEKA, Jan, Vlevo a vpravo ve výtvarném umění, Praha 2005.

LINDBERT, David C., Roger Bacon and the Origins of Perspectiva in the Middle Ages. A Critical Edition and English Translation of Bacon's *Perspectiva* with Introduction and Notes, Oxford 1996; LEWIS, Clive Staples, The Discarded Image, Cambridge 1964; BUNIM, Miriam Schild, Space in Medieval Painting and the Forerunners of Perspective, New York 1940.

³⁸ FRAZER, James George, Zlatá ratolest, Praha 1994; VAN GENNEP, Arnold, Přechodové rituály. Systematické studium rituálů. Praha 1996.

Srov.: Anthropology of Landscape 1995.

Koncept (ne)abstraktního prostoru

Jak již bylo řečeno v úvodu, ve středověku nemůže prostorovost existovat sama o sobě. V textech se proto termín *spatium* pojí s udáním měrné hodnoty (*spacium unius palmi*)³⁹ a může být *malé, velké, stejně tak jako dlouhé*.⁴⁰ Odvozené adjektivum *spatiosus* je již významově zabarvené – podobně jako české *prostorný* neznamena pouze, že substantivum, k němuž se připojuje, označuje rozprostírající se těleso, ale zároveň také indikuje, že se těleso rozprostírá *značně*.⁴¹

O propojení prostoru s časem dostatečně vypovídá již časté používání sousloví *spatio temporis*, jímž je myšlen určitý časový úsek, ovšem doslova znamenající *časoprostor*.⁴² Stejně jako rozměry, rozpínají se jednotlivé časové úseky a v textech se setkáme se spojeními doslovně přeložitelnými jako *prostory noci, prostor jednoho roku, prostor života*, atd.⁴³ Čas je stejným způsobem jako

³⁹ Srov.: New Catholic Encyclopedia, 13, Seq-The, Detroit - New York - San Diego - San Francisco - Cleveland - New Haven, Conn. - Waterville, Maine - London - Munich 2003, s. 373-375.

Z příkladů v analyzovaných textech viz: Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 67 - Si, inquit, totus mundus preter spacium unius palmi esset meus proprius; Tamtéž, s. 144 - in Heimbach, monasterio videlicet Cruciferorum hospitalensium, quod a Spyra distat spacio duorum milliarium; Přibík Pulkava z Radenína, FRB V, s. 104 – per longissimum terre spacium a dextris et a sinistris a facie Boemorum illius terre homines fugerant, et in eorum

⁴⁰ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 333 - Cumque contra se hii duo exercitus validi, parvo loci spacio segregati; Přibík Pulkava z Radenína, FRB V, s. 104 – per longissimum terre spacium a dextris et a sinistris a facie Boemorum illius terre homines fugerant.

⁴¹ Mnich sázavský, FRB II., s. 248 - post periculum navigationis hoc mari magno et spatioso; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 148 - Precepit itaque rex procuratoribus suis, ut in Spyra in loco satis lato et spacioso, in latere Spyrensis ecclesie cathedralis.

⁴² Jak poukazuje Josef Macek ve zmíněném článku – MACEK 1991, časem je tu míněn čas pozemský, lidský – tempus, nikoli čas boží věčnosti – aeternitas nebo věk – aevus – tamtéž, s. 137. Aaron Gurevič - GUREVIČ, Aaron J., Stumme Zeugen des Mittelalters. Weltbild und Kultur der einfachen Menschen, Weimar-Köln – Wien 1997, s. 100 - připomíná zavedení pojmu „chronotopos“ Michailem Bachtinem pro naprosté prolnutí času a prostoru a ukazuje na jeho existenci v raně středověkém eposu o Nibelunzích. Gurevič tu stejně tak velmi názorně ukazuje koncepci relativního času a prostoru, resp. koncepci mnohosti časů a prostorů; k cyklickému času ve středověkých kalendářiích – KLÁPŠTĚ, Jan, Čas středověkých kalendářií, in: Přemyslovci. Budování českého státu, vyd. Petr SOMMER, Dušan TŘEŠTÍK, Josef ŽEMLIČKA, Praha 2009, s. 56-57. K další literatuře o vnímání času ve středověké kultuře viz literatura v úvodní kapitole (viz pozn. č. 31).

⁴³ Viz např.: Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 18 - cetera noctis spatia; Tamtéž, s. 112 - unius anni spatium; Tamtéž, s. 62 - per duo spacia annorum; Tamtéž, s. 85 - per trium fere horarum spacia; Tamtéž, s. 92 - breve temporis spacium; Kanovník, FRB II., s. 222 - fere trium horarum spatium permanserunt; Mnich sázavský, FRB II., s. 248 - brevi transacto dierum spatium; Vincentius, FRB II., s. 409 - nostram infra trium annorum spatium; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 18 - hodie moriturus in Bohemia vite sue spacium; František Pražský, FRB IV., s. 355 - Per duorum quoque annorum spacium; Vita Caroli, FRB III., s. 366 - non

prostor *počítán*⁴⁴ a s termínem *spatium temporis* se zachází jako se slovem *spatium* ve významu prostorového roztažení.⁴⁵

Pokud se nad významem pojmu *časoprostor* a jeho funkcí pro popis běžných, každodenních událostí zamyslíme hlouběji, bude nám zjevné, že použití takového termínu nutně vychází z myšlenkového systému naprosto odlišného od „newtonovsko-descartovské“ koncepce, v níž je čas od prostoru striktně oddělen, a která dodnes (a to i přes poněkud odlišný vývoj fyziky ve 20. století) dominuje každodenní imaginaci většiny lidí euroamerického kulturního okruhu.⁴⁶

Koncept moderního prostoru

Pro přemýšlení o vnímání prostoru ve středověku bude vhodné pokusit se nejprve ve stručnosti popsat „naše“ současné pojetí prostoru a podívat se ve zkratce na jeho genezi. Bez podobného vhledu do problému bychom si těžko uvědomili, jaké rysy našeho vnímání můžeme v této souvislosti považovat za obecně lidské a počítat s jejich existencí i pro zkoumané období a jaké prvky jsou naopak kulturně dané a nelze je zdaleka zobecňovat pro veškeré historické epochy. Pouze tímto postupem se vyvarujeme anachronismů, které občas historiky svádějí k obhajobě krkolomných teorií, mezi něž patří tvrzení, že ve středověku existovaly mapy dnešního typu, ale pro intenzivní používání se žádná z nich nedochovala.⁴⁷

Ačkoli Albert Einstein publikoval svou speciální teorii relativity již v roce 1905, relativní pojetí prostoru proniklo během dvacátého století do obecného povědomí a struktur myšlení jen velmi málo. Pojetí prostoru člověka *postmoderny* je stále moderní, založené zejména na fyzikálně-filozofické koncepci Isaaca Newtona (1642-1727).⁴⁸ Newtonovská teorie ostatně stále platí i ve fyzice, pokud se nepohybujeme v rychlostech blízkých rychlosti světla.⁴⁹

longo temporis spacio Marignola, FRB III., s. 566 - in spacio annorum quinque; Tamtéž, s. 538 - trium quasi horarum spacio; RBM V, č. 842, s. 438-439, 1350 - ad unius anni spacium a nesčetné další příklady.

⁴⁴ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 210 - infra duorum mensium spacium ab hodie computandum; Tamtéž, s. 268 - intra trium mensium spacium a datis presencium computandis.

⁴⁵ František Pražský, FRB IV., s. 432 - a religiosis singulis diebus infra spacium duarum ebdomadaram.

⁴⁶ Srov.: HAWKING, Stephen, *Stručná historie času: od velkého třesku k černým díram*, Praha 1997.

⁴⁷ OHLER 2003, s. 201.

⁴⁸ K přejímání filozofických (či teologických) myšlenkových systémů lidovou kulturou ve středověku srov. podnětnou práci: GUREVIČ 1996. K teorii tzv. dlouhého trvání lidových myšlenkových struktur a v protikladu k rychlému sledu času událostí viz BRAUDEL 1966.

⁴⁹ K prosazování tzv. paradigmát, neboli obecně přijímaných teorií ve vědě, viz zejm. KUHN, Thomas, *Struktura vědeckých revolucí*, Praha 1997.

Většina Evropanů dnes považuje Newtonův trojrozměrný, nepohyblivý a na ničem nezávislý, tedy sám o sobě existující prostor za jakousi objektivní, fyzikální danost platnou vždy a všude. Snad pouze teze o jeho nekonečnosti a věčném trvání není většinou přijímána v závislosti na víře, prostředí i individuálních znalostech novějších fyzikálních teorií a filozofických konceptů. Dnes s výjimkou menšinových kruhů obecně přijatá koncepce „objektivního“ prostoru existujícího sama o sobě je v historii lidských kultur spíše méně častým jevem. Max Jammer a Alexander Koyré ve svých v intelektuálních kruzích vlivných pracích *Pojetí prostoru. Dějiny teorií o prostoru ve fyzice* (1. vyd. Harvard 1954) a *Od uzavřeného světa k nekonečnému univerzu* (1. vyd. Baltimore-Londýn 1957) popsali, jak ke vzniku této prostorové koncepce došlo. Jammer i Koyré dospěli mj. k závěru, že Newton při tvorbě svého slavného konceptu nevycházel z žádného „objektivního“ pozorování nebo zkoumání, byť byl samozřejmě více fyzikem než metafyzikem, nýbrž ztotožnil prostor s jednou z vlastností Boha, přičemž byl při tvorbě své teorie silně ovlivněn filozofií Henryho Morea, který myšlenku nekonečného prostoru převzal z mystické, judaistické kabaly.⁵⁰

Za první krok k Newtonovskému nekonečnému vesmíru moderny lze patrně považovat filozofickou koncepci Mikuláše Kusánského. Jako první totiž přišel s myšlenkou nekonečnosti univerza, byť nemluvil ještě o *infinitum - nekonečném*, které náleželo výhradně Bohu, ale o *interminatum, neohraňčeném*. Tento termín ale Kusánský vztahoval i na nekonečnost v počtu prvků, ze kterých se jeho vesmír skládal, a tím se stal nepopsatelným a neurčitelným. Ve svém nejslavnějším díle *De docta ignorantia* rozbil dosavadně platnou koncepci sférického vesmíru centralizovaného do jednoho bodu. Napsal, že v nekonečně velkém kruhu je obvod totožný s tečnou a v nekonečně malém s průměrem. Tím ovšem ztratilo své výsadní postavení centrum, které bylo ztotožnitelné s průměrem nebo obvodem; bylo najednou všude i nikde. Pravým centrem světa se stal Bůh, který byl zároveň jeho centrem i nekonečným obvodem. Kusánského vesmír ztratil dřívější jistoty – neexistuje v něm nadále *pevná stálá osa*, všechny sféry se pohybují kolem svých os, a ty mění svou pozici.⁵¹

Z dalších „tvůrců moderního konceptu prostoru“ lze jmenovat Bernardina Telesia (1588), Giordana Bruna (1600), již zmíněného Henryho Morea (1687) a především Reného Descarta (1650). Descartes vidí svět jako *extensio* – *rozlehlost, rozprostření*. Podle jeho – karteziánské - ontologie se každé těleso se rozpíná a substance, čili rozlehlost tělesa, je už nezávislá na dalších

⁵⁰ JAMMER 1954, s. 2; K částem Newtonova konceptu, které byly vytvořeny na základě studia metafyziky viz zejm. STEIN, Howard, Newton's metaphysics, v: The Cambridge Companion to Newton, ed. by Bernard Cohen a George Smith, Cambridge 2002, s. 256-307.

⁵¹ KOYRÉ 1957, s. 9; De docta ignorantia, 1. II, cap. II – Opera omnia, Jussu et auctoritate Academiae litterarum Heidelbergensii ad codicum fidem edita, sv. 1, ed. E. Hoffmann – R. Klibansky, Leipzig 1932, s. 99-100. Viz také: Mikuláš Kusánský : život a dílo renesančního filozofa, matematika a politika, překl. Jan Patočka – studie Pavel Floss, Praha 2001.

atributech).⁵² Tato rozlehlost je ale podobně jako u Aristotela stále ještě neoddělitelná od tělesa a není ji možné odlišit od látky. Rozlehlost ničeho, tedy prázdný prostor, tak pro Descarta ještě neexistuje.⁵³ Geometrie je výtvořem lidské mysli a s fyzickým světem nesouvisí. Nekonečným je pro Descarta pouze Bůh, svět je pouze *neurčitelným*. Dále je podle karteziánského modelu dimenzionalita (rozměrnost) abstraktní a objektivní a direkcionálna (směrovost) konkrétní a subjektivní.⁵⁴

Na základě kritiky Descartovy koncepce se zrodily další vlivné teorie. Henry More, Descartův současník a oponující korespondent, kritizoval ztotožnění *rozprostření s hmotou*, protože *rozprostřen* je podle něho i *duch*, který může koexistovat na jednom místě s tělesem. More stejně tak odmítal karteziánské vysvětlení pohybu jako pouhého systému vztahů mezi tělesy, objekt se u něho pohybuje v relaci k nehybnému prostoru. Měníci se vzdálenosti mezi tělesy, prostor i pohyb, jsou oproti karteziánské koncepci reálnými. Prostor je podle Morea rozprostřením Boha. Podobně jako podle antických atomistů Demokrita, Epikura a Lukretia není žádný důvod k tomu, abychom popírali existenci prázdného prostoru. Závěr, že Bůh je všude musí navíc znamenat, že sám svět je nekonečný a věčný. Prostor nejen že se u Morea stává opravdovým, ale zároveň i božským. Je vlastností Boha. S obdobnou myšlenkou zbožštění prostoru přichází také Spinoza, byť neuznává existenci prázdna.⁵⁵

Isaac Newton († 1727) ve své koncepci osamostatňuje a zabsolutňuje nejen prostor, ale také čas. „Nedefinuji čas, prostor, místo a pohyb, protože jsou všeobecně známé. Musím pouze poznamenat, že si lidé tyto veličiny představují pouze podle vztahů, které tyto mají k vnímatelným předmětům. Tak vznikají jisté předsudky ...“ Newton přišel na počátku 18. století s teorií prostoru, která byla velice revoluční. Jeho prostor i čas jsou na ničem nezávislými schránkami a

⁵² HEIDEGGER, Martin, *Bytí a čas*, Praha 2002, s. 111-114; Descartes: *Principia*, část II., čl. 9 – Descartes, *Principia philosophiae*, Amstelodami 1644, s. 38, Gallica, [cit. 2011-24-01]. Dostupné z: <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k574928/fl.image.pagination.r=.langFR>>.

⁵³ Rozlehlost je pro Descarta substance a ta nemůže být substancí ničeho - *Principia*, část II., čl. 16; Garber 1992, s. 292-303; Descartova teorie o nemožnosti existence prázdna souhlasí v tomto ohledu s názory Aristotela, které byly běžně uznávané ve středověku a staví se naopak proti koncepci starověkých atomistů, kteří s existencí prázdna v kosmu počítali. Neexistence prázdna ovšem nebyla ani ve středověku přijímána bez výjimek, například pařížský biskup Etienne Tempier ve své slavné doktríně z roku 1277 odsuzující Aristotela poznamenal, že pokud by nemohlo existovat vakuum, Bůh by nemohl pohnout světem, kdyby se mu zachtělo – *A Source Book in Medieval Science*, ed. by Edward GRANT, Cambridge - Mass. 1981, s. 48 - § 49.

⁵⁴ HATFIELD 2006, s. 63; CASEY 1993, s. 49. V korespondenci mezi Descartem a Henry Morem z roku 1648 vydané v: Henry MORE, *Collection of severall philosophical writings* (1662), ed. Adam-Tannery, *Oeuvres*, vol. V, Paris 1903, s. 304.

⁵⁵ KOYRÉ 1957, s. 125-156; tyto Moreovy myšlenky se objevují v uvedené korespondenci s René Descartem (viz. pozn. č. 54) a do uceleného filozofického systému jsou rozpracované v jeho díle *Enchiridium metaphysicum sive de rebus incorporeis succincta et luculenta dissertatio* vydaném v Londýně v roce 1671, kap. VIII, 9-11, s. 69-72.

Newton dokládá existenci tohoto absolutního prostoru vysvětlením přitažlivých sil mezi tělesy v kosmu – ty fungují tehdy, pokud jsou zasazeny do „nesmírného prázdna“.⁵⁶ Prostor, čas i pohyb jsou absolutní, tzn. na ničem nezávislé veličiny. Můžeme přesně říci, jak se které těleso pohybuje ve vztahu k absolutnímu prostoru, nikoli jen ve vztahu k ostatním tělesům. Prostor je nepostihnutelný našimi smysly, je nerozdělitelný, Boží vlastností, není ohraničen. Může existovat prostor prázdny, což je prostor bez těles, v němž je ale přítomen Bůh a také možná další substance, které nejsou látkami a nejsou poznatelné našimi smysly. Prostor je nepohyblivý a absolutní.⁵⁷

Tato radikální teorie si již za Newtonova života vyžádala ostrou kritiku, do které se pustil zejm. Leibnitz,⁵⁸ nicméně do konce století získala Newtonova koncepce prostoru jednoznačné uznání. Z jeho absolutního prostoru se časem vytratil Bůh a nahradila ho čistá přírodní síla a materiální svět. Z vlastnosti Boha, rámce jeho přítomnosti a konání, se prostor stal prázdny atomistů, v němž se nachází svět.⁵⁹

Od Newtonovy filozofické koncepce a jejích interpretací se odvíjí naše pojetí prostoru. Obvykle jej vnímáme jako jakousi homogenní masu,

⁵⁶ RAY 1991, s. 100-102; Isaac NEWTON, *Philosophiae naturalis principia mathematica*, Londini 1686, Scholium k definici 8, s. 5-11, Google Books, [online] 2010, [cit. 2011-24-01]. Dostupné z: <

<http://books.google.com/books?id=XJwx0lnKvOgC&pg=PP2#v=onepage&q&f=false>>;

⁵⁷ K Newtonovým argumentům a experimentům podporujícím jeho teorii viz např. DISALLE, Robert, *Newton's philosophical analysis of space and time*, in: *The Cambridge Companion to Newton*, vyd. Bernard Cohen a George Smith, Cambridge 2002, s. 33-56; K Newtonovým charakteristikám prostoru viz např. KOYRÉ 1957, s. 166.

⁵⁸ Leibnitzovu kritiku Newtonovy koncepce prostoru lze sledovat v dobové edici dopisů, které si s Clarkem vyměnili: *A Collection of papers, which passed between the late learned Mr. Leibnitz and Dr. Clarke. In the years 1715 and 1716 Relating to the Principles of Natural Philosophy and Religion. With an Appendix*, London 1717, Google Books, [online] 2010, [cit. 2011-24-01]. Dostupné z: <

http://books.google.cz/books?id=_RUHAAAQAQAJ&printsec=frontcover&dq=%22A+Collection+of+papers,+which+passed+between+the+late+learned+Mr.+Leibnitz+and+Dr.+Clarke%22&source=bl&ots=nMD1fQ3UI-&sig=gDwCCbS0FByNSKZiBBZs5WY4iVo&hl=cs&ei=PZ09TciLDszrsbb5ujzBg&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=2&ved=0CB8Q6AEwAQ#v=onepage&q&f=false>.

Obsah komentuje KOYRÉ 1957, s. 235-272. Podle něho bychom při existenci absolutního nekonečného prostoru nemohli vysvětlit, proč byl svět stvořen zrovna tam, kde je, proč byl prostorově uspořádán zrovna tak jak je, stejně jako bychom nedokázali určit, čím by takový prostor vlastně byl. Jako vlastnost by neměl být vlastností čeho a jako substance by musel být při své věčnosti rovný Bohu, který ovšem nemůže být omezený v prostorovém roztažení. Leibnitzovi se také nelíbila nedokonalost a nestabilita stvořeného světa, který si podle něho Newton představuje, když popírá trvalý a pravidelný pohyb všech věcí. Jak můžeme sledovat z jeho korespondence s Newtonovým obhájcem Clarkem (Newton veřejné diskuze nesnášel a nezapojoval se do nich), byl pro Leibnitze prostor *vztažný*, tedy existoval jen jako vztahy mezi tělesy, nikoli sám o sobě. Prázdny prostor, ani prostor za světem pro něho neexistoval.

⁵⁹ KOYRÉ 1957, s. 273-276.

nekonečnou, bezpříznakovou, neutrální a neosobní.⁶⁰ Moderna zároveň poprvé začala od sebe odlišovat *místo* a *prostor*, přičemž *místo* se dostalo hierarchicky pod *prostor*.⁶¹ Nediferencovaný prostor se ale v podstatě stává jediným místem.⁶² Jako takový se velmi snadno měří, čemuž výrazně napomáhá dnes již takřka celosvětové sjednocení měrné soustavy. Zároveň se prostor také velmi snadno oceňuje a prodává. Byť má podle obecně známých nejnovějších fyzikálních teorií vesmír konečné hranice, jsou v porovnání s naším nepatrným tělem jejich rozměry stále takřka newtonovsky nekonečné, podobně jako čas, po který vesmír trvá a patrně trvat bude - „svět tady bude a my tady nebudem“, zní lidové rčení. Prostorem se tak velmi snadno plýtvá - ostatně, nikomu nepatří.

Archaičnost termínu prostor pro středověké myšlení a odraz filozoficko-teologických schémat v textech kronik a listin z českého prostředí

Středověké myšlení vychází při konstrukci pojetí prostoru ze zcela jiných základních premis než moderní filozofie. Podobně jako většina současných lidí považuje určité rysy Newtonovy moderní koncepce prostoru, jako jsou jeho neosobnost, bezpříznakovost a svébytná existence, za obecně dané a nezpochybnitelně platné, také křesťanská středověká koncepce zahrnuje v sobě vlastnosti prostorového uspořádání, které byly ve své době lidmi obecně přijímány. V následujícím textu se pokusím na základě několika klíčových děl velmi stručně a zjednodušeně přiblížit povahu nejzákladnějších *prostorových* koncepcí středověké filozofie, nastínit jejich vývoj v čase a zaměřit se poté na hledání dokladů jejich recepce v textech z českého prostředí. Cílem mé práce není snaha o rekonstrukci konkrétních cest, kterými jednotlivé myšlenky do světa textů vážících se k českému prostředí mohly proniknout, ani detailní dokládání recepce jednotlivých autorů či textů.⁶³ Chci pouze nastínit podobu

⁶⁰ CASEY 1993, s. 28.

⁶¹ „Místo je částí prostoru“ – NEWTON 1686, s. 6.

⁶² TUAN 1977, s. 72-73.

⁶³ Viz např.: BLÁHOVÁ, Marie, Die Spuren des arabischen Wissens im mittelalterlichen Böhmen, *Miscellanea mediaevalia* 33, s. 133-142, ed. Walter de Gruyter, Berlin-New York 2006; Táž, Toledská astronomie na dvoře Václava II. Poznámka k česko-španělským vztahům ve druhé polovině 13. století, *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Studia historica* 2, Pocta docentu Vladimíru Nálevkovi k šedesátým narozeninám, Praha 2001, s. 21-28; UHLÍŘ, Zdeněk, Mistři a studenti Karlovy univerzity ve středověku a jejich dílo v dobovém kontextu, Praha 1998; Kol.: Dějiny univerzity Karlovy I, 1347/48-1622, Praha 1995; HEROLD, Vilém – HORSKÝ, Zdeněk - MRÁZ, Milan, Filozofie a přírodní vědy v době Karlově, in: *Karolus Quartus. Piae memoriae fundatoris sui Universitatis Carolina D.D.D.*, Praha 1984, s. 249-270; KRZEMIENSKA, Barbara, K problematice přírodních věd v Čechách doby Karlovy, in: *Karolus Quartus. Piae memoriae fundatoris sui Universitatis Carolina D.D.D.*, Praha 1984, s. 273-288; KOROLEC, Jerzy B., Středověké komentáře k Aristotelovým dílům na pražské universitě, *Acta Universitatis Carolinae, Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, tomus XV, fasc. 2, s. 31 – 51, Praha 1975; TŘEŠTÍK,

konceptů vázících se k tématu vnímání prostoru a ukázat odlišnost paradigmatu 12. – 14. století od dnešního pojetí těchto otázek. Rozhodně není mou ambicí zabývat se koncepty prostoru z filozofického nebo teologického hlediska – jejich popis tu chápu jako pouhý prostředek k rozkrytí jednotlivých aspektů vázících se k vnímání prostoru a interpretovatelných ze zkoumaných textů.

Při řešení kosmologických, teologických a přírodovědných otázek, s nimiž koncepce prostoru úzce souvisejí, vycházejí středověcí myslitelé vedle Bible, jež se na dlouhou dobu stane prvotním zdrojem veškerých úvah o světě, ze studia antických autorů. Jmenovat můžeme především Pliniovu *Přírodní historii*, Senecovy *Přírodní otázky*, *Komentář na Ciceronův sen o Scipionovi* od Macrobia a *Sňatek filologie s Merkurem* od Martiana Capelly.⁶⁴ Z těchto knih a z dalších římských autorů čerpaly raně středověké encyklopedie *O přirozenosti věcí* a *Etymologie* Isidora Sevillského⁶⁵ a *O přirozenosti věcí* Bedy Venerabila.⁶⁶

Dušan, Kosmas, Praha 1972; BARTOŠ, František Michálek, Francouzský předchůdce Kopernikův a jeho ohlas na Karlově universitě, JSH 12, 1939, s. 36-39.

⁶⁴ C. Plini Secundi Naturalis historiae libri XXXVII: post Ludovici Jani obitum recognovit et scripturae discrepantia adiecta, ed. Carolus MAYHOFF, Leipzig 1892-1909; Lucius Annaeus SENECA, Naturales Quaestiones, ed. Thomas H. CORCORAN, Harvard 1971; Macrobia Ambrosii Theodosii Commentarii in Ciceronis Somnium Scipionis, ed. Ludovicus IANUS, Quedlinburg-Leipzig 1848; CAPELLA, Martianus, De nuptiis Philologiae et Mercurii, ed. James WILLIS, Leipzig 1983.

⁶⁵ Isidori Hispalensis De natura rerum liber, ed. Gustav BECKER, Amsterdam 1967; ISIDOR ZE SEVILLY, Etymologiae I-III, překlad a poznámky Daniel Korte, úvod Jan Kalivoda, revize překladu a redakce Lenka Karfíková, Praha 2000; ISIDOR ZE SEVILLY, Etymologiae IV, překlad a poznámky Klára Hušková a Hana Florianová, úvodní studie František Šimon a Hana Florianová, revize překladu a redakce Lucie Pultrová, Praha 2003; ISIDOR ZE SEVILLY, Etymologiae V, překlad, úvodní studie a poznámky, Lenka Blechová, revize překladu a redakce Hana Šedinová a Lucie Pultrová, Praha 2003; ISIDOR ZE SEVILLY, Etymologiae VI-VII, překlad a poznámky Daniel Korte, úvod Jan Kalivoda, revize překladu a redakce Lucie Pultrová, Praha 2004; ISIDOR ZE SEVILLY, Etymologiae IX, překlad a předmluva Irena Zachová, poznámky Irena Zachová a Hana Šedinová, revize překladu a redakce Hana Šedinová, Praha 1998; ISIDOR ZE SEVILLY, Etymologiae XI, Praha 2009; ISIDOR ZE SEVILLY, Etymologiae XII, překlad a poznámky Jana Fuksová, úvod Jana Nechutová, revize překladu a redakce Hana Šedinová a Lucie Pultrová, Praha 2004; ISIDOR ZE SEVILLY, Etymologiae XIII-XV, překlad a poznámky Daniel Korte, úvod Jan Souček a Jan Kalivoda, revize překladu a redakce Lucie Pultrová, Praha 2001; ISIDOR ZE SEVILLY, Etymologiae XVI, překlad, úvodní studie a poznámky Hana Šedinová, revize překladu a redakce Lenka Karfíková a Zuzana Silagiová, Praha 2000; ISIDOR ZE SEVILLY, Etymologiae XVIII, překlad a poznámky Daniel Korte, úvod Jan Souček a Eva Stehlíková, revize překladu a redakce Lucie Pultrová, Praha 2002; ISIDOR ZE SEVILLY, Etymologiae XIX-XX, překlad a poznámky Iva Adámková, Kateřina Vršecká, Barbora Kocánová a Hana Florianová, úvod Jan Souček, Praha 2009; RABANUS MAURUS, De universo, Patrologia Latina 111, ed. J. Migne, Paris 1852, s. 9-613; HONORIUS AUGUSTODUNENSIS, De imagine mundi libri tres, Patrologia Latina 172, ed. Jacques Paul MIGNE, Paris 1854, s. 115-188.

Práce obou autorů byly hojně čtené, jejich opisy se postupně rozšířily po celé Evropě a zprostředkovaly tak znalosti z římských děl. Podobný účinek mělo také dílo sv. Augustina, který čerpal zejména z koncepcí Platóna zprostředkovaných v pozměněné formě zástupci novoplatónismu, především Plótínem a Porfýriem. Z doby před přeložením Aristotela je ze zdrojů informací, které přispěly k formování znalostí z oboru přírodních věd a následně i k vytváření koncepcí uspořádání univerza, nutno jmenovat také Chalcidiův překlad a komentář k Platonovu spisu *Timaios*⁶⁷ a Boethiovu *Útěchu ve filozofii*, kde část třetí knihy v podstatě tvoří populární převyprávění výše zmíněného Chalcidiovho komentáře ve 28 verších.⁶⁸

Ve dvanáctém století se přístup k přírodním vědám radikálně změnil. K původnímu platonismu s kontemplativním, mýtickým a impresionistickým výkladem přistupuje po záplavě překladů alchymistických, astronomických a jiných vědeckých děl z arabštiny a řečtiny v polovině 12. století nový model, založený na praktickém, matematickém výkladu. Z antických autorů oslovil středověké filozofy zejména Pythagoras, největší podíl na změně přístupu ke světu měly ovšem práce Aristotela, nyní dostupné ve výkladech arabských filozofů Alfarabiho, Avicenny a Averroëse. Aristoteles definoval úkol fyziků tak, že je třeba začít s pozorováním a postupovat pak analyticky při snaze objevit zákonitosti v přírodě. Tím se aristotelický model odlišuje od pythagorejského pojetí. Obě metody sice zkoumají svět na základě systematizování dedukcí z axiomatických základů, ale zatímco aristotelikové vycházejí z pozorování, pythagorejci se opírají o vrozené ideje. Oba postupy se ovšem ve středověkých dílech často prolínají a také Aristotelův postup je stále více než na pozorování založen na logice.

(Ne)abstraktní prostor ve středověké filozofii a problematika místa

Středověké koncepcie prostoru ovlivnil Aristoteles především svou specifickou definicí *místa*. V Aristotelově *Fyzice* „Místo není ani tvarem, ani látkou, ani druhem rozlehlosti, místo je hranice obklopujícího tělesa, v níž se s obklopaným stýká.“⁶⁹ Místo je dvojrozměrným povrchem tělesa a bez něho nemůže nic existovat, ono samo „je něčím svébytným mimo tělesa“. Místo ale nemůže být trojrozměrné, poněvadž pokud by bylo, bylo by tělesem. Místo není *rozlehlost*, ale *ohraničenost*. „Místo jest druh plochy a jakoby nádoba a cosi

⁶⁶ BEDA VENERABILIS, De natura rerum, in: Bedae Venerabilis Opera didascalica, I, ed. C. W.. JONES - C. B. KENDALL, M. H. KING, Turnhout 1975; Srov. The Cambridge Companion to Medieval Philosophy, ed. by A.S. McGRADE, Cambridge 2003, s. 174-175.

⁶⁷ Timaeus a Calcidio translatus commentarioque instructus, ed. J. H. WASZINK, in: Plato Latinus, ed. R. KLIBANSKY, Leiden 1962.

⁶⁸ GILSON, Etienne, The Christian Philosophy of st. Thomas Aquinas, New York 1966 (1. fran. vyd. 1956) 1972, s. 103; BOETHIUS, De consolatione philosophiae Opuscula theologica, ed. C. MORESCHINI, München-Leipzig 2005, s. 79-85.

⁶⁹ ARISTOTELÉS, Fyzika, vyd. Petr REZEK, Praha 1996 (dále Aristotelés, Fyzika), s. 94.

obklopujícího.⁷⁰ „A je nemožné, aby místo bylo tělesem, neboť v témže by byla tělesa dvě.“⁷¹

Vedle argumentu o nemožnosti koexistence dvou těles uvádí Aristoteles ještě jiný příklad dokládající nemožnost trojrozměrnosti místa, jinými slovy dokazující nemožnost existence vakua. Je to jako s krychlí, kterou vkládáme do nádoby s vodou nebo vzduchem – „vystoupí právě tolik vody, jak velká je krychle, tak je tomu i ve vzduchu, jenomže to naše smysly nepostřehují“. „Ale u prázdna to je nemožné, neboť to není vůbec žádné těleso, nýbrž tu by se musilo spíše zdát, že skrze krychli pronikla stejná rozloha, která již dříve byla v prázdně, jako kdyby voda nebo vzduch neustoupily dřevěné krychli, nýbrž zcela by skrze ni prošly.“ Pak by se krychle nelišila od prázdna a v jednom místě by navíc mohlo být libovolné množství věcí, což je „jedna nesmyslnost a nemožnost“.⁷² V prázdně by navíc nemohl existovat pohyb, poněvadž v něm není rozdíl mezi tím, co je nahoře a co dole.⁷³ Aristotelova teze o nemožnosti existence prázdna je klíčovým místem jeho výkladu o uspořádání prostoru. Pro Aristotela prostor v moderním smyslu slova v podstatě neexistuje, jde o rozlehlost jednotlivých konkrétních těles, kontinuum míst.⁷⁴ Rozměrnost je rys, nikoli podstata tělesa a prostor a čas nejsou věčná bytí oddělená od věcí, protože prostor by pak byl neomezený a „nic by jej neobjímalo“ a čas „tekoucí řekou, kde by nic neteklo.“⁷⁵ Newtonův moderní koncept absolutního prostoru existujícího sám o sobě v tomto ohledu k Aristotelově koncepci v naprostém protikladu.

Aristotelovo místo, základní jednotka *prostoru*, je nehybné. Těleso zůstává ve stejném místě i pokud se tělesa kolem pohybují (např. loď kotvící v řece je stále ve stejném místě, protože místem je v tomto případě celá řeka, jako celek nepohyblivá).⁷⁶ Aristoteles dále užívá pojem přirozeného místa, který znamená, že tělesa přirozeně tíhnou tam, kam patří. Přirozené místo je vztahem nejvyšší příčiny k tvaru tělesa a zároveň je příčinou pohybu.⁷⁷ O pohybu se vždy uvažuje v relacích tělesa pohybovaného a pohybovacího a tento řetězec příčin a následků vede až k prvnímu hybateli. Pohyb sám je univerzálním principem změny. Popřena je možnost existence extramundáního prostoru, stejně jako

⁷⁰ Tamtéž, s. 103.

⁷¹ Tamtéž, s. 91-93.

⁷² Tamtéž, s. 114.

⁷³ Tamtéž, s. 91.

⁷⁴ McEVOY, James, *The Philosophy of Robert Grosseteste*, Oxford 1982, s. 173-174.

⁷⁵ Aristotelés, *Fyzika*, s. 91.

⁷⁶ K tomuto často citovanému příkladu viz Aristotelés, *Fyzika*, s. 94-102.

⁷⁷ GODDU, André, *Ockham's Philosophy of Nature*, in: *The Cambridge Companion to Ockham*, ed. Paul Vincent Spade, Cambridge 1999, s. 158 – 159; Teze o tíhnutí k přirozenému místu stojí v naprostém protikladu k současné fyzikální teorii o vývoji směřujícímu k neuspořádanosti – viz HAWKING 1997, s. 106.

nekonečného prostoru.⁷⁸ Svět jako celek neobklopuje nekonečno, poněvadž není v ničem.⁷⁹

Byť měla tato teorie nesmírný vliv, ve středověku většinou Aristotelovo vysvětlení místa jako nepohyblivé hranice tělesa přímo nepřevzali. Chápali jej spíše jako vztah mezi povrchem schránky a některými pevnými nepohyblivými referenčními body, většinou centrem a póly země.⁸⁰ Giles z Říma označil takový koncept za *formální místo*, zatímco jako *fyzické místo* chápal klasický Aristotelův náhled na prostor jako na schránku tělesa.⁸¹

⁷⁸ K nemožnosti existence „neomezena“ „v určitém smyslu“ viz Aristotelés, Fyzika, s. 79-90.

⁷⁹ Aristotelés, Fyzika, s. 75, 94-104.

⁸⁰ CROSS, Richard, *The Physics of Duns Scotus. The Scientific Context of a Theological Vision*, Oxford 1998, s. 209; Viz např. AQUINAS, Thomas, *In Octo Libros Physicorum Aristotelis Expositio*, ed. P. Mariano MAGGIÓLO, Torino - Roma 1952, s. 227-228; Roberti Grosseteste, *Episcopi Lincolniensis, Commentarius in VIII Libros Physicorum Aristotelis*. E fontibus manu scriptis nunc primum in lucem edidit R. C. Dales, *Studies and Texts in Medieval Thought* ed. Richard DALES, Boulder - Colorado 1963, s. 80-81; BACON, Roger, *Questiones super Libros Octos Physicorum Aristotelis*, ed. Ferdinand M. DELORME - Robert STEELE, *Opera hactenus inedita a Rogeri Baconi*, 13, Oxford 1935, s. 193.

⁸¹ Práci Giles de Roma, *In Libros de Physica auditu Aristotelis*, Venezia 1502 (72va) cituje CROSS 1998, s. 209.

Aristotelova definice místa byla podrobena kritice už v antice, a to zejména ze strany Jana Philopona (kol. 490 – kol. 570), v jeho *Komentáři na Aristotelovu Fyziku* (Philoponova práce je dostupná v edici řeckého textu: Ioannis Philoponi in Aristotelis Physicorum libros quinque posteriores commentaria, in: *Commentaria in Aristotelem Graeca*, sv. 17, ed. H. Vitelli, Berlin 1888, s. 568-569, nebo v německém překladu: Johannes Philoponos, *Grammatikos von Alexandrien (6 Jh. n. Chr.)*, *Christliche Naturwissenschaft im Ausklang der Antike. Vorläufer der modernen Physik, Wissenschaft und Bibel. Ausgewählte Schriften, koment.-übersetzt Walter BÖHM, München – Paderborn – Wien 1967, s. 92-93.*). Ve středověku měla Philoponova práce jen nepřímý vliv, poněvadž nebyla přeložena do latiny a vešla ve známost až prostřednictvím komentářů Averroa ve 12. století. Výše popsany hlavní Aristotelův argument proti dvojrozměrnosti místa, nemožnost existence dvou těles v jednom, Philoponus eliminoval jednoduše popřením, že by byl trojrozměrný prázdný prostor tělesem. Rozlišoval mezi materiálním tělesem a nemateriálním trojrozměrným rozprostraněním, těleso pro něho bylo substancí, prostor nikoli. Tím také rozbil základ Aristotelovy argumentace proti existenci vakua (GRANT 1981, s. 19; Philoponova teze ale byla plně doceněna až v souvislosti s vydáním a překladem do latiny v 16. století, kdy ji v určité podobě přijali italští filozofové jako Pico della Mirandola (Pico DELLA MIRANDOLA, *Examen vanitatis*, kniha VI., kap. 4, s. 768, 1540; *Opera Omnia [1557-1573][di] Giovanni Pico della Mirandola [e] Gian Francesco Pico*, Hildesheim 1969, 2. sv., s. 1189.), Telesio, Patrizi, Bruno a Campanella. Patrizi vyplnil prázdný prostor světlem, Bruno éterem). Již před Averroesovými komentáři se ale myšlenka prostoru jako trojrozměrného a nikoli Aristotelova dvojrozměrného objevila v latinské tradici. V jedenáctém století pořídil salernský biskup Mikuláš Alfano († 1085) pod názvem *Premnon physicon* první, byť nedokonalý, latinský překlad Nemesiova řeckého díla *De natura hominis* (Dílo pak bylo přeloženo znovu a lépe v roce 1165 Burgundiem z Pisy; edice viz: *Nemesii Episcopi Premnon Physicon sive peri physeos anthropon liber a N. Alfano Archiepiscopo Salerni in latinum translatus*, ed. Karl BURKHARD, Leipzig 1917), kde se mj. píše, že „ačkoli má každé těleso tři rozměry, ne vše, co má tři rozměry je těleso, jako např. místo a vlastnost“ („... dicemus quoniam omne quidem corpus tres habet dimensiones, non

Před zvýšením zájmu o analytické otázky z oblasti fyziky v souvislosti se studiem Aristotelových děl se středověcí filozofové později klíčovou otázkou o možnosti existence trojrozměrného prostoru a vakua speciálně nezabývali. V Augustinově *De diversis questionibus* se dočteme, že „místo v prostoru je to, co je zabrané délkou, šířkou a hloubkou tělesa“⁸² a tato definice je doslova převzata v *Sentenciis* Petra Lombardského († 1160), ve své době jedné z nejrozšířenějších knih, a je také citována v neméně slavném Abelárdově díle *Sic et non*.⁸³ Dále nerozvedené vymezení *místa* je poněkud problematické, poněvadž vyhovuje pojetí trojrozměrného prázdného prostoru stejně jako Aristotelově definici místa jako dvojrozměrného povrchu, který obsahuje těleso.⁸⁴ Petr Lombardský rozlišuje místo hotové a místo imaginární, nevyplněné tělesem. Přímé otázce, zda je i místo imaginární trojrozměrné tak jako je tomu u místa vyplněného tělesem, se stejně jako ostatní filozofové jeho doby vyhýbá.⁸⁵

Středověké převzetí Aristotelovy koncepce prostoru

Za modelový příklad středověkého převzetí a interpretace Aristotelové koncepce prostoru, resp. *místa* mohou velmi dobře posloužit pasáže z mohutného a uznávaného díla pařížského teologa Tomáše Akvinského († 1274). Akvinský totiž při popisu fyzické podoby světa od Aristotela většinu věcí jednoduše přijímá a jeho koncept příliš nikam dále nerozvíjí, snaží se pouze, pokud je to možné, přizpůsobit obraz světa výkladu v knize Genesis.

Univerzum je sférické, sestává ze sedmi planetárních sfér, ty jsou obklopeny osmou sférou pevně uchycených hvězd a samy obklopují centrum univerza, tedy Zemi. Nad sférou hvězd začíná neviditelný vesmír, jehož struktura je „Aristotelová“. Skládá se z nebe vod neboli křišťálové sféry (*crystallinum*) a z nebe světla (*empyreum*).⁸⁶ Matériem těchto sfér je naprosto

omne autem quod tres habet dimensiones corpus est; etenim locus et qualitas, incorporea existentia, secundum accidens in tumore quantitantur“ – De natura hominis. Traduction de Burgundio de Pise, ed. G. VERBEKE – J. R. MONCHO, Leiden 1975, s. 25-26).

⁸² Sancti Aurelii Augustini De diversis quaestionibus octoginta tribus, ed. Almut MUTZENBECHER, Turnhout 1975, s. 100 - Locus enim in spatio est, quod longitudine et latitudine et altitudine corporis occupatur.

⁸³ Magistri Petri Lombardi, Parisiensis Episcopi, Sententiae in IV libris distinctae. Editio tertia ad fidem codicum antiquiorum restituta, Roma 1971, I/II, s. 274; Peter Abailard, Sic et Non: A Critical Edition, Blanche B. Boyer - Richard McKeon (eds.), Chicago 1977, Quaestio 44, Petri Abelardi Sic et Non, [cit. 2011-24-01]. Dostupné z: <http://individual.utoronto.ca/pking/resources/abelard/Sic_et_non.txt>.

⁸⁴ GILSON 1966, s. 174-175.

⁸⁵ GRANT 1981, s. 19.

⁸⁶ AQUINAS, Thomas, Summa theologiae, Corpus Thomisticum S. Thomae de Aquino opera omnia [online] 2006, [cit. 2011-24-01]. Dostupné z: <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k574928/fl.image.pagination.r=.langFR>> (dále Thomas AQUINAS, Summa theologiae) I, 68, 4 - Primum totaliter lucidum, quod vocant Empyreum. Secundum totaliter diaphanum, quod vocant caelum aqueum vel crystallinum. Tertium partim

neměnné a látka nebeských sfér není *v možnosti*, je naplněna ve své podobě a může už změnit jen své místo. Pod nejnižší sférou, sférou Měsíce, se nacházejí čtyři prvky, které se snaží hledat své přirozené místo. Pokud je najdou, nastává stav klidu a rovnováhy, jinak jsou látky v pohybu. Oheň stoupá vzhůru, země padá dolů, mezi nimi se nachází voda a vzduch. Vše od nejnižšího po člověka má pevný řád a celek imituje a reprezentuje slávu Boží.⁸⁷

Místo Tomáš definuje stejně jako Aristoteles jako nepohyblivou hranici obklopující těleso a vykazuje čtyři základní vlastnosti. Je schránkou odlišnou od tělesa, které obsahuje, je mu rovné velikostí a odpovídá i v částech jeho částem, každé fyzické těleso s výjimkou kosmu jako celku je umístěno ve svém místě a místo znamená existenci přirozeného místa, je přirozeně určen směr nahoru a dolů.⁸⁸

Heterogenita, příznakovost, hierarchie a vertikálnost prostoru ve středověké filozofii

Nestejnorodý – tak by bylo možné jedním slovem charakterizovat středověký *prostor*. „Celý tento vesmír není všude opatřen stejnou krásou, hlavně v nižších svých částech, z nichž jest naše země poslední,“ píše Augustin ve dvanácté knize svých *Vyznání*.⁸⁹ Touto větou jako bychom se již přenesli do gotické éry evropského Západu, kdy stupeň technických znalostí umožnil představu takového kosmu vypočítat. Řeč je samozřejmě o katedrálách, jejichž vertikálnost měla být obrazem uspořádání našeho světa.⁹⁰ Při čtení textu *Vyznání* se ukazuje, že už pro Augustina nebyly při pohledu na noční oblohu hvězdy daleko, ale vysoko. V tomto vertikálním prostoru zaujímal Zeměkoule,

diaphanum et partim lucidum actu, quod vocant caelum sidereum, et dividitur in octo sphaeras, scilicet in sphaeram stellarum fixarum, et septem sphaeras planetarum; quae possunt dici octo caeli.

⁸⁷ Thomas AQUINAS, *Summa theologiae*, I, 65, 2.

⁸⁸ Viz *New Catholic Encyclopedia*, 19, Seq-The, Detroit - New York - San Diego - San Francisco - Cleveland - New Haven, Conn. - Waterville, Maine - London - Munich 2003, s. 401-402.

⁸⁹ Český překlad: AUGUSTINUS, Aurelius, *Vyznání*, překl. Mikuláš Levý, Praha 1999 (dále Augustin, *Vyznání*), s. 419; Hoc enim totum corporeum non ubique totum ita cepit speciem pulchram in novissimis, cuius fundus est terra nostra – Sancti Aurelii Augustini, Hipponensis episcopi *Confessionum libri XIII*, in: *Patrologiae cursus completus, Series latina*, ed. Jacques Paul MIGNE, vol. XXXII, Paris 1865, s. 659 – 868 (dále Augustinus, *Confessiones*); Augustinus, *Confessiones*, XII, VIII, *The Confessions of Augustine: An Electronic Edition*, by James J. O'DONELL [online 1999], [cit. 2009-31-07]. Dostupné z: <<http://www9.georgetown.edu/faculty/jod/conf/>>, XII, II, s. 826-827.

⁹⁰ Srov. VON SIMSON, Otto, *The Gothic Cathedral*, New York 1962, s. 78. Autor ukazuje, že gotika by nemohla vzniknout bez plátónské kosmologie kultivované v Chartres a bez spirituality z Clairvaux.

složená z nejtěžšího ze čtyř živlů, nejnižší, nejméně důležité místo, kterým byl střed celého kosmu.⁹¹

Ve středověku je pak vertikálnost světa a jeho hierarchičnost v pravém slova smyslu nadále rozpracovávána. V tomto ohledu se staly patrně nejvlivnějšími anonymní spisy připisované Pseudo-Dionýsovi Areopagitovi o devíti andělských hierarchiích – sedmi sférách planet, osmé sféře stálic a deváté sféře, tzv. prvnímu hybateli, na nichž spočívá jako desáté empyreum čili vlastní nebe. Hojně scholastické spisy na toto téma se budou odvolávat na Daniela (12, 3) a Pavlova 15. kapitolu 1. listu Korintským.⁹²

Vertikalita světa souvisí s rozložením prvků, ze kterých se skládá, tedy s uspořádáním čtyř živlů. Nejtěžší a nejnižší položený z nich byla země, nad ní ležela voda, nad ní vzduch a úplně nahoře nebe. Nad ním pak je podstata lidské duše.⁹³ Těleso také podle živlu, který dominuje v jeho složení, tíhne na své místo – váha netáhne jen dolů, nýbrž „oheň směřuje do výše, kámen tíhne dolů“. „Kde nejsou tělesa uspořádána podle svých míst, jsou v neklidu; uspořádají-li se dle nich, ocitají se v klidu.“⁹⁴

Tato koncepce vertikálně a sféricky uspořádaného vrstevnatého světa souvisí s pojetím příznakovosti prostoru – každé místo má určitou roli v univerzu, neexistuje homogenní prázdný prostor, který se tělesy teprve zaplní. Tato koncepce zároveň vylučuje moderní objektivní podobu prostoru. Prostor neexistuje sám o sobě, je pouhou složitou sítí vztahů mezi tělesy, které jej zároveň zaplňují a zároveň vytvářejí. Nadto i látkové složení jednotlivých jeho

⁹¹ SIMEK 1992, s. 18. Je nutno podotknout, že představa světa jako koule byla navzdory novověkým mýtům ve středověku skutečně téměř obecně přijímána, ovšem pro Augustina nebyla ještě tato otázka uzavřená. Koule je svět i v Platónově Timaiovi, protože „pravidelné je tisíckrát krásnější než nepravidelné“ – PLATÓN, Timaios, Kritias, vyd. a překl. František NOVOTNÝ, Praha 1996 (dále PLATÓN, Timaios), s. 31.

To, že se nacházíme v samém středu veškerého kosmu, vyjadřuje i Platón, resp. Timaios tvrzením, že Země je „obalená kolem osy protínající vesmír.“ - PLATÓN, Timaios, s. 37.

⁹² „Prozíraví budou zářit jako záře oblohy“ - Daniel 12, 3; „A jsou tělesa nebeská a tělesa pozemská, ale jiná je sláva nebeských a jiná pozemských. Jiná je záře slunce a jiná měsíce, a ještě jiná je záře hvězd, neboť hvězda se od hvězdy liší září.“ - 1 K, 15, 40-41. Viz také URBÁNKOVÁ, Emma – STEJSKAL, Karel, Pasionál Přemyslovny Kunhuty, Praha 1975, s. 40-42.

⁹³ „Takto je totiž – ve směru zdola nahoru – nejnižší země, nad ní voda, ve třetí vrstvě vzduch a ve čtvrté nebe, takže nade vším je podstata duše.“ - AUGUSTINUS, Aurelius, O boží obci. Kniha XXII, překl. Julie Nováková, Praha 1950 (dále Augustin, O boží obci), II., s. 639 - ... terra abhinc sursum versus est prima, secunda aqua super terram, tertius aer super aquam, quartum super aera coelum; non potest esse terrenum corpus in coelo. - Sancti Aurelii Augustini, Hipponensis episcopi De civitate libri XXII, in: Patrologiae cursus completus, Series latina, ed. Jacques Paul MIGNÉ, vol. XLI, Paris 1900, s. 13 – 804 (dále Augustinus, De civitate Dei), XXII, XI, s. 773.

⁹⁴ Augustin, Vyznání, s. 476; „ignis sursum tendit, deorsum lapis“; „Minus ordinata inquieta sunt; ordinantur et quiescunt.“ - Augustinus, Confessiones, XIII, IX, s. 849.

částí je různé – teze o platnosti stejných fyzikálních zákonů v celém vesmíru sice nacházela i ve středověku své stoupence, ti byli ovšem ve značné menšině.⁹⁵

Zejména v souvislosti s nominalistickými proudy dochází ve 14. století ke kritice výše popsaných konceptů, a to zvláště teze o nemožnosti existence nekonečného prostoru a vakua. K zpochybnění Aristotelových závěrů došlo dokonce již ve druhé polovině 13. století, když roku 1277 pařížský biskup Štěpán Tempier vydal své odsouzení 219 heretických tvrzení, mezi nimi také některých tezí z Aristotelovy fyziky a kosmologie, protože znamenaly omezení božské moci.⁹⁶ Následně se objevuje kritika Aristotelovy koncepce nemožnosti existence vakua a extramundánního nekonečného prostoru. Teologové začali tuto tezi chápat jako omezení božské moci; Bůh by nemohl ani pohnout Zemí, kdyby se mu zachtělo, ani stvořit jiné světy.⁹⁷ Postupně se objevují filozofické koncepce, které Aristotelové teze více či méně kritizují. Jmenovat lze např. specifickou koncepci Roberta Grossetesteho († 1253), práce Jana Dunse Scota († 1308), Jana Buridana († po 1358), Viléma Ockhama († 1347), Mikuláše z Autrecourtu († 1369) a Mikuláše Oresmeho († 1382).

Aristotelismus v přírodních vědách však přes tyto revoluční práce nadále přetrvával, což mj. platí také pro pražské univerzitní prostředí. Dokládá to celá řada výkladů, překladů a komentářů tehdejších pražských mistrů, jako například *Tetragonus Aristotelis* Vojtěcha Raňkův z Ježova, *Quaestiones in I. – VIII. libros Physicorum Aristotelis* Jindřicha Tottunga Oyty a jeho překlady *Translacio physicorum*, *De celo et mundo* a *De generacione et corrupcione*, *Exposicio libri "physicorum"* Jenka Václavův z Prahy, *Summa super de celo et mundo Aristotelis philosophi* Mikuláše z Prahy či *Quaestiones super Physicorum Aristotelis Utrum sciencia naturalis* Stanislava ze Znojma, abychom jmenovali alespoň některé zásadní práce z předhusitské éry.⁹⁸ Dochované soupisy univerzitních textů a přehled děl univerzitních autorit (*auctoritates philosophiae*) přímo odkazují k obsahu univerzitních přednášek a náplni studia. I tady v přírodních vědách jednoznačně převládají díla Aristotela.⁹⁹

Ještě větší počet autorů působících na pražské univerzitě se zabývalo přírodními vědami prostřednictvím komentářů proslavených *Čtyř knih sentencí*

⁹⁵ Lze jmenovat Rogera Bacona, Jana Buridana a Viléma Ockhama – GILSON 1966, s. 296-297.

⁹⁶ LEWIS, Neil, Space and Time, in: The Cambridge Companion to Duns Scotus, ed. Thomas Williams, Cambridge 2002, s. 69.

⁹⁷ CROSS 1998, s. 203.

⁹⁸ K recepci Aristotelových a Platónových koncepcí přírodních věd viz např. UHLÍŘ 1998, s. 29 – 31.

⁹⁹ Dochované seznamy univerzitních textů a autorit cituje TŘÍŠKA, Josef, Literární činnost předhusitské university, Praha 1967, s. 161 – 163.

(*Libri Quattuor Sententiarum*) Petra Lombardského z poloviny 12. století.¹⁰⁰ Ve druhé knize se pařížský teolog zabývá klasickými tématy jako stvořením světa, prostorovou rozprostraněností andělů či matematickým nekonečnem, přičemž se v podstatě jedná o souhrn glos převzatých z Bible a děl církevních otců. Výklady Sentencí se ale zdaleka ne vždy věnují všem čtyřem knihám. Bývá časté, že se omezují na čtvrtou knihu a tam obsažená témata zmrtnýchvstání a svátostí, případně na knihu první pojednávající o Písmu, tradici a Bohu.¹⁰¹ Takto zprostředkovaně se na středověké univerzity, kde se nanejvýš populární práci dostalo nesčetné množství čtení i komentářů, dostávají především výše popsané Augustinovy myšlenky k uspořádání a charakteru prostoru.

Pojetí (ne)abstraktního prostoru v textech kronik a listin z českého prostředí

Pojem abstraktního prostoru nebyl ve středověku znám a tuto skutečnost velmi dobře odráží celá řada způsobů vyjádření tam, kde by moderní čtenář výraz zprostředkávající abstraktní představu prostoru podle kontextu očekával.

Vhodnou ukázkou jsou způsoby obecného vyjádření pro vymezenou plochu, dále vyjádření prostorové komplexity, a také nesmírné rozlohy. Nesčíslné množství příkladů první skupiny poskytují vymezení ploch panství v textech listin. Badatelé se již často zabývali popisem hranic, tedy obvodu, ale poněkud stranou pozornosti zůstává způsob popisu „obsahu“ vymezené plochy. Z našeho dnešního hlediska je tato druhá část popisu v podstatě zbytnou – pokud bychom měli v zápisu prodejní nebo darovací písemnosti jednoznačně vymezenou polohu a (případně i) identifikované hranice pozemku, přidali bychom k takové informaci nanejvýše konkrétní hodnotu jeho výměry.

Na jedné straně bylo ve středověku možné identifikovat prostor podle jeho hranic, což byl také zároveň nejčastější způsob jeho popisu. Tím se samozřejmě dosáhlo nejpřesnější identifikace v podobě vymezení od jiných statků, nicméně vysvětlením není pouhý praktický účel. Popis prostoru pomocí hranic se totiž neužíval pouze v písemnostech s právní platností, které měly mj. usnadnit vyřčení rozsudku při případných hraničních sporech, ale setkáme se s ním i v případech, kdy bychom očekávali spíše popis samotného území než pouhých jeho hranic. Markantní je to při vyjádření konkrétního rozsahu většího území kronikáři.¹⁰² Nedozvíme se, co všechno dané území zahrnuje, ale kam až sahají

¹⁰⁰ Soupis komentářů Lombardových Sentencí pražských teologů uvádí TRÍŠKA 1967, s. 58 – 59.

¹⁰¹ UHLÍŘ 1998, s. 37 – 38.

¹⁰² Klasickými příklady jsou popis panství Slavníkovců a územní rozsah pražského biskupství u kronikáře Kosmy – Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 49-50 - *Huius tam insignis ducis metropolis fuit Lubic sita loco, ubi amnis Cidlina nomen perdit suum intrans liberioris aque in fluvium Labe. Habuit autem principatus sui hos terminos: ad occidentalem plagam contra Boemiam rivulum Surina et castrum, quod est situm in monte Osseca iuxta flumen Msam;*

jeho hranice. Dá se říci, že tento způsob určení velikosti přetrval do určité míry podnes („od Kamčatky po Ural“). Podle etnografických pozorování je způsob vymezení pozemku po jeho hranicích typický i pro lidi pracující na zemědělské půdě, vymezuje *jejich* místo na zemi a nemá tedy zdaleka jen evidenční smysl.¹⁰³

Na druhé straně ale prosté vymezení hranic nebo identifikace plochy podle jejího centra (k tomuto blíže viz dále) nebylo většinou pro autory dostatečným. Zejména pro účely listin vytvořili úzus jmenování konkrétního příslušenství. Za názvem vsi často následoval výčet konkrétních krajinných typů nebo staveb, které se na příslušném katastru nacházely, ale také např. osob nebo druhu plateb, které k daným místům patřily – najdeme formulace typu: ves se všemi svými dvory, rolníky, s poli, louky, lesy, pastvinami, rybníky, řekami, horami, údolími, poli obdělányi i neobdělányi, křovinami, usedlostmi, hospodami, mýty, atd., atd.¹⁰⁴ Vzhledem k tomu, že se obsahy schématicky jmenovaných příslušenství v různých listinách obměňují, lze se domnívat, že odrážejí skutečný stav na daných lokalitách.

Tento typ výčtu se ale neomezoval pouze na popis příslušenství panství v donačních nebo prodejních listinách. Tehdy bychom jej mohli chápat jako

similiter plagam ad australem contra Teutonicos orientales has urbes habuit terminales: Chinov, Dudleb, Netholici usque ad mediam silvam; item solis ad ortum contra Moravie regnum castrum sub silva situm, nomine Lutomisl, usque ad rivulum Zuitaua, qui est in media silva; item ad aquilonalem plagam contra Poloniam castellum Kladzco, situm iuxta flumen nomine Nizam; Tamtéž, s. 137-138 - Termini autem eius occidentem versus hii sunt: Tugast que tendit ad medium fluminis Chub, Zelza et Liusena et Dasena, Lutomerici, Lemuzi usque ad mediam silvam, qua Boemia limitatur. Deinde ad aquilonem hii sunt termini: Psouane, Chrowati et altera Chrowati, Zlassane, Trebowane, Boborane, Dedosese usque ad mediam silvam, qua Milcianorum occurrunt termini. Inde ad orientem hos fluvios habet terminos: Bug scilicet et Ztir cum Krakoua civitate provinciaque, cui Wag nomen est, cum omnibus regionibus ad predictam urbem pertinentibus, que Krakova est. Inde Ungarorum limitibus additis usque ad montes, quibus nomen est Triti, dilatata procedit. Deinde in ea parte, que meridiem respicit, addita regione Moravia usque ad fluvium, cui nomen est Wag, et ad mediam silvam, cui nomen est More, et eiusdem montis eadem parrochia tendit, qua Bawaria limitatur.

¹⁰³ HOWE 2000, s. 21-22.

¹⁰⁴ Z obrovského množství příkladů viz např.: RBM VII, č. 1331, s. 803-804 - 1363 - Rychtář Nového Města vsi Zbraslavi - hereditates suas, videlicet Zwol et Obrowez [Ohrobec] villas, modo ex novo per locacionem coniunctas in unam villam et redactas, et eciam villam, que dicitur Stymirzicz, cum omnibus curiis, rusticis, cum agris, pratis, silvis, pascuis, piscinis, rivis, montibus, vallibus, agris cultis et incultis, rubetis, comunitatibus, thabernis, iudicio, emendis, honoribus, flumine Multavie adiacenti (!), venationibus, piscationibus, metis, limitibus et graniciis, prout ab aliis bonis seu hereditatibus circumadiacentibus circumferentialiter sunt distincta et limitata ...; RBM IV, č. 880, s. 348 - 1341 - Jan Lucemburský obnovuje lokaci na Krásné Hoře - Omnes hereditates et specialiter villa dicta Brasne [Brazen?] in agris, pratis, rubetis, silvis, montibus, planis, aquas, aquarum decursibus, mineralibus et singulis aliis, in quibuscunque rebus consistant, quae quondam ad dictum montem Schenberg spectaverunt; Srov. MYŚLIWSKI 1999, s. 195.

pouhou evidenci darovaného nebo prodávaného nemovitého majetku. Najdeme jej ale i v tzv. imunitních listinách pro duchovenské instituce, tedy v písemnostech, v nichž se nejedná o výčet komodit, ale pouhé zdůraznění, že se daná imunita – osvobození (např. od hostitelských povinností) týká celého panství, nikoli pouze budovy samotného kláštera.¹⁰⁵ I tady se setkáme s výčty, co vše se na klášterním panství nachází. Jejich význam je totiž hlubší než jen evidenční. Prostor konkrétního panství soudobí lidé nevnímali jako bezpříznakovou plochu zakreslitelnou do mapy, ale jako soubor dílčích částí, jednotlivých míst – *loci*.¹⁰⁶

Stejně jako pro abstraktní prostor, není znám ani pojem znamenající celkovou krajinu, podobně jako se ve výtvarném umění až do 15. století neobjevují její panoramatická zobrazení.¹⁰⁷ Pokud autoři chtějí význam *krajina* vyjádřit, používají schématická označení jednotlivých jejích typů. Praotec Čech z hory Řípu v Kosmově kronice nepřehlíží českou krajinu, ale *hory a doly, pláně a stráně*.¹⁰⁸ Krajinu vyjadřují buďto protikladné dvojice typu *planiny a hory, pole a lesy, pole a sídla, apod.*¹⁰⁹, nebo delší výčty jako *ve vsích, na polích, loukách a vinicích*.¹¹⁰ Symbolická protikladná vyjádření jsou neobyčejně zajímavá, symbolizují rozprostranění světa určené pro naše pozemské životy – spolu s koncem světa nastane konec jeho protikladné rozmanitosti, hory a údolí se srovnají v jedno a vznikne beztvárá homogenní hmota.¹¹¹

Jindy se užívají pouze jednotlivé zástupné krajinné typy. Např. termín *regio* má u Kosmy význam kraj, ale někdy také může znamenat půdu, např. patřící ke

¹⁰⁵ Viz např.: RBM VII, č. 1072, 1361, s. 647 - Karel osvobozuje Plasy na dva roky od hostitelských povinností - *inhibemus, ne aliqui barones, nobiles, milites, clientes, wladicones et ministeriales seu quicumque alii nostri subditi et fideles ... in eodem monasterio vel allodiis, prediis, villis, grangiis seu curiis et bonis ipsius pernoctare seu victualia et procuraciones exigere aut staciones nocturnas sive diurnas ...*

¹⁰⁶ František Pražský, FRB IV., s. 380 - *omni tempore papatus sui ad urbem Romanam non pervenit, sed in locis occidentalibus, ubi et prius fuerat, Philippo, regi Francie, in pluribus obtemperans usque ad obitum suum ibi mansit.*

¹⁰⁷ K absenci panoramatických zobrazení krajiny ve středověkém výtvarném umění existuje rozsáhlá literatura. Viz zejm.: *Inventing Medieval Landscapes 2002; The Anthropology of Landscape 1995; TUAN 1974.*

¹⁰⁸ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 6-7 - *montes, valles, tesqua, tempe visu sagaci perlustravit.*

¹⁰⁹ **Planities-montes** – Mnich sázavský, FRB II., s. 252 - *silvas cum montibus et planitiebus*

Campi-silvi - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 14 - *quae fiebant in sylvis et in campis.*

Regio-villae - Přebík Pulkava z Radenína, FRB V, s. 10 – *regionem et villas.*

Silvas-villas - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 234 - *Namque eadem nocte retro pedem torquens, huc et illuc, nunc per silvas, modo per villas latenter circuibat.*

¹¹⁰ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 14 - *Omnia vestra quae sunt potiora, in villis, in campis, in agris, in pratis, in vineis auferet, et in usus suos rediget.*

¹¹¹ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 295 - *plures valles adequabunt montibus; et e converso et civitates precipitabunt maxime Babyloniam, Baldach, Sacan et Tripolym et precipue civitates sitas in locis arenosis et sabulosis. (Inspirace tzv. Listem z Toleda).*

kraji, nebo oblast kolem města.¹¹² Venkov, resp. nezastavěná krajina, se objevuje jako *pole – campi*.¹¹³ Dále celek krajiny mohou zastupovat jednotlivá centra, která jsou v ní rozseta - *villae* (k tomu blíže dále).¹¹⁴

Jak již bylo řečeno, prostor byl uzavřen ve svých hranicích, tedy i on jako celek spočíval ve svém *místě*, ale samotné hranice a zabíraná plocha nestačily k utvoření představy o něm – ta musela být vždy spojena s konkrétními jednotlivinami. Na druhé straně ale hranice přeneseně vyjadřují obsažený prostor. Pouze při ztotožnění hranic s ohraničenou plochou dává smysl spojení *zúžit* či *rozšířit hranice*, výraz, který s vyprázdněným smyslem známe i v moderní češtině. *Zúžit* nebo *rozšířit* hranice ve skutečnosti znamená *zúžení* nebo *rozšíření* ohraničené plochy.¹¹⁵

Konkrétnost konceptu prostoru velmi dobře odráží i všechna vyjádření celku a značné velikosti prostoru. K oběma existovalo několik možných způsobů, které si nejlépe představíme prostřednictvím ukázek volených výrazů:

Typy vyjádření celosti území		
	A: pokud bylo území ztotožnitelné s konkrétní zemí:	B: pokud území nebylo ztotožnitelné s konkrétní zemí
1.	universus, totus (orbis), omnis (terra), apod. ¹¹⁶	ubique, quibuscumque, quovis (terrarum), undique,

¹¹² Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 23 - Quippe illa distinguitur provincia quinque regionibus locorum per compendia; Tamtéž, s. 138 - Bug scilicet et Ztir cum Cracova civitate provinciaeque cui Vag nomen est, cum omnibus regionibus ad praedictam urbem pertinentibus, quae Cracova est; Tamtéž, s. 227 - His auditis male creduli verbis dolo compositis Boemi, depopulata regione quae est circa urbem Misen.

¹¹³ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 336 - aqua Mysa septies exivit alveum suum et per campos lacius se diffundens; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 533 - fuit tantum disturbium aeris ... et plures homines in campis fulmine percussi mortui sunt; Přibík Pulkava z Radenína, FRB V, s. 103 - Qua lata egrediuntur exercitus in campestria.

¹¹⁴ Typově viz např.: RBM VII, č. 1404, s. 853-854 - 1363 - Čeněk z Lipé dává se souhlasem Karla své zboží synovci Jinřichovi - omnes villas et bonaalia, qua ad municionem Sunerburk spectare dinoscuntur, sive sint homagialia vel libera seu eciam obligata, cum silvis et in quibuscumque aliis rebus consistunt ...

¹¹⁵ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 59 - alibus enim nequam artibus et per legum insolentiam coangustabunt huius regni terminos, quos ego dilatavi usque ad montes; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 75 - Ad presenciam tam inestimabilis multitudinis magnitudo civitatis Pragensis minoratur, platearum latitudo angustatur, omnis locus amplus hinc constringitur et artatur; RBM V, č. 1504, s. 697 - 1353 - Karel píseckým dominikánům osvobozuje kupovaný pozemek od dávek - ad dilatandum fines monasterii supradicti aream quondam Meclini carnificis ...

¹¹⁶ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 127 - Generaliter autem tunc nullus ordo, sed horror erat horribilis in regni urbibus et locis universis; Tamtéž, s. 148 - desiderat universa terra; František Pražský, FRB IV., s. 396 - universa terre nascencia; Tamtéž, s. 378 - De Olomucz

		circumquaque, quidquid, atd. ¹¹⁷
2.	omnia bona, omnes hereditates ¹¹⁸	in omnibus locis, in omnibus partibus ¹¹⁹

V případě typu A mnohdy narazíme na konkretizující doplnění – např.: *procházet celou zemí, jednotlivými jejími městy*.¹²⁰ Jde o podobné zdvojení informace, jako byl výpočet příslušenství panství s popsány hranicemi. Časté používání spojení „universa et singula bona“ – tedy všechno zboží a jednotlivé statky, které se z něho skládají, svědčí o potřebě větší konkretizace tohoto typu vyjádření.¹²¹ Už samotné *partes mundi* je příznakové – nepoužívá se příliš často, ale může znamenat *omnes partes mundi*¹²²

Podobně zajímavá jsou vyjádření značné velikosti prostoru:

A	<i>maxima pars, fere totius partes</i> ¹²³
B	<i>plurima loca, in variis locis, diversae mundi provinciae, diversi partes,</i>

quoque rex exiens gressus dirigit versus Brunam ... terram universam peragrat; Tamtéž, s. 423 - Judeos mandavit per totum regnum suum captivari; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 488 - per totum regnum; František Pražský, FRB IV., s. - (362) Certe quia longe lateque fuerat legacio diffusa et sonus exiverat in omnem terram; Tamtéž, s. 395 - In terra tota fit et hec victoria nota.

¹¹⁷ František Pražský, FRB IV., s. 370 - *pauperibus ubique fuerunt violencie illate per maliciam et potenciam tyrannorum; RBM V, č. 1402, s. 658 - 1352 - super campis ... agris cultis et incultis, pratis, pascuis, rubetis, comunitatibus, libertatibus quibuscumque, qui campi seu hereditas iacet et est sita inter villas ...; Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 155 - Qua de re aut nos quovis terrarum abire dimittas cum tui gratia; Přibík Pulkava z Radenína, FRB V, s. 71 - undique currunt per villas, ipsas hostiliter devastantes; Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 199 - Mane autem facto Wissegrad oppido applicuerunt et omnes vias circumquaque custodibus oppilaverunt; Přibík Pulkava z Radenína, FRB V, s. 206 - Austriam ingreditur ipsamque usque Danubium circumquaque vastat et destruit; Jarloch, FRB II., s. 471 - et quidquid fuerat residuum, flamma, cede, rapinis consumunt usque ad Danubium.*

¹¹⁸ RBM V, č. 1479, s. 686 - 1353 - *omnia bona civium in Brno extra muros iacentia ... a solutione bernae regalis eximit.*

¹¹⁹ František Pražský, FRB IV., s. 390 - *in omnibus locis magne fovee fodiebantur; Tamtéž, s. 127 - iam ab omni loco per discidium expulsa esset securitas; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 472 - maxima pestilencia et mortalitas hominum in omnibus partibus mundi; Tamtéž, s. 522 - de omnibus partibus mundi; Tamtéž, s. 472 - maxima pestilencia et mortalitas hominum in omnibus partibus mundi.*

¹²⁰ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 178 - *Reformata igitur pace per totam Morauiam rex Johannes regreditur in Bohemiam, terram universam peragrat, civitates singulas visitat.*

¹²¹ RBM V, č. 1397, s. 656-657 - 1352 - *Karel osvobozuje majetky kláštera v Zaječově - universa et singula bona vestra et dicti monasterii vestri, que nunc habetis aut ex largicione Christi fidelium testamentis, empcionibus et aliis quibuscumque titulis assecuti fueritis in futurum, ubicumque seu in quibus locis regni nostri Boemie sita noscuntur.*

¹²² Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 526 - *in mundi partibus non reperitur.*

¹²³ Neplach, FRB III., s. 478 - *Nam post mortem ipsorum regnum Vngarie, Polonie, Cracouie, Pomoranie, maxima pars Russye, terra Syrasye, Misnensis, omnes hee terre a regno recesserunt et a diversis partibus Boemiam vastare ceperunt et Morauiam; František Pražský, FRB IV., s. 405 - defuit Franciam et Renum et fere tocius Almanie partes pertransiens.*

fere in omnibus partibus, diversi mundi partes, loca varia ¹²⁴

Je zřejmé, že značný rozsah území nebo jeho celost se vyjadřovaly buďto za pomoci ztotožnění s hranicemi konkrétní země (pokud to bylo možné) nebo prostřednictvím jmenování částí tohoto prostoru. Při vyjádření velikosti popisované rozlohy autoři analyzovaných textů nikdy nepoužívali termín typu *z širokého okolí* nebo *z rozsáhlého území*. Rozsáhlost a rozlehlost označovalo buďto ztotožnění s částí známého prostoru nebo jmenování velkého množství míst (bodů v prostoru či jeho částí), která se v něm nacházela. Hranice prostoru se mohly roztahovat do šířky a do délky, ale prostor samotný byl i tak vnímán pouze prostřednictvím obsažených částí a bodů.¹²⁵

Také lidé rozhlížející se po krajině z vyvýšeného místa obraceli svůj pohled buď do dálky, vždy ke konkrétním místům, nikdy ne ke krajině jako celku.¹²⁶ Symbolem rozlehlosti je např. termín *planicies*, stejně jako odvozené adjektivum, vyjadřující planinu nebo rovinu¹²⁷. *Planities* je tak protikladem k *montes* a oba termíny dohromady mohou zastupovat celkovou krajinu,¹²⁸

¹²⁴ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 295 - et terre motus erit universalis per totum orbem subvertens plurima loca; Tamtéž, s. 280 - fere in omnibus regni Boemie partibus pauperum fit oppressio; Tamtéž, s. 293 - et eciam alia, que scitise diversis mundi partibus; František Pražský, FRB IV., s. (384) - multa comoda et edificia in variis locis instauravit; Tamtéž, s. 405-406 - Sic solet loca varia circuire, quod rarus nuncius ipsum faciliter potest invenire; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 459 - dispersi sunt in diversas mundi provincias; Tamtéž, s. 497 - in diversi mundi partibus; Přibík Pulkava z Radenína, FRB V, s. 186 - de diversis mundi partibus; Vita Caroli, FRB III., s. 364 - de diversis mundi partibus convenerunt; Neplach, FRB III., s. 478 - Sanguis eciam in diversis partibus multus effusus est; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 481 - pestilencia pecorum atque hominum in diversis partibus; František Pražský, FRB IV., s. 401 - in pluribus mundi partibus; František Pražský, FRB IV., s. 489 - medici, quos de diversis partibus, eciam de paganismo advocaverat; František Pražský, FRB IV., s. 405-406 - Sic solet loca varia circuire, quod rarus nuncius ipsum faciliter potest invenire.

¹²⁵ František Pražský, FRB IV., s. 449 - terre motus maximus in longitudine et latitudine per plurimas terras et regna extensus; Tamtéž, s. 449 - que se extenderat lacius et longius per diversas terras et regna.

¹²⁶ Přibík Pulkava z Radenína, FRB V, s. 71 - montis supercilium ascendisset, a longe prospicit exercitum propinquare; Tamtéž, s. 4 - Nam ab eodem monte magna terrarum cicumquaque planicies cernitur. Estque situs montis inter flumina Albeam, Wltaiam et Egram.

¹²⁷ Vincentius, FRB II., s. 423 - Et sic imperator in tam planissimis campis; Tamtéž, s. 435 - In campis planissimis iam ante Mediolanum exercitibus aptissimis ad bellum imperiales armantur exercitus; Marignola, FRB III., s. 510 - Veneruntque ad campum Sennaar in Asia Maiori juxta fluvium maximum nomine Eufrates in quandam vastam planiciem magnitudinis quodammodo infinite, ubi ut oculis nostris vidimus, est omnium fructuum maxime dactilomm habundancia.

¹²⁸ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 212 - te montes rigidi et meatus obscuri, ombrose planicies, senum canicies, libertas atque fiducia, populorum securitas et invicta fortitudo castrorum et marium ac stagnorum desiderata quies et transitus inconcussi oracionibus assiduis postulabant a patre; Přibík Pulkava z Radenína, FRB V, s. 4 - Nam ab eodem monte

případně její část.¹²⁹ Podobně představa jiných světů je vždy konkrétní,¹³⁰ protože tento svět je jen jedním z více možných pobytů.¹³¹ Konkrétní a doslovná je také představivost abstraktních věcí v prostoru jako zlých sil, duchů, apod.¹³²

V mladších listinách se začínají objevovat samotné výměry, které zastupují vymezený prostor.¹³³ Ovšem míry jsou stále chápány jako zástupná vyjádření pro konkrétní plochu (pole nebylo dlouhé 20 dvojkroků, ale 20 dvojkroků obsahovalo) (k mírám blíže srov. dále v části 4.2.3.6. Udání vzdálenosti určením měrných hodnot).¹³⁴

magna terrarum cicumquaque planicies cernitur. Estque situs montis inter flumina Albeam, Wltauiam et Egram; Marignola, FRB III., s. 500 - In descensu collis eiusdem montis est planicies altissima, pulcra; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 516 - Nec erat alicubi refugium, quia sicut in planis sic in montibus et silvis homines moriebantur.

¹²⁹ Mnich sázavský, FRB II., s. 252 - Praedecessorum suorum auctoritate dotalitia acquisita per ducum terrae praecepta et inconvulsa decreta roborando in perpetuum confirmavit, et per se aucta, scilicet mansiones, possessiones, mancipia, cartulatos, offertos, servos et ancillas, terras et vineas, silvas cum montibus et planitiebus, aquis et aquarum discursibus atque piscariis.

¹³⁰ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 174 - [představa o fyzickém dojití v čase] - procul dubio credimus aut iam accepisse aut accepturum celestia consortia; Často se objevuje doslovná symbolika - Jarloch, FRB II., s. 467 - Cisterciensis videlicet et Praemonstratensis, venerunt in terram istam, quibus tanquam sole et luna irradiata est Boemia; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 289 - [ššíří se nesvár jako plamen šířící les] oritur discordia, que velud [flamma] silvam devorans postea fuit nimium usque ad reges et principes dilatata; Tamtéž, s. 317 - tu terminum posuisti, quem preterire non poterunt omnes creature; František Pražský, FRB IV., s. 451 - Sunt duo loca, inter que anima humana consistens, ad utrumque se potest movere. Deus est in summo, mundus in ymo, medium autem oportet participare condiciones aliquas extremam propter connexionem universi

Srov. LE GOFF 2003, s. 223-224.

¹³¹ RBM VII, č. 1083, s. 653-654 - 1361 - Oldřich řečený z Drochova obdarovává kostel sv. Mikuláše v Rožmberku - pro animabus videlicet Hermanni bone mem. Quondam nati Przybysslay pie record., qui quondam tenuerunt residenciam corporalem in castro Rosenberch.

¹³² František Pražský, FRB IV., s. 400 - post ipsius tergum malediccionis iacula iaciuntur - [když král opouští s penězi Prahu, „na jeho záda byly vrhány střely zlořečení“].

¹³³ RBM VII, č. 1252, s. 763-764 - 1362 - Bušek z Mejlic se syny prodávají vdově z Mejlic půl lánu v Pustiměřských Prusích - medium laneum censualem situm penes fluvium, qui vulgariter Hen dicitur, in villa Praus, que Pustmir est annexa, intra villam et extra cum omnibus suis ... Srov.: Přibík Pulkava z Radenína, FRB V, s. 161 - [Rudolf] per Pataviam usque Lincz perveniens ibi castra metatus est ... Ottakarus potentissimo exercitu congregato iter faciens pervenit usque Drosendorff, fines illos in longitudine et latitudine (in longitudinem et latitudinem 6) quatuor milliarium occupavit ibidemque sua fixit tentoria.

¹³⁴ Přibík Pulkava z Radenína, FRB V, s. 7 - qui ager continet in longitudine et latitudine duodecim passus.

Heterogenita prostoru v textech z českého prostředí a otázka relativity a zažitosti prostoru

Ve výše uvedených výčtech jednotlivých součástí popisované plochy hrála roli určitá jejich hierarchie. Po největších územních celcích a nejvýznamnějších částech typu kraje (*regium*) nebo oblasti (*districtus*) či panství (*dominium*) následovala sídla v podobě hradu (*castrum*), města (*civitas*, *oppidum*) a vsi (*villa*) a dále součásti nezastavěné krajiny typu lesa (*silva*) nebo polí (*agri*).¹³⁵

Hierarchie prostoru souvisela s vnímáním jeho heterogenity, tedy nestejnorodosti. Je třeba říci, že s tématem hierarchie prostoru se pojí celá řada otázek, které již stojí zcela mimo rámec této práce. Souvisí s nimi oblast správy a politiky, téma volby a tvorby center a význam centrality, sakrální topografie, vnímání hor, vertikálnost ve výtvarném umění, atd. (k literatuře viz úvodní kapitola).¹³⁶

Vedle vertikální hierarchie existovalo také pojetí horizontální škály významnosti poloh (více v díle *Orientace v krajině*, v části *Určování strany, Další způsoby určení stran*). Oceňován byl střed a uspořádanost, zatímco kouty a rozptýlení byly považovány za prvek nízkosti. Střed shromáždění byl určen pro řečnického vojevůdce a kouty kostela představovaly potupné místo k pohřbu.¹³⁷

Hierarchická mohla být v určitém ohledu také vzdálenost – podle významu návštěvníka se hostitel rozhodoval, jak daleko mu při setkání vyjde naproti. Schematický údaj (přesná míra, která patrně neodpovídala skutečnosti) byl důležitý i pro kronikáře, který událost zaznamenával, protože jím ve zkratce ilustroval důležitost dané osoby.¹³⁸ Podobná hierarchie se vázala také k časovému rozměru – chvat a rychlý pohyb se považoval za nedůstojný a nehodný, a to zvláště výše postavených osob.¹³⁹ Tento náhled souvisí s platnými

¹³⁵ RBM VII, č. 1466, s. 882-883 - 1363 - přísežní Českých Budějovic určují soudce sporu - ... in omnibus terris, regionibus, districtibus, dominio, castro, civitate, oppido, villa vel silva nullum refugium, tutelam, cautelam, pacem et securitatem habere debeat seu debeant; František Pražský, FRB IV., s. 529 - Et quocienscunque per terram, civitates vel villas transibat, singulis pauperibus obviis et aliis, quos videbat, per suum elemosinarium stipem dabat.

¹³⁶ Srov. ELIADE, Mircea, Posvátné a profánní, Praha 2006.

¹³⁷ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 115 - dux convocat populum ... vocat Lanczonem et stantem in medio laudat et commendat eum populo; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 548 - illa, que iacuerunt in ecclesia per diversos angulos satis indecenter.

¹³⁸ František Pražský, FRB IV., s. 409 - Cardinales plures ipsi ad quinque leucas occurrerunt et ipsum in Auinione cum tripudio adduxerunt.

¹³⁹ Petr Žitavský velice odvážně kritizuje Jana Lucemburského, kterého by pro jeho spěch přý lidé pokládali spíše „za sluhu než za pána“ - Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 312 - Miratur omnis etas, quod tam longas frequenter solet facere rex dietas. In via cernitur non ut equitans, sed potius quasi volans: Hunc si sic equitantem cerneret, plus eum esse famulum, quam dominum iudicaret.

Chvat dokonce může znamenat komický prvek – např. při Kosmově líčení nuceného odvozu abatyšé u sv. Jiří ze země – [A jak zněl rozkaz, uháněli s abatyší, posadivše ji na vůz, a dříve, než bys to dořekl, vyvezli ji za hranice této země] - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 105 - Et ut

kosmologickými koncepcemi – pohyblivé a nestálé, náchylné ke změně a zániku, ztotožňovali teologové s fyzickým a nízkým světem, zatímco klid příslušel významným osobám a jevům a v podobě věčnosti a trvalosti náležel Bohu.¹⁴⁰

Ze souvisejících konceptů v textech z českého prostředí našlo odezvu pojetí sférickosti kosmu a planety, stejně jako *climata mundi* – představa o predestinaci prostředí podle podnebných pásem.¹⁴¹

Místo nebylo bezpříznakové; vždy se k němu pojila určitá charakteristika a danost; konkrétní zastávalo svou pozici v rámci univerza. Plnilo tak svou přirozenou funkci a např. pro vybudování kostela nebo kláštera bylo již *předurčeno*. Jeho role měla trvat stejně dlouho jako tento svět.¹⁴² Také člověk měl ve světě své přirozené místo, jehož charakter ovlivňoval samotnou lidskou povahu.¹⁴³

Zároveň bylo místo vnímáno účelově – bylo k něčemu vhodné, *při ruce*; samo o sobě by nejen nemělo žádný smysl, ale nebylo by vůbec. Stejně jako čas

iussum fuerat, super bigam imposita fertur velociter abbatissa et citius dicto eicitur huius terre de confinio.

¹⁴⁰ Jedná se o typicky platónskou myšlenku – klid je lepší než pohyb, řád lepší než chaos. Augustin ji formuluje takto: Skládá se [svět] ze všech věcí, ale „přece však – jsa proměnlivý, se z nich neskládá“, tedy právě pro svou proměnlivost – Augustin, Vyznání, s. 426 - ... haec omnia quibus iste mutabilis mundus constat et non constat ... – Augustinus, Confessiones, XII, VIII, s. 829. Srov.: PLATÓN, Timaios, s. 28 – [Bůh] uvedl to z nespořádaného stavu v řád, pokládaje tento stav za všeobecně lepší než onen.

Když Žitavský kritizuje ustavičné přesuny Jana Lucemburského (Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 323 – circumvolantem), uvažuje o pojmu *stabilitas loci*. Kronikář volí termín *circumvolantem*, tedy doslova *běhající kolem*, bez cíle. Jakýkoli spěch je pro něho zbytečný, nesmyslný; beztak jsme pevně spjati s tímto světem a dokážeme nejvíc, pokud konáme své činy v místě, do něhož patříme. Král těkající jako látka hledající své přirozené místo nemůže přispívat k dokonalému obrazu Božímu.

¹⁴¹ Příběhy krále Přemysla Otakara II, FRB II, s. 326 - tuum regnum et potestas per climata mundi famosius dilatatur; František Pražský, FRB IV., s. 352 - tuum regnum et potestas per climata mundi famosius dilatatur; Tamtéž, s. 391 - Quam sic confundi sine re per climata mundi; Srov.: Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 18 - propter novitatem ciborum et aeris morti celerius appropinquat.

¹⁴² František Pražský, FRB IV., s. 363 - in loco aptato et fundamento prius disposito, novum monasterium fundavit; Tamtéž, s. 365 - Et fuit facta maxima structura inter ecclesias beati Viti et sancti Georgii in castro Pragensi, tamquam semper duratura.

¹⁴³ Pokud člověk místo změnil, nesl si s sebou charakter místa původního: Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 114 – Et sic mutavit loca, sed nunquam variavit/Ipse suam mentem, tenet hanc velut ante scientem./ Sicut complete demonstrant verba poete, qui dixit:/Celum non animum mutat, qui trans mare currit.

Změna místa je zajímavým motivem, který by si zasloužil speciální pozornost. Na tuto problematiku naráží např. HOWE 2000, s. 22, který si povšiml lamentace nad exilem ve středověké literatuře. James Frazer popisuje očištné obřady praktikované vůči cizincům před jejich návštěvou a také vůči vlastním lidem poskvrněným dlouhým pobytem mezi cizími (FRAZER 1994, s. 176-179).

i místo bylo jakési *roztažení*, rozměry dané k dispozici dané osobě ke konkrétní činnosti.¹⁴⁴ Toto *roztažení* tvořilo síť příležitostí, kterou bylo možné *zachytit* a využít.¹⁴⁵ Sloveso *spatior* má tudíž v analyzovaných textech význam *roztahovat se/rozlévat se*.¹⁴⁶ Prostor byl vnímán pouze relativně – ve vztahu k *něčemu* – ať už to bylo těleso nebo činnost.

Prostor vnímaný jako místo ohraničující konkrétní tělesa se mohl „zmenšovat“ či „zvětšovat“ v závislosti na míře vyplnění. Zatímco z našeho hlediska se prázdný prostor zaplňuje a přeplňuje, čímž v něm dochází místo, z pohledu autorů analyzovaných textů se naplněním prostor zmenšuje. Nejzřejměji to vyjadřuje Petr Žitavský při popisu oslav korunovace Václava II:

„... na přítomnost tak nespočetného **množství zmenšila se velikost města Pražského**, zúžila se šířka ulic, celé rozsáhlé místo se tím stáhlo a přeplnilo. Neboť jak si máme mysliti, že by se nestalo těsným jediné místo, na které se jako do jediného bodu křížem krážem sbíhají lidé ze všech okolních zemí?“¹⁴⁷

Na první pohled může být zářející, že ve středověkých textech najdeme velmi málo „relativních“ zmínek o vzdálenostech v podobě udání vzdálenosti prostřednictvím času potřebného k jejímu překonání. Badatelé, zabývající se rychostí cestování ve středověku, museli tyto informace získávat náročným sběrem dat a nejrůznějším propočítáváním.¹⁴⁸ Jak uvidíme dále v díle o orientaci v krajině, autoři analyzovaných textů volili zcela jiné způsoby vyjádření vzdálenosti dvou míst, a to způsobem udání relativní blízkosti či dalekosti. Z jejich pohledu by byl ostatně vzhledem k provázanosti časových a prostorových rozměrů „časový“ způsob udání vzdálenosti v podstatě

¹⁴⁴ Oba aspekty *roztažení*, vzdálenostní a časový, musely samozřejmě k úspěšné realizaci činnosti vzájemně korespondovat - Kosmas MGH, SRB, NS II., s. 92 - quia de tam longinquis partibus ob tam breve temporis spacium ad tam sanctum negotium vestrum nequivimus habere nuncium.

Místo bylo určené konkrétním činnostem a potřebám a podle nich bylo možné určit jeho dostatek - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 62 - venientes venationis ad locum, qui dicitur Weliz; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 52 - sufficiencia nemorum Přebík Pulkava z Radenína, FRB V, s. 9 - ad venaciones et ad alia loca.

¹⁴⁵ Přebík Pulkava z Radenína, FRB V, s. 195 - loci et tempore opportunitate captata.

¹⁴⁶ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 224 - specialiter tamen flumen Albea proprium excedens alveum per loca circumiacencia spaciebatur.

¹⁴⁷ Český překlad: František Heřmanský, in: Zbraslavská kronika, vyd. Zdeněk FIALA - Marie BLÁHOVÁ, Praha 1975, s. 113. Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 75-76 - Ad presenciam tam inestimabilis multitudinis magnitudo civitatis Pragensis minoratur, platearum latitudo angustatur, omnis locus amplius hinc constringitur et artatur. Quomodo enim non putemus artari locum unum, ad quem ab omni terrarum circumferencia populi diametraliter confluent velut ad punctum?

¹⁴⁸ OHLER 2003, s. 156-164; ARMSTRONG, C. A. J., Some Examples of the Distribution and Speed of News in England at the time of the Wars of the Roses, in: Studies in Medieval History presented to F. M. Powicke, ed. by R. W. Hunt, W. A. Pantin a R. W. Southern, Oxford 1948, s. 429-454.

„objektivním“ (přičemž významu tohoto slova by samozřejmě nerozuměli). Časově vyjádřená vzdálenost se v textech mnohdy objevuje v symbolické podobě a je patrné, že podobně jako určení přesné vzdálenosti nefigurovala v každodenní imaginaci týkající se prostoru.¹⁴⁹

Relativita vnímání prostoru úzce souvisí s jeho perzonifikací. Jedním z jejích projevů je skutečnost, že symbolem země je její král, nikoli obyvatelé nebo instituce státu – země přebírá vlastnosti panovníka a on je jejím zosobněním.¹⁵⁰ Pokud v zemi král chyběl, symbolika spjatá se správou země selhávala.¹⁵¹

Jak se zdůrazňovala sounáležitost s určitým místem v prostoru je zvláště patrné na tvorbě příjmení podle místa původu nebo sídla. Stejně tak na ní ukazují v listinách obvyklé výčty jmen lidí a dávek, které mají platit, lokovaných do konkrétních míst – tyto písemnosti se týkají „lidí na majetku“, nikoli pouze nemovitého majetku, který k nim patří. Vzhledem k časovému vymezení donace nebo prodeje (na věčné časy – *tam presentibus quam futuris in perpetuum*), jakoby lidé byli s domovskou půdou neoddělitelně spjatí.¹⁵² Stejně tak je země charakterizována podle „typu“ svých obyvatelů – jako např. jako pohanská.¹⁵³ Koneckonců, jmény konkrétních lidí jsou nazývány i hraniční mezníky.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Jako jeden z řídkých případů lze jmenovat: Vincentius, FRB II., s. 460 - *Tvsculanum uenit, ciuitatem optimam per unam rastam ultra Romam.*

Dnes se s časovým vymezením prostoru můžeme setkat výjimečně – např. u turistického značení ve velehorách, kde by vzhledem k náročnosti terénu údaj v kilometrické vzdálenosti nic nevypovídal a za jistých okolností by mohl být zavádějící a nebezpečný, nebo v nabídkách realitních kanceláří, udávajících, kolik času je potřeba k cestě do centra města nebo k nejbližší stanici metra.

¹⁵⁰ Vincentius, FRB II., s. 413 - *collectis exercitibus prouinciam Conradi Morauiensis ... ingreditur; Tamtéž, s. 414 - provincias suas; Tamtéž, s. 67 – Si, inquit, totus mundus preter spacium unius palmi esset meus proprius, totum ipsum mundum ponderarem aut perderem, vel istud residuum meo imperio et dominio subiugarem.* Srov. zejm. Marc BLOCH, *Králové divotvůrci*, Praha 2004.

¹⁵¹ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 274 - *Absentem regem non curant.*

¹⁵² *Regesta V, č. 1369, s. 645 – 1352 - Mikuláš řeč. Kosoř z Nihošovic křižovníkům - Nicolaus dictus Kossorz de Nyhossovicz Petro priore totoque conventu domus s. Francisci in pede pontis Prag. Crucif. cum stella homines in villa Hostlewicz residentes, videlicet Petrum et Michaelem; RBM VII, č. 1094, s. 659-660 – 1362 - želivský opat soudí spor mezi Rožmberky a Milevskem - sex mar. Redditus in villa Prziessiecznicz, Prag. dyoc., in quinque laneis, quos colunt et inhabitant tales Johan, Bohun, Bernhardus Hlynca, atieg, Pessek, Domek, Velik, Massata et Andreas dictus Mazanez eccl. in Precicz et Blanicz, Prag. dyoc.*

¹⁵³ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 293 - *Ipsae namque, ut dicitur, ad remocios paganorum transiit terminos, quam aliquis ante ipsum principum fecerit; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 511 - non patuit eis ingressus ad terras infidelium et regressi sunt unusquisque ad propria in regionem suam*

¹⁵⁴ *Tadra, č. 213, s. 176-177 - 1384 - výpověď rozhodčích ve při mezi vyšehradskou kapitolou a zbraslavským klášterem a jejich lidmi ze vsi Kosoře a Černošic o hranice jejich pozemků - In signum huiusmodi divisionis tres cumulos fieri fecimus, quos cumulos eciam propriis*

Na druhé straně se setkáváme s perzonifikací zemí; názvy zemí zastupují všechny lidi, kteří v nich žijí. Také místa v prostoru hrají v některých textech roli živé osoby.¹⁵⁵ Prostor je pouhým roztažením lidských těl.¹⁵⁶

Znalost prostoru vycházela ze (za)žitosti. Geografické popisy mnohdy (a v listinách většinou) čerpají z lokální znalosti daných míst. Objevují se v nich pomístní názvy užívané místními obyvateli (uvozené často slovy *vulgariter dicitur*) a znalci daného prostoru jako např. lesníci a včelaři jsou k sestavování textů listin přizváni, aby jejich obsahy korigovali.¹⁵⁷ Také do textů kronik zabývajících se „velkými dějinami“ pronikají taková určení míst, která mohli znát pouze místní.¹⁵⁸ Přitom zasazení dějů do konkrétního prostoru je pro

nominibus nostris appellavimus et denominari volumus, videlicet primus cumulus mei Zacharie, alter Thobie et tercius Ottikonis, et sic deinde alios cumulos ponendo usque finem illorum, de quibus questio vertebatur.“ Viz také Tadra, č. 214.

¹⁵⁵ František Pražský, FRB IV., s. 370 - Plange Boemia, fle Morauia, Slesia, Misna./ Tu Pomerania, Basna, Crakouia, fundere Gnesna/ Sic lacrimas prona, cecidit namque tua corona; Tamtéž, s. 386 – Preclara cunctisque Boemia fabrica pontis; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 167 - super te o Aula Regia, domus inclita, o tenera filia, delicata habitacio, novella plantacio?

Srov. MYŚLIWSKI 1999, s. 166-172.

¹⁵⁶ Viz lidské rozměry jako prostorové míry - Marignola citující sv. Augustina - Marignola, FRB III., s. 506 - que est ab uno latere usque ad aliud latus, et decies tantum quam altitudo, que altitudo mensuratur in latere a dorso usque ad ventrem; velut si jacentem hominem meciaribus supinum aut primum, sexcies tantum longus est a capite usque pedes quam latus a dextra in sinistram et decies quam altus a terra.

Srov. zejm. TILLEY 1994, s. 12; A dále viz: Jean Claude SCHMITT, Tělo a duše, in: Encyklopedie středověku, vyd. Jacques LE GOFF – Jean Claude SCHMITT, Praha 2002, s. 811-821; LE GOFF, Jacques – TRUONG, Nicolas, Tělo ve středověké kultuře, Praha 2006.

¹⁵⁷ RBM VII, č. 1093, s. 659 - 1362 - Bohuslav ze Švamberka oznamuje průběh hranic mezi lesy valdsaského kláštera a královskými majetky - se Karolo imperatore et rege iubente auditis forestariis et apiarum magistris limites inter forestam imperii et bona monasterii Waldsassensis statuise; RBM V, č. 1654, s. 741 – 1353 - cisterciáci ze Žďáru svěřují k opětovnému založení pustou ves Bukov Adamovi z Konic – villam ipsorum desertam Bukkaw vulgariter nuncupatam; RBM V, č. 1655, s. 742 – 1353 - villam suam Kotloh vulgariter nuncupatam; RBM VII, č. 1252, s. 763-764 – 1362 - Bušek z Mejlic se syny prodávají vdově z Mejlic půl lánu v Pustiměřských Prusích - medium laneum censualem situm penes fluvium, qui vulgariter Hen dicitur, in villa Praus, que Pustmir est annexa, intra villam et extra cum omnibus suis ... Srov.: Přibík Pulkava z Radenína, FRB V, s. 34 - in prefate urbis Pragensis eminencioem locum Zizi wlgariter nominatum, qui nunc Strahouia dicitur.

¹⁵⁸ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 172 - portam urbis annexam domui Nicolai de Turri aggrediuntur; František Pražský, FRB IV., s. 526 - intravit aqua civitatem Pragensem usque ad ecclesiam sancti Nicolai in Foro pullorum; Přibík Pulkava z Radenína, FRB V, s. 30 - [při popisu založení a obdarování Břevnova, kdy informaci o rozsahu statků pochází původně z listiny a kronikář neměl potřebu ji jakkoli upravovat] – Montem quoque, qui est ad austrum a bivio quodam, ubi precipiuntur molares, quantum ethec eidem monasterio ipsa latitudo moncium demonstrat. K listinám v textech narativních pramenů srov. BLÁHOVÁ, Marie,

kronikáře důležité a bez něho by řada výkladů nedávala smysl.¹⁵⁹ Při popisu konkrétní plochy hrála mnohdy jak v textech listin, tak v narativních dílech roli úloha „pozorovatele“, tedy faktického či imaginárního člověka, k jehož poloze se lokalizace území vztahovala (k úloze *pozorovatele* dále viz část 4. Orientace).¹⁶⁰

*Jednotka prostoru*¹⁶¹

Podívejme se nyní, jak vypadaly jednotky, z nichž se imaginární prostor skládal. Za základní plošnou jednotku se v listinách považovalo území náležející k jedné vsi. Pokud byla v dotyčném místě jasně daná a přehledná majetková situace, pak se při udání polohy určité výměry v krajině nepsalo, že např. pole leží na kopci nad vsí, ale přímo ve vsi samotné. Půda patřící ke konkrétní vsi se chápala jako její součást, podobně jako ulice nebo prostranství kolem farního kostela.¹⁶² Vizuální hranice mezi zastavěnou plochou vsi a volnějším okolím polí, luk a lesů se samozřejmě rozlišovala,¹⁶³ ovšem z právního i imaginativního hlediska byla mnohem důležitější mez mezi sousedními vesnicemi.

Narativní prameny jako prameny k dějinám práva v Čechách v období raného a rozvinutého feudalismu; in: Velké kodifikace. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Praze ve dnech 5. až 8. září 1988, Praha 1989, s. 85-95.

¹⁵⁹ Srov. TILLEY 1994, s. 19, kde autor popisuje, jak pomístní jména Apačů odráží popis pojmenovaných míst – objevují se u nich názvy typu: „voda teče dolů z vrcholku řady plochých kamenů“ nebo „hrbolaté skály leží na celistvém shluku“.

¹⁶⁰ Vincentius, FRB II., s. 455 - A dextris et a sinistris et ante per longissima terrae spacia nullus Ungarie inuenitur; RBM VII, č. 1457, s. 877 – 1363 - pražští křižovníci prodávají část pole na Petříně Plasům - unam particulam agelli sive agri plani nostri in monte Petrino vinee nostre terminante a prima thurri novi muri, ibidem siti, locum tenentem sursum montem predictum ascendendo. Srov. TILLEY 1994, s. 13.

¹⁶¹ K tomuto tématu viz – GUREVIČ 1992, s. 200-209, kapitola Semantics of the Medieval Community: “Farmstead”, “Land”, “World”; Dále viz MYŠLIWSKI 1999.

¹⁶² Pěkným příkladem je listina z roku 1363, kdy představený mělnických eremitů Štěpán prodává Michalovi ze Sitné pozemek v Sitné, polohu polností určuje příslušnost k panství vsi a jméno - medium laneum hereditatis in villa Sytna una cum area, que sita est in uno quartali eiusdem hereditatis, et aliud quartale adiacente hereditati Thomczonis, dictum in Rohinske, nobis integraliter persolutis - RBM VII, č. 1381, s. 839. Při popisu polohy se v listinách nijak nerozlišuje, jestli se jedná o dům, dvorec, pole nebo vinici; podle jejich textů vše leží v dané vsi – za mnohé případy několik konkrétních ukázek: RBM VII, č. 1515, s. 910-911 – 1363 - curiam in Drosdowicz; RBM V, č. 784, s. 401 - 1350 - unam curiam cum quinque laneis agrorum in villa Jencz situatam; RBM IV, č. 102, s. 34-35 - 1334 - meien weingarten ... ze Wachewe; RBM IV, č. 66, s. 21-22 – 1334 - pratum suum, quod habent in Dobirsano; Urkundenbuch Hohenfurt, č. 196, s. 238 – 1405 - Lan cyely na dwu kmety w Kysyelowe; RBM V/4, č. 1846, s. 812-813 - 1354 - Quadam vinea in Auspez in Steierbicerperk sita; RBMAV II, č. 129, s. 45 - 1409 - Quendam laneum desertum, Oharkowsky vulgariter dictum, in villa Kaliscz; RBMAV III, č. 94, s. 51 – 1384 - Quattuor laneis cum dimidio in villa Malczicz transeundo de Crumpnaw in sinistris locatis.

¹⁶³ V listinách se při uvedení příslušenství k určitému majetku často objevuje formule, že právo se vztahuje jak na půdu ve vsi, tak mimo ní – RBM VII, č. 1252, s. 763-764 - 1362 - medium laneum censualem situm penes fluvium, qui vulgariter Hen dicitur, in villa Praus, que

Z listin známe ovšem také řadu odlišných případů, kdy se píše o určitém majetku ve volné krajině a jeho poloha se popisuje podobně jako dnes – *vinice leží na kopci nad vsí, ostrov se nachází v řece proti proudu od vsi, pusté lány u vsi* apod.¹⁶⁴ Domnívám se, že vzhledem k menšině takových případů volil písař podobnou verzi tehdy, když v krajině nastala určitá specifická situace. Pole nemuselo patřit majiteli blízké vesnice nebo od ní mohlo ležet ve větší vzdálenosti a blízko hranic s jiným panstvím. Autor, lépe řečeno diktátor textu, který znal místní situaci, popsal polohu způsobem, který podle jeho soudu odrážel nejuvěrněji realitu, čímž minimalizoval nebezpečí zmatení. Každopádně je v obou případech zápisu patrná preference uvádět jako záchytný bod mentální mapy ves, jejíž jméno jasně určovalo příslušnost ke konkrétnímu panství a regionu. Vzhledem k množství zachovaných případů můžeme říci, že zcela výjimečně přicházejí ke slovu jiné orientační body - výrazné krajinné dominanty. Ty vymezovaly polohu určitého místa spíše při hraničních sporech. V nich nešlo o určení polohy daného pozemku, ale o vymezení jeho přesných hranic, kdy bylo třeba popsat polohu konkrétních bodů a linií v krajině. Pokud o hraniční situaci nepanoval spor, nemělo smysl popisovat, u jaké krajinné dominanty daný pozemek leží, stačilo uvést jméno vsi, jejíž byl součástí.

Toto rozparcelování imaginativního prostoru odráží skutečnost, že lidé půdu důsledně chápali jako něčí majetek, byla pro ně integrální součástí

Pustmir est annexa, **intra villam et extra** cum omnibus suis pertinentibus; RBM VII, č. 1267, s. 770-771 - 1362 - curiam nostram ibidem in Rahays situatam cum quatuor laneis sine quartali, quinque subsidiis, taberna, molendino et cum iure patronatus ecclesie ac cum omnibus praytis et agriculturis, pleno iure et dominio, rubetis, pratis, pascuis, aquis, metis ac singulis, **sive sint in villa sive in campo**, quocunque nomine censeantur, iuribus et pertinentiis spectantibus ad bona memorata.

Srov. také spojení *villa de*: CDB V/2, č. 526, s. 77 – 1267 - Brunova závěť - villa de Stariz cum septuaginta laneis, villa forensis de Frideberch cum quadraginta laneis, villa de Zwenser cum quadraginta laneis; CDB V/2, č. 830, s. 531-532 – 1277 - Jan XXI. potvrzuje založení kláštera ve Žďáru – De Moravia in villis suis de Scalize, Nazeratize, Puzdram, Zaiechi, Paulowiz, vineam quoque suam de Cobarls cum duobus laneis ac omnia alia bona ad eum spectantia iuxta Oppauiam, Milostiz, Pulgs, Blesse, Cozerow et de Luch iuxta Brumienem ac apud Iarzlawiz, Krilwiz, nemus etiam suum in Brazla; CDB V/1, č. 37, s. 79 – 1254 – Přemysl Otakar II potvrzuje donaci olomouckému biskupství - Terram duorum camerariorum de Lodenicz et silvam proximo adiacentem; CDB III/1, č. 97, s. 113 – 1234 - Přemysl Zábřdovicím - Villam quandam Leuiz nomine monasterii de Zabirdouiz, sitam in Holachiz; CDB V/2, č. 662, s. 294 – 1272 – Bruno ze Schaumburku mění Žopy u Holešova za Zubřice s Jindřichem, laikem z Přílep - Villam de Zepy, que spectabat ecclesie nostre, que sita est apud Holzowe, pro alia villa de Zubricy ... a mnohé další.

¹⁶⁴ RBM VII, č. 1059, s. 638-639 - 1361 - in molendino, quod situatum est in quodam ryvulo, qui vocatur Wrucycze, in hereditate ville Slywenez; RBM V, č. 1823, s. 802-803 – 1354 - in piscationibus ... collatis dicto monasterio in aqua Morava, circa villam nostram Costelano dictam defluente; RBM V, č. 1915, s. 838-839 – 1354 - laneis desertis, sitis prope Blaziegewicz, qui quidem lanei ad prebendam dicti d. Zawissii pertinere dinoscuntur.

konkrétního panství.¹⁶⁵ V úřednickém prostředí měli při popisu polohy konkrétního místa v krajině vlastník a následně příslušnost k určitému panství jednoznačnou přednost před určením polohy podle krajinných dominant. Tato skutečnost souvisí s výše popsanou perzonifikací prostoru.

Jinou otázkou ovšem je, jestli byly hranice panství stejně tak důležité pro člověka, který je při cestování krajinou překračoval. Středověká kulturní krajina byla pro poutníky nepochybně heterogennější než dnes, ať už z hlediska právního, jazykového nebo odlišnými prvky lidové kultury.¹⁶⁶ K vnímání disparátnosti dílčích regionů u cestujícího jistě přispívaly odlišné míry, systém cel, ale také sakrálnost spjatá s určitým prostorem, apod.¹⁶⁷ Pro hmatatelné aspekty roztříštěnosti je zajímavé, že už na počátku 14. století máme doložené uvědomění si její existence a jasnou představu o procesu homogenizace. Petr Žitavský vysvětluje, že dříve nebylo možné „přecházet za zbožím z města do města, z tržiště na jiné tržiště, prodávat své věci nebo kupovat cizí, protože peníz, který platil zde, nebyl běžný onde“.¹⁶⁸

Otázka regionální heterogenity by vydala na speciální, obsáhlou studii. Nás pro tuto chvíli bude zajímat, jaké typy regionů se utvářely v mentálních mapách, jak lidé tyto regiony zasazovali do širšího prostoru, případně jakou míru důležitosti jim přikládali.¹⁶⁹

V souvislosti s popisem polohy určitého regionu či oblasti se v dobových pramenech často objevují slova jako *circa*, *in circuitu*, *circumiacentes*, případně *pertinentes*, *adiacentes* nebo *in limitibus – u, v okruhu, ležící kolem, náležející, přiléhající, v hranicích*, přičemž polohu kraje v zemi určuje jméno sídla, centra, kolem něhož se rozkládá.¹⁷⁰ Podobně jako polnosti kolem vsí byly vnímány jako

¹⁶⁵ V listinách se často používá termín *adiacens*, *přiléhající*, *ležící u*, jehož přesnější český překlad je v tomto kontextu *přináležející* – Z mnohých případů viz např.: RBM V, č. 844, s. 440-442 - 1350 - novem vel decem iugeribus rubetorum de rubetis in Brzesan adiacentibus; RBM V, č. 1704, s. 757 - 1353 - cum duobus laneis silve adiacentis eidem ville.

K dvoudílnému schématu moje-cizí viz MYŠLIWSKI 1999, s. 166-168.

¹⁶⁶ LE ROY LADURIE 2005; O sociální geografii lingvistických komunit na přelomu středověku a raného novověku a *teritoriích* neboli mikroreginech v rámci města píše Michail Bachtin v knize o Rabelaisovi – BACHTIN 1975, s. 154.

¹⁶⁷ Srov. vymezení lokálnosti Northumbrie v: A Place to Believe In, 2006, s. 15-23.

¹⁶⁸ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 80 - Nemo enim tunc lucrose de civitate ad civitatem, de foro ad forum aliud ratione mercium poterat transire, sua vendere aut aliena emere, quoniam numus, qui valuit hic, usum non habuit illic.

¹⁶⁹ K otázce regionů viz např. Regiony – časoprostorové průsečíky?, vyd. Robert Šimůnek, Praha 2008.

¹⁷⁰ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 160 - gravamina totum in circuitu civitatis; Tamtéž, s. 166 - omnes villas in circuitu nostro sitas; Tamtéž, s. 166 - omnes villas in circuitu nostro sitas; Tamtéž, s. 167 - in circuitu eius fere omnia devastassent; Tamtéž - quid spoliare possent circa Aulam Regiam, exterius minime invenirent circa monasterium Aule Regie; Tamtéž, s. 233 - Tantum eciam inter hec illorum de Sampach et de Brandeys et aliorum circumsedencium malicia cottidianis spoliis Landiscronam et circumiacencia bona ad Aulam Regiam pertinencia devastaverat; Tamtéž, s. 266 - circa monasterium Aule Regie; Tamtéž, s.

části dané osady, označovaly se větší územní celky prostřednictvím svého městského, případně, ve starším období, hradskeho centra. Nešlo ovšem pouze o tzv. *circuitum civitatis*, skupinu vlastních vsí v nejbližším okolí, odkud městská obec čerpala své příjmy.¹⁷¹ Vždyť podle jména města nebo hradu dostávaly názvy celé kraje, nejčastěji označované termínem *provincia*.¹⁷² Jak si povšiml již August Sedláček, který se tématem rozdělení země na kraje soustavně zabýval, terminologie názvů jednotlivých územních oblastí nebyla ustálená a nelze stanovit její přesnou hierarchii. Ani termín *provincia* se nepoužíval pouze pro označení „velkého“ kraje jakožto správní jednotky, které podle typu správy rozdělovaly na přelomu 14.-15. století Čechy na 12 až 23 územních celků.¹⁷³ Ve starších pramenech se význam slova *provincia* používá pro název celé země, stejně jako se kryje s termínem *comitatus* pro označení většího správního okresu (Pražsko, Plzeňsko), přičemž se používá také pro kraj v užším smyslu (jako *pagus* - Budessin, Milzana), ale i pro označení menšího území, které se dříve jmenovalo *újezd*, později panství nebo městský šos. Rozličně rozsáhlá území – od malého újezdu až po velký region – se v dobových textech nazývají *districtum*, *territorium*, *aujezd*.¹⁷⁴ Není cílem této práce zabývat se detailně užitím těchto označení. Důležité je ovšem zjištění, že název takovému území dává v naprosté většině případů jméno jeho centra.¹⁷⁵ Ztotožnění velké oblasti se

273 - castrum Landesperh et adiacencia sua bona; Krabice (468) Devastaverat eciam Karintianus terram, et precipue circum Pragam; Tamtéž, s. 505 - duces Austrie congregato exercitu metati sunt castra in civitate et in campis Snoymensibus; Přibík (68) - quicquid erat in Vngaria inter fluvios Wah et Danubium, et circum Trenchinum; Tamtéž, s. 89 - urbis Brandenburgensis et terrarum adiacentium; František Pražský (450) Jakoren et cum omnibus, que eis adiacebant, totaliter consumendo; CDB V/1, č. 366, s. 543 - Přemysl potvrzuje fundaci a práva Vizovic - f. 13. stol. - In silvis nostris vicinioribus ipsi monasterio; Reg V/2, č. 407, s. 208 - 1348 - Prediales villarum Pohdalan et Crewczerdorf dictarum, in limitibus dicte sue eccl. in Chinhait sitarum.

¹⁷¹ Zbraslavská kronika, FRB IV, s. 160 - gravamina totum in circuitu civitatis.

¹⁷² Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 10 - partes provinciae Bechin; Tamtéž, s. 104 - a patre sibi concessam Satec haberet provinciam; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 165 - civitatem tuam Landiscronam et circumiacentem provinciam, atd.

¹⁷³ Nejvíce krajů rozlišují zápisy v Deskách zemských, kde se jako samostatné kraje například uvádí Prachensko, Písecko, Doudlebsko a Bechyňsko a Chýnovsko zatímco při rozdělení podle berně známe v této oblasti pouze Prachenský a Bechyňský kraj- SEDLÁČEK, August, O starém rozdělení Čech na kraje, Praha 1921, s. 24.

¹⁷⁴ K názvům krajů viz VACEK, František, Sociální dějiny české doby starší, Praha 1905, s. 98-106.

¹⁷⁵ Viz např.: Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 10 - viam qua itur in partes provinciae Bechin; Tamtéž, s. 104 - a patre sibi concessam Satec haberet provinciam; Tamtéž, s. 23-24 - scilicet in confinio duarum provinciarum Belina et Lutomerici; CDB I., č. 381, s. 357-358 - f. 13. století - judex totius provinciae Pliznensis; Jarloch, FRB II., s. 471 - uidelicet Znoimensem prouintiam; Tamtéž, s. 472 - in Olomvtz usque sequuntur, ciuitatem obsident, sed non optinent, et uastata prouintia reuertuntur ad sua; Pokračovatelé, FRB II, s. 328 - per provincias Pilznensem, Bechinensem, Prachnensem; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 480 - districtum et civitatem Glacensem; Tamtéž, s. 518 - Frankenfurt super Odra obtinuit

svým centrem navíc neodráží pouze charakter správního rozdělení. Když Neplach píše k roku 1345 o vichřici a krupobití v jihozápadních Čechách, lokalizuje událost do *Klatov, Pomuku a celé oné provincie*.¹⁷⁶ Jména největších sídel mu slouží jako orientační pomůcka k lokalizaci celé oblasti.

Lidé vnímali krajinu prostřednictvím sítě pevných bodů – lidských sídel, do nichž byly jednotlivé její části centralizovány. Každé takové centrum spolu se svým regionem tvořilo v imaginativní mapě územní jednotku, kterou bylo možné ztotožnit s domovem. Například obyvatel Slap se mohl označovat za *Zbraslavského*, protože jeho ves patřila ke zbraslavskému klášteru.¹⁷⁷

Vedle pojmenování podle jména obyvatelů daného kraje¹⁷⁸ se v Kosmově kronice ještě několikrát setkáme s archaičtějším vymezením regionu – jeho polohu neurčuje významné sídlo, ale vodní tok, který jím protéká.¹⁷⁹ Ve 14. století se již takové pojetí neobjevuje, a když kronikáři píšou o velkých záplavách podél řek, zmiňují okolní *místa*, nikoli *kraje* nebo *regiony*.¹⁸⁰

cum illo districtu; Tamtéž, s. 503 - Qui transiens per territorium Mantuanum et Veronense pervenit in Tyrolis; Tamtéž, s. 505 - restituerunt castrum Snoymense et civitatem cum districtu; Přibík Pulkava z Radenína, FRB V, s. 60 - districtum Bahnaw prope castrum Trencz venacionibus aptum et frugibus; Tamtéž, s. 92 - Lombardie Alpes transgreditur veniens ante Brixiam civitatem universam vastavit illam provinciam; CDB I, č. 210, s. 198 – 1160 - Vladislav Míšni - Villam Prezez dictam in pago Budessin dicto sitam; CDB I, č. 223, s. 202 – 1165 - Fridrich I. – Villam quandam Prezez nuncupatam, in pago Milzana sitam; CDB I, č. 305, s. 275-6 – 1184-1185 - Fridrich Waldsassum - Villam scilicet Pennerit nomine, sitam in comitatu Sacensi; CDB II, č. 346, s. 355 – po 1228 - Arcijáhen z Olomouce jménem Radoslav Velehradu - Cladurup, que est villa in Ollomuncensi provincia sita.

¹⁷⁶ Neplach, FRB III., s. 481 - in Clathovia et in Pomuk ac tota illa provincia.

¹⁷⁷ Když Korutanci vydrancovali vesnice v okolí Slap, píše Petr Žitavský o „omnes villas in circuitu nostro sitas“ – Žitavský, s. 166; o oblasti kolem Prahy už zbraslavský opat mluví jako o „circuitu eius“ – viz např. Žitavský, s. 167.

¹⁷⁸ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 34 - ex provincia nomine Stodor.

¹⁷⁹ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 23 - Prima regio est sita circa rivum nomine Gutna; Tamtéž, s. 97 - unam parvam regionem, quae est circa fluvium Belinam; Tamtéž, s. 138 - provinciaque cui Vag nomen est.

¹⁸⁰ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 224 - per loca circumiacencia spaciebatur campestris; Tamtéž, s. 232 - villas aque vicinas; František Pražský, FRB IV., s. 380 - alveum per loca circumiacencia.

V listinách řeka často slouží jako pomocné vodítko k lokalizaci a rozsah území je vždy popsán prostřednictvím jmen sídel, která u ní leží - Tadra č. 169, s. 126-127 – 1363 - [Zvole, Ohrobec a Stiměřice] flumine Multavie adjacenti; RBMAV III, č. 97, s. 53 – 1384 - Villas apud flumen Mostyenicz [Mostěnka] situatas [- Beňov a Želatovice, Prusy a Podolí]; RBMAV I, sv. 1, č. 355, s. 94 – 1379 - Super domo sua et cimentario, quod vulgo rostrum dicitur, in litore fluminis Wltowae situatis; Reg V/2, č. 770, s. 394 – 395 – 1349 - De agris civitatis et ville Obodrs iam dictis, iacentibus ab ea parte fluminis Gysera, in qua civitas dicta situatur; RBM VII, č. 1331, s. 803-804 - 1363 - Rychtář Nového Města vsi Zbraslavi - hereditates suas, videlicet Zwol et Obrowez [Ohrobec] villas, modo ex novo per locacionem coniunctas in unam villam et redactas, et eciam villam, que dicitur Stymirzicz, cum omnibus curiis, rusticis, cum agris, pratis, silvis, pascuis, piscinis, rivis, montibus, vallibus, agris cultis et incultis, rubetis, comunitatibus, thabernis, iudicio, emendis, honoribus, flumine Multavie

Vraťme se ale nyní ještě k nastíněné heterogenitě prostoru ve středověké imaginaci. Pokud pomineme hory, tvořící specifické téma související s vertikálitou a jejím odrazem v kosmologii i umění, položme si následující otázky: Souvisí heterogenita prostoru také s jeho fyzickou podobou? Ovlivňovaly jednotlivé typy krajiny náhled na prostor stejně výrazně jako např. síť posvátných míst? Za účelem hledání odpovědi bude vhodné učinit malý exkurs a zaměřit se na jeden konkrétní typ krajiny. Pro značná specifika, která část historiografie přikládala jeho vnímání, a pro jistě značný význam, který pro středověkého člověka znamenal, je k tomuto účelu ideálním příkladem les. Jednalo se o výrazně odlišné prostředí oproti jiným částem krajiny, jak si někteří historici myslí? Můžeme z toho důvodu mluvit o heterogenitě krajinných typů?

adiacenti, venationibus, piscationibus, metis, limitibus et graniciis, prout ab aliis bonis seu hereditatibus circumadiacentibus circumferentialiter sunt distincta et limitata ...

Jako specifický případ lze uvést i Porýní: RBM V, č. 1817, s. 796-797 – 1354 - opat a mniši kláštera v Želiví přiznávají Scabinovi z Aldenbauenu penzi - in sublevamen expensarum sibi et suorum successorum in Reni partibus in Aldenhouen.

Les – výlučný typ středověké krajiny?

„Slunce se sklánělo nad jednou z těch bujně travnatých mýtin v lese, o němž jsme se zmínili na počátku kapitoly. Sta košatých dubů s krátkými pni a rozložitými korunami, které možná ještě pamatovaly majestátní pochod římských vojsk, rozpínalo své uzlovité paže nad půvabným hustým kobercem zeleného trávníku. Leckde se prolínaly s buky, topolovkami a mlázím všeho druhu tak těsně, že zcela pohlcovaly vodorovné už paprsky zapadajícího slunce. Jinde se opět rozestupovaly a tvořily dlouhé a široké průseky, v jejichž spletnosti se oko rádo ztrácí a v nichž představivost ráda vidí stezky k divočejším ještě scénám lesní samoty.“¹⁸¹

Ze středověké krajiny, kterou dnes často ztotožňujeme s divokým a nehostinným prostředím, se podle obecných představ všechny její negativní vlastnosti zvláště soustřeďují v lesích. Ty jsou nesrovnatelně temnější a rozsáhlejší, než si dnes vůbec dokážeme představit. Do hloubi porostů nepronikne přes hradby houštin ani paprsek světla a mimo hlavní cesty se sem pouští jen ti největší odvážlivci, lidé v nouzi, případně si je občas za svá útočiště vybírají vyvrhelové a zločinci. Obyčejní venkované chodí do lesů málo a nikdy se tam nezdržují po setmění. Víc než loupežníků se bojí zlých duchů a strašidel.

Text citovaný v úvodu této kapitoly poměrně dobře odráží charakter dnešních představ o středověkém lese. Najdeme jej na úvodních stránkách jedné z nejvýraznějších knih evropského romantizmu – v románu *Ivanhoe* napsaném Walterem Scottem na počátku 19. století. Lze bez nadsázky říci, že naše běžné představy o středověkém lese jsou *romantické*.¹⁸² Podobnému pojetí se ale nevyhýbá ani část odborné literatury, konkrétně té, která bývá řazena k okruhu třetí generace francouzské školy *Annales*. Pokud se podíváme do jedné

¹⁸¹ SCOTT, Walter, *Ivanhoe*, Praha 1989 (překl. Ivana Krause; 1. angl. vyd. Edinburgh 1819), s. 9.

¹⁸² Není v možnostech tohoto článku zabývat se souhrnně dnešními představami o středověkém lese, nicméně o existenci zmíněných náhledů velmi dobře svědčí např. řada textů různého typu, zaměřených na odlišné skupiny příjemců, publikovaných na internetu: Mohu jmenovat příklad turistických průvodců: Helena BRAUNOVÁ, *Pověsti a legendy města Český Krumlov* [online] 2006, [cit. 2009-31-07]. Dostupné z: <http://www.ckrumlov.info/docs/cz/mesto_historig_povleg.xml>; recenzi na „gotickou“ hudbu: Recenze na hru *Arcana*, [cit. 2009-31-07]. Dostupné z: <<http://www.abiotic.wz.cz/arcana.htm>>; námětů strategických her: *Návod ke hře Battle Knight* [online] 2006, [cit. 2009-31-07]. Dostupné z: <<http://s1.battleknight.cz/index.php?loc=manual>>; ale i textů o divoké fauně: *Karpatský bandita*, [cit. 2009-31-07]. Dostupné z: <<http://www.cs-vcak.cz>> nebo zábavných programů firem, které se pomocí „středověku“ prezentují: *Prezentace firmy Medievum* [online] 2009, [cit. 2009-31-07]. Dostupné z: <<http://www.medievum.cz/nase-produkty/history/firemni-akce/priklady-programu>>.

Je jistě otázkou, co mají autoři podobných textů na mysli při použití termínu *středověk*, ovšem to už je jiné téma, které by si vyžádalo zvláštní studii.

z nejvlivnějších odborných prací o středověku z 2. poloviny 20. století, do knihy *Kultura středověké Evropy* od Jacquese Le Goffa a nalistujeme pasáž popisující podobu lesa, dočteme se mj. toto:

„Avšak les je také plný hrozeb, domnělých nebo skutečných nebezpečí. Je znepokojivým horizontem středověkého světa. Obklopuje ho, izoluje ho a svírá. Je povýtce hranicí, no man's land mezi panstvími, mezi kraji. Z jeho obávaného „neproniknutelnosti“ zničehonic vystupují hladoví vlci, loupežníci, loupežní rytíři.“¹⁸³

Ačkoli inspirativní francouzský historik popisuje středověké lesy také jako zásobárny přírodního bohatství, jejich *neproniknutelnost* a *znepokojivost* dominují v Le Goffově koncepci středověké imaginaci. Koncepce nabyla značného vlivu na náhledy o středověké přírodě a můžeme ji nalézt u řady dalších francouzských autorů.¹⁸⁴ Do české historiografie koncepci negativního pojetí lesa velmi záhy přináší Dušan Třeštík a mezi výraznými syntézami ji najdeme mj. v dějinách jagellonského období od Josefa Macka.¹⁸⁵ Čtenáři se zatajeným dechem hltají poutavá vyprávění o lese jako obávaném prostoru, který středověké legendy zaplňují hrůznými příběhy o lesních skřítcích, zlých duších a dracích a v jehož přízračných mlhách prožívají zbloudilí poutníci hodiny plné děsu. Les je obávaným nepřítelem lidské kultury, s nímž zápasí středověký rolník.¹⁸⁶ Jeho tuhý boj proti houževnatému porostu dospěje k vítěznému konci až za několik staletí a vyžádá si nejednu oběť. Pás lesa, který až v příliš těsné blízkosti obklopuje skromná lidská sídla, utopená v moři lesní pouště podobně jako oázy v písečné krajině, nedává rolníkovi spát a straší jej ve snech. Les je domovem temných sil a místem pokušení a historici při jeho popisech rádi citují Dantův expresivní termín *selva oscura*. Lesy a s nimi i

¹⁸³ LE GOFF, Jacques, *Kultura středověké Evropy*, Praha 1991 (1. vyd. Paris 1964), s. 143 – 146.

¹⁸⁴ Srov. s koncepcí další klíčové práce představitele třetí generace školy Annales – DUBY, George, *Věk katedrál, Umění a společnost 980 – 1420*, Praha 2002 (1. vyd. Paris 1976); velmi vyhraněně je líčen strach z vlků symbolizujících rozsáhlé lesní krajiny u Jeana Delumeaua – DELUMEAU, Jean, *Strach na Západě ve 14. – 18. století, I.*, Praha 1997, s. 81 - 84; dále např. FOSSIER, Robert, *Peasant Life in the Medieval West*, Oxford 1988 (1. vyd. Paris 1984), s. 90; LECOUTEAUX, Claude, *Víly, čarodějnice a vlkodlaci ve středověku*, Praha 1998 (1. vyd. Paris 1992), s. 71.

Sám Le Goff dále tuto koncepci rozvíjí v knize o středověké imaginaci, ale i v mnohem později vyšlé kolektivní syntéze *Encyklopedie středověku*, kde ji prezentuje například i Hanna Zaremska – LE GOFF, Jacques, *Středověká imaginace*, Praha 2005 (1. vyd. Paris 1985), s. 60 – 73; Jacques LE GOFF – Jean-Claude SCHMITT, *Encyklopedie středověku*, Praha 2002 (1. vyd. Paris 1999), s. 346 – 347, 737 – 738.

¹⁸⁵ TŘEŠTÍK 1966, s. 18; MACEK, Josef, *Jagellonský věk v českých zemích, I*, Praha 2001 (1. vyd. 1992), s. 20 - 24.

¹⁸⁶ Tuto představu posílila dnes již překonaná a dlouho uznávaná teorie o statické sídelní struktuře, formulovaná již na počátku 20. století - např. GRADMANN, Robert, *Siedlungsgeographie des Königreichs Württemberg*, Stuttgart 1912 – 1913.

temnota a strach začínají ustupovat až s příchodem kolonizace od konce 12. století. Obzvláště děsivé jsou tedy v období raného středověku.¹⁸⁷

Le Goff v knižně vydaném rozhovoru s Jeanem Mauricem de Montremy přiznává, že ho k zájmu o středověk přivedla právě romantičnost Scottovy knihy *Ivanhoe*.¹⁸⁸ Úryvek o temných hvozdech, citovaný v úvodu kapitoly, jej nepochybně přímo inspiroval. Le Goffův popis středověkého lesa ovšem samozřejmě nevychází pouze z jeho rané četby, která mu byla jen prvotním popudem. Stejně jako u koncepcí dalších citovaných autorů se zakládá zejména na důmyslném a důkladně propracovaném literárním rozboru dobových narativních pramenů jako jsou kroniky a legendy. Historici zabývající se tímto tématem také hojně čerpali ze středověkých kázání a exempel, případně z obrazových materiálů, kde všude se dají podobné informace o vztahu k lesu vyčíst. Nastíněný výklad je každopádně založen na interpretaci specifického typu pramenů.

V rozsáhlé vlivné literárně vědní studii *Evropská literatura a latinský středověk* (1948) ukázal Ernst Robert Curtius, jak celou středověkou literaturu prostupují ustálená literární kliše vycházející z antických rétorických *topoi*, či *loci communes*. Původně se jednalo o pomocné prostředky pro vypracování řeči, soubor ideových témat, které bylo možné rozvíjet a pozměňovat. Následkem ústupu významu rétoriky *topoi* přechází do všech oblastí literatury. Ve všech dobových literárních dílech tak nacházíme ustálené obraty i podání témat, která neodrážejí náhled konkrétního autora ani prostředí, kde se pohyboval, ale spíše dobové literární pojetí.¹⁸⁹

Jedním z těchto ustálených literárních kliše frekventovaných ve středověké naraci po celé Evropě je také negativní náhled na les. I když světová historiografie zkoumá dnes téma postavení lesa ve středověké krajině a společnosti z mnoha jiných úhlů pohledu¹⁹⁰, náhledy na les vycházející

¹⁸⁷ Za ideální příklad podobných interpretací nám může posloužit úryvek z práce italského profesora z kalifornské Berkeley Carla M. Cipolly o hodinách v lidské kultuře: „Před tisíci lety byla větší část západní Evropy pokryta rozsáhlými lesy plnými divoké zvěře a podle fantazie lidí té doby také nadpřirozenými bytostmi, trpaslíky a zlými duchy. Stejně tak byly hojné bažiny a na Jihu kolem nich komár přenášející malárii vytvořil depresivní atmosféru utrpení a smrti. Těch málo měst, které ležely uvnitř geografických hranic staré římské říše, vypadalo spíše jako vesnice než opravdová města a nikde jinde žádná města ani nebyla, pouze hrstka malých, špinavých vesnic.“ (CIPOLLA 1978, s. 15; překl. autor).

¹⁸⁸ LE GOFF, Jacques, Hledání středověku; rozhovor s Jeanem Mauricem de Montremy, Praha 2005.

¹⁸⁹ CURTIUS, Ernst Robert, *Evropská literatura a latinský středověk*, Praha 1998, viz zejm. s. 81 – 83; pro české prostředí srov. např.: TRÍŠKA 1967, s. 151.

¹⁹⁰ Viz např. BECHMANN, Roland, *Trees and man: the forest in the Middle Ages*, New York 1990; *The Cultural Landscape: Past, Present and Future*, ed. by Hilary H. BIRKS - H.J.B. BIRKS - Peter Emil KALAND, Cambridge 1989; *European woods and forests. Studies in cultural history*, ed. by Charles WATKINS, Wallingford 1998; *Methods and Approaches in Forest History*, ed. by Mauro AGNOLETTI – Steven ANDERSON, Durham - North Carolina

z interpretace literárních klišé v ní mají stále své místo a citované práce nadále ovlivňují novější výklady. Vzhledem k tomu, že se dosud nikdo detailněji nezabýval existencí klišé negativního pojetí lesa v narativních pramenech z českého prostředí, klade si následující kapitola za cíl pokusit se nejprve zodpovědět následující otázku: lze i tady klišé negativního pojetí lesa doložit?

Historické zkoumání by nemělo zůstat u literárně-vědního rozboru jednoho typu textů, které jsou pro něho prostředkem, nikoli cílem. Proto se v kapitole pokusím dále alespoň rámcově nastínit, jak lze nahlížet za zkoumané texty a přispět k řešení otázky, jestli měl obsah klišé nepřátelského lesa místo v dobové společnosti také mimo naraci. Nejprve stručně shrnu potenciál a dílčí výsledky jiných typů výzkumu a mezioborové spolupráce v českých zemích a poté prostřednictvím několika dílčích analýz naznačím další možnosti i obtíže zkoumání pomocí nenarativních typů písemných pramenů.

Les jako literární klišé

Ideálním příkladem funkce lesa jako literárního klišé je v českých zemích kronika Petra Žitavského († 1339). Zbraslavského cisterciáka na rozdíl například od kronikáře Kosmy reálné přírodní prostředí jako dějiště líčených událostí příliš nezajímá. Příroda je mu pouhou zásobárnou symbolů dotvářejících podobu události a její obraz tak patrně ani nekoresponduje vždy s realitou.

O lesích se v kronice stejně jako o dalších geografických souvislostech příliš často nemluví a když, má kronikář jen velmi zřídka na mysli konkrétní porost v reálné krajině. V celém rozsáhlém díle se ani na jednom místě nesetkáme s hvozdem, který by byl pojmenován, či byla alespoň přesněji popsána jeho poloha. Ještě zajímavější je ovšem fakt, že se až na dvě zmínky, ve kterých lesy figurují jako nemovitý majetek, ať už ztracený nedobrym králem Janem nebo darovaný zbraslavskému klášteru¹⁹¹, termíny *silva* ani *nemus* v kronice nikdy neobjevují jinak než v negativní konotaci.

Ve Zbraslavské kronice se často, jak to bylo těchto dílech obvyklé, hraje šachová partie mezi silami dobra a zla¹⁹² a autor přesně podle dobových požadavků zasazuje postavy a události spjaté s oběmi stranami do určitého prostředí. Prostředí samo se pak stává zlým, nebo přinejmenším spjatým se zlými událostmi. Les je podobně jako noc doménou zla, v jeho spleťtém porostu (výraz *silva* mimochodem neznamená jen les, ale také *houštinu* či dokonce *nespořádané množství* nebo [přílišnou] *hojnost*) je stejně jako pod hávem noci dostatek prostoru k nepozorované pokoutní činnosti, přičemž co není na očích, je z principu špatné. Tma nebo přinejmenším šero, které v lese panuje, nejen že může ukrývat věci nelibé bohu, ale je vlastně špatná již ze své podstaty, protože

– USA 2000; Outland use in Pre-industrial Europe, ed. by Lars ERSGÅRD – Eva SVENSON, Lund 1998.

¹⁹¹ Zbraslavská kronika, FRB IV, s. 52 a 318.

¹⁹² Srov. např.: DUBY, George, Neděle u Bouvines 27. červenec 1214, Praha 1997.

je nedostatkem světla, které středověk podobně jako řada jiných kultur oceňuje natolik, že se stává symbolickým zhmotněním Boha.¹⁹³

Nejsilnější postavy na straně Dobra disponují mocí špatný charakter tohoto prostředí eliminovat. Pěkným příkladem ze Zbraslavské kroniky je chvála Jindřicha VII., zástupce velebeného lucemburského rodu, o němž kronikář tvrdí, že za jeho vlády nastala spravedlnost, klid a pokoj, a to v protikladu k hrozivým k poměrům panujícím za předchůdce, Albrechta Habsburského: „V lesním stromoví a polních skrýších, v kterých se často za časů krále Albrechta páchaly loupeže a vraždy, nastala za tohoto krále Jindřicha bezpečnost a pevný mír.“¹⁹⁴ Kronikář les podobně jako podzemní prostory vybírá jako typ krajiny, který nejdéle odolává prosvětlujícím silám dobra. Z temných lesních koutů a skrýší pochází nebezpečí, které tu číhá na kladné postavy, nucené prostorem procházet. V kronice tato situace nastává například při tažení Jana Lucemburského proti Matouši Čákovi z Trenčína.¹⁹⁵ Les je také místem bloudění – loupežníci zajatí králem Přemyslem prchají z Rajhradského kláštera, ale zabloudí v noci v lese a padnou do rukou nepřátelům. Nehostinnost a zmatenost prostředí se v této scéně zdvojuje – les doplňuje noc.¹⁹⁶

Zdaleka nejexpresivnější popis odporností spjatých s lesním prostředím najdeme ve Zbraslavské kronice při líčení událostí spjatých s epidemií hladu v roce 1318: „Někteří sedláci s rodinami opouštějí své příbytky, uchylují se do lesů, zabíjejí lidi, na které přijdou, pojídají je a tak se živí. Mezi Mýtem a městem Hradcem se potuluje čtyřadvacet takových lidí divočejších nad dravou zvěř, kteří jako vlci hledají, koho by zabili a sežrali.“¹⁹⁷ Petr Žitavský tu volně cituje 1. Petrovu epištolu¹⁹⁸, ve které apoštol nabádá k bdělosti, protože „důbel obchází jako „lev řvoucí“ a hledá, koho by pohltit.“ Zvrácené vesničany tak Petr ztotožňuje se samotným děblem, les s jeho domácími prostředím, temným a všemu pozemskému životu skrytým peklem.

¹⁹³ Také v Bibli se tma velmi často užívá za symbol špatnosti a zla. Tma nastává v poledne před Ježíšovým ukřižováním – Mt, 27, 45. Dále viz L, 22, 53; J, 11, 10 – Kdo však chodí v noci, klopýtá, poněvadž v něm není světla. Negativní konotace spjaté s noční tmou jsou bohatě doloženy také ve Starém Zákoně – viz např.: Ž 91, 1-5 – Kdo v úkrytu Nejvyššího bydlí,/ přečká noc ve stínu Všemocného./ ... Nelekej se hrůzy noci/...; Jb, 24, 13-16 – Tamti se bouří proti světlu,/ neznají se k Božím cestám,/ .../ i v noci se plíží jako zloděj./ Těž oko cizoložníka se drží v přítmí,/ říká: „Nikdo mě nespátí“, ale i jinde v Novém Zákoně - 1 Te, 5, 2 – 5: přijde jako přichází zloděj v noci... Vy všichni jste synové světla a synové dne. Nespátíme noci ani temnotě., atd.

¹⁹⁴ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 187 - In silvis lignorum et in camporum latibulis, in quibus frequenter latrocinia temporibus Alberti regis committebantur et homicidia, sub rege isto Heinrico facta est securitas et pax firma.

¹⁹⁵ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 223–224 – české vojsko nemohlo nepřítele pronásledovat, „pro skrýše v hustých lesích a nebezpečnosti cest“ – propter silvarum densarum latebras et viarum discrimina.

¹⁹⁶ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 29 – 30.

¹⁹⁷ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 248.

¹⁹⁸ 1 Pt, 5, 8.

V těchto souvislostech je třeba rozumět také několika zmínkám o pustých lesních porostech v okolí cisterciáckých klášterů; ať už se jedná o domovskou Zbraslav nebo saský Grünhain.¹⁹⁹ Ať už faktické nebo imaginární nepřehlédnutelné lesní porosty mají ve čtenáři vzbudit dojem o naplnění cisterciáckého ideálu života v pustině, kde bílí mniši nacházejí dostatek klidu ke kontemplaci i prostor pro kolonizační práci. Kliše lokace kláštera v lesní poušti ovšem souvisí také s mýtem Jeronýmova pokušení. Les je jako místo působení nepřátelských sil vhodnou výzvou a ideálním kolbištěm boje zla proti dobru.

- - - - -

Bylo by chybou vztahovat tuto vyhocenou a jistě dobově módní a vyspělou literární koncepci pojetí lesa apriori na všechny dobové narativní prameny. Podívejme se na pojetí dalších autorů z nyní již pokročilejšího 14. století.

František Pražský († 1362) převzal pro svou kroniku z díla zbraslavského opata celé pasáže textu. V méně zdařilé literární formě se v ní tak objevuje i nejexpresivnější příběh z dob hladu roku 1318 a také František líčí, jak sedláci utíkali s rodinami do lesů a pojídali tam lidi, které potkali. Důležité ale je, že u něho mizí intertextový odkaz na Petrovu epištolu, kterého si zcela jistě vůbec nepovšiml. To je nepochybným důkazem, že příhodu necituje jako podobenství, ale je u něho pouhou kuriozitou.²⁰⁰

Také u Františka se les často objevuje jako místo úkrytu, ale neslouží už výhradně záporným postavám a neřestem nebo nezákonnostem. V „horách, jeskyních a zemských slojích“ bloudili lidé za vpádu Braniborů a „ukrývali se se svými věcmi v lesích a hájích“, do bezpečných míst „mezi údolí a háje“ se odebral francouzský král před bitvou u Kresčaku a do jeskyní, hor a lesů se před náletem zničujících kobylek skrývají také ptáci, kteří posléze před vražedným náletem exotického hmyzu ubrání hrdinně Prahu.²⁰¹

V Kronice pražského kostela Beneše Krabice z Weitmile († 1375) zaujímá dokonce les na pomyslné ose dobro-zlo zcela opačnou pozici. Posun je opět velmi dobře vidět na výše zmiňovaném vyprávění o hladomoru z roku 1318. Lidé se u Beneše také stahují do lesů, ale nejen že tu chybí odkaz na Petrovu epištolu, ale už se dokonce ani nepíše o tom, že by zoufalí venkované propadli

¹⁹⁹ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 49 – 50, 52 a 58.

²⁰⁰ Kronika Františka Pražského, FRB IV, s. 390 – In tantum enim fames invaluerat, quod quidam rustici cum uxoribus eorum propria domicilia deserentes, petunt silvas, homines, quos reperiunt, occidunt et eos comedunt et sic se misere pascunt.

²⁰¹ Kronika Františka Pražského, FRB IV, s. 354 – Errabant autem in montibus et speluncis et cavernis terre, in silvis et nemoribus se abscondentes et res suas. ; Tamtéž, s. 443 – Denique prefatus rex Anglie receperat se ad tuta loca inter valles et nemora, adventum eorum prestolando; Tamtéž, s. 427 – Et volucres multe et varie propter formidinem locustarum predictarum in cavernis petrarum et in abditis locis moncium et silvarum se abscondentes fame interierunt.

kanibalismu. Beneš pouze poznamenává, že zabili a snědli to, co se jim podařilo chytit.²⁰²

Pokud můžeme usuzovat z jediné relevantní zmínky, Beneš Krabice bere les v krajině za protiklad k obdělané půdě, respektive hornaté lesnaté kraje pro něho kontrastují s úrodnými nížinnými oblastmi.²⁰³ Hvozdy jsou sice stále nesnadno proniknutelným a nepřehledným místem, ovšem klišé užívané Petrem Žitavským, kdy noc a les figurují jako prostředí nutného zbloudění, komplikují boj proti zlu a usnadňují akce nepřátelských sil, u Krabice zcela chybí. V jeho kronice je les vždy vhodným útočištěm a ochráncem a jeho předností využívají postavy, které bychom stěží mohli vnímat jako záporné – čeští králové Jan Lucemburský a Karel IV.

Karla zachraňuje hvozd během tažení do Polska, kde se následkem léčky ocitá v zajetí „v jakémsi městě“ a táhne mu na pomoc vatislavský hejtman. Ten se ukryje v lese a pošle ke Karlovi posla se zprávou, kde ho má hledat. Díky úkrytu mezi stromy budoucí český král šťastně a bez úhony vyvázne. Při stejném tažení využívá lesní skrýše i otec Jan, který táhne do Polska jinou cestou „lesy a hájí“ a projde nepřátelským územím „zdráv a nezraněn“.²⁰⁴

Tím jak les ztrácí auru zla a špatnosti, mizí také spojení s tématem bloudění. A to dokonce v situacích, kdy hrdinové popisovaných příběhů musí projít neznámým a rozsáhlým lesem za tmy. Takový případ nastává v severní Itálii, kde se mladý Karel na jiném ze svých válečných tažení ocitá v úzkých, protože v horách u tyrolského Primiera nemůže pro vyvrácené stromy postupovat dál. Sesedl a „po srážech hor a stezkách dávno zničených přešel les, který jeho strážci opustili, protože po západu slunce se již ničeho neobávali“. Les po soumraku tu náhle není místem plným nebezpečí, ale tma a koruny stromů jsou naopak milosrdné, protože umí ukrýt před zraky nepřátel. Karel bez problémů dojde až k hradu Primiero, patřícímu veronskému pánu, proráží obležení Benátčanů a podaří se mu pevnost získat.²⁰⁵

V houšti textů kronik z doby Karla IV. literární klišé spjaté s negativním pohledem na les ještě místy prosvítá, ustupuje ale značně do pozadí, a dokonce už ani výběr lesa za symbol nepřehlédnutelného a temného prostředí není

²⁰² Kronika Beneše Krabice z Weitmile, FRB IV, s. 474 – In tantum enim prevaluerat fames, quod quidam rustici, deserentes domicilia, pecierunt silvas et homines, quos rapere poterant, occidentes comedebant.

²⁰³ Kronika Beneše Krabice, FRB IV, s. 516 – Nec erat alicubi refugium, quia sicut in planis sic in montibus et silvis homines moriebantur.

²⁰⁴ Kronika Beneše Krabice, FRB IV, s. 511–512 – ... intimavit patri suo, qui Deo duce per aliam viam, silvas et nemora. transiit per terras inimicorum sanus et illesus.

²⁰⁵ Kronika Beneše Krabice, FRB IV, s. 506 - Die altera per montana versus Castruginum et Primegium, ubi in silva propter evulsas arbores viam habere non potuit. Tunc descendit princeps cum suis et ambulando per abrupta moncium et viarum dudum destructarum pervenit ultra nemus, custodibus silve absentibus, quia post occasum solis nullum iam habuerunt timorem. Deinde venit ad castrum Primense domini Veronensis, quod Veneti obsederant, et fugatis inimicis illud cepit; s malou obměnou je text použit i v desáté kapitole *Vita Caroli*.

automatický. Pěkně to dokládá *Vita Caroli*. Karel IV. projevující velký zájem o astronomickou i sluneční symboliku, nechal do svého životopisu napsat citát z Janova evangelia - „každý, kdo dělá něco špatného, nenávidí světlo.“²⁰⁶ Myšlenku rozvíjí další citát z Bible, tentokrát z Janovy Apokalypsy, kde lidé prchají před Posledním soudem do hor a ukrývají se před hněvem božím v jeskyních a skalách.²⁰⁷ Les ve *Vita Caroli* zcela ztrácí své výsadní postavení skrytosti a temnoty, v celém díle se také píše nanejvýše o problémech s jeho průchodností (viz pozn. 14). V legendách můžeme podobnou volbu místa sledovat při popisech pokušení, které zakouší mniši nebo poustevníci. Svatý Prokop nebojuje s démony v hustém lese či na poušti, ale legenda ze 13. století mluví o temné jeskyni. Svatý Václav se po nocích vydává na kajičné poutě, chodí bos a recituje žalmy a musí zdolávat „příkré horské vrchy i záludné údolní srázy“, náledí i kamenité cesty. Mezi příkořím, nástrahami a pokušením, které v legendě na světce číhají, les nenajdeme, absenci božího světla stačí obstarat noc.²⁰⁸

- - - - -

Podívejme se nyní na období před 14. stoletím. Zmínky o lese v Kosmově kronice se od textu Petra Žitavského na první pohled nápadně liší svým charakterem. Kanovník pražské kapituly Kosmas († 1125), žijící o dvě staletí dříve než zbraslavský opat, totiž na rozdíl od něho klade mnohem větší důraz na zasazení popisované události do konkrétního reálného prostředí. Zatímco v rozsáhlém textu Zbraslavské kroniky nenajdeme jediný les, který by autor pojmenoval nebo alespoň blíže popsal, kde leží, u Kosmy nejsou takové případy žádnou výjimkou.²⁰⁹ Autor má vždy jasnou představu, o jakém místě píše, a v případě, že je nepovažuje za všeobecně známé, doplňuje výklad upřesněním jeho polohy.

Zcela specifickým tématem jsou Kosmovy notoricky známé údaje o pohraničním hvozdu, který obklopuje Čechy a chrání je svou neprostupností, a v němž se odehrává celá řada klíčových událostí českých dějin a následně i

²⁰⁶ Citát z Janova evangelia – Jan, 3, 20 najdeme ve třinácté kapitole – *Vita Caroli*, FRB III, s. 357 – 360.

²⁰⁷ Zj, 6, 15-16.

²⁰⁸ Život svatého Prokopa, FRB I., s. 361; „Quesivit plura per heremum apta monachorum loca, tandem deo disponente peruenit ad quamdam speluncam, quam mille demones obsidebant.; spera montium cacumina, vallium exitialia praecipitia, diverticulorum ac semitarum lapillosa vel glacie horrentia inter civitates itinera.“ – Gumpoldův Život sv. Václava, FRB I., s. 152.

²⁰⁹ Kosmas dvakrát píše o lesu, který se táhne ke vsi Zbečno, mluví o lesu u Křivoklátu nad řekou Mží a v kronice se u objevuje také les jménem Črnín, který daroval Břetislav Hedčanům – *obsitum in silva, que adiacet pago Ztibecne* – v lese u vsi Zbečna – Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 9; *juxta silvam que tendit ad pagum Ztibecnam* – u lesa, který se táhne až ke vsi Zbečno – Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 11; *castro Krivoplat in silva iuxta fluvium Msam* - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 205; *partem silve, que vocatur Crinin* – Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 84.

dlouhé pasáže kroniky. Spjatost dějů s pásmem pohraničních hor je ovšem čistě faktická, události se v daných místech opravdu staly, a nemá tudíž smyslu snažit se hledat v jejich spojení s lesem jakékoli alegorické významy.

Když Kosmas mluví o pásmu pohraničních hor, užívá v naprosté většině případů termín *silva* tedy *les*. Většinou píše o *Lese*, aniž by jej nějak pojmenovával, jen místy považuje za vhodné upřesnit, že se jedná o les, který *odděluje Čechy od Bavor* nebo *ohraničuje Čechy*.²¹⁰ Prosté označení *Les* se pro hraniční horská pásma udrželo v historické paměti velice dlouho. Ještě v polovině 19. století se Bertholdu Grueberovi při plavbě po Dunaji dostane od jednoho z lodníků, kterého se ptá po jménu jemu neznámých hor na severním obzoru, lakonické odpovědi: „To je les.“²¹¹ Stejným výrazem Kosmas označuje také dolnorakouské pohoří Mailberg, které tvoří část jižní hranice pražského biskupství.²¹² Snadno bychom mohli nabýt dojmu, že v Kosmově povědomí obepíná českou kotlinu velký *Les*, jehož divokost a neprostopnost činí podružným i to, že se zároveň jedná o zdaleka nejvyšší horské masivy v zemi. Z omylu nás ale vyvede klíčová pasáž o zeměpisné poloze a přírodním charakteru českého prostoru. Kosmas jako nejvýraznější charakteristiku země uvádí její vysokou polohu, jejímž následkem do ní neteče žádná řeka, ale všechna voda odtéká pryč, a uzavřenost v prstenci hor, který se zdá jako „jedno souvislé pohoří“ celou zemi obklopovat a chránit.²¹³ Z geografického hlediska je tedy pohraniční pásmo především horstvem, pokud se ale uvažuje o jeho konkrétním překročení, dominuje v imaginaci nad horskými terény lesní porost. Že nejde o pouhé splývání pojmů, ukazuje Kosmův popis Trenčína. Ten je „místem uprostřed lesů a hor“ - *locus in mediis silvis atque in montibus*. Pokud

²¹⁰ ... usque ad mediam silvam ... castrum sub silva situm, nomine Lutomisl ... usque ad rivulum Zuitaua, qui est in media silva - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 51; exitus de silva - tamtéž, s. 95; silvae quae dirimit Bawariam atque Boemiam - tamtéž; Et quia jam altera pars militum praecesserat in silvam - tamtéž; sub ipso exitu silvae - tamtéž, s. 130; usque ad mediam silvam, qua Boemia liminatur - tamtéž, s. 138; usque ad mediam silvam, qua Milcianorum occurrunt termini - tamtéž; qua itur trans silvam ad Gabr - tamtéž, s. 178; usque ad introitum silve - tamtéž, s. 182; sub ipso introitu silvae juxta oppidum Hlumez convocat - tamtéž, s. 186; Cui post advenienti sub ipso exitu silvae, juxta oppidum Lutomisl - tamtéž, s. 190; festinasset in opaca nocte per silvam - tamtéž, s. 194; Cumque transisset silvam - tamtéž, s. 211; infra terminos Boemorum in silva, ad quam itur per villam Bela - tamtéž, s. 220; exercitu transeuntes silvam - tamtéž, s. 225; cum transiret silvam, que est inter Saxoniam et Poloniam - tamtéž, s. 230.

²¹¹ Článek Bertholda Gruebera: Ein Blick in den Böhmerwald, Panorama des Universums 13, 1846, H. 5, s. 153-155 cituje ve své práci o funkci hor v historické paměti národa Eduard MAUR: MAUR, Eduard, Paměť hor, Praha 2006.

²¹² Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 138 - silvam cui nomen est More.

²¹³ Tamtéž, s. 5 - cinctus undique montibus per girum, qui mirum in modum extenduntur totius terre per circuitum, ut in aspectu oculorum quasi unus et continuus mons totam illam terram circucut et muniat; srov.: JIREČEK, Hermenegild, Vzdělání a osazení pomezího hvozdu českého, Praha 1884.

by pro Kosmu měla obě slova stejný význam, těžko by je takovýmto způsobem v textu zdvojoval.

Les ale nebyl v imaginaci kronikářů spjat pouze s konkrétním pohraničním masivem obepínajícím českou kotlinu.²¹⁴ V předhusitské době neexistovalo žádné pojmenování pro to, čemu my dnes říkáme *krajina*.²¹⁵ Kosmas, stejně jako později Petr Žitavský, celkovou krajinu popisuje slovy *na polích a v lesích* nebo *na polních [a] lesnatých místech*.²¹⁶ Tyto dva typy kraje se ale někdy označují jako *vesnice a lesy*, tedy patrně symbolicky jako místa obydlená a neobydlená.²¹⁷ S největší pravděpodobností ale nejde o promíchanou mozaiku polí a lesů. K roku 1125 totiž Kosmas píše o velkém sněhu, který postihl „některá lesnatá místa“.²¹⁸ Tady je už zřejmé, že *lesnatými místy* má pražský kanovník na mysli výše položené oblasti. Do protikladu stavěná *polní a lesnatá místa* mají symbolicky označovat dvě odlišné oblasti krajiny – hustě osídlené a níže položené kraje s intenzivně využívanou zemědělskou půdou a lesnaté regiony s vyšší nadmořskou výškou a drsnějším podnebím.²¹⁹ V imaginaci Kosmy i Žitavského je tedy les spjat s méně osídlenými horskými a podhorskými oblastmi.

Pro Kosmu jsou tyto lesní kraje pozůstatky tváře původní krajiny. Než přišli do české kotliny první lidé, nacházely se tu „čiré lesní pustiny bez lidského obyvatele, zněly však hlasně bzukotem rojů včel a zpěvem rozličného ptactva. Zvěře bylo ve hvozdech bez počtu jako písku v moři nebo jako hvězd na nebi a nikým neplašena těkala cestou necestou; houfům dobytka sotva stačila země.“²²⁰ Nedá se tedy v žádném případě říci, že by původní pustina byla člověku nehostinná. Ani v náznaku se tu nepopisuje nebezpečí, které by na nově příchozí

²¹⁴ Pohraniční hvozď ale najdeme i u Beneše Krabice z Weitmile, u něhož se objevuje výraz *silva Boemicali*, tedy Český les a *nemus versus Bauariam*. – FRB IV., s. 517.

²¹⁵ PEARSALL –SALTER 1973; BUNIM 1940.

²¹⁶ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 88 - in agris sive in silvis; Tamtéž, s. 225 - in campestribus ...[et] in silvestribus locis - (Karel Hrdina ve známé české překladové edici Kosmova kronika česká [Praha 1972] – s. 223 - anachronicky překládá „v krajinách polních ... [a] lesních“).

²¹⁷ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 234 - Nunc per silvas, modo per villas. Do této skupiny snad spadá i přání Petra Žitavského, aby slávu Jindřicha VII. neumenšily ani protivenství rovin ani drsnost lesů – Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 213 - „non camporum contrarietas vel silvarum asperitas.“ Glose se dá podle mého názoru rozumět tak, že si kronikář přeje, aby si nový německý král snadno podrobil zemi i lidi.

²¹⁸ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 239-240 - magna nix in quibusdam silvestribus locis descendit.

²¹⁹ ŽEMLIČKA 2007, s. 15-16.

²²⁰ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 5 - Huius terre superficiem tunc temporis vaste tenebant solitudines nemorum sine habitatore hominum; nimis tamen sonore erant examinibus apum et diversarum modulationibus volucrum. Fere silvarum innumere ceu maris harene, vel quot sunt stelle in ethere, nec ab ullo perterrita errabant per devia terre, et bestiarum gregibus vix sufficiebat tellus.

mohlo číhat. Jedinou negativní stránkou krajiny je její obtížná prostupnost.²²¹ Širý kraj bez lidí, panenský les, který nepoznal člověka, natož nástroj, je neobdělánou zahradou, zaslíbeným Edenem plným šťavnatých plodů, po kterých stačí jen natáhnout ruku a vložit je do úst. Jsou to představy navlas podobné těm, jaké měli o nově objeveném světě mořeplavci v 16. století. Tehdy je nenarušilo ani setkání s původním obyvatelstvem obou Amerik – divoši nebyli považováni za lidské bytosti a jejich vliv na krajinu byl stejný, jako by místo nich žila v lesích a prériích zvíř.²²²

Kosmas píše o Pražské kotlině, kde má podle Libušiny věštby vyrůst veliké město, jako o *místě v lese*. Jednat se má o les *prastarý*, čímž kronikář jednoznačně naznačuje, že v něm odedávna nikdo neklučil, nestavěl, zemědělsky jej nevyužíval.²²³ Kosmas ovšem musel vědět, že slovanský kmen Čechů, který sem v 6. století přišel, nebyl prvním obyvatelem povltavské kotliny. Kronikář se na mnoha místech setkával s nepochybnými pozůstatky staršího osídlení, a to dokonce i na samotném sídelním hradě – třeba v podobě mýtického kamene zvaného Žiži. Uctívání pohanských kultů, jehož pozůstatky jsou dosud patrné v krajině i lidových pověrách, spojuje s dobou prvních vládců přemyslovského rodu.²²⁴ Domnělá liduprázdnost krajiny, kam Slované přišli, má jen legitimizovat její zábor.

Pozůstatky této panenské divočiny nadále v české krajině přetrvávají. Jde zejména o pásmo neprostupných pohraničních pralesů, pásmo nikoho mezi českým knížectvím a okolními státy. Nesmí se v něm stavět a prochází tudy jen několik dobře střežených cest. Také ve vnitrozemí se nachází lesní porosty, ale nejsou již původní panenskou a civilizací nedotčenou přírodou v pravém slova smyslu. Hlavním rozdílem je to, že všechny lesy již někomu patří.²²⁵ Pokud má les majitele, tak jej buď hospodářsky využívá, čímž se porost stává kulturní krajinou, nebo jej nechává v původním stavu, aby mu sloužil jako lovecký revír.²²⁶ Ani v takovém případě nemůžeme ale mluvit o původním panenském

²²¹ Praotec Čech říká nadšeně svým druhům, že jsou konečně v zemi zaslíbené a připomíná, že k dosažení cíle museli snášet „těžké trudy cesty po neschůdných lesích“ – Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 7 - graves labores per devia nemorum perpessi.

²²² Viz zejm. CROSBY, Alfred W., *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe, 900 – 1900*, Cambridge 1986 a DIAMOND, Jared M., *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*, New York 1999.

²²³ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 18 - Est locus in silva; Tamtéž, s. 19 - Continuo itur in antiquam silvam.

²²⁴ Kronikář naříká, jak Teta navedla hloupý lid, aby se klaněl Oreadám, Dryádám a Amadryádám - tamtéž, s. 9 - 10.

²²⁵ Kosmas v parafrázi na Horatia chválí dávno minulý zlatý věk, kdy, na rozdíl od jeho současnosti, „jako sluneční záře nebo voda, tak i luhy a háje, ano i manželství ... byla obecná“ - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 8 - Ut solis splendor vel aque humor, sic arva et nemora, quin etiam et ipsa connubia erant illis communia.

²²⁶ Mezi lovecké revíry můžeme zařadit Kosmou zmiňované lesy u Zbečna a Křivoklátu – viz pozn. 210.

porostu, jaký má Kosmas na mysli, když píše o lesích před příchodem Čechů nebo o nedotčeném pohraničním hvozďě. Lovecké revíry, jakkoli veliké, jsou jakousi anomálií nekultivovaných porostů v zemědělsky využívané krajině, kterou jsou ze všech stran ohraničené. Ohraničenost vnitrozemských lesů se odráží také ve výše citovaných zmínkách o jejich názvech. Kosmas o pohraničním lese často mluví prostě jako o *silva*, zatímco lesy vnitrozemské se vždy vztahují k nějakému místu nebo linii v krajině.

I když mají daleko k původnímu panenskému pralesu, jsou i lesní porosty poznamenané kulturními vlivy spjaté s celou řadou specifických charakteristik. Přes veškeré lidské zásahy jsou lesy nadále synonymem divočiny. Jsou domovem divé zvěře, zejména vlků, a stahuje se do nich všechna zvířena, kterou se nepodařilo připoutat k člověku nebo je k domestikaci nevhodná.²²⁷ S divočinou přichází člověk do kontaktu na lovu, který je podobně jako těžká práce doménou mužů, nebo se s ním stejně jako u jiných autorů setkává při životě v odloučených kláštřech.²²⁸ Podobně jako mladší kronikáři i Kosmas vnímá les jako místo skrytosti, ale na rozdíl od Petra Žitavského bez negativních souvislostí.²²⁹

- - - - -

V kronikách autorů, které dnes označujeme za Kosmovy pokračovatele, písicích od 40. let 12. století až do druhé poloviny 13. století, zaznamenáváme od Kosmovy koncepce jistý posun. Dá se říct, že ve vztahu k lesu se tu prolínají dvě základní koncepce – les jako protiklad ke kulturní krajině a les jako hospodářsky využitelná půda a majetek.

Zatímco Kosmas nenachází na panenskosti původní bohaté lesní krajiny nic špatného, v dílech jeho nástupců již můžeme zaznamenat negativní konotace. Pozorujeme tu jednoznačně vyjádřený protiklad *cultura* versus *natura*.²³⁰ Pobyt v lesích, v zoufale nekulturním prostředí, kde se dá za velkých útrap stěží

²²⁷ Vlci se v kronice objevují v alegorických přirovnáních - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 98 - tamen invitus ceu lupus, qui, cum amittit praedam et investigantibus canibus submittens caudam repetit silvam; Tamtéž, s. 224 - Tunc veluti lupus, qui inhians invadit gregem, et frustra captans cum nil prehendit, submittens caudam repetit silvam. Do lesních skrýší prchají netopýři – tamtéž, s. 62 - diffugiunt ut vespertiliones per silvarum latebras, vracejí se do něho ptáčci vypuštění z klece – tamtéž, s. 212 - sicut avicula emissa de cavea fugit et repetit silvam.

²²⁸ O lovu jako mužské činnosti se Kosmas přímo vyjadřuje v líčení příběhu o dívčí válce – tamtéž, s. 19 - venacionibus per silvas viriliter insistebant, do klášterního ústraní v nepřístupném lese – tamtéž, s. 33 - inter magnam et inaccessibilem hominibus silvam - hory Zobor se stahuje Svatopluk. Archeologicky doložené bohaté pravěké osídlení nitranské kotliny na jejímž okraji hora Zobor leží usvědčuje kronikáře z užití literárního klišé bez souvislosti s reálnou situací.

²²⁹ Soběslav, který se v napjaté situaci snaží navázat kontakt se svým knížecím bratrem, se ve skrytu noci odváží až k hradu Praze a tráví noc v lese přiléhajícím k břevnovskému klášteru – tamtéž, s. 233 - silva, que est circa cenobium Brevnov, noctu applicuerat.

²³⁰ K protikladu *natura* vs. *cultura* ve středověku viz např. LEERSEN, Joep, Wilderness, and Ireland: Medieval and Early-Modern Patterns in the Demarcation of Civility, *Journal of the History of Ideas*, sv. 56, č. 1, 1995, s. 25 – 39.

přečkat několik měsíců, je vychýlením z normální situace, nutným následkem nespořádané doby bezvládní, který mizí ihned po příchodu nového řádu. Do divočiny se lidé uchylují načas pouze tehdy, když kultura – pracně vybudovaný řád věcí – selže.²³¹

Do původně nehostinné krajiny vnášejí kulturu a řád mniši, kteří jsou povolání, aby proti divokému porostu bojovali a „z hvozdu z dělali pole“. Přerod temné a neužitečné, divoké pralesní krajiny v obydlenu, úrodnou, křesťanskou zemi přístupnou slunečním paprskům dovrší stavba kostela.²³² V *Chronicon Domus Sarensis Maior* (2. pol. 13. stol.) se podobným způsobem píše o tom, jak zakladatel Boček prochází les a hledá pro nový klášter vhodné místo. Za účelem stavby se v rozsáhlém hvozdu vykácí planina a mniši postupně zporáží značnou část lesa „do kořene“. Autor zároveň jakoby mimochodem podotýká, že místa, kde mniši vykáceli les, již nyní opět porostly stromy. Text se snaží evokovat představu, jak skupina mnichů odvážně čelila neprostupným pralesům a končiny, kam lidská noha nevkročila, přetvářela v úrodná pole. Pravda je ovšem taková, že cisterciácký klášter ve Žďáru zakládali nedaleko brodu přes Sázavu, ležícího na poměrně významné a frekventované (tzv. Libické) obchodní cestě. V místě vzhledem k významu brodu a konfiguraci terénu velmi pravděpodobně stála tržní osada.²³³ Zachování literárního klišé je v kronice důležitější než popis faktické situace. Pro nás je důležité, že zprávy o vykácení neprostupných lesů zakladateli kláštera můžeme za takové klišé považovat a že les je tu tudíž vybrán za symbol nehostinného prostředí.

Na konci 14. století je toto pojetí lesa natolik ustálené, že i pouhý lesní atribut dokáže evokovat představu d'ábelské, pohanské a křížem nezkracené divokosti. Velmi dobře je to patrné ve *Vidění Arnošta z Pardubic* přidaném za jeho životopis od děkana Viléma z Hasenburku, dochovaný v rukopise z přelomu 14. a 15. století.²³⁴ Pražský arcibiskup tady popisuje kuriózní zázrak, který jej pro hříchy postihl během nešporních modliteb v klášterním kostele špitálních v Kladsku. Když pohlédl na obraz nad hlavním oltářem s vyobrazením Madony s dítětem, rozhněvaná Bohorodička se k němu údajně

²³¹ Zlá léta, FRB II, s. 350 - Bloudili pak po horách, po jeskyních a skrýších v zemi, po lesích a hájích, ukrývajíce věci své i těla v místech širé pouště, až pak zimního času spadl sníh... – in silvis et nemoribus abscondentes res suas et corpora in locis vastae solitudinis, donec tempore hiemali nix descendit; Tamtéž, s. 354 - jako lesní zvěř jsou nalézáni a chytáni - ferae silvestres inventi capiebantur; Tamtéž - [Když Němci odešli domů] ti, kteří bydleli v lesích a hájích, se vrátili k vlastním příbytkům - qui habitabant in silvis et nemoribus, regressi sunt ad proprios lares.

²³² Jarloch, FRB II, s. 487 – ... quod Siloensis ecclesiae primus constructor erat quidam abbas Reinardus nomine, nigri ordinis professor, qui condensam aggressus silvam et de nemore faciens campos, ecclesiam ibi construxit in honore beati Petri apostoli satis habilem.

²³³ Srov. ZATLOUKAL, Richard, Zpráva o archeologickém výzkumu ve Žďáře nad Sázavou, Trať Staré Město, v letech 1996 – 1999, Mediaevalia Archaeologica 1, Praha 1999, s. 193 - 207.

²³⁴ Život Arnošta, arcibiskupa pražského, FRB I, s. 398 – 400.

otočila zády. Rub její postavy se mu zdál *špinavý, mechem porostlý a roztrhaný* („sordida, muscida et quasi lacerata“). Výběr mechu jako typicky lesní rostliny pro výjev, který měl čtenářovu představivost šokovat ošklivou neuspořádaností v protikladu k obvyklé libosti a kultuře Mariina vzežení, není určitě náhodný.²³⁵

Vedle náhledu na les jako na protiklad ke kulturní krajině se v kronikách z 12. století objevuje i druhá poloha nazírání, která se s funkcí popsaného literárního klišé tak zcela neslučuje. Jde o situace, kdy se o lesu píše jako o cenném nemovitém majetku. V Jarlochovi sice najdeme jedinou zmínku tohoto typu, v kronice Mnicha sázavského se ale naproti tomu až na jediný případ, kdy se popisují pusté hvozdy ležící na místě budoucího založení sázavského kláštera, o lese vždy mluví jen jako o majetku.

- - - - -

Pokusil jsem se popsat literární klišé, které les ve středověkých narativních pramenech z českého prostředí provází, a to prozatím bez ohledu na to, jestli líčení lesa souviselo s reálnou situací v krajině či pocity lidí, kteří s ním přicházeli do styku. Mohli jsme vidět, že nejznámější literární klišé pojmání lesa za místo nepřátelské, plné pokušení, temných sil a zla, se v pramenech z českého středověku plně uplatnilo pouze v textu Zbraslavské kroniky. V ostatních textech sice většinou zcela nemizí, ale nikde se už neobjevuje v tak „čisté“ podobě. Domnívám se, že jeho užití přímo souvisí s mírou literární vyspělosti konkrétního autora, s prostředím, v jakém se pohyboval, s okruhem čtenářů, jakému měla být práce určena, a dalšími faktory. Na rozdíl od Petra Žitavského se nikdo z ostatních autorů nedrží literárního vzoru důsledně, a tak často dochází k tomu, že se v pracích mísí přinejmenším dvě odlišné polohy nazírání na les – jedna je daná teologicko-filozofickou koncepcí práce, druhá pak většinou odráží prosté zasazení popisovaných událostí do faktického prostoru, případně hospodářskou hodnotu lesních porostů.

V legendách a pasážích o činech světců a zakladatelích klášterů se setkáváme s koncepcí lesa jako protikladu ke krajině křesťanské kultury. Ať už skutečný či fiktivní les se tu objevuje jako houževnatá překážka lidského díla, které do temných, divokých houštin přináší životadárné božské světlo.

Klišé lesa jako překážky pro síly dobra ale nebylo jediným, se kterým jsme se v narativních pramenech setkali. Zcela odlišná je koncepce lesa u kronikáře Kosmy. Chápe jej sice také jako protiklad ke kulturní krajině, je mu symbolem divočiny a panenskosti, ovšem zároveň rajskou zahradou plnou lákavých plodů. V ní sice číhá určité nebezpečí v podobě nezkrocenosti tamních tvorů, rozhodně ale není třeba se tohoto prostředí nijak zvláště obávat.

²³⁵ Podobný význam může mít také vyobrazení tzv. divého muže, vousaté tváře divocha, často doplněné stromovými listy, objevující se na svornících pozdně gotických kleneb.

Fyzická podoba lesa a český mezioborový výzkum

S výše popsanými náhledy na les jako na nepřátelské a temné místo, patrnými zejména ve Zbraslavské kronice, se zdá kolidovat to, co dnes již víme o jeho dobové fyzické podobě, plošném rozsahu a roli v každodenním životě. Objevuje se jistý rozpor mezi pracemi z oblasti dějin mentalit, kam bychom zařadili citované práce školy Annales a závěry autorů zabývajících se široce pojatou tematikou hospodářských dějin. Mozaiku informací skládáme jen pomalu prostřednictvím řady mnohaoborových dílčích studií, jejichž témata často vyžadují interdisciplinární spolupráci, mají mnoho styčných ploch a navzájem se prolínají.²³⁶ Z přírodovědných disciplín lze jmenovat zejména palynologii a klimatologii,²³⁷ s omezenými možnostmi také dendrochronologii, dále pedologii, geofyziku, paleobotaniku.²³⁸

Otázku rozsahu lesních porostů lze prostřednictvím negace řešit zejména pomocí mnohotvárného studia dějin osídlení, které v českých zemích tradičně patří k základním tématům historiografie.²³⁹ Co říci tu má samozřejmě také archeologie krajiny, letecká archeologie, historická geografie a kartografie a v neposlední řadě také toponomastika.²⁴⁰

Není v možnostech ani cílem této práce systematicky shrnout dosažené výsledky zmíněných oborů. Lze ovšem konstatovat, že řada publikovaných

²³⁶ Přehledně a souhrně k možnostem interdisciplinarity viz *Methods and Approaches in Forest History*, ed. by M. AGNOLETTI – S. ANDERSON, Durham - North Carolina – USA 2000; tamtéž i shrnutí dosavadního vývoje zkoumání: M. AGNOLETTI, *Introduction: the Development of Forest History Research*, s. 1 – 20.

²³⁷ Jejich možnosti a problémy využití pro řešení dané otázky s detailním komentovaným soupisem německé a části francouzské a anglické literatury shrnul na konci 60. let Miroslav Štěpánek – ŠTĚPÁNEK, Miroslav, *Změny vegetace a klimatu v historickém období (Příspěvky k dějinám osídlení 3)*, ČSČH 16, 1968, s. 415 – 435; k výsledkům palynologie v českém prostředí viz JANKOVSKÁ, Vlasta, *Pylové analýzy a archeologie*, in: *Ve službách archeologie VI*, Brno 1998, s. 115 – 118; Táž, *Pylové spektrum, synantropní vegetace a perspektivy využití pylových analýz v české archeologii*, in: *Archeologie a krajinná ekologie*, vyd. J. BENEŠ – V. BRÚNA, Most 1994, s. 147 – 159.

²³⁸ K metodice a stavu výzkumu české dendrochronologie viz DVORSKÁ-VRBOVÁ, Jitka, *Základní principy a problémy dendrochronologie*, in: *Ve službách archeologie IV*, Brno 2003, s. 175 – 179; k prezentaci výsledků konkrétního výzkumu viz BENEŠ, Jaromír – KOLÁŘ, Tomáš – Čejková, Alžběta, *Xylotomic and Dendrochronological Analyses in Archaeology: Changes in the Composition Type of Wood in Prague and in Southern Bohemia*, in: *Ve službách archeologie VII*, Brno 2006, s. 159 – 169; k dalším oborům v ČR - HLADILOVÁ, Šárka - DOLÁKOVÁ, Nela, *Možnosti využití paleontologie při archeologických výzkumech*, in: *Ve službách archeologie VI*, Brno 2006, s. 231 – 234; KŘIVÁNEK, Roman, *Příklady využití geofyzikálních metod při průzkumu i výzkumu různých typů archeologických lokalit v Čechách*, in: *Ve službách archeologie VI*, Brno 1998, s. 177 – 197.

²³⁹ Souhrně včetně obsáhlého přehledu literatury KLÁPŠTĚ 2005, s. 170 – 176; ŽEMLIČKA 2002, s. 11 - 30; K metodice výzkumu viz KLÁPŠTĚ, Jan – ŽEMLIČKA, Josef, *Studium dějin osídlení v Čechách a jeho další perspektivy*, ČSČH 27, 1979, s. 884 – 905 – zde mj. o využití toponomastiky, studia vývoje tvarů plužin a studia rozvrstvení patrocinií.

²⁴⁰ K archeologii krajiny a pomístním jménům viz pozn. č. 21 a 22.

dílčích analýz ukazuje, že minimálně po kolonizačních vlnách 13. století, tedy v době, kdy psal svou kroniku Petr Žitavský, u něhož jsme narazili na klišé lesa jako nepřátelského prostředí v nejčistší podobě, se plochy lesů v hustěji osídlených oblastech výrazně zmenšily.²⁴¹ S výjimkou pohraničních hvozdů a chráněných loveckých revírů nelze v zemědělstvím kultivované krajině mluvit o divokých pralesech, ale hospodářsky využívaných porostech, kde navíc vykonávala svou činnost řada lidí specializovaných profesí. Po období kolonizace 13. století se v úrodných oblastech předpokládá vybudovaná síť sídel vzdálených od sebe cca 2,5 km, kde lesní plochy zůstaly zejména na okrajích plužin a v terénních nerovnostech.²⁴² Podoba lesů v hustěji osídlených nížinách byla výrazně měněna častým prořezáváním, osekáváním, apod.²⁴³ Les, kde lidé většinou stromů ořezali větve a snížili jejich výšku na nejpohodlnější úroveň, je těžko slučitelný s romantickými popisy neproniknutelných a obávaných pralesů. Pokud si představíme faktický vzhled nížinných porostů ve vrcholném středověku, nebyl patrně v podobě, tmavosti a odlehlosti mezi lesem a jinými zarostlými místy v krajině (např. pásmy niv kolem vodních toků) tak velký rozdíl, jaký se nám v přírodě jeví dnes.

Od první poloviny 14. století máme pro české prostředí v písemných pramenech náznaky dokladů o tom, že lesy v sídelních oblastech, včetně těch nejrozsáhlejších, ležících většinou ve vyšších nadmořských výškách, byly patrně méně celistvé a kompaktní, než jsou po mohutném zalesňování v 19. a 20. století nyní. V listinách se totiž píše o různých typech porostů od nejvyššího lesa jménem *silva*, přes *nemus* až po *rubetum*, neboli nízký, křovinatý les. U větších lesních ploch se často zmiňuje existence luk (*prata*) a pastvin (*pascua*).²⁴⁴

²⁴¹ Systematicky např.: LÖW, Jiří – MÍCHAL, Igor, Krajinný ráz, Kostelec nad Černými Lesy 2003, s. 298-345; k technickým postupům kácení lesů viz KLÁPŠTĚ 2005, s. 177 – 181.

²⁴² LÖW–MÍCHAL 2003, s. 344; Zdeněk Smetánka, který jinak hojně čerpá z prací školy Annales, tezi o nepřátelském lese nepřijímá a v pokusu o rekonstrukci podoby lesa píše, že „v nížinách většinu lesů lidé projedli, protopili a prostavěli“ – SMETÁNKA 2004, s. 17.

²⁴³ K hospodářskému využívání lesa viz např. WOITZSCH, Jiří, Les živitel – člověk strašpytel. Strach z lesa ve středověku a raném novověku, *ĎaS*, 28, 2006, č. 11, s. 30 – 33; Kol.: Krajina a revoluce, Praha 2005 s přihlédnutím k recenzi: MAUR, Eduard, Revoluce ve výkladu historických proměn krajiny?, *ČČH* 105, 2007, s. 619 – 626; K lesnímu managementu podrobně viz např. RACKHAM 1997, s. 65 – 67; *Inventing Medieval Landscapes* 2002, s. 16 – 17; dobový popis nakládání s lesem lze najít v hojně užívané příručce boloňského právníka Petra Crescentia († 1321), *Ruralia commoda* – viz např. PETRUS DE CRESCENTIIIS, *Erfolgreiche Landwirtschaft, Ein mittelalterliches Lehrbuch*, hg. und übersetzt Benedikt Konrad VOLLMANN, Stuttgart 2007-2008, s. 537 – 540.

²⁴⁴ Ideálním příkladem je donace Jana Lucemburského křižovníkům v Dobřichovicích, kterou jim uděluje sedm lánů lesa z oblasti dnešních brdských Hřebenů, kde je dnes 40 kilometrový pás souvislého vysokého lesa, zatímco v roce 1337 se mluví o „*lignis parvis et magnis, rubetis, pascuis*“ – RBM IV, s. 175, č. 427.

Podobně souvislé lesní porosty se dnes nacházejí v nejvyšší části Brd, severně od Rožmitálu pod Třemšínem. Ve 14. století se tu rozlišuje celá řada lesů (*silvae*) s vlastními

Je ale nutné mít na paměti, že v krajině stále přetrvávaly i takové porosty, které se dosud běžným prostorem každodennosti pro většinu lidí nestaly. Šlo ale zejména o pohraniční pásmo hor. Když se stanovovaly hranice pozemků v lesnatých oblastech, byli k procesu většinou přizváni správce lesa – *forestarii*. Ti byli kompetentní nejen svou úřední funkcí, ale také znalostí konkrétního lesa. Když se v roce 1362, tedy v době dlouho po hlavní kolonizační vlně, určovaly hranice mezi pohraničním lesem patřícím Koruně a majetky kláštera ve Waldsassen, přizvali k situaci nejen královské úředníky, ale i místní včelaře, kteří byli patrně jedinými lidmi, kdo rozsáhlý les opravdu dobře znali.²⁴⁵

Ve vnitrozemí ovšem ve druhé polovině 14. století divoké pralesy, v kterých se vyzná jen omezená skupina lidí, nebyly. Les je ve středověkých literárních dílech dokonce občas zvolen za tzv. *locus amoenus*, tedy topos libého místa. Tato literární tradice pochází z antiky. Motiv „ideálního“ či idealizovaného „smíšeného lesa“ s množstvím druhů stromů, svěží trávou, pestrobarevnými květy a štěbetajícími ptáky, který najdeme u Vergilia, Ovidia, Seneky i Claudiana se objevuje se také v české středověké poezii: *V Strachotině hájku/ tuť biechom veseli./ Ptáčkové zpieváchu/ za dvě neděli. ... A kalndr jasně/ ten zpieval tak krásně/ v tom hájku zeleném.*²⁴⁶

Domnívám se, že literární klišé v tomto případě vychází z reálného obrazu dobové přírody. Drobné ocenění krásy lesních porostů ostatně najdeme také v *Maiestas Carolina*.²⁴⁷ Intenzivní hospodaření lesům z botanického hlediska svědčilo a výsledkem jejich dlouhodobého spravování se v nich vyvinulo na dnešní dobu enormní množství rostlinných druhů – paleobotanici píší o 350 druzích kvetoucích rostlin včetně 42 původních stromů a keřů a prořezaná podoba lesa znamenala také nárůst počtů divoké zvěře a ptactva.²⁴⁸

jmény (*Budytnahat, Brziezi, Koczurow, Pchow*) která dnes většinou nesou jednotlivé vrcholky hor. Ty jsou součástí rozsáhlé lesní plochy – RBM V, s. 736-7, č. 1641, 1353.

Srov. s teorií o Utmark – např. *Nordic Landscapes, Region and Belonging on the Nothern Edge of Europe*, ed. by Michael JONES, Kenneth OLWIG, Minneapolis 2008, s. 272 – 274; *The Cultural Landscape* 1989, s. 50.

²⁴⁵ „... auditis forestariis et apiarum magistris limites inter forestam imperii et bona monasterii Waldsassensis statuise“ – RBM VII, s. 659, č. 1093 (r. 1362); problematice vytyčování hranic ve středověkých českých zemích se věnovalo více autorů, viz např. MARKOVÁ 2008, s. 98 – 106; tam seznam další literatury.

²⁴⁶ Viz Curtius 1998, s. 214 – 215; citovaná pasáž z: ČERNÝ, Václav, *Staročeská milostná lyrika a další studie ze staré české literatury*, Praha 1999, s. 171-181.

²⁴⁷ „lesuov našich divném i také krásném shromáždění“ (*silvarum pulchramque congeriem*) - ArchČ 3, s. 133.

²⁴⁸ Jako příklady zachování původní skladby středověkého lesa bývají uváděny některé porosty v Anglii, kde můžeme podobnou skladbu flóry a fauny pozorovat i dnes. Jedná se např. o lesy Hatfield, Hadley Chase nebo Monks' Park u Bury St. Edmunds –RACKHAM 1976, s. 172; srov. SCHAMA 1995, s. 142-153.

Strach z lesa v lidové imaginaci a faktické nebezpečí

Pokud ovšem lesy tvořily přirozené prostředí každodennosti, jak uspokojivě vysvětlit zrod onoho literárního klišé v podobě temných sil soustředěných v nepřehledných lesních porostech, jehož klasickou podobu jsme mohli vidět v kronice Petra Žitavského? V historických pracích obvykle nenajdeme výsledky antropologických a etnografických studií o lidech žijících v lesních krajinách, protože se, ostatně vcelku správně, soudí, že vztah k lesu u lidí žijících se lovem a sběračstvím musí být zcela jiný než u zemědělců, pro něž je les nepřítelem. Hranice mezi zemědělstvím, lovem a sběračstvím ale patrně nebyla ve středověku ostře vymezená. Les stejně jako obdělávané pole či šťavnaté pastviny znamenal další a neméně důležitý zdroj potravy, ale také pastvy a surovin nutných k přežití.

Většina antropologických a etnografických výzkumů ukazuje, že prostředí, ve kterém se lidé často pohybují, se pro ně stává diverzifikovanější než pro návštěvníky, kteří s ním běžně do styku nepřicházejí. Co se cestovateli jeví jako nekonečné, monotónní pásmo pralesních porostů, kde není možná jiná orientace než podle světových stran, případně vodních toků, to je pro domorodce krajina stejně pestrá jako pro nás mozaika polí, lesů a luk.²⁴⁹

I v Amazonském pralese nebo v lesích na Madagaskaru žijí bytosti, se kterými není radno se potkat. Většinou jsou to duše zemřelých, které na sebe berou nejrůznější hrůznou podobu a náhodného kolemjdoucí většinou zabijí, někdy i v rámci hrůzného orgastického rituálu. Tyto nadpřirozené bytosti nejsou ovšem spjaty s lesem jako celkem, ale s konkrétními místy, většinou hroby předků, na které je třeba dávat si pozor. Dá se předpokládat, že ani v raném středověku, kdy les ještě zaujímal velkou část osídlené plochy, se bázeň před ním, která se ovšem jen velmi zprostředkovaně zobrazuje v některých narativních pramenech, netýkala lesa v jeho celku.

V Kosmově kronice je, byť jen v náznacích, doloženo minimálně vnímání nestejnorodosti rozsáhlejších, resp. panenských hvozdů. Takovým dokladem je například Kosmova věštba o velikosti Prahy kladená do úst bájné kněžně Libuši. Ta vyšle své posly na *místo v lese*, ohraničené Vltavou, potokem Brusnicí a horou Petřínem, kde má nové město vzniknout. *Starobylý les* není v Kosmově představě homogenní, pokud v něm lze snadno vymezit a popsat určité místo.²⁵⁰ Ještě zajímavější je v této souvislosti vyprávění o Svatoplukovi. Když moravský kníže přijede tajně v noci do *neprostopného lesa* vrchu Zobor, aby se tam nikým nepozorován uchýlil do ústraní, zbaví se na *skrytém místě v tomto lese* koně.²⁵¹ *Neprostopný les* je v Kosmově imaginaci jen stěží jedním obřím, neprostopným

²⁴⁹ Viz např. The Anthropology of Landscape 1995 s množstvím odkazů na další literaturu.

²⁵⁰ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 18 - Urbem conspicio, fama que sydera tanget. Est locus in silva, villa qui distat ab ista. Terdenis stadiis, quem Wlitava terminat undis.

²⁵¹ Tamtéž, s. 33 - ... medie noctis per opaca, nemine sentiente ... fugit ad locum in latere montis Zober situm, ubi ... inter magnam et inaccessibilem hominibus silvam ... ipsius silve in abdito loco equum interfecit.

a všude stejným pralesem, když v něm musí Svatopluk hledat *skryté místo*, aby měl jistotu, že jej při zabíjení koně nikdo neuvidí. Dosud neporušený panenský hvozd v pohraničních horách je také skutečně neprostopný jen v některých svých částech, do nichž je soustředěna klíčová obrana země. Jako celek se skládá z pestřejší škály různých typů lesa, pokud můžeme soudit ze sporých Kosmových zmínek, hovořících o lesících či hustě zarostlých údolních průsmycích.²⁵²

- - - - -

Zdeněk Smetánka interpretuje ve známé knize *Legenda o Ostojovi* výjimečný popis zázraku ve vsi Běstvína na Čáslavsku, zaznamenaný v *Letopisu Kanovníka vyšehradského* k roku 1137. Nemohoucí stará žena („morbo invasa est adeo gravi, ut nullo modo erecta procedere vel stare potuisset“) je zázračným zásahem sv. Jana Evangelisty a sv. Gotharda přenesena do baziliky ve Slapech, aby tam znovu nabyla zdraví. Manžel, který se vrací z vánoční veselice a nenajde jí doma a pojme podezření, že ji svedlo pokušení zlého ducha (doslova „zhoubné pokušení“ – „aliqua maligni temptatione“). Svolá ostatní vesničany a společně se vydají ženu hledat. Prohledávaná místa Zdeněk Smetánka správně ztotožňuje s lokalitami, kde v dobové imaginaci sídlí zlí duchové.²⁵³ Vesničané nestoupají nahoru do kopců, které se na východ od obce zdvihají do výše sedmdesáti metrů a velmi pravděpodobně je pokrýval les (1. vojenské mapování z 60. let 18. století zachytilo místní i pomístní názvy *Hůrka*, *Javorka* a *Dubí*)²⁵⁴, ale prohledávají okolní bažiny a křoviny („circa villam per paludes et frutices“), zřejmě kolem říčního koryta Doubravy, která teče údolím zhruba ve stejné vzdálenosti, jaká ves na druhé straně dělí od pásma vrchů.²⁵⁵ Údolí Doubravy leží od vsi zhruba 1, 5 km vzdušnou čarou. Přesně takto krátký byl poloměr kruhu vymezujícího oblast bezpečí a jistot kolem venkovských stavení. Plocha nápadně odpovídá etnografickým záznamům o vyhánění zlých duchů a později čarodějnic, které o nespočetných světových kulturách a z různých období shromáždil James George Frazer. Ještě v době vydání jeho nejdůležitější knihy *Zlatá ratolest* (1890) se o Valpuržině noci na Šumavě každoročně scházeli

²⁵² Prkoš, správce hradu Bíliny, podplacen byv saskými penězi, nepostavil stráž před opevněním, nýbrž položil hlídky až tam, kde jsou lesíky nepřítelům schůdné – tamtéž, s. 98 non stetisset ex adverso munitionis in custodia, sed ubi sunt nemora hostibus pervia - tamtéž, s. 98; Tamtéž, s. 96 - Když před bitvou u Chlumce sestoupili Němci „do údolí, na obou stranách byl jen hustý hvozd a neprostopná místa“ – quia hinc et illinc spissa silva et inpenetrabilia sunt loca.

²⁵³ SMETÁNKA 1992, s. 198 – 200.

²⁵⁴ K přetrvávání středověkých názvů lesů v novověké topografii srov. zejm. ŽEMLIČKA, Josef, K lokalizaci zaniklých osad a pomístních názvů mezi Zbraslaví a Jílovým, *Historická geografie*, 4, 1970, s. 85 – 97.

²⁵⁵ V dobové terminologii villa znamená nejen shluk stavení, jak slovo vesnice chápeme dnes, ale i bezprostředně přiléhající pole (v listinách se běžně píše o laneos in villa ... situs). Výraz „circa villam“ tak v kronice nemůže označovat případné mokřady bezprostředně sousedící s vesnickými staveními.

všichni mládenci z vesnice na některém kopci, nejráději na rozcestí, a chvíli ze všech sil práskali bičem, aby zahnali démony pryč ze vsi. Jinde pastevci duli na rohy a jejich táhlé tóny odpuzovaly čarodějnice. Ve Slezsku pálili lidé po celé noci mezi Vánocemi a posledním dnem v roce borovou smůlu, aby čpavý kouř čarodějnice a zlé duchy vypudil daleko od domu.²⁵⁶ Není samozřejmě možné vztahovat podobné zprávy bezezbytku na období 12. století, nicméně důležitý je fakt, že zónou bezpečí, kde nepůsobí zlí duchové, se stává prostor kolem vsi, oblast kam až dosáhne kouř, kam je ještě slyšet lomoz a křik. Existenci podobné bezpečné zóny dokládá text *Kanovníka vyšehradského* také pro 12. století, protože vesničané ženu propadlé moci démonů nikde po vsi nehledali.

Démoni ovšem nepřebývají pouze v bažinách a křovinách. Zprávu o zmizelých lidech napadených zlými duchy najdeme také v Kristiánově legendě o sv. Václavu, jejíž původ Dušan Třeštík klade do 10. století. Někteří z vrahů svatého Václava se po vykonání svého hrůzného činu, „štvání zlými duchy“ („a demoniis exagitati“), uchýlí na „pustá místa“ („per deserta fugientes“), aby tam bídně zahynuli. „Bažiny a křoviny“ jako působiště zlých duchů u Vincentia tedy v Kristiánovi střídají *deserta*. S termínem *desertum* nebo jeho staročeským ekvivalentem *púšť*, *pustina* se v dobových pramenech setkáváme poměrně často. Označuje odlehlou oblast, kde roste neprostupný les, a již zmíněná literární kliše sem umísťují zakládání klášterů.²⁵⁷ V kronice *Mnicha sázavského* bojuje svatý Prokop s nesmírným množstvím démonů, kteří také sídlí v pustině, nicméně místo jejich příbytku je blíže specifikováno – tady se jedná o jeskyni.²⁵⁸

Na základě výše zmíněných příkladů můžeme konstatovat, že les rozhodně není jediným útočištěm nepřátelských sil. Ať už se jedná o křoviny, mokřady, les nebo jeskyni, mají místa působení zlých duchů či démonů jedno společné – jsou to nehostinné, temné lokality, nedotčené lidskou činností. Takové atributy ale zdaleka nepřísluší pouze a výhradně lesům.

- - - - -

Pro přelom 14 a 15. století máme pro řešení otázky vnímání lesa a případný strach, který z něho panoval, k dispozici ještě jeden typ pramene, který nám umožňuje podívat se na problém z úplně jiné stránky. V tzv. popravčích knihách, které se nám z předhusitské doby dochovaly dvě, jsou zapsány výslechy lidí, kteří se na přelomu 14. a 15. století, tedy na samém konci zkoumaného období, zapletli do akcí loupeživých band.²⁵⁹ Pro naše účely je

²⁵⁶ FRAZER 1994, s. 485.

²⁵⁷ Např. Legenda o svatém Prokopovi, FRB I., s. 350; Staročeská kronika tak řečeného Dalimila, I, s. 465.

²⁵⁸ Mnich sázavský, FRB II, s. 241 - cuiusdam desertae speluncae, quam mille daemonia, ut fertur, inhabitabant.

²⁵⁹ Obě knihy byly vydány v kritické edici: Popravčí a psanecké zápisy jihlavské z let 1405 – 1457, vyd. František HOFFMANN, Praha 2000 (dále Popravčí a psanecké zápisy) a Popravčí kniha pánů z Rožmberka, vyd. Adolf KALNÝ, Třeboň 1993 (dále Popravčí kniha).

velmi důležité, že u naprosté většiny zločinů písaři zaznamenávali, kde se události přihodily. Máme tak jedinečnou příležitost posoudit, v jakých místech, resp. typech krajiny, docházelo k největšímu počtu násilných zločinů a kde také reálně bylo nejméně bezpečno. Les je spojován nejen s působením strašidel a zlých duchů, kterých se lidé báli, ale také s jeskyněmi obydlými bandami loupežníků, další noční můrou poutníků ubírajících se nesmírnými hustými hvozdy.²⁶⁰ Není sporu o tom, že pokud je určitý typ místa spjat s reálným, existujícím nebezpečím, s hrozbou přepadu, fyzického násilí a snad i smrti, musí tyto skutečnosti nutně ovlivnit pojmání takového prostoru a povědomí o něm.

Při analyzování popravčích knih je nutno říci, že se jedná o zcela specifický druh historického pramene. Musíme si uvědomit, že nejde o ucelenou kriminální statistiku, ale o soubor záznamů vytvořených při výslechu členů specializovaných loupeživých band, často spjatých s osobou odbojného šlechtice, který z lupů profitoval, nebo je přímo řídil. Nedožíváme se z nich nic o běžné každodenní kriminalitě, ale sledujeme tu činy výjimečných zločinců. Lze ovšem předpokládat, že právě tito jedinci se mohli nejpravděpodobněji specializovat na klasické loupežné přepady na cestách, zatímco příležitostně kriminálníky přizívající se drobnou krádeží bychom spíše hledali na trzích nebo v ulicích měst. Právě v popravčích knihách bychom tak o lesních loupežích měli často slyšet. Výhodou zkoumaného pramene navíc je, že vzhledem k závažnosti sledovaných zločinů se zástupci spravedlnosti snažili dopátrat celé zločinecké sítě, a ve výsleších se tak objevují zprávy o zločinech, které by za jiných okolností pro absenci živých svědků nikdo nezaznamenal (případ zločinů na odlehlých místech).

Pro úvahy o míře zločinnosti a porovnání absolutního počtu kriminálních činů je důležité uvědomit si velký časový rozsah záznamů²⁶¹; v úvahu je nutné vzít také rozlehlost území, v němž vyslychaní lidé působili. Soubor zaznamenaných výpovědí samozřejmě neuchovává kompletní a zcela hodnověrné záznamy o spáchaných zločinech. Proto je možné informace z podobného typu pramene využít pouze pro kvalitativní sondy; případné kvantitativní číselné přehledy by ale byly velmi problematické.²⁶²

²⁶⁰ Takto popisuje dobové vnímání porostů pozdního středověku např. Josef Macek, který u tohoto tématu odkazuje zvláště na práci Delumeaua, ovšem sám připomíná, že pro rané stadium možných interdisciplinárních zkoumání nelze otázku uspokojivě řešit – MACEK 2001, s. 13-25.

²⁶¹ Analyzovaná první část Krumlovské popravčí knihy zachycuje loupežné akce spáchané během období dvaceti let (1389 – 1409), Jihlavská kniha čtrnácti (1405 - 1419).

²⁶² K následným sondám jsem využil veškeré informace o místech zločinů obsažené v obou popravčích knihách bez ohledu na to, že se občas opakují, protože se váží ke stejné události. Vyčlenění lokací stejných zločinů by totiž nemohlo být úplné a na přesnost sondy by stejně nemělo žádný význam.

Místa spáchaní trestných činů jsou v obou knihách zaznamenávány velmi pečlivě, protože tvoří jednu z hlavních identifikací daných zločinů. Neuvádí se vždy, ať už pro nedůslednost

Pokusil jsem se údaje z popravčích knih rozčlenit do několika kategorií. Zajímalo mě, v kolika případech se jako místo zločinu uvádí volná krajina, kolikrát se přímo zmiňuje les, případně jiné přírodní prostředí, kdy se loupilo nebo kradlo ve městě či na vesnici a kolik procent popisovaných událostí tvořila domovní vloupání nebo krádeže z hospodářských stavení či objektů.²⁶³

Krumlovská popravčí kniha obsahuje 124 záznamů o loupežích a krádežích, které se udály ve volné krajině v poměru k 74 v ulicích obcí nebo přímo za zdmi domů. Poměr je to dost překvapivý – plných 37% záznamů vypovídá o kriminální akci v zóně, kterou někteří historici označují za bezpečné oázy uprostřed nepřátelské lesní pouště. V Jihlavské popravčí knize se rozdíl přeci jen zvyšuje – záznamů o případech a krádežích ve volné krajině tu najdeme 88, zatímco případů ze sídelních oblastí se týká 22 údajů, tedy už jen 20% z celkového počtu. I tak ale těžko můžeme obě zóny odlišovat jako oblast reálného bezpečí obklopenou zónou nejistoty.

vyslýchajících nebo pisařů nebo pro špatnou paměť vyslýchaného. V Krumlovské popravčí knize je nicméně najdeme v 76 procentech případů a v Jihlavě byli, snad pro jednotu záznamu, ještě pečlivější, a pokud pomineme obecné zprávy typu „loupili na silnicích“, máme údaj o místě činu k dispozici v 97 procentech záznamů, tedy téměř vždy.

²⁶³ Nutno poznamenat, že kolem uvedení místa činu občas panují jisté nejasnosti. Někdy se totiž zapsalo pouze to, kdo komu co ukradl a odkud okradený byl (např.: „osmnáctce ovec Ctiborovi panoši z Lhoty“). U těchto záznamů nelze stoprocentně stanovit, jestli se tak stalo přímo ve vsi nebo v jejím nejbližším okolí nebo někde ve volné krajině. Fixací v prostoru je tu vlastně pouze odkaz na bydliště poškozeného, přičemž bychom mohli logicky předpokládat, že pokud pisař jako u četných jiných případů neuvádí jinak, došlo k činu někde tam, kde poškozený bydlel. To bychom ale nesměli mít k dispozici velkou skupinu dalších záznamů, ve kterých se uvádí předmět krádeže, jméno oběti a nakonec výslovně místo činu (např. „pokradl sýry Velíkovi v Druhoničku“). Máme v podstatě tři možnosti, jak údaje bez uvedení místa činu vykládat. Jednak se mohlo jednat o nedbalost pisaře, což ale vzhledem k pečlivosti záznamů a promíšení s údaji s uvedením místa činu není příliš pravděpodobné. Počítat ale musíme i s nedůsledností výslechu nebo s možností, že si pachatel na místo činu nevpomenul. Druhým možným výkladem je, že pokud pisař uvedl, odkud poškozený byl, a k místu činu se již nevyjadřoval, považovalo se za samozřejmé, že k události došlo tamtéž. Údaje typu „pokradl sýry Velíkovi v Druhoničku“ jsou pak jen jinou formou zápisu téže informace – v takovém případě se pak má naopak za samozřejmé, že poškozený pocházel z místa, kde k činu došlo. Třetí možnost vidím ve vysvětlení, že byl zločin spáchán na pozemcích v okolí obce. Pisař nenapsal, že ke krádeži došlo ve vsi, protože by to nebyla pravda, ale uvedením bydliště poškozeného čin lokalizoval do konkrétního mikroregionu, v podstatě i na určitý grunt, protože každý místní věděl, o jakou parcelu či polnost se jedná. Pro nejasnost výkladu jsem informace tohoto typu zařadil do skupiny bez uvedení místa činu.

Ani u zápisu, kde se uvádí, ve které obci k činu došlo, není pak často zcela jasné, jestli se jednalo o pouliční kriminalitu, nebo se lupiči odvážili na soukromé pozemky či do domu. Protože však bývá údaj o vyloupení domu nebo krádeži z pozemků uváděn spolu se jménem postiženého majitele (např. „Devatero kur u Markvarta v Radicích“), zařazuji dále nerozvedené záznamy o činu v konkrétní obci mezi pouliční kriminalitu. Ze zpráv o loupení na určitém pozemku pak nelze někdy bezpečně rozlišit, jestli se kradlo pouze na pozemcích, nebo se lupiči odvážili přímo do domu majitele. Situaci lze posoudit podle typu ukradeného zboží (např. odcizená hospodářská zvířata).

Z trestných činů spáchaných v sídelní zóně převažují krádeže či přepady na ulicích – je jich 59 % (57 záznamů z celkového počtu 96). Řídkým jevem nejsou ani domovní přepady nebo krádeže v hospodářských areálech, které mohly mít v případě střetu s majitelem podobné důsledky. Tvoří zhruba třetinu případů v sídelních zónách. Oblíbené bylo přepadávání mlýnů (zaznamenáno šestkrát), ležících většinou daleko z doslechu jiných osadníků.

Je jistě třeba uvážit, o čem vlastně vypovídají poměrná čísla. Pouhá frekvence kriminálních činů nemusí nijak souviset s jejich charakterem. Značná část zločinů v obcích se mohla přihodit v tlačenici, nepozorovaně, zatímco u přepadu na cestě tomu tak ve většině případů být nemohlo, oběť tu přišla s pachatelem do přímého kontaktu, čímž se samozřejmě zvyšovala míra užitého násilí i prožitého strachu. Na druhé straně zprávy o vypalování celých vsí nebo „vybití“ faráře naznačují, že ani v obcích nejednali často lupiči potají, natož „v rukavičkách“. Činnost lupičských band někdy nabývá charakteru bojových akcí malé soukromé armády. Skupiny pod ochranou vlivných šlechticů občas neváhaly napadnout a dobývat ani město.²⁶⁴ Pro zkoumání míry strachu, jaký zločiny v různých prostředích mohly vyvolávat, by bylo samozřejmě zajímavé vědět, které z činů zahrnutých do naší statistiky byly pouhou krádeží, a které bychom dnes označili za loupežné přepadení.²⁶⁵ V tomto ohledu je zajímavá statistika vražd. V obou knihách je jich zapsáno jen velmi málo. Jde o sedm zmínek, z nichž se 4 (57%) váží k prostředí mimo lidská sídla. Jednou se za místo vraždy označuje les, jednou je jím strouha u cesty. K jedné vraždě došlo během nočního přepadení domu, jiná se stala přímo ve vsi a další v krčmě. Ani u násilných činů končících smrtí oběti tedy nevidíme velký rozdíl v bezpečnosti mezi oblastí „za humny“ a prostorem lidských sídel.

Ze záznamů je dále patrné, že se loupežné bandy nespécializovaly na krádeže v obcích, nebo mimo ně, ale konaly své akce v obou prostředích. Znamená to, že ani „lesní“ loupežníci nemohli být zcela odtrženi od zbytku společnosti. Aby se mohli se zdarem pouštět do krádeží ve městě či na vsi a pohybovat se bez nežádoucí pozornosti v ulicích a mezi trhovými stánky, museli vzhledem a chováním alespoň do určité míry zapadat mezi ostatní populaci.

Zatímco přepadení nebo krádež mimo lidská sídla ve volné krajině se v analyzovaných záznamech uvádí na 212 místech, les je jmenován pouze devětkrát. Pokud zahrneme také zmínky o přenocování a dělbě kořisti, je z 247 případů udání místa ve volné krajině 29krát jmenován les. Těžko lze věřit tomu,

²⁶⁴ „haben derstygen [ersteigen – dobýt] Hümpolcz czu Pehem“ - Popravčí a psanecké zápisy, s. 31.

²⁶⁵ Vypovídací hodnota pramene, který máme k dispozici, ovšem na tak detailní rozbor nestačí. Nemá smysl rozlišovat ve statistice druh kradeného zboží, poněvadž ani podle něho nelze z kusého údaje určit, za jakých okolností ke krádeži došlo, jestli bylo při loupeži použito fyzické násilí, nebo jestli se okradený s lupiči alespoň setkal tvář v tvář.

že ve všech zbylých případech se čin odehrál na bezlesém místě, zvláště, když jsou další typy krajiny jmenovány jen velmi zřídka (8 x hory, 4 x pole, a jen jednou louka a houština). Lesy se uvádí vlastním jménem pouze asi v polovině případů, a pokud se jejich jméno neobjevuje, nemohla většinou zmínka o nich nijak zpřesnit lokalizaci události („... podlé Budějovic a tu jsou jemu smrt učinili v jednom lese blíž při tom“, „Vzali sukno mezi Hradcem a Deštným a o něj se v lese dělili, apod.“²⁶⁶). Pokud se ovšem zaměříme pouze na místa přepadů, stojí lesy uvedené vlastním jménem vůči ostatním v poměru 7:2 a i obě uvedení lesů beze jména mohou upřesňovat lokalizaci události („podlé Čněvic v lese“, „v lese u Strádova“ – v případě, že byl u těchto obcí jediný velký les). Proto se domnívám, že primárním významem uvedení lesa u místa činu bylo zpřesnění lokalizace události. Případy, kdy les bez uvedení jména nemohl pomoci s upřesněním místa v prostoru, lze vysvětlit nedbalostí záznamu či špatnou pamětí nebo vyjadřovací schopností vyslychaného, přičemž např. u míst, kde se tlupa usadila na delší dobu, jistě všichni místní věděli, o jakou lokalitu se jedná, a upřesnění jejího jména a polohy nemuselo být tak důležité.

I když se z popravčích knih nedozvíme nic o celkovém ani poměrném počtu přepadů v lesích, protože je nemůžeme odlišit od jiných míst v krajině, je pro nás velmi důležitá již ta skutečnost, že lesům nebyla v záznamech věnována žádná zvláštní pozornost. Nic se tedy nezdá nasvědčovat tomu, že by v českém pozdním středověku prostředí lesa představovalo podobnou přitěžující okolnost jako noční hodina, která v případě násilného trestného činu nebo i pouhého podezření umožňovala také specifické uplatňování spravedlnosti.²⁶⁷ Noc je jako zvláštní okolnost zanesená do *Řádu práva zemského* z poloviny 14. století²⁶⁸ a v záznamech popravčích knih se případná noční hodina u spáchaných činů uvádí. Tma jako přitěžující okolnost je u nás doložena už ve 2. polovině 12. století v privilegii knížete Soběslava pro pražské Němce.²⁶⁹ Jediné právní ustanovení týkající se lesního přepadu je právo zvané *nárok*, o němž se píše ve Statutech Konráda Oty z 12. století. Pokud byl někdo oloupen a hodlal pohnat domnělého pachatele před soud, musel nejprve přivést svědka události. Těto povinnosti byli zhoštěni cizinci, kteří se nedomluvili, a lidé, které přepadli „na cestě, v lese nebo na nějakém skrytém místě“.²⁷⁰

²⁶⁶ Popravčí kniha pánů z Rožmberka, s. 34 a 35.

²⁶⁷ Specifické postavení lesa pro případ nezákonných akcí v jeho území je doloženo zejména v anglosaské Anglii, ale také např. v Normandii. – viz REUTER, Timothy, *Medieval Politics and Modern Mentalities*, Cambridge 2006, s. 53.

²⁶⁸ Řád práva zemského, Archiv český II, vyd. František PALACKÝ, Praha 1842, čl. 52, s. 101- 102.

²⁶⁹ Ti mohli beztrestně zabít toho, kdo procházel jejich poříčskou osadou v noci a bez pochodně, a zatímco zloději konajícím za denního světla tu hrozil trest zmrskání a vyhoštění, za tmy to již byla dokonce poprava - Privilegium Soběslava II. pro pražské Němce z let 1174-8, CDB I., s. 257, č. 290.

²⁷⁰ CDB II, s. 222 – 225, č. 234 - in via vel silva vel in aliquo secreto loco – Statuta Konráda Oty, čl. 5 -.

Představy o lesích obývaných loupežníky ale ani tak nemůžeme beze zbytku přičítat romantické tradici. Ačkoli údaje z analyzovaných popravčích knih názorně ukazují, že lesní porosty rozhodně nebyly jediným a výhradním místem loupežných případů, stále musíme mít na paměti to, že právě les se stal prostředkem známého literárního klišé. Pojetí lesa jako nebezpečného místa se vedle narativních pramenů dostalo také do dobových formulářů. Mezi tzv. diktáminy, vzorovými šablonami, jejichž opisováním a memorováním se studenti při rétorických hodinách učili psát dopisy, najdeme zpracovaný motiv žádosti studenta svému otci o peníze. Nebohého studenta prý na cestě z rodné obce do Prahy přepadli a oloupili a nezbyly mu žádné prostředky na život v metropoli. Místem případu je v textovém vzoru les.²⁷¹

Podrobnější rozbor dostupných fakt každopádně ukazují, že lesy nehrály v otázce loupeží tak výjimečnou roli, jak by se na základě údajů některých dobových pramenů mohlo na první pohled zdát.

Postavení lesa v okolní krajině

Jaké místo tedy zaujímal les v dobové imaginaci ve vztahu k ostatním částem krajiny? S hledáním odpovědi může pomoci analýza zmínek o lesích v darovacích listinách. Na jejím základě lze uvažovat o tom, jaké místo zaujímaly lesy v tzv. mentálních mapách lidí, kteří listiny psali a kterým byly určeny. Ačkoli autoři kronik u lesa, který se dostal do jejich vyprávění, o jeho identifikaci a upřesnění jeho lokace příliš nedbají, mohli jsme si už zejména u Kosmy povšimnout, že les byl s konkrétním místem v krajině ztotožněn dvěma možnými způsoby. Kronikář buď napsal, že leží poblíž sídla, které následně jmenoval, nebo les jednoduše uvádí pod jeho vlastním jménem. Stejnou situaci můžeme sledovat i v listinném materiálu. Ale doznala jistý vývoj.

Když se podíváme na nejstarší období s dochovaným písemným materiálem, jsou v listinách zachyceny v základní edici *Codex diplomaticus regni Bohemiae* do roku 1230 v sedmnácti případech z dvaceti čtyř les nebo lesy spojeny s určitým místem v prostoru uvedením jména vsi, v jejíž blízkosti se nachází. Ve čtyřech listinách se lesy uvádí pod vlastním jménem a ve třech dalších se objevují jak lesy u vesnice, tak se jménem. V případech pojmenovaných lesů se třikrát jedná o obdarování cisterciáckého a jednou premonstrátského kláštera, tedy domů reformních řádů známých inovacemi na poli kolonizace, i praktickým vzděláním svých členů.²⁷² Třikrát jde o krajinu v nejbližším okolí

²⁷¹ Knihovna Národního muzea, Praha, sign. VII D 17, f. 63ab; TRÍŠKA 1967, s. 153.

²⁷² Domnívám se, že autorem geografických popisů v textech listin je spíše příjemce než vydavatel. V naprosté většině případů to totiž byl příjemce, kdo byl obeznámen s reálným stavem věci v krajině, zatímco vydavatel místo samé vůbec nemusel navštívit a text dokumentu nechal sestavit pouze na základě formálních kancelářských šablon a ústního popisu obdarovaného. Příjemce listiny měl navíc na správné a zřejmé lokalizaci míst v prostoru vlastní zájem. Pokud jde o doklady ze samotných textů, na příjemecký původ údajů

Prahy s intenzivním osídlením (Únětice a Roztoky) a ve dvou případech (z toho jednou v donaci sedleckým cisterciákům) má les očividně velkou rozlohu a tvoří velmi výrazný prvek v krajině - podle sousedství s lesem jménem *Bor*, je v donaci sedleckým cisterciákům identifikována řeka tvořící hranici panství, což je velmi neobvyklé, protože řeky jsou v naprosté většině případů v mentální krajině základní orientační linií²⁷³ a v donaci Vladislava I. maltézským rytířům z roku 1169 se objevuje les *Cozodre*, patrně *Kosodřevina*, ležící nejspíše mezi Manětínem a Plasy v západních Čechách. Podle něj jsou identifikovány další bezejmenné lesy v okolí, tedy i v tomto případě muselo jít o výrazný lesní porost dominující širšímu úseku krajiny.²⁷⁴

Zcela jiná je situace v polovině 14. století. V materiálu zachyceném čtvrtým pátým dílem edice *Regesta regni Bohemiae* (1333 – 1355) mírně převažuje počet lesů s vlastním jménem nad popisem polohy pomocí blízkého sídla (v 1. třetině 13. století byl poměr mezi oběma skupinami zhruba 1:4). Oproti případům z nejstaršího časového období už navíc u hvozdů s vlastním jménem nejde většinou o rozsáhlé porosty, které tvoří krajinnou dominantu. Mezi příslušenstvím jednotlivých vesnic je jich totiž často jmenováno hned několik. Příjemci již také většinou nepocházejí z řad mnichů reformních řádů.²⁷⁵

Zřejmě se ukazuje, že během sledovaných dvou set let došlo k jistému posunu v popisu polohy lesa a jeho ukotvení v krajině v donačních a prodejních listinách. To jistě souvisí s nárůstem písemného materiálu a detailnějšími popisy situace v krajině, nicméně pouze tento fakt situaci v její komplexnosti rozhodně vysvětlit nedokáže.

- - - - -

V souvislosti s intenzivnějším obhospodařováním a osídlováním krajiny se v listinném materiálu začíná odrážet jistá změna v poměru k lesu i k celé krajině.

k lokalizaci daných statků ukazuje např. donace bratrů z Velkého Meziříčí klášteru ve Žďáru z roku 1353. Uvádí se tu les Radonín, který je lokalizován *retro opidum Sar* – tedy za městem Žďárem. Dnešní ves Radonín leží na jih od Žďáru nad Sázavou, tedy za městem pro toho, kdo přichází od žďárského kláštera, ovšem *před* městem pro cestujícího z Velkého Meziříčí - RBM V/4, č. 1712, s. 760 - „... cum silva Radonyn nuncupata, retro opidum Sar situata“.

²⁷³ Pokud lze soudit z četných listin zaznamenávajících spory o hranice; „... et Cacin cum omnibus attinenciis suis usque ad rivulum circa Borram silvam fluentem“ - CDB I, s. 156-157, č. 155 - 1142-1148 – český předák Miroslav předák zakládá a dotuje cistercký klášter v Sedleci za přítomnosti knížete Vladislava a pražského biskupa Jindřicha. Rozlehlost lesa *Bor* dokládá i další zmínka z roku 1278. Les je tu lokalizován mezi Čáslav a Kolín, kdy vzdálenost mezi oběma městy dobře ukazuje na význam a rozlehlost sedleckého lesa - CDB V/2, s. 614, č. 877.

²⁷⁴ CDB I, s. 217, č. 246 - ... silvam quoque nomine Cozodre et alias silvas circumiacentes...

²⁷⁵ Jména uvedených lesů jsou např. následující: Birdo, Bolina, Deworc, Wissoka, Hay, Tyrnowy, Roblin et Morsina, Colung, Twrda et Brziezi et Koczurow et Pchow, Radonyn. I bez jazykového rozboru, který je mimo možnosti tohoto příspěvku, na první pohled vidíme, že většina názvů vychází z podoby či výrazného znaku samotného lesa, nikoli jeho okolí. K způsobu tvorby pomístních jmen viz OLIVOVÁ-KNAPPOVÁ-MALENÍNSKÁ-MATUŠOVÁ 1995.

Pojmenovat určitou věc obecně znamená dobře ji poznat, obsáhnout ve své mysli a následně si ji přivlastnit, podmanit, ovládnout ji, ať už mentálně, nebo fakticky. Novověcí námořní objevitelé vystupující na neznámý ostrov nově nalezenou zemi vždy ze všeho nejdříve pojmenovali. To, že se v listinách začínají v mnohem větší míře objevovat lesy s konkrétními jmény, mj. znamená, že se vlastníci lesa o svůj majetek začínají více obávat. Nastává boj o pozemky. Les nabývá na hodnotě, což vede k tomu, že se člověk více stará o to, jak by jej popsal a vymezil jeho polohu. Zaznamenáváme ostatně mohutný nárůst písemně zachycených sporů o pozemky a v hospodářských záznamech se začínají uvádět přesné výměry. Plocha lesů se stále častěji měří na lány.²⁷⁶

Krajina je intenzivněji kultivována, mizí plochy, k jejichž vlastnictví se nikdo nehlásí, kolonizace postupuje i do dříve nezajímavých, méně úrodných koutů země. Les je drahocenným zdrojem plodů a dřeva, ale slouží také k pastvě. Porosty v kulturní krajině jsou podobně jako pole nebo louky vnímány především jako nemovitý majetek.²⁷⁷ Nutno podotknout, že ojediněle se s doklady vzácnosti lesních porostů setkáváme již dříve, a to v podobě zákazů těžby dřeva.²⁷⁸ Jinou kategorií hvozdů jsou lovecké revíry patřící většinou králi. V nich platí specifické zákony a nesmí se tu kácet.²⁷⁹ Velký důraz na ochranu těchto lesů je kladen např. v *Maiestas Carolina*, čehož si povšimla již starší odborná literatura.²⁸⁰ Jsou tu stanoveny přísné tresty a zákoník doslova používá termín *konzervace* (*conservatio*). Zákoník se sice Karlovi nepodařilo u zemské šlechty prosadit, nicméně i tak má text značnou vypovídací hodnotu o dobové situaci a částečně vychází z existujícího zvykového práva. Velká péče, kterou Karel věnuje lesům, odpovídá jejich významu a vysoké odstrašující tresty za kácení dřeva napovídají, že v polovině 14. století bylo již nutné se o lesy a jejich setrvání v krajině obávat. Po období kolonizace a následném rozchvácení královských statků v době bezvládní a za Jana Lucemburského můžeme

²⁷⁶ KLÁPŠTĚ 2005, s. 230 – 231; MATĚJEK, František, Lán v dějinném vývoji (se zvláštním zřetelem k Moravě), Sborník archivních prací 35, 1985, s. 283 – 330; MAŤA, Petr – DRAGON, Michal, Lán ve středověkých Čechách, in: Z pomocných věd historických 12, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 2 (1995), Praha 1997, s. 103 – 110. K výměře lesa viz např. RBM IV, s. 169-170, č. 419 (r. 1337), RBM IV, s. 175, č. 427 (r. 1337), RBM VII, s. 892-893, č. 1483 (r. 1363).

²⁷⁷ Dokládá to naprosté splývání lesů s ostatními typy pozemků v textech některých listin – např. „In ipsa villa Welenycz tres laneos liberos, duos cultos, tercium silve“ – RBM V, s. 71-72, č. 127 (r. 1347). Sémantický rozbor staročeského výrazu *les* z textů z 15. století ukázal, že slovo znamenalo také hromadu dřeva pro otop a stavbu domů – MACEK, 1997, s. 291; Jan GEBAUER, Slovník staročeský 2, Praha 1916, s. 231.

²⁷⁸ Takovým příkladem je falzum Vladislavovy donace litomyšským premonstrátům z konce 12. století – CDB I, s. 414 – 415, č. 399.

²⁷⁹ Velmi detailně a s množstvím pramenných odkazů k právnímu postavení anglických *forest* viz např. PETIT-DUTAILLIS, Charles, Studies and Notes supplementary to Stubbs' Constitutional History, II, Manchester 1915.

²⁸⁰ NOŽIČKA, Josef, Přehled vývoje našich lesů, Praha 1957, s. 35 – 37; *Majestas Carolina*, Archiv český 3, vyd. František PALACKÝ, Praha 1844, s. 133 – 136.

v některých oblastech skutečně předpokládat ohrožení existence lesních porostů.²⁸¹

Rozsáhlé odlesnění vnitrozemských Čech ale odráží již text Kosmovy kroniky, reflektující stav v první čtvrtině 12. století. Jde především o již zmiňované Kosmovo rozdělení země na *polní* a *lesní* kraje. Zajímavým vodítkem mohou být také pomístní názvy. Když Kosmas popisuje kraj, který obývají Lučané, tedy oblast severozápadních Čech, píše o pěti vodních tocích, v jejichž povodí je území situováno. Jeden z nich nazývá jménem *silvana*, *lesní potok*. Jméno nasvědčuje tomu, že za Kosmova života nedominoval již původní les na Žatecku a Lounsku rázu krajiny.

Zvyšující se intenzifikace v obhospodařování krajiny a následná rostoucí péče o ochranu lesů vede k tomu, že se les, podobně jako všechny druhy pozemků, začíná pečlivě ohraničovat a vymezovat vůči okolní krajině.²⁸² Pečlivá ohraničení lesa nejen že zamezovala sporům o případné rozrůstání lesního porostu na sousední pole, nebo naopak zabírání lesa orbou, ale zabránila také vstupu pasoucí se domácí zvířeny do porostů, které by zničila. V českém prostředí jsou podobné lesní hranice písemně doloženy v *Majestas Karolina*. Zákoník přímo zmiňuje co dělat v případě sporu o meze královského lesa – mají se vybudovat „kopy a meze pevné a znamenité“ (*magnos acervos et terminos stabiles atque notos*).²⁸³ Zatímco původně slouží les sám za hraniční pásmo, pojaté jako pruh a nikoli linie²⁸⁴, od 13. století se při darování či prodeji lesů stále častěji řeší otázka vymezení hranic lesa. Jedním z raných příkladů je věnování lesa olomouckého biskupa Bruna Jindřichovi, rychtáři z Horní Hynčiny. V donační listině se jeho plocha vymezuje podle čtyř hraničních linií. Uvádí se, že leží mezi Hradcem nad Svitavou (Z), Kamennou Horkou (S), okrajem panství Boreše z Rýzmburka (hranice třebovského panství na V) a

²⁸¹ Správcové lesa – *forestarii*, stejně jako úřad vrchního lovčího – *magister venatorie*, jsou poprvé doloženi již k roku 1221, v okolí Levého Hradce (CDB II, s. 436, č. 387; srov. ŽEMLIČKA 2007, s. 182; NOŽIČKA 1957, s. 34 – 40.) Termín *forestarius* je patrně odvozen od latinské předložky *foris*, což znamená *mimo*, *vně* (Srov. anglické *forest* – les; SCHAMA 1995, s. 144). Termín se vztahoval k specifickému druhu správy, vyňaté z běžných zákoníků církevního i zvykového práva.

²⁸² K vytyčování hranic a české literatuře viz pozn. 68; Anglosaská krajinná archeologie snesla ve spolupráci s historiky dostatek dokladů o poměrně náročném ohraničování lesů. Poddaní byli nuceni vršit kolem lesa mohutný val a kopat příkop, který porost odděloval od okolního pole. Val u anglických hranic často ještě doplňoval živý plot. Na základě srovnání četných situací v krajině s archivním materiálem se ukázalo, že novověké ohraničení lesních pozemků je v terénu oproti středověkým lesním hranicím nesrovnatelně méně výrazné, což je mj. důležitý poznatek pro interpretaci terénních relikvů - RACKHAM, Oliver, *The History of the Countryside, The classic history of Britain's landscape, flora and fauna*, London 1997, s. 99.

²⁸³ *Majestas Carolina*, s. 132 - 133, čl. XLIX.

²⁸⁴ Nejznámější jsou příklady zemské hranice, za kterou je označen „střed lesa“ (*usque ad mediam silvam*). Nejstarší dochovanou zmínku najdeme v CDB I, s. 94, č. 86 k roku 1086.

cestou do Jevíčka (na jižní straně lesa).²⁸⁵ Brzy najdeme i přímé zmínky o budování umělých lesních ohraničení.²⁸⁶

Existenci lesních hranic napovídají také četné hrany lesa s pozůstatky původního příkopu s valem, často snadno zaměnitelnými s úvozovou cestou.²⁸⁷ Od té se dají odlišit sledováním delší krajinné linie, tím, že se na rozdíl od úvozových cest ve stoupání nevětví do širšího pole, případně na základě míst, kde hranice a tedy i příkop zahýbá do pravého úhlu. Podobné krajinné relikty jistě nelze snadno datovat, nicméně případné budoucí systematické studium by na základě srovnávání mohlo určitě konkrétní pozůstatky ztotožnit s okraji lesů zmiňovaných ve středověkých listinách, podobně jak se to podařilo na řadě míst v západní Evropě. S hranicí lesa by snad mohl souviset také pomístní název *šraňky*, který označuje závoru na cestě. Ta mohla souviset s vybíráním mýta, ale např. v anglických listinách je doložené zavírání soukromého lesa na závoru se zámkem, které nemůžeme vyloučit ani v našem prostředí.²⁸⁸

Postupné ohraničování lesa dovedené nakonec k důslednosti a jeho vymezení z okolní krajiny muselo mít spolu s trvalým ústupem původních pralesů z osídlených regionů vliv také na dobovou imaginaci. Na rozdíl od raného středověku musel již být ve 14. století les vnímán na jedné straně jako něco cenného, nedostatkového a svým způsobem i výsadního, na straně druhé přestalo být přinejmenším pro některé lidi z měst a polních regionů prostředí původního „nezkulturněného“ lesa známé. Tady už podle mého názoru sledujeme kořeny dlouhého procesu, který ústí ve vznik romantického pojetí lesa jako protikladu prosvětlené, známé, kulturní krajiny.²⁸⁹

- - - - -

Rozličné typy a druhy pramenů nám umožňují rekonstruovat dílčí střípky náhledů středověkého člověka na lesní prostředí. Les, který se v dobových literárních klišé a zejména v novověkých romantických představách objevuje jako místo působení zlých sil a strachu, plnil celou řadu funkcí a mnoho lidí se s ním dostávalo do každodenního blízkého kontaktu. Stín není v našem prostředí

²⁸⁵ „Sylvam nostram, existentem inter Greiffendorff et Hermansdorff, villas nostras, et metas viri nobilis doini Bursonis et suorum haeredum et inter viam, quae protenditur versus Gewitz“ - CDB V/2, s. 223– 224, č. 620; Podle ústního sdělení Pavla Boliny, který se komunikací zabýval již v článku BOLINA, Pavel, Kde byl přepaden biskup Jindřich Zdík roku 1145: (příspěvek k historii moravsko-českého pomezí), Časopis Matice moravské, 122, 2003, s. 343-373, č. 2), se jedná o cestu z Jevíčka do Březové nad Svitavou. Bolina o jejich pozůstatcích připravuje článek spolu s Dušanem Cendelínem.

²⁸⁶ Např. CDB V/2, s. 300, č. 666: „Silva, que per proborum virorum sollerciam ipsius, scilicet abbati et conventui est metata certis limitibus e distincta“ – z falza údajné Přemyslovy donace klášteru v Oseku pocházejícího ze 14. století.

²⁸⁷ GOJDA-Archeologie 2000, s. 134-135.

²⁸⁸ RACKHAM 1976, s. 86 – 90.

²⁸⁹ Srov. – FUMAGALLI, Vito, Landscapes of Fear. Perceptions of Nature and the City in the Middle Ages, Cambridge (MA – USA) 1994, s. 147.

považovaný za milosrdný jako v jižních krajích a pro středověké teology se les jako místo stínů stal symbolem pohanské temnoty. Nic však nenaznačuje tomu, že by se tento pohled prolínal s myšlením obyčejných lidí tak výrazně, jak se často soudilo. Les byl jedním z běžných prostředí, kde se lidé pohybovali, a pokud se tu něčeho báli, nebyl to les jako takový. Jejich strach pramenil z konkrétních míst, divokých zvířat či dílčích nebezpečí, podobně jako se dnes lidé varují před noční chůzí špatnou čtvrtí nebo náledím v nebezpečném úseku dálnice. Představa lesa jako svíravé hradby a protikladu civilizace má sice kořeny v pozdním středověku, ovšem plně se rozvinula až v novověku a zejména pak v romantismu.

Orientace v krajině

„První hranice vede z údolí řečeného Lipové po cestě, která vede na hranice ukázané královskými hajnými, nad kteroužto cestou směrem ke královským lesům jsou nějaké planiny s poli náležejícími k této vsi, a od těchto hranic ukázaných královskými hajnými až na vrcholek hory zvané Chlumeck, který leží nad řečenou vsí, až k cestě, která vede do Kytína, kde jsou hraniční znamení.“²⁹⁰

Citát uvedený v úvodu učebnicově odráží středověkou představu o *vyznání se* v krajině. Jde o klasickou ukázkou popsání hranic pozemkového majetku z listiny z počátku 14. století. S podobnými formulacemi přijde nesčíslněkrát do styku každý, kdo se zabývá dobovými hospodářskými dějinami. Na dnešního badatele působí systém popisu hranic, který tu můžeme vidět, na první pohled naprosto nepatřičně. Zdá se mu chaotický, zcela nevhodný pro jakoukoli centrální evidenci, pitoreskní ve srovnání s moderní přesnou výměrou a objektivními čísly, směšný a nedokonalý oproti zobrazení na mapě s velkým měřítkem. Je to proto, že čtenář do jeho posuzování apriorně vnáší rozumění a diskurz vlastní doby, kdy se totožné problémy řeší pomocí zcela odlišných myšlenkových postupů.

Současníkům se vždy zdá aktuálně používaný myšlenkový systém jako jediný možný, a když se někteří jedinci při svých toulkách prostorem či časem seznámí s jiným způsobem myšlení, považují jej přinejmenším zpočátku za primitivnější, nejasný a méně vhodný. V otázce hodnocení vlastního systému a jeho srovnávání s jiným panuje vždy mnoho pověr. Výjimkou není ani orientace v krajině a její popis.

Představa, že metody moderního mapování vycházejí z pozorování reálné situace a tu pak mapová reprezentace zcela věrně popisuje a odráží, neodpovídá skutečnosti. Moderní mapy nejsou pouhým jiným vyjádřením dané reality, ale vytvářejí realitu novou. Stejně jako ve středověku i dnes využívají mapy symboly - voda velkých řek není zobrazená bahnitě, ale modře.²⁹¹

Ani otázka praktičnosti našeho systému není tak zcela zřejmá, jak se na první pohled zdá. Stačí si povšimnout, jak je obvyklé, že se lidé vybaveni kvalitní mapou v poměrně přehledné krajině či malém městě ztratí, jak bezradní jsou někteří jedinci tváří tvář potřebě najít hledané místo. Existuje velké množství lidí, kteří se v mapách nedokáží orientovat a nemalý počet z nich pojímá k jejich používání odpor. Nemůžeme vyloučit, a je to dokonce

²⁹⁰ Tadra, č. 45, s. 24-26 – 1324 - vyměření hranic lesů královských a lesů kl. Zbraslavského v Brdech - Prima meta est a valle, que vocatur Lippowa, per viam, que ducit ad metas, quas ostenderunt silvani regis, super quam viam versus silvas regias sunt quedam planicies camporum sive agrorum ad hanc vilam pertinentes, a quibus metis per silvanos regis ostensis usque ad summitatem montis, qui vocatur Chlumeck, qui situs est super predictam villam, usque ad viam que ducit in Kytin, ubi signa evidencia sunt metarum.

²⁹¹ MITTMAN 2006, s. 28.

pravděpodobné, že při používání jiných systémů by titíž lidé řešení podobných problémů zvládali mnohem lépe. Jsme tomu ostatně svědky s rozvojem GPS navigace, která na své uživatele klade zcela odlišný typ nároků nutných pro její úspěšné využívání.

Cílem následující části bude pokusit se prostřednictvím analýzy pozůstatků minulosti rekonstruovat některé aspekty mentální mapy lidí českého středověku od konce 12. do konce 14. století, identifikovat a přiblížit systém mentální mapy, který se skrývá v citátu uvedeném v úvodu. Rád bych se tu zabýval orientací v krajině,²⁹² přičemž orientaci budu chápat v širším smyslu slova, opsatelném nejpřesněji slovy *jak se v krajině vyznat*. *Vyznání se v krajině*, její uchopení v mysli, úzce souvisí s jejím poznáním, přivlastněním a přetvářením.

Z uvedeného citátu je na první pohled patrné, že záznam o krajině vychází z reálné zkušenosti s popisovaným prostorem, kterou bychom mohli nazvat *zažitostí*. Informacím tohoto typu obsaženým v listinách mohl porozumět pouze člověk, který na dané půdě každý den pracoval.²⁹³ A obráceně – záznamy uchovávají znalosti těchto lidí. Jsou tím, co kulturní antropolog nazývá „místní znalostí“ – tj. informací, která vyžaduje předchozí seznámení se s místní situací nebo dokonce akulturaci, pokud má být příjemce informací rozumět a má ji používat.²⁹⁴ Tato skutečnost znamená nejen problémy při studiu záznamů, které často musí vycházet z dobré znalosti popisované krajiny a analýz rozkrývajících její tehdejší podobu, ale vyplývá z ní také poznatek o pro nás nezvyklém dobovém způsobu využití zapsaných informací. K němu se dostaneme dále v textu. Nejdůležitější je, že záznamy popisů dílčích situací v krajině v sobě neuchovávají pouze způsoby uspokojování potřeb, pro které byly pořízeny. Nevypovídají jen o metodách řešení majetkových sporů a identifikaci průběhu hranic v krajině. Nepřímo zobrazují způsoby *vyznání se v krajině*, a proto je možné řešit s jejich pomocí otázku, jak se tehdejší lidé v krajině orientovali.

Přímé popisy cest a problémů spjatých s orientací v terénu

Explicitních údajů o otázkách spjatých s orientací v krajině nebo obsahujících popis cesty do konkrétního místa v textech českého středověku

²⁹² *Krajina* českého středověku je v podstatě anachronickým pojmem, který pro zjednodušení používám. K vysvětlení anachroničnosti viz předchozí část.

²⁹³ Spjatost člověka s konkrétním prostorem se promítala např. do středověkého práva. Mám na mysli zejm. kolektivní odpovědnost za čin spáchaný v určitém místě – právní důsledky činu se přenáší na místo jeho spáchání a lidi, kteří na daném místě žijí. Stejně tak vypovídá o velmi úzké spjatosti člověka a rodu s prostorem termín *hereditas* – dědina.

²⁹⁴ Clifford GEERTZ, *Local Knowledge: fact and law in comparative perspective*, in: GEERTZ, Clifford, *Local knowledge: further essays in interpretive anthropology*, New York 1983, s. 167-234.

příliš nenajdeme. Pro záznam takových informací nebyl v podstatě žádný důvod. Přesto několik úvodních zajímavých postřehů dobové texty umožňují.

Řada dílčích zmínek dokládá obvyklou znalost konkrétních prostorových reálií. Patří sem např. údaje týkající se ptaní se na cestu. Je z nich zřejmé, že se jednalo o častou a nedílnou praxi každodenního cestování. Ve veršované legendě o sv. Prokopovi k němu během lovu zabloudí kníže Oldřich:

„(...)
pak svatý Prokop dá mu vnađu,
kady by ven z lesa vyjel,
a pak k němu zase přijel.“²⁹⁵

Když se v témže díle popisuje vyhnání Němců ze Sázavy duchem sv. Prokopa, zdůrazňuje se, že už se Němci na cestu zeptat nestihli. Komický prvek mj. odhaluje obvyklou samozřejmost takového ptaní:

„Nic na cestu netázachu,
Jedno jako kozlové skákachu.“²⁹⁶

Místní lidé byli o dalších aktuálních prostorových souvislostech velmi dobře informovaní. Když se Hroznata vrátil do Čech, „vyzvídal“, kde se zrovna zdržuje král Přemysl, který se jako každý tehdejší panovník ustavičně přesouval z místa na místo, a očividně s úspěchem, protože se pak se k němu odebral.²⁹⁷

O potřebě získávat informace od lidí znalých místního terénu vypovídá nejlépe existence zvláštní robotní povinnosti zvané *próvod* a *póvod*. Podle Václava Vaněčka, který se zabýval tzv. imunitami církevních institucí, kde se při vyjmenovávání činností, od nichž byli klášterní poddaní osvobozeni, s výčtem podobných robotních povinností potkáváme, při *próvodu* místní lidé zajišťovali pohodlí a bezpečnost družiny, *póvod* pak znamenal ukázání cesty.²⁹⁸ Tato potřeba vypovídá o potížích, s jakými se lidé na cestách lidé běžně setkávali. Z pomístních názvů zachovaných zvláště v pohraničních oblastech, rozmístěných vždy nedaleko vstupu do pomezního hvozdu na jihu, severu a severovýchodě Čech, i východní Moravě – Provodov, Provodín, Provoz, ale také Hostěradice, apod. – se soudí, že služba průvodu byla obvyklá a patrně si jí mohla najmout nejen vojska, ale i běžné obchodní karavany.²⁹⁹

Znalost terénu byla samozřejmě, stejně jako dnes, klíčová pro provádění vojenských manévřů. Moc dobře si to uvědomoval naříkající Dalimil:

²⁹⁵ Prokop, FRB I., s. 351.

²⁹⁶ Tamtéž, s. 359.

²⁹⁷ Hroznata, FRB I., s. 376 – cum se in Boemiam recepisset, percunctatus in qua parte terrae Premysl inclitus rex maneret, iter suum ad ipsum divertit.

²⁹⁸ VANĚČEK, Václav, Studie o imunitě duchovních statků v Čechách do polovice 14. století: [pokus o věcný rozbor imunitních textů], Praha 1928, s. 22; viz CDB II., č. 217, 378-379, I., s. 351.

²⁹⁹ CHOC, Pavel, Vývoj cest a dopravy v Čechách do 13. století. In: Sborník československé společnosti zeměpisné, 70, 1965, č. 1, s. 20.

„Ach českého nedomyšlenie,
jich nemúdré dopuščenie,
že dachu neznámým liudem po zemi sě túlati,
svú zemi dachu komus spytati!

(...)

Na léto Tateři povidú
a třmi prameny vnidú.
Jako po své vezde je diechu,
neb spytáci je vediechu.“³⁰⁰

V narativních pramenech se také dochovalo několik zmínek o zbloudění. Některá z nich jsou ovšem velmi stylizovaná. Bruno z Querfurtu v textu legendy popisuje jedno z mála zakolísání Vojtěcha v jeho svatém životě v podobě hádky s biskupem. Vzápětí přišel boží trest. Vojtěch se vydal se na cestu a musel se po marné námaze vrátit zpět do města, protože nemohl najít cestu. Nepomohl mu ani sluha, který jel celý den s ním.³⁰¹ Dalimil pro změnu nechává bloudit knížete Oldřicha pohraničním lesem:

„Tehdy sě sta, že kněz Oldřich lovieše
a sám v pustém lese blúdieše.

(...)

uzřě, nali-ť stojí dospělý hrad.
Kněz k němu jíti chtieše rád.
Ale že cesty neumějieše
a okolo hložie husté bieše,
ssěd s koně, mečem cestu proklesti,
i poče po ostrvách v hrad lézti ...“³⁰²

Na jiném místě kroniky v některých rukopisech najdeme dokonce motiv známý z pohádky o perníkové chaloupce:

„I poče s jedlice hledati,
zda by mohl kde ves viděti“³⁰³

Pro obsahovou věrohodnost jsou zajímavější občasné zmínky z kronik o zbloudění celého vojska. Zprávy o bitvách bývají sice nadsazené v počtu bojovníků nebo ohledně významu boje, ale pokud jde o námi hledaný typ informací, nejedná se o žádné hyperboly ani rétorická klišé a údaje jsou již z logiky celého textu spolehlivé. Patrně zbloudění se stalo v roce 1126 osudné

³⁰⁰ Staročeská kronika tak řečeného Dalimila, II., s. 313.

³⁰¹ Bruno, Św. Wojciecha biskup i męczennika zywoť drugi napisany przez Brunona z Kwerfurtu, vyd. Jadwiga KARWASIŃSKA, Monumenta Poloniae Historica, NS, t. IV/2, Warszawa 1969, s. 22.

³⁰² Staročeská kronika tak řečeného Dalimila, I., s. 464; Jedná se o hrad Přimda, ovšem zároveň přizpůsobení celkem běžné pověsti konkrétní situaci; tím spíše je z ní možné něco vyvozovat. Srov. Kosmas – pověst o hradu Bělá - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s., s. 181.

³⁰³ Staročeská kronika tak řečeného Dalimila, I., s. 467-468.

císaři Lotharovi, táhnoucímu k bitvě později nazvané u Chlumce. Nepomohli mu tehdy ani čeští průvodci v podobě poddaných jeho spojence Oty II. Olomouckého.³⁰⁴ V tzv. Druhém pokračování Kosmovy kroniky autor ne bez jisté dávky komičnosti uvádí, že se uherský král Štěpán chystal tajně vpadnout do tábora olomouckého biskupa Bruna a knížat Jindřicha Slezského a Vladislava Opolského, „rozloženého na lukách u Pohořelic. Poněvadž průvodce zbloudil, dorazil proti svému očekávání na úsvitě blízko k Falkensteinu a k Stožci“.³⁰⁵ O pár stran dále zase vojáci Přemysla Otakara II. „táhnouce od Teplé kraji Plzeňským, Bechyňským a Prácheňským, přes lesy a háje, zakusili mnoho zlého, bloudíce po bezcestích a ne po cestách“.³⁰⁶

Pro prostou orientaci při procházení neznámou krajinou svázanost informací o ní s její *zažitostí* znamenala nutnost neustálých konzultací o směru cesty s lidmi, kteří se v daných místech vyznali. Na moderního člověka může podobná potřeba působit kuriózně a bude se o ní domnívat, že musela znamenat velké omezení a zkomplikování mobility. Výše uvedené a další podobné zmínky také výrazně ovlivnily výklady řady moderních historiků, kteří se ve spojení s představou o neprostupnosti středověké krajiny, kterou měly pokrývat nekonečné nehostinné pralesy (k tomu více v kapitole o lese), domnívali, že *vyznání se* v krajině bylo velice nesnadné a pohyb v ní už pro časté zbloudění velmi nebezpečný.

Pokud jde o ptaní se místních na cestu, domnívám se, že rozhodně nebylo takovým problémem jako dnes (podobné otázky nevzbuzovaly nedůvěru a místní venkované širší okolí své vsi důkladně znali). Při obecné nutnosti byla zřejmě i služba průvodce běžně dostupná. Praxe obvyklého ptaní se na cestu pak přetrvávala dlouho do novověku. Pěkně ji popsal Jan Ámos Komenský v *Bráně jazyků otevřené*: „Rozcestí mylné jest: protož aby nepobloudil, koho potkáš, vyptávej se, kudy jíti a napravo-li či nalevo se uhnouti.“³⁰⁷

Orientace v přírodním terénu měla každopádně poněkud jiné souvislosti, než jaké si představujeme dnes. Veřejná cesta přinejmenším do 13. století nebyla brána za pevně vymezenou linii, ale spíše relativně volně se zužující a rozšiřující pás krajiny, kterým ji bylo možné nejsnáze procházet.³⁰⁸ Trasy

³⁰⁴ FRB II, s. 256, srov. BLÁHOVÁ, Marie – FROLÍK, Jan – PROFANTOVÁ, Naďa, Velké dějiny zemí Koruny české I, Praha 1999, s. 531.

³⁰⁵ Příběhy krále Přemysla Otakara II, FRB II., s. 312.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 328.

³⁰⁷ KOMENSKÝ, Jan Ámos, *Janua linguarum reserata aurea*. Zlatá brána jazykův otevřená, aneb, Planiště všech řečí a umění, to jest: krátký způsob z latinského (a kteréhokoli jiného) jazyka spolu se začátky všech umění svobodných pochopení, pod stem titulů v tisíci propovědích obsažený, vyd. František A. URBÁNEK, Praha 1880., s. 42.

³⁰⁸ O šíři středověkých cest svědčí především rozsáhlá pole úvozů, která se dochovala v místech stoupání či klesání. Zprávy z písemných pramenů vypovídající o šíři cest jsou velmi řídké. Ve falzu zakládací listiny břevnovského kláštera se dočteme o skalním bloku stojící

dálkových veřejných cest ovlivňovaly konkrétní přírodní podmínky a terén, ale také majetkoprávní poměry v daném regionu. Každá cesta znamenala pro území, kterým procházela, nejen značný přínos v podobě přílivu obchodníků a výnosů v podobě nejrůznějších cel a poplatků, ale také znehodnocení nemalé plochy zemědělsky využitelné půdy a nesla s sebou samozřejmě i nebezpečí z důvodu snadného postupu nepřátelských vojsk nebo loupeživých band. V místech, kde cesty překonávaly obtížné převýšení, dosahovaly pásy území, které zabíraly, největší šíře. V době, kdy se povrchy vozovek zpevňovaly jen v nutných případech, zvláště při nevyhnutelném průchodu mokřinatými místy, docházelo k tomu, že lidé, zvířata i vozy vyšlapávali či vyjížděli při časté frekvenci pohybu v trase cesty vegetaci a na odkrytém hlinitém povrchu se působením vody a dalšího užívání postupně vytvářely zahlubené úvozy. V místech klesání či stoupání do takto vytvořených rigolů tekla voda, vytvářela bahno a činila cesty nesjízdnými. Rozbahněná místa museli cestující obcházet či objíždět a tak se tvořily další a další úvozy, díky jejichž pozůstatkům víme, že jich vedle sebe mohlo paralelně běžet i několik desítek a zabírat pás do šíře několika set metrů. Díky poznatkům z povrchových výzkumů starých cest již dnes můžeme říci, že u dálkových cest se úvozová pole tvořila u každého výraznějšího klesání či stoupání. To je ovšem při úvahách o orientaci ve středověké krajině klíčová informace. Výrazná klesání i stoupání totiž cestu čekala před každým větším brodem, tedy místem, kde bylo obzvláště důležité nesejít ze správného směru.³⁰⁹

vprostředku cesty - CDB I, č. 375, s. 348 – 993 - f. 13. století – usque ad saxum, qui est positus in via, per quam venitur ad civitatem Pragam.

V listině z roku 1337, kdy Hynek Berka z Dubé, pražský purkrabí, přenáší práva svého města pod Bezdězem na nové město jménem Bílá pod Bezdězem - Regesta IV, č. 419, s. 169-170 – dává městu mj. dobytčí cestu vedoucí od Bezdězu k Bílé a uvádí, že zaujímá šíři 3 prutů - Ceterum ipsi ciuitati nostrae premisae et incolis ejus viam, quae vulgariter drahy vel wichweg dicitur, scilicet a valua ipsius ciuitatis, per quam fit transitus ad ipsum castrum Bezdez, quae valua dicitur Theutunicorum valua, in latitudine trium virgarum usque ad campos Bezdenzes seu vallem, quae Habrze dicitur, et in regressu per vallem Habrze usque ad ciuitatem seu flumen Bela prope ipsam ciuitatem dedimus, ubi greges eorum ad pasqua pertransibunt.

1 prut je podle soudobých záznamů 1/12 lánu – SEDLÁČEK, August, Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách, Praha 1923 – a reálná velikost 1 lánu se pohybuje mezi 17-20 hektary - MAŤA–DRAGON 1997, s. 103-110. (srov. MATĚJEK 1985, s. 106. 1 prut by tedy měl být čtverec o straně (zaokrouhleno) 142-167 metrů. Vzhledem k tomu, že v listině se jedná o určení šířky, lze údaj patrně vykládat tak, že šířka tří prutů je totožná s šířkou tří vedle sebe položených čtverců s takovou výměrou – dobytčí cesta je tak podle listiny široká cca 425-500 metrů.

Podobně lze pravděpodobně interpretovat údaj z darovací listiny týkající se lesa Trnová jižně od Prahy - RBM IV, č. 1191, s. 475 – 1342 - břevnov. opat Předboř a konvent dávají Peškovi a Oldřichu z Kosoře les Trnovou - ... unum vero laneoum tote communitati pro communibus pascuis in loco nobis ad hoc apto donauerunt ... nec non et tres virga pro via communi, que vulgariter dicitur drahy, pellendorum peccorum atque greguum.

³⁰⁹ K literatuře k výzkumu starých komunikací viz pozn. č.: 24.

Cesty se vyhýbaly průchodům vodnatých údolí a k vodním tokům směřovaly pokud možno co nejkolměji, aby je překročily a přecházely údolí v jeho nejužším místě. Většinou tak k vodnímu toku poměrně strmě klesaly a sestup do údolí tvořily rozsáhlé úvozové pole, kde se jednotlivé cesty zahlubovaly často i několik metrů pod okolní terén. Tyto jasně patrné terénní změny tvořily neomylnou orientační pomůcku – pokud by se někdo pustil do sestupu k říčnímu nebo potočnímu brodu na nesprávném místě, záhy by svůj omyl rozeznal – nejen podle konfigurace terénu, ale i pro absenci jakýchkoli úvozů.

Pro udržení správného směru tak nebyly důležité obtížné sestupy k brodovým místům, kde již, pokud se tak nestalo předtím, nebylo za normálních okolností možné cestu ztratit, ale naopak ploché, třeba i na první pohled přehledné pláně (v rovinnatých místech bylo i mnohem méně zalesněné plochy než ve svažitéch terénech, pro orbu nevhodných), tedy relativně pohodlnější úseky dálkových cest, kde se pro rovinnatost terénu dostatečně hluboké úvozy většinou nevytvářely. Dostatečně zkušený poutník se jistě dokázal orientovat podle jiných ukazatelů, jednotlivé úseky různých cest měly určité společné znaky, při pohledu na krajinu se dalo odhadnout, v jakých místech bude nejméně mokro a kudy se dá bez větších potíží projet s vozem, apod.

Samozřejmě ani tyto pomocné ukazatele nemusely člověku, který danou krajinu dobře neznal, zaručit nejvýhodnější přechod. A právě tady přichází ke slovu pomoc v podobě rady místních obyvatel. O tom, jaké konkrétní ukazatele správného směru a pomůcky orientace znalci konkrétního úseku krajiny používali, vypovídají texty listin, popisujících průběh zeměpanských hranic. Tady se setkáváme s jejich konkrétními příklady. Výrazné body v krajině, které sloužily k identifikaci jednotlivých úseků hranic, byly zcela jistě využívány i pro orientaci na cestě. Orientovat se bylo možné podle průsmyků,³¹⁰ vrcholků hor,³¹¹ jejich úpatí, brodů,³¹² ale i velkých kamenů³¹³ a stromů a keřů³¹⁴. Hraniční listiny uchovávají popisy směru typu „půjdeš k tomu velikému stromu, kterému se říká jedle“ nebo „po levé straně cesty najdeš dub“, apod.³¹⁵ Jindy může být orientačním bodem místo, o němž je známo, že tam sídlí poustevník.³¹⁶

³¹⁰ CDB V./1, č. 290, s. 434 – 1261 - per descensum saltus.

³¹¹ CDB V./1, č. 93, s. 167 – 1256 - cacumina moncium.

³¹² CDB IV./1, č. 4, s. 62-63 – 1241 - in pedem montis ... in antiquum vadum trans Alestram...

³¹³ Tadra, s. 16-17, č. 30 - ad lapidem, qui vocatur Wrtpy [Vrytý] kamen.

³¹⁴ CDB I, č. 352, s. 366 – f. poč. 14. stol. - Et sic predictum Rokytowecz descendendo facit metam usque ad rubum, qui vulgo dicitur Rokitowi kerz.

³¹⁵ Tamtéž, s. 367 – ad arborem, que dicitur yedl ...circa predictam viam ad sinistram partem est quercus, et in ipsa mete, id est hranicie.

³¹⁶ CDB IV./1, č. 4, s. 62-63 – 1241 – ad locum, ubi mansit antiquus heremita.

Samotné cesty byly výraznou orientační linií v krajině a trasy hlavních komunikačních tahů byly obecně známé. V narativních textech narazíme mj. na spojení – *ubi itur - kudy se jde, kde se chodí* nebo *via, qua itur; via, per quam itur – cesta, kterou se chodí*.³¹⁷ Odráží předpoklad povědomí o síti hlavních cest – pokud kronikáři či legendistovi zmíněná komunikace slouží k zasazení událostí do konkrétního prostoru, musí předpokládat, že recipient jeho textu trasu cesty minimálně rámcově zná.

Spolehlivým dokladem o výraznosti cest v krajině je také skutečnost, že byly často využívány pro vymezení zeměpanských hranic. Zajímavá je v této souvislosti identifikace cest. Přímé popisy cesty neboli návod jak se kam dostat v písemných pramenech prakticky nenajdeme. Na výše zmíněný typ vazeb *ubi itur*, apod. můžeme vedle narativních pramenů narazit i v listinách.³¹⁸ Tato vazba se ovšem nepoužívá pro popisy trasy cest, ale pro identifikaci cesty jako fyzické linie v krajině – je to **ta** cesta, která vede tam a tam. Tato informace nahrazuje název cesty, který se ve středověkých pramenech objevuje jen v malé menšině případů. Známé názvy středověkých cest jako například Haberská, Česká nebo dokonce Jantarová cesta jsou pouhá novodobá označení historiků.³¹⁹ Dobová pojmenování vytyčují trasu cesty pomocí dvou krajních bodů v podobě názvů lidských sídlišť nebo jednoho z nich,³²⁰ občas se tu vyskytne i jméno

³¹⁷ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 220 - Teutonicis infra terminos Boemorum in silva, ad quam itur per villam Bela; Tamtéž, s. 10 - viam qua itur in partes provinciae Bechin; Tamtéž, s. 95 - Altera via qua itur per Zribiam, et est exitus de silva in istam terram per castrum Hlumez; Tamtéž, s. 115 - Ventum erat ad custodiae portam qua itur in Poloniam; Tamtéž, s. 178 - per angustam viam et nimis artam semitam, qua itur trans silvam ad Gabr; Tamtéž, s. 153 - per australem plagam via qua itur ad Netolic; Tamtéž, s. 196 - Aut cum morte ducis simul hanc amittere vitam, stetit sub patula fago juxta viam qua itur ad regalem curiam; Přibík Pulkava z Radenína, FRB V, s. 41 - per viam, qua itur Ratispona; Tamtéž, s. 43 - cum suis ex opposito alterius partis, qua itur per Sirbiam versus Saxoniam. Podobně Gumpold, FRB I., s. 162 - viamque qua gressus eo dirigitur, carpentes, perveniunt ad rivum.

³¹⁸ CDB III/1, č. 43, s. 43-44, 1233 - Hii autem sunt termini silve et predii in Borek: a dextra parte vie Humpolcensis, qua itur in Moravia; *RBMAV II, č. 75, 1400* - Agrum super villam Podol inter agros romadkonis, civis Novae civitatis Pragensis, ex una et viam publicam, qua itur e dicta villa Podol ad ecclesiam s. Pancratii, parte ex altera situatum; Reg V/1, č. 91, s. 47 - tabernam in domo ad dictum laneum pertinente, ex opposito Tylie per villam, ubi itur versus Parans, manu in sinistra habendam, situata; CDB V/2, č. 599, s. 194 – f. 13/14.stol. -... scilicet inter viam, per quam itur de Sternow versus Bunowicz.

³¹⁹ Srov. SEMOTANOVÁ 2001; KOL.-Pomístní jména 1995; OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše, Názvy cest a jejich třídění, in: Onomastické práce, sv. 2, Sborník rozprav k sedmdesátým narozeninám univ. prof. dr. Witolda Taszyckého, uspořádal Vladimír Šmilauer, Místopisná komise ČSAV, Praha 1968, s. 121-132; SEDLÁČEK, August, Úryvky o pomenování silnic a cest, Časopis společnosti přátel starožitností českých 32, 1924, s. 37-40.

³²⁰ Edice Codex diplomaticus regni Bohemiae zachycuje do roku 1278 následující příklady takových určení cest:: na Chlumez, do Želivi, do Prahy, z Jevička do Konic, do Opavy, z Hradce (u Opavy) do Kelče, z Hranic do Jičina (Nového), ze vsi Loučka (u Hranic) do vsi Milotice, z Budyšina, ke vsi jménem Hněvotín, k Náměšti (na Hané), ke Křelovu, ke vsi Řepčinu, na Helfenberk, přes Černou (u Kroměříže) do Břestu, ze Slatiny do Šlapanic, ze

obce, přes kterou cesta prochází,³²¹ méně časté pojmenování udává název země, kam cesta směřuje³²² a najdeme i typ pojmenování „cesta které se říká“, ovšem i ten obvykle souvisí s místními názvy.³²³ Pojmenování cesty, které by záviselo na jiných určujících znacích, jsou ve středověkých textech řídká. Uvést lze cestu přes Šumavu do bavorského Podunají, později známou jako tzv. Zlatá stezka, která se ve 13. století jmenuje podle soumarů „Sovmwech“ nebo „Via Bohemorum“ (*Cesta Čechů*), patrně podle českých nosičů, kteří tudy procházeli s náklady soli, a také cestu vedoucí z Horních Uher do Olomouce nazývanou *Cestou českých strážů, která se lidově zve soumarská* - „via exploratorum de Boemia, quae vulgo symarut dicitur“.³²⁴ Známe také řadu případů, kde autorovi textu stačí napsat pouze „k cestě“ a každý již ví, o jakou komunikaci se jedná. Důvod je nasnadě. V okolí žádná jiná výrazná cesta není.³²⁵ Podobný údaj bývá někdy alespoň upřesněn informací o typu cesty.³²⁶

Pokud jde o trasy cest a jejich vedení krajinou, panuje dodnes mezi řadou badatelů představa, že cesty tvořily jakousi značně nepřehlednou, křivolakou spleť a rozhodně nevedly přímo. K tomuto tvrzení najdeme zdánlivou oporu také v písemných pramenech. Gumpold cesty označuje za „zacházky a stezky mezi městy“,³²⁷ Petr Žitavský používá obratu „tak jako si zachází v oklikách

Šternova do Bohuňovic, ze Šternberka do Laštan, do Jevíčka, z Krems do Rehperchu, z Vysokého Mýta do Brna, do Prachatic.

³²¹ Do Polska přes Hradec - CDB I., č. 79, s. 84; ze Slatiny přes Černou (u Kroměříže) do Břestu - CDB V./1, č. 290, s. 435.

³²² Do Čech - CDB I., č. 386, s. 370; do Polska přes Hradec - CDB I., č. 79, s. 84; na Moravu - CDB III/1, č. 43, s. 43-44, 1233.

³²³ CDB I., č. 375, s. 348 - f. 13. stol. - [via] que dicitur Zlapcyce [Slapčice]; CDB I., č. 111, s. 111-115 - 1130 - via Prachaticih; CDB I., č. 387, s. 387 - f. 12. stol. - via Golotinenesi [holotylská].

³²⁴ CDB V., 3, s. 88; CDB II., č. 93, s. 89; CDB I., č. 387, s. 386; RBM I., č. 584, s. 275 - k. r. 1217; Ke Zlaté stezce srov. Václav STARÝ, K názvu Zlatá stezka, Českobavorské výhledy, 4, 1993, č. 22, s. 6. Otázkou zůstává, jak chápat název „Hvozdecké cesty“ v listině biskupa Bruna z r. 1279 (CDB VI. 79, s. 127-129: „per descensum usque ad uiam, que uulgo uocatur Hwozdeczska cesta“). Tak kupříkladu RICHTER, Václav, Staré stezky na Moravském Třebovsku, Časopis Společnosti přátel starožitností 63, 1955, s. 203 pojmenování komunikace odvozuje od jejího průchodu osadou Hvozd (sev. od Konice), zatímco podle HIKL, Rudolf, Cesta Konická a otázky kolem ní, Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci, č. 98, 1962, s. 1-8 osadou Hvozd nemohla procházet a název cesty spíše odráží její průchod hvozdy Dražanské vrchoviny (k problematice naposledy BOLINA, Pavel - ŠLÉZAR, Pavel, K problematice falz vzniklých při majetkových sporech hradištského kláštera na severu Dražanské vrchoviny, Časopis Matice moravské 125, 2006, s. 307-342.

³²⁵ Srov. GUREVIČ 1978; CDB II., s. 217 - 1222 - [Chvojno] usque ad viam et portas terre; Tamtéž s. 216 - [vrch Plešivec] totus mons usque ad viam.

³²⁶ CDB I., s. 398 - f. 13. stol. - usque ad publicam viam; CDB II., s. 216 - [od hory Libína u Prachatic] ad forealem viam.

³²⁷ Gumpold, FRB I., s. 152 - diverticulatorum ac semitarum lappilosa vel glacie horrentia inter civitates itinera.

pocestný“.³²⁸ V těchto textech jde ale o obrazné vyjádření a inspiraci Biblií - časté přirovnání o křivolakých stezkách zlých a rovných cestách spravedlivých najdeme např. v Knize přísloví (2, 15; 2,13; 4,14). Pokud jde o reálnou přímou středověkých cest, chybí nám pro hledání odpovědi dostatečný podklad v podobě syntetických srovnávacích studií o středověkých komunikacích. Podle dosavadních průzkumů starých komunikací se nicméně zdá být jisté, že je nutné odlišovat od sebe období raného středověku a období po výrazných hospodářských změnách ve 13. století, kdy dochází k podstatné proměně v každodenním použití dopravních prostředků. Díky běžnému rozšíření koňské podkovy a vynálezu chomoutu³²⁹ dochází patrně od druhé poloviny 13. století k masovějšímu použití vozové dopravy poháněné koňmi, která vyžaduje jinou kvalitu komunikací – především je nutné zajistit pozvolnější klesání a stoupání. Cesty se tak následkem obcházení obtížně průchozích míst prodlužují a stávají se pohodlnějšími. Také patrně narůstá množství typů cest spojující stejná místa, kdy cestující může volit konkrétní trasu podle aktuálního nákladu, počasí, stavu cesty a dalších podobných faktorů.³³⁰

Určování polohy a směru

S otázkou orientace v prostoru neoddělitelně souvisí způsoby lokalizace konkrétních míst a ploch a určení směru, jakým leží nebo se táhnou. Ty mají dva možné účely. Buďto informují o tom, jak se lze do daného místa dostat, nebo slouží k jeho identifikaci a odlišení od okolí. Účel konkrétní lokalizace a určení

³²⁸ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 19 – quanto enim in ambagibus viator circuit.

³²⁹ SMETÁNKA 2004, s. 46; ŽEMLIČKA 2002, s. 318; PETRÁŇ, Josef a kol., Dějiny hmotné kultury I(2), Kultura každodenního života od 13. do 15. století, Praha 1985, s. 812-819; Srov. CHILDE, V. Gordon, The First Waggon and Carts – from Tigris to Severn, Proceedings of Prehistoric Society 17, 1951, s. 177-194; LANGDON 1986; LEIGHTON 1972; CHILDE, V. Gordon, The Diffusion of Wheeled Vehicles, Ethnographisch-archäologische Forschungen 2, 1954, s. 1-17.

³³⁰ Známe ovšem také varianty různých sestupů v rámci jednoho komunikačního systému. Cendelín označuje jako „voznice“ – CENDELÍN 1999. Přímějších dokladů užívání podobných cest je velmi málo. O to cennějším je památka, kterou popisují NAVRÁTIL, Vladislav – PROCHÁZKA, Zdeněk, Výstražná znamení na komunikacích 15. až 16. století, Památky a přírody. Časopis státní památkové péče a ochrany přírody, č. 10, 1987, s. 593-595. V blíže neurčeném místě na zaniklé komunikaci mezi Jihlavou a Polnou poblíž obce Věžníčka se nachází v kameni vytesané znamení pro formany, které znázorňuje nádoby s nadzvednutými víky stažené skružemi. Jedná se nejspíše o varování, aby se nikdo s plným vozem nepouštěl přímo do údolí říčky Šlapanky. Autoři článku uvádí, že znamení je umístěno nad strmým klesáním a část dochovaných úvozů sestup obchází po pohodlnější trase.

Srov. výzkum starých komunikací ve Finsku, kde Tapio Salminen identifikoval odlišné sítě letních a zimních cest – SALMINEN, Tapio, Common Road, Common Duty – Public Road, Private Space? King Magnáš Eriksson's law and the understanding of road as a space in late medieval Finland and the Swedish realm, Scandinavian Journal of History, 35/2, 2010, s. 115-134.

směru je při jejich interpretaci vždy nutné zvážit, poněvadž způsob se účelu přizpůsobuje.

Pro zkoumání způsobů lokalizace určování směru v prostoru máme v časoprostorovém rámci této práce k dispozici velmi bohatý materiál se stovkami jednotlivých příkladů. Z narativních pramenů je skýtají zejména texty kronik, jejichž autoři lokalizováním zmíněných míst a určováním směru uváděli čtenáře či posluchače textu do prostorových souvislostí. Jiný typ údajů pak přináší listiny, a to zejména darovací a ty, v nichž se řeší hraniční spory.

Je důležité si uvědomit, že účelem většiny lokalizací a velké části určení směru je identifikace daných míst. Nás přitom při řešení otázky orientace v krajině zajímá spíše druhý možný účel geografických popisů – zpráva o tom, jak se do daného místa můžeme dostat. Tuto informaci lze z daných údajů vyrozumět také, ovšem většinou ne přímo a pouze za předpokladu, že si jiný účel dochovaných záznamů uvědomíme a budeme s ním počítat. Zejména údaje s určením směru, jakým konkrétní místo či plocha v prostoru leží, jsou lokalizaci za účelem popisu cesty k danému místu typově velmi blízké.

Pokud u různých autorů z celého průběhu sledovaného období srovnáme způsoby určení polohy stejného typu míst, případně přímo různé postupy při lokalizaci totožných míst, budeme schopni vysledovat nejen všechny typy lokalizace určitého bodu, linie či plochy v prostoru, ale především také případný posun v preferenci konkrétních vyjádření, který mohl během doby nastat. Vedlejším produktem našeho rozboru by navíc měly být závěry usnadňující určení míst, jejichž polohu již dnes neznáme. Vzhledem k odlišnému způsobu vnímání a následně i popisu prostoru pozitivističtí historici údaje tohoto typu ve středověkých textech hrubě podceňovali a často je při řešení konkrétních dílčích problémů ve svých výkladech pomíjeli. Domnívali se, že geografické popisy byly ve středověku nedokonalé, nepřesné a nepřikládali jim velkou důležitost. Jen důsledná analýza velkého množství příkladů může ukázat, jestli měl tento náhled své opodstatnění.

Problémy interpretace geografických údajů

Vedle formy vyjádření, o níž jsem se zmiňoval v Úvodu, přebírali autoři narativních textů také obsah. Nelze předpokládat, že by kronikář sám navštívil všechna místa, o nichž se ve své práci zmiňuje, aby pak mohl správně popsat jejich polohu. Tím zajímavější jsou pro nás ovšem správné geografické údaje. Pokud jsou relativně srovnatelné s reálnou situací v krajině, svědčí o určitém „geografickém konsenzu“ - údaje nevycházejí pouze z kronikářovy imaginace a jeho znalostí a zkušeností s danými místy, ale ze sdílené znalosti a imaginace, kterou autor textu odněkud čerpá. Jak uvidíme dále, jednotliví autoři se ve spolehlivosti a přesnosti geografických informací od sebe navzájem liší.

Ačkoli pro to neexistují žádné přímé důkazy, domnívám se, že pro podobu znění textu geografických popisů v darovacích listinách byl určující často spíše jejich příjemce než vydavatel. Jednak měl na správné a zřejmé lokalizaci míst v prostoru vlastní zájem, a jednak danou situaci v krajině na rozdíl od vydavatele listiny znal. Příjemce mohl (v ústní formě) dodávat lepší informace k popisu místní situace, zatímco zástupci druhé strany (minimálně pokud se jednalo o velkou kancelář) se text snažili sestavit a formulovat podle dobových standardizujících kliše. Takový postup by odráželo také značné množství českých výrazů, které do latinských popisů geografické situace pronikaly. Údaje k popisům pocházely z česky mluvícího prostředí a příslušníci jednotlivých kancelářů je převáděli do úředního jazyka, přičemž se potýkali s nedostatečně rozvinutou terminologií a chudým slovníkem. Jednoduchost popisů zároveň dobře sloužila účelu, za jakým listiny vznikaly. Jejich znění bylo možné použít jako argument v případě sporu. Oč složitějším jazykem by byly texty psané, o to méně lidí by jim dokázalo rozumět, což by jistě znamenalo nemalé komplikace při řešení případných problémů.³³¹

Také z obsahu geografických údajů, které listiny uchovávají, je zřejmé, že jejich texty byly přímo ovlivněny výkladem účastníků sporů - nejen majiteli daných panství, ale také těmi, kteří s daným prostorem přicházeli každodenně do styku, ať už šlo o zemědělce nebo lidi pracující pro státní správní aparát, např. hajné.³³² Listiny nám tak poskytují výbornou korekci kronikářských záznamů,

³³¹ V anglosaském světě byly v raném středověku některé listiny zaznamenávající granty půdy dvojjazyčné listiny – latina tu sloužila k pertinenčním a dalším formulím, zatímco k popisu hranic se používala stará angličtina, tedy jazyk obyvatel pracujících přímo na půdě – patrně bylo snazší popisovat geografické a krajinné termíny v angličtině. Nicholas Howe si myslí, že důvodem bylo předčítání listiny venkovanům, kteří byli takto seznámeni s hranicemi polností. Čtení nahlas podle něho také vysvětluje, proč se identifikační body objevují v textu dvakrát – opakování jejich jmen zvyšovalo pravděpodobnost, že si je lidé zapamatují - HOWE, Nicholas, *The Landscape of Anglo-Saxon England: Inherited, Invented, Imagined*, in: *Inventing Medieval Landscapes. Senses of Places in Western Europe*, ed. By John Howe and Michael Wolfe, Gainesville, Florida 2002, s. 91-112.

Na příjemecký původ údajů k lokalizaci daných statků ukazuje mj. např. donace bratrů z Velkého Meziříčí klášteru ve Žďáru z roku 1353. Uvádí se tu *les Radonín*, který je lokalizován *retro opidum Sar* – tedy za městem Žďárem. Dnešní ves Radonín leží na jih od Žďáru nad Sázavou, tedy za městem pro toho, kdo přichází od žďárského kláštera, ovšem *před* městem pro cestujícího z Velkého Meziříčí - RBM V/4, č. 1712, s. 760 - ... *cum silva Radonyn nuncupata, retro opidum Sar situata*.

Dále srov.: BLÁHOVÁ, Marie, Tradiční zápisy v klášterní historiografii doby přemyslovské, in: *Poceta Stanislavu Balíkovi k 80. narozeninám, Acta historico-iuridica Pilsnensia*, 2008, ed. Vilém KNOLL, Plzeň 2008, s. 55-65; PRAŽÁK, Jiří, Rozšíření aktů v přemyslovských Čechách. K počátkům české listiny, in: *Collectanea opusculorum ad iuris historiam spectantium Venceslao Vaněček septuagenario ab amicis discipulisque oblata*, Praha 1975, s. 29-40.

³³² Srov. ŽEMLIČKA 2002, s. 358.

poněvadž vycházejí z jiných informačních zdrojů. Vedle koncepcí vysoce učených lidí pohybujících se v městském či klášterním prostředí můžeme díky nim blíže pronikat do myšlenkového světa nevzdělaných, jejichž životy byly přímo spjaté s krajinou a půdou.

Exkurz: sonda k charakteru použitých narativních textů – význam geografických určení v textech kronik

Pokud máme sémanticky interpretovat konkrétní typ údajů určitého textu, je žádoucí dozvědět se nejprve více o zájmu jeho autora o sféru vědění či složku imaginace, kterou chceme analyzovat. Míra zájmu autora o konkrétní problematiku může přímo ovlivnit obsah slovníku, který téma v dané práci odráží či popisuje.

Velmi zajímavou výpovědí o povědomí o prostoru autorů analyzovaných textů, kterou nově umožňuje digitální prostředí a dosud neznámé možnosti kvantitativní komparistiky je porovnání poměrného počtu zmíněných lokalit. Díky němu můžeme zjistit, nakolik byla pro jednotlivé autory důležitá geografická určení a zasazení výkladu do konkrétního prostoru.

Na podobné sondě se také velmi dobře ukáží meze našeho zkoumání. Míra vyvoditelnosti konkrétních procesů a struktur bude vypovídat o tom, jestli lze z podobně pokládaných otázek rekonstruovat určitý obecný vývoj, nebo zda-li výběr slov záleží mnohem spíše na stylu konkrétního autora, jeho zájmech a znalostech, typu událostí, které popisuje, atd.

Sondu můžeme dále rozšířit na analýzu poměru míst, které se pojí na jedné straně s kulturním a na druhé straně s přírodním prostředím. Toto srovnání nám totiž může poodhalit, jak velkou roli hrála v prostředí, kterým se autor textu zabýval, „volná krajina“ a zastavěný prostor. Jak důležité byly v jeho pojetí událostí přírodní, a nakolik byl prostor prezentován jako síť kulturních lokalit, kde se odehrávalo vše podstatné. Výsledek nám umožní nejen dále proniknout k charakteru jednotlivých textů, ale také ukáže, nakolik se v geografické imaginaci kronikářů z českého prostředí odrazily transformační změny ve společnosti během 13. století. Zjistíme také, jak se v textech kronik vyvíjel poměr mezi bezejmennými lokalitami a místy zmíněnými s názvem.

Při této úvodní sondě jsem postupoval následovně. Nejprve jsem vytipoval jsem řadu výrazů, které jsou v analyzovaných textech používány k označení místa v terénu. Jedná se o nejčastější termíny, které z dostatečné většiny pokrývají zkoumanou tematiku. Pracoval jsem s těmito slovy:

přírodní lokality: mons, collis, ager, lapis, rubetum, flumen, fluvium, rivulus, silva, pratum;

kulturní lokality: urbs, metropolis, oppidum, villa, castrum, civitas.

Vyhledal jsem počet použití těchto slov ve všech gramatických i grafických variantách u analyzovaných textů a absolutní počty jsem převedl na srovnatelné relativní údaje – počty slov v poměru na 100 000 slov textu dané kroniky. Takto vypadá celková tabulka použití jednotlivých výrazů:

	Počet přírodních lokalit na 100 000 slov	Počet kulturních lokalit na 100 000 slov
Kosmova kronika	340	424
Mnich sázavský	295	212
Kanovník vyšehradský	280	409
Vincentius	284	135
Jarloch	100	13
Zbraslavská kronika	93	104
Vita Caroli	172	33
František Pražský	150	88
Krabice z Weitmille	110	113
Marignola	358	197
Neplach	110	118

Uvedená čísla zkresluje především skutečnost, že autoři textů často použili pouze vlastní jméno dané lokality, aniž by použili výše sledovaná slova, a řada zmínek tak z našeho seznamu vypadává. Navíc se poměrný počet takových případů u jednotlivých autorů značně liší. Abychom tuto důležitou skupinu nepominuli, provedl jsem analytickou sondu pro náhodně vybraná písmena ve spolehlivých rejstřících míst tištěných edic (volil jsem často se vyskytující počáteční M a L) a prošel jsem všechny zmínky s uvedením místního nebo pomístního jména, které se váže k výše uvedeným typům lokalit.³³³ Výsledkem byl údaj o počtu takových míst, která by kronikář býval mohl doplnit jedním z výše uvedených slov, ale neučinil tak. Poměrem k celkovému množství rejstříkových hesel zjistíme hrubý, ale relativně přesný odhad, kolik procent musíme k číslům výše uvedené statistiky připočítat. Drobné odchylky způsobené místními názvy (jako *Montis Cuthnis*) nebo např. případy, kdy se o sledovaných typech krajiny mluví obecně, bez relace ke konkrétnímu místu, jsem většinou odstranil a zbytek netvoří počet, který by výrazně pozměnil výsledná čísla. Tabulka po korekci údajů dopadla takto:

	Počet přírodních	Počet kulturních	Celkový počet
--	------------------	------------------	---------------

³³³ Použil jsem české překladové edice, kde jsou rejstříky zpracované s podobnou kvalitou – Kosmova kronika česká, vyd. Marie BLÁHOVÁ – Zdeněk FIALA, Praha 1972; Pokračovatelé Kosmovi, vyd. Zdeněk FIALA a kol., Praha 1974; Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae Regiae, vyd. Zdeněk FIALA a kol., Praha 1975; Kroniky doby Karla IV., vyd. Marie BLÁHOVÁ a kol., Praha 1987.

	lokality na 100 000 slov	lokality na 100 000 slov	lokality na 100 000 slov
Kosmova kronika	368	538	906
Mnich sázavský	295	531	826
Kanovník vyšehradský	280	506	786
Vincentius	345	2796	3141
Jarloch	156	682	838
Zbraslavská kronika	119	548	667
Vita Caroli	172	695	867
František Pražský	150	353	503
Krabice z Weitmille	110	519	629
Marignola	358	298	656
Neplach	110	314	424

Několik jednoduchých početních úkonů se získanými čísly může ukázat jiné zajímavé poměry:

	Počet přírodních lokalit v poměru ke kulturním	Počet přírodních lokalit zmíněných pouze vlastním jménem	Počet kulturních lokalit zmíněných pouze vlastním jménem
Kosmova kronika	40,6%	7,6%	21,2%
Mnich sázavský	35,7%	0	60,1%
Kanovník vyšehradský	35,6%	0	19,2%
Vincentius	11%	17,7%	95,2%
Jarloch	18,6%	35,9%	98,1%
Zbraslavská kronika	17,8%	21,8%	81%
Vita Caroli	19,8%	0	95%
František Pražský	29,8%	0	75%
Krabice z Weitmille	17,5%	61%	78,4%
Marignola	54,6%	0	34%
Neplach	25,9%	0	62,5%

Nejdůležitější informací je, že poměrný počet geografických lokalit v textech ze 14. století klesá, dá se říci, že s výjimkou *Vita Caroli* autoři méně

často zasazují popisované události do konkrétního prostoru (zhruba o třetinu až dvakrát menší poměr k celkovému počtu slov). Výjimečně velké množství geografických lokalit uvádí ve svém textu Vincentius, což je patrně dáno tím, že ve značné části textu popisuje události v severní Itálii, tedy českým recipientům textu méně známých krajinách a patrně tedy považuje za nutné častěji ukotvovat děj do geografických souvislostí. Podobně je tomu také u *Vita Caroli*.

Stejně tak se v průběhu doby změnil poměr mezi přírodními a kulturními lokalitami ve prospěch druhé skupiny. Zatímco u Kosmy, Mnicha sázavského a Kanovníka vyšehradského tvoří u geografických lokalit přírodní typ více než 40 resp. 35 %, v kronikách z doby Karla IV se většinou vyskytuje v méně než pětina případů. Extrémně nízký poměr ovšem mají texty Vincentia a Jarlocha a na druhé straně vysoké procento přírodních lokalit najdeme u Marignoly, jehož text je ale v mnoha ohledech specifický a v některých pasážích totožný s Kosmovou kronikou.

Oproti textu nejstarších kronik v mladším období výrazně stoupá poměrný počet kulturních lokalit, které jsou zmíněny pouze vlastním jménem bez dalšího uvedení (u Kosmy a Kanovníka vyšehradského je to zhruba 20% zmíněných kulturních lokalit, zatímco u autorů ze 14. století cca. 70%). Neobvykle výrazný podíl těchto jmen ale najdeme u Vincentia a Jarlocha, kdy tento fakt patrně nelze vysvětlit jinak než jejich stylem. Do mladšího období v tomto ohledu opět nezapadá Marignolova kronika.

Je zajímavé, že u přírodního typu lokalit pouhá vlastní jména uvádí jen někteří autoři (Kosmas: 7,6%; Vincentius: 17,7%; Jarloch: 35,9%; Žitavský: 21,8%; Krabice: 61%) a nelze tu vysledovat časový vývoj. Převaha kulturních lokalit, které jsou zmíněny pouze vlastním jménem bez dalšího uvedení, oproti místům přírodního charakteru svědčí o jednoznačném předpokladu větší obecné známosti první skupiny. Poměr samotných vlastních jmen kulturního charakteru si (opět s výjimkou textu Marignoly) mladší kroniky drží kolem 70%, podobně jako v textu Petra Žitavského. U *Vita Caroli* je vyšší poměrné číslo poněkud nadhodnocené následkem nejrůznějších výčtů (měst či hradů), kdy obecná jména předchází seznamy samotných vlastních jmen.

Lokalizace míst a ploch v terénu

Analýza způsobů lokalizace

Jedním ze základních způsobů lokalizace konkrétního místa je uvedení názvu jiné blízké polohy, kterou mohl autor textu považovat za známější či významnější. Jak ale uvidíme dále, k výběru místa určující lokalizaci existovala rozličná kritéria. Abychom mohli problém vůbec uchopit, bude nejprve nutné analyzovat, co si představit pod *blízkostí* určující polohy. Dosud byly latinské termíny typu *iuxta* překládány do češtiny slovy *poblíž, blíže, u, před, při, vedle*, případně *podle* (myšleno řeky nebo potoka), tedy pojmy vcelku relativními, které autoři překladů užívají volně tak, aby jim dobře zapadly do stylistiky nebo předpokládaného významu konkrétní věty.³³⁴ Jak velkou vzdálenost mezi oběma body v terénu daná předložka vlastně označuje, není alespoň na první pohled zřejmé. Není ovšem nic snazšího, než lokalizovaná a lokalizující jména míst porovnat s konkrétní situací v terénu. Tady ovšem pro naši analýzu odpadne celá řada názvů míst, jejichž přesnou polohu dosud neznáme. Relevantní k našemu tázání nebudou ani takové situace, kdy mají autoři na mysli jakékoli možné nebo neurčitelné místo v terénu. Pro období staršího středověku (zhruba do poloviny 13. století) je nutno počítat s drobnou korekcí. Zdaleka ne všechny lokalizace se kryjí s dnešní situací, která vychází ze stavu v mladším středověku.³³⁵ Pro toto období se musí obzvláště dbát na výběr bezpečně identifikovaných míst a ani u jejich polohy nelze vyloučit posun až o jeden kilometr.

Při následující analýze způsobů lokalizace jsem postupoval tak, že jsem příklady nejprve rozdělil podle uvozujícího výrazu vyjadřující blízkost. Nejčastěji jej tvoří předložky, ale také příslovce či přídavná jména. Tímto způsobem bylo možné oddělit od sebe jednotlivé typy lokalizací a ty pak dále hlouběji analyzovat s ohledem na původce informací i časový vývoj. Klíčové výrazy jsem samozřejmě sledoval pouze při použití ke geografickým určením a v jiných významech pouze tehdy, pokud s významem při lokalizování souviselo.

Výrazů použitých k vyjádření blízkosti jiné lokality najdeme ve zkoumaných textech celou řadu a pouze souhrnná analýza jednotlivých případů může ukázat, jestli byl jejich výběr náhodný nebo se řídil podle určitého systému. U jednotlivých lokalizací jsem sledoval několik vrstev údajů. V první řadě jsem si všiml vzdálenosti mezi určující a určovanou lokalitou. Zároveň jsem sledoval charakter místa či sídla, které jinou polohu určovalo. Předpokládali bychom, že bude v krajině nějakým způsobem nápadnější nebo obecně známější. Většinou tomu tak také skutečně bylo. Lokalizace vsí je často určena blízkým městem, hradem nebo jiným významnějším sídlem, přičemž vedlejším produktem

³³⁴ Srov. *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum*, Slovník středověké latiny v českých zemích, Praha 1977-.

³³⁵ Speciálně se touto problematikou zabýval ŽEMLIČKA-K určování 2007.

sledování jejich výběru by mohla být rekonstrukce mentální mapy regionálních center. Vedle toho mě také zajímal typ určovaného místa, zejména jestli se jednalo o sídlo nebo nezastavěné pozemky či rozsáhlejší oblast – tyto skupiny jsem pracovníčně označil za bod, linii a plochu.

Zajímavé jsou zejména případy odlišné od běžně užívaného schématu, ať už je jejich odlišnost daná jinou vzdáleností mezi určujícím a určovaným místem, jinou významností určujícího místa, nebo jiným typem určované lokality. U specifických případů je potřeba všimnout si zejména následujících věcí:

1. Kdo byl autorem daného textu a kdo (zejména v případě listin) jeho příjemcem a zda-li se typově liší od ostatních případů
2. Za jakým účelem text vznikl
3. Jaký případný vztah k sobě obě lokality mají
4. Jaký je charakter místa použitého za indikátor polohy
5. Jaké postavení v krajině obě místa zaujímají

Už samotný výběr míst, jejichž polohu daný kronikář považoval za nutné blíže specifikovat, je zajímavý. Vypovídá o jeho představě obecné známosti konkrétních lokalit.

Upřesňující lokalizace se nacházejí pouze u menšiny míst zmíněných v analyzovaných textech. Volba jejich přidání musela buďto probíhat nahodile, nebo se týkala míst, jejichž identifikace byla potenciálně problematická, případně, a to se v celkovém kontextu listinného materiálu jeví jako nejpravděpodobnější, nově založených sídel.

Výrazy určující blízkost vodního toku

Pro specifikaci případů jsem z rozdělení lokalizací podle předložek vydělil skupinu, kde se popisují polohy míst ležících poblíž vodního toku. Tady lze totiž jednak díky jasně dané linii v terénu často určit polohu popisovaného místa s přesností desítek metrů, což umožňuje rozsáhlejší interpretaci daných případů, jednak vysoká frekvence případů vytvořila z dané situace specifické klišé, na jehož vznik a vývoj je nutné zaměřit zvláštní pozornost. Protože způsoby lokalizace míst u vodního toku umožní vysvětlit užívání některých předložek, zaměříme svou pozornost nejprve na ně.

V Kosmově kronice najdeme dva způsoby, jakým je poloha těchto míst popisována. Jedním z nich je užití předložky *iuxta*. Připomínám, že abychom poznali, jakým způsobem je termín při popisu určování polohy používán, můžeme pracovat jen s takovými případy, kdy termín spojuje dvě konkrétní lokace v terénu, jejichž přesná poloha je dodnes známá. V Kosmově kronice je tato předložka při lokalizaci pomocí vodního toku užitá u následujících sídel:

Tetín – Mže
Boleslav – Labe
Kladsko – Nisa
Hrad Hněvín – Bílina³³⁶

V těchto případech termín *iuxta* figuruje zcela evidentně jako ustálené spojení názvu vodního toku a osídlení, které leží v jeho bezprostředním sousedství. Do moderní češtiny bychom jej snad nejlépe přeložili formálním *nad*.³³⁷

Další předložkou, kterou Kosmas pro vyjádření blízkosti vodního toku používá, je *super*. Je zajímavé, že v případech tohoto typu figuruje pouze v ustáleném spojení – *super ripam*, tedy *nad břehem*. Takto je lokalizováno hradiště Drahůš, které měl zbudovat bájný Neklan. Kosmas jej zasazuje do terénu jako „*iuxta*“ vsi Postoloprť a zároveň uvádí, že leží „*super ripam*“ řeky Ohře.³³⁸ Hradiště Drahůš bylo odkryto u jihozápadního okraje vsi Postoloprť a díky archeologickým průzkumům víme, že jeho severozápadní okrajová hrana těsně přiléhala k břehu řeky Ohře.³³⁹ Na stejný typ lokalizace narazíme i v případě bájně Kaziny mohyly. Podle kronikáře leží „*iuxta*“ cesty vedoucí do Bechyňska a „*super ripam*“ řeky Mže. Posledním takovým příkladem je severočeská ves Stadice, rodiště Přemysla Oráče, které se nachází „*super ripam*“ řeky Bíliny.

³³⁶ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 10, 39, 50, 97.

³³⁷ Jiným případem je již Křivoklát. Kosmas jej lokalizuje jako: *firmissimo castro Krivoklat in silva juxta fluvium Msam. Iuxta řeky Mže tedy neleží Křivoklát, ale les, který se rozkládá u Křivoklátu. Této nuance si nepovšiml rytíř Kalina, který se již v první polovině 19. století pokoušel lokalizovat Kosmou zmiňovanou horu Osek. To, že hrad leží na Rakovnickém potoce téměř kilometr od řeky a tvrzení, že Kosmas hrad lokalizuje k řece pro něho představovalo argument, že Kosmas řekou Mží mohl označovat i do ní se vlévající potoky. Tím mohl horu Kalina v hoře Osek spatřovat Hradiště u Březiny severně od Rokycan ležící u jiného z drobných přítoků dnešní řeky Berounky - Versammlung der historischen Sektion am 7. Januar 1841, 1 – Brief von Ritter Kalina, in: Abhandlungen der Königlichen böhmischen Gessellschaft der Wissenschaften, Prag 1841, s. 3 – 7. K lokalizaci hory Osek srov.: BOLINA-KLIMEK 2007; KLIMEK, Tomáš, Kosmova hora Osek a vnímání krajiny v českém středověku, Historická geografie 33, Praha 2005, s. 39-56.*

Podobně odlišným případem je např. Libušín a Zbečno. Kosmas píše: *est Lubossa , quae etiam urbem tunc potentissimam juxta silvam quae tendit ad pagum Stebecnam construxit - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 11. Libušín tedy leží u okraje lesa, který se táhne až k území náležející Zbečnu.*

³³⁸ ...*in plano loco ... super ripam fluvii Ogre iuxta pagum Postoloprith (Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 29).*

³³⁹ Drahůš bylo raně středověké hradiště ležící na jazykovité říční terase na levém břehu Ohře. Poloha koryta řeky doznala od středověku jistých změn; dříve Ohře omývala místo ze severozápadu, nyní od jihu, ale v obou případech těsně přiléhala k samotnému hradišti. Lokalita o rozloze 6, 75 ha se nachází těsně u jihozápadního okraje obce Postoloprť. (ČTVERÁK, Vladimír – LUTOVSKÝ, Michal – SLABINA, Miloslav – SMEJTEK, Lubor, Encyklopedie hradišť v Čechách, Praha 2003, s. 244-245).

Vidíme, že na rozdíl od prostého *iuxta* používá Kosmas sousloví *super ripam* tam, kde se jedná o v jeho době již méně významné sídlo, u něhož nad případnou zástavbou dominuje krajinný prvek v podobě vyvýšeniny zvedající se nad vodním tokem. Vše je ještě zřejmější, pokud se podíváme na další příklady, jak Kosmas předložku *super* v kronice používá. Týnec nad Labem je pro něho *Tinec super monticulos*, a to patrně proto, že Týnec nad Labem skutečně stál na malých vršcích tyčících se v rovinaté krajině přímo nad břehem řeky Labe. *Super* je ale také mlha zdvíhající se *над* lesem a předložku najdeme při popisu přepadení olomouckého biskupa Jana, kterého povalili na zem a jeden z útočníků mu sedá za krk (*super collum sedit*), druhý naléhává na nohy (*alius super pedes*), aby se nebožák nemohl hýbat. Je patrné, že Kosmovo *super* znamená *над*, přičemž se výše položené nižšího objektu dotýká. Z toho důvodu také Kosmas při popisu umístění míst v terénu nad řekou vždy důsledně uvádí *super ripam fluminis, над břehem řeky*, poněvadž pokud by napsal *super flumen, над řekou*, znamenalo by to ve vzduchu nad vodní hladinou. Umístění sídla v prostoru nad řekou je vnímáno velmi doslova, dá se říct „fyzicky“. Pouze v případě většího nebo důležitějšího sídla kronikář užívá obecnější předložky *iuxta*.

U Vincentia, písicím o necelé půlstoletí později, již můžeme oproti Kosmově kronice při popisu polohy míst nad řekou pozorovat jistý výrazný posun. Jednak naprosto mizí spojení sídla s vodním tokem pomocí předložky *iuxta*, kterou pražský kanovník v celé kronice použil pouze jednou a v jiném významu. Předložkové spojení *super ripam* se v jeho textu sice objevuje, nicméně nikoli v případě spojení sídla a vodního toku, ale u popisu polohy konkrétních prostranství na samotném břehu, např. louky, kde se utábořilo vojsko.³⁴⁰ Předložka *super* si mezi jmény sídla a řeky vystačí samotná. Znamená to, že určení polohy místa nad řekou ztrácí svou doslovně popisnou podobu a začíná se objevovat zkrácená šablona oprostěná od popisu konkrétní situace v terénu a tím spjatá s určitou mírou abstrakce. Z Vincentiova textu navíc bez kontextu celé věty nelze určit, jestli *super flumen* znamená *над řekou* ve smyslu na břehu nad ní nebo přímo nad vodní hladinou, např. na mostě. Nerozlišuje se ani, tak jako v případě Kosmy, co konkrétně má nad vodním tokem nebo plochou ležet – *super*, které se u něho občas přepisuje jako *supra*, používá Vincentius univerzálně.³⁴¹

³⁴⁰ Vincentius, FRB II., s. 430 - *Super ripam iuxta predictum pontem imperiales ponuntur stationes.*

³⁴¹ *Supra* znamená nad řekou či mořem na břehu v následujících případech: Vincentius, FRB II., s. 443 - *sua conlata gratia generalem curiam omnibus urbibus Italie Runkalie supra Padum non longe a Placentia*; Vincentius, FRB II., s. 460 - *Rauennam et alias ciuitates transiens, Anchonam, ciuitatem firmissimam supra mare sitam, obsidet*; Vincentius, FRB II., s. 430 - *super Oleam fluuium non longe a Brixia sua imperialia figi precipit tentoria*; Vincentius, FRB II., s. 424 - *ad introitum Polonie super flumen magnum et profundum, transitu difficile, quod Odra dicitur, ad castrum Glogov dictum ponunt exercitus*; Vincentius, FRB II., s. 429 - *super Attasim flumen nauibus facto ultra Ueronam regiam ciuitatem progrediuntur*; Vincentius,

S tímto posunutým významem předložky *supra* se pak u popisů lokalizace sídel ležících nad vodním tokem či plochou potkáváme ve všech mladších narativních pramenech.³⁴² Pokud se někde vyskytne sousloví *super ripam*, s kterým se ostatně potkáme již pouze u Beneše Krabice z Weitmille, týká se to konkrétní plochy přírodního charakteru na břehu řeky, nikdy sídla ležícího nad řekou.³⁴³ Výjimku tvoří pouze text Marignoly, ale tady je jednoznačnou příčinou doslovné přebírání pasáže z Kosmovy kroniky. Pokud Marignola užije jiný text nebo svou vlastní myšlenku, spojení *super ripam* se už v jeho textu neobjevuje.³⁴⁴

V mladším období narůstá počet způsobů, jakým je možné lokalizaci sídla či místa nad řekou vyjádřit. Jak je patrné z výše citovaných příkladů, u významnějších sídel ležících na břehu vodního toku se ale naproti tomu formuje ustálené klišé, jehož schéma již nesouvisí s konkrétní představou daného

FRB II., s. 435 - Ibidem Diva, miles strenuus, qui super Aduam flumen mortale vulnus acceperat.

³⁴² Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 182 - in castro suo dicto Erinvels fuit, quod situm est contra Pigwiam super Renum; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 130 - Nowenburgam super Albeam; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 171 - Coloniam, que est super Albeam; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 187 - Frankenfurd super Moganum; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 274 - civitatem suam Loubingam super Danubio positam; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 293 - incendio IV molendina, que in preiudicium monasterii Aule Regie super aquam Muldawam in Komorsan locata fuerant; Vita Caroli, FRB III., s. 352 - usque in civitatem Senii supra litus maris; Vita Caroli, FRB III., s. 341 - in civitatem Lausanensem super lacu; Vita Caroli, FRB III., s. 351 - Wissegrado super Danubio; Vita Caroli, FRB III., s. 346 - pater noster venit de Parma cum exercitu suo super flumen Padi; Vita Caroli, FRB III., s. 363 - castrum Penode super [lacum] Cardii; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 541 - noster imperator emit in terra Lusacie oppidum quoddam situm super flumen Odra et prope civitatem Frankenfurd [Fürstenberg - dnešní Eisenhüttenstadt]; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 506 - usque ad civitatem Sen supra littus maris; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 467 - in civitatem Spiram super Reno; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 499 - ad civitatem Lausanensem super lacu; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 505 - in Wissegrado super Danubio; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 510 - in Basilea super Reno; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 509 - castrum Penode super lacum Gardi Venetorum; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 517 - in oppido, quod Alteuil dicitur, super Reno; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 518 - civitatem Frankenfurd super Odra; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 520 - Bolesslawiam antiquam super Albeam.

³⁴³ Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 541 - ubi super ripa dicti fluminis construxit castrum firmum nimis; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 462 a 502 - inter montem Petrinum et villam Zlechow super rippam fluminis Multaue; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 502 - super ripam fluvii, fecit extrahi naves submersas et venit cum tribus milibus galeatorum filio.

³⁴⁴ Marignola doslovně přebírá z Kosmovy kroniky následující pasáže: Marignola, FRB III., s. 523 - super ripam fluminis Mže juxta viam; Marignola, FRB III., s. 528 - loco nomine Dragus super ripam fluminis Ockre juxta pagum Postoloprth. Z jiného zdroje, který zapříčinil i použití jiného předložkového spojení, čerpá tuto informaci: Marignola, FRB III., s. 517 - edificavit civitatem nomine Alba super fluvium Albulam.

prostoru. V tomto klišé má kořeny naše dnešní úřední pojmenování některých měst, součástí jejichž názvu je předložka *nad* a jméno vodního toku. Upřesnění lokalizace pomocí vodního toku se stává součástí jména sídel již od 13. století. Stejně jako nám dnes, ani autorům mladších ze sledovaných pramenů již jména těchto obcí neevokovala představu konkrétních míst na návrších či skalách nad vodním tokem. Předložka *super* navíc v jejich textech získává obecnější, univerzálnější význam, podobný dnešnímu českému *nad*.³⁴⁵

Posunutí významu předložky *super* naznačuje také odklon od jejího používání pro vyjádření blízkosti vodního toku u jiných typů míst. František Pražský pro vyjádření umístění lokality přírodního charakteru na břehu používá výraz *circa littore, kolem* či *poblíž břehu*.³⁴⁶ S předložkou *circa* se ve spojení s vodním tokem setkáme pouze při neurčitosti či nejasnosti umístění (v případě vojenských táborů rozbitých na anonymním místě u řeky nebo u *jakéhosi* hradu na řece, který kronikář nepovažuje za obecně známý) nebo u Kosmy při popisu lokalizace poříčních regionů.³⁴⁷

Při popisu vedení mostu přes vodní tok se u Františka Pražského i Beneše Krabice z Weitmille užívá předložka *ultra*, zdůrazňující fenomén pohybu oproti poloze.³⁴⁸ *Ultra* se v obou kronikách objevuje i ve smyslu *za horami, za mořem* a umístění mostu je v imaginaci spojeno s představou přechodu přírodní překážky na cestě.³⁴⁹ Předložkou navíc Beneš nerozlišuje mezi přechodem vodního toku a plavbou v jeho korytě.³⁵⁰ V dobových listinách naproti tomu výraz *ultra* ve spojení s vodním tokem označuje lokality ležící *za* ním.³⁵¹

V listinném materiálu je vývoj popisu polohy míst nad řekou podobný jako v narativních pramenech. V listinách vydaných do první třetiny 13. století (zachycených v prvních dvou dílech základní ediční řady CDB) se v těchto

³⁴⁵ Znamenat může i *na* (ostrově) – Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 534 - convenientes ad locum, cui Renis vocabulum est, super insula Reni.

³⁴⁶ František Pražský, FRB IV., s. 433 - pluresque ville circa littora site cum hominibus et ceteris animalibus sunt absorpte et suffocate; Tamtéž, s. 442 - Cumque essent circa litus.

³⁴⁷ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 23 - Prima regio est sita circa rivum nomine Gutna; Tamtéž, s. 97 - unam parvam regionem, quae est circa fluvium Belinam; Tamtéž, s. 195 - qui sunt circa Renum infra Agripinam Coloniam usque ad occidentales sui imperii terminos; Tamtéž, s. 90 metati sunt circa rivulum Rokitnicam; Tamtéž, s. 153 metati sunt castra circa Rokitnicam rivulum; Tamtéž, s. 199 castra metati sunt circa Rokitnicam rivulum; Vita Caroli, FRB III., s. 352 - quedam castra circa fluvium Drave.

³⁴⁸ Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 482- pontem de lapidibus quadratis et sectis ultra Albeam; František Pražský, FRB IV., s. 385 - pontem fieri disposuit ultra flumen.

³⁴⁹ Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 506 - ambulando per abrupta moncium et viarum dudum destructarum pervenit ultra nemus; Tamtéž, s. 477 - passagio ultra mare; František Pražský, FRB IV., s. 407- ultra montes, atd.

³⁵⁰ Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 520 - rex Boemie misit filium suum Karolum ultra aquam Padum cum quingentis galeatis de Parma ad civitatem Cremonam.

³⁵¹ RBM V/3, č. 1235, s. 592-593 - 1352 - vineam ipsorum in monte Letnow vulgariter ultra flumen Wltave.

případech takřka výhradně užívá předložka *super*.³⁵² Jediný zachycený příklad užití předložky *circa* se týká lokalizace větší plochy – rozsáhlého lesa, který obtéká řeka – a nikoli sídla či místa.³⁵³

S přibývajícím časem v listinách narůstá množství způsobů a slovních obrátů, jak polohu míst ležících v blízkosti řek či potoků popsat a dříve univerzální předložka *super* se již používá pouze pro místa ležící *над* vodním tokem. Pro jiný typ lokalit v textech mladších listin najdeme výrazy *apud*, *iuxta*, *prope*, *super ripam*, *supra litus*, *in litore*, *infra*, *circa*, *ex altera parte*, *ultra*...³⁵⁴

Výrazy vyjadřující horizontální blízkost – *prope*, *circa*, *inter*, *iuxta*, *adiacens*, *apud*, *penes*, *non longe*, *fere*

Prope

³⁵² CDB I, č. 245, s. 215 – 1158-1169 - transitu, qui est super fluvium Msee ad villam, que vocatur Radotin; CDB I, č. 310, s. 282 – f. kon. 12. století - villam Nazucoue, quam dedit Conata in provintia Pilzen super Msea fluvium; CDB I, č. 313, s. 286 –1186 - Ecclesiam etiam ... super Misea in honore beate Marie fundatam; CDB I, č. 318, s. 290 - před 1188 - Argentaria super Mzea; CDB I, č. 420, s. 419 – f. 13. stol. - Kadan super Egram fluvium; CDB I, č. 310, s. 281 – f. kon. 12. stol. - Burgum novum super Ogre fluvium situm, nomine Cadain; CDB II, č. 6, s. 4 – 1198/99 - Villam, que vocatur Teinecz cum silva, que super Albiam iacet; CDB II, č. 173, s. 162 – 1219 -Curtim etiam Noui Montis super Albiam.

³⁵³ CDB I, č. 155, s. 156-157 - 1142-1148 - et Cacin cum omnibus attinenciis suis usque ad rivulum circa Borram silvam fluentem.

³⁵⁴ Za nesčetné příklady viz - CDB IV/1, č. 272, s. 464-465 – 1253 - de agris sub monte Petrino iuxta Vgezd apud Moltaue ripam et contra Wissegrad sitis; CDB IV/1, č. 266, s. 454 - 1253 - Cralup quoque villam, que iacet super Wltawam; CDB IV/1, č. 220, s. 385 - 1251 – [Lovosice] in regno Bohemie sitam super ripam fluminis, quod dicitur Albea; CDB IV/1, č. 158, s. 261 - 1249 – Hvzc iuxta Albeam [Ústí nad Labem]; CDB V/1, č. 357, s. 531 – 1262 - infra flumen Troyne et flumen Anasum; CDB V/1, č. 475, s. 704 - 1266 – In Malich unum mansum, apud Dolen circa flumen, quod Misa vocatur, tres mansos; CDB V/1, č. 188, s. 299 – 1259 - Ex altera parte Wlytaue; CDB V/1, č. 119, s. 197 – 1257 - villa Vuritiz ultra Albeam a Praga remotam; CDB V/1, č. 828, s. 529 - 1276 – agris sitis circa litus Egre; RBM IV, č. 104, s. 35 - 1334 – villa Bukol sita circa Moldawam; RBM IV, č. 282, s. 112-113 – 1336 – de villa Wranian iuxta Wltaviam flumen sita; RBM IV, č. 314, s. 124-125 - 1336 – molendinum in litore fluminis Wyltaue ante muros ciuitatis Pragensis; RBM IV, č. 562, s. 222 - 1338 – situatas super ripam Multauiae in monte, qui dicitur Lech; RBM IV, č. 816, s. 319 - 1340 – in monte vulgariter dicto Letna ex alia parte fluminis Multavie; RBM IV, č. 1077, s. 433 - 1342 – Ugesd prope Pragam, super rippam fluminis Wultave sitam; RBM IV, č. 1516, s. 610 – 1345 - domus super ripam fluminis Wultavie; RBMV I, sv. 1, č. 400, s. 104 – 1380 - insulae sitae in flumine Multavia supra litus Mathiae Koldner, iudicis Novae civitatis Pragensis; RBMV III, č. 97, s. 53 – 1384 - villas apud flumen Mostyenicz situatas; RBMV II, č. 24, s. 13 – 1388 - curia in villa Dworzecz iuxta flumen Multawiam adversus Zlechov sita; RBM IV, č. 78, s. 26-27 - 1334 - Aussik super Albea; RBM IV, č. 28, s. 11-12 – 1334 - unum laneum seu mansum agri liberum, quem in villa Tscheaten [Štětí ?] sita super flumine Albeae.

Prope se v textech může uvést jako protiklad k *daleku*; figuruje tedy jako obecný výraz pro *blízko*.³⁵⁵ Co to ale přesně znamená? Podívejme se nejprve na jednotlivé příklady použití této předložky v narativních pramenech:

<u><i>kronika</i></u>	<u><i>Místo určené</i></u>	<u><i>Místo určující</i></u>	<u><i>Přibližná vzdálenost vzdušnou čarou</i></u>	<u><i>Poznámky</i></u>
Kosmas	Břevnov	Praha	3,5 km	Určeno velkým městem
	hrad Hvozdek	Míšeň	10 km	
Žitavský	kostel sv. Michala	Vyšehrad	0,5 km	
Vita Caroli	Sonnenberg	Innsbruck	120 km	
František Pražský	Počáply	Beroun	5 km	Patrně na hlavní cestě vedoucí z významnějšího sídla
	Bonn	Kolín nad Rýnem	27 km	
	Staré Brno	Brno	1 km	
	kostel sv. Michala	Vyšehrad	0,5 km	
Beneš Krabice z Weitmille	Carpentras	Avignon	22 km	
	Pněvice	Kutná Hora	zaniklá ves ležící patrně těsně u města	
	kartuziánský klášter v Praze na Újezdě	Malá Strana		
	Sonnenberg	Innsbruck	120 km	
	Zlatníky	Praha	16 km	do centra, u velkého města
	Fürstenberg, dnešní Eisenhüttenstadt	Frankfurt nad Odrou	27 km	

³⁵⁵ Viz.: Jarloch, FRB II., s. 496 - Cum iturus aliquo longe uel prope indigeret sumptibus, officiales sui sibi prouidebant; podobně František Pražský, FRB IV., s. 428 - lumen a sole mutuans et ab ipso prope vel longe existens sortitur figura qualitate.

	Hrad Cosczal	Litoměřice	12 km	Mezi oběma místy Labe i Lovosice
Marignola	Sutri	Řím	50 km	
	Karlštejn	Praha	25 km	
	Děvín	Praha	5 km	měřeno od Pražského Hradu
	Strahov	Praha		
Neplach	Kartuziánský klášter	Praha ³⁵⁶		

Pomineme-li případy, kdy je poloha různých míst (nejčastěji významných klášterů) kladena do blízkosti Prahy, volí mnohdy kronikáři k určení polohy poměrně vzdálené lokality. Ve všech případech jde o města a jedná se o významná sídla, u nichž lze předpokládat, že kronikáři volili jejich výběr tak, aby je znal co nejširší okruh příjemců textu: Míšeň, Innsbruck, Beroun, Kolín nad Rýnem, Brno, Avignon, Kutná Hora, Český Brod, Frankfurt nad Odrou, Litoměřice, Řím.

Na rozdíl od narativních pramenů, nepřekračuje v textech listin vzdálenost dvou lokalit označených sobě vzájemně za blízké (*prope*) 5–6 kilometrů vzdušnou čarou, v naprosté většině případů se jedná o dvě sousední lokality, mezi nimiž nestálo žádné další sídlo.³⁵⁷ I tady ovšem existují výjimky. Podívejme se na jednotlivé případy.

³⁵⁶ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 141 - Gvozdek *prope urbem Missen reaedificavit*; Tamtéž, s. 233 - *prope urbem Pragam in silva, quae est circa coenobium Brevnov*; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 303 - *capellam sancti Michaelis prope Wissegradum*; Vita Caroli, FRB III., s. 363 - *Sonpurg prope Inspurgam*; František Pražský, FRB IV., s. 350, 442 - *Poczapel prope Weronam*; Tamtéž, s. 442 - *in civitate Bunna, que est prope Coloniam*; Tamtéž, s. 396 - *monasterium sanctimonialium ordinis Cisterciensis prope Brunnam fundavit, quod Aulam Marie nominavit*; Tamtéž, s. 404 - *Cui capellam sancti Michaelis prope Wissegradum cum suis proventibus applicavit*; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 470 - *cardinales reversi in Carpentrato prope Auinionem*; Tamtéž, s. 490 - *Pnewicz prope Chutnam*; Tamtéž, s. 491 - *monasterium sub monte Petrino prope civitatem Pragensem Minorem*; Tamtéž, s. 509 - *ad castrum Schonburg prope Inspurgam*; Tamtéž, s. 531 - *in villa Zlatnik prope Pragam*; Tamtéž, s. 541 - *oppidum quoddam situm super flumen Odra et prope civitatem Frankenfurd a tamtéž, s. 546 - in castro Cosczal prope Luthomericz*; Marignola, FRB III., s. 516 - *Sutrium prope Romam*; Tamtéž, s. 522 - *Karlsteyn prope Pragam*; Tamtéž, s. 526 - *prope Pragam castrum in rupe firmissimum edificare presume rent, cui nomine virginali nomen inditum est Diewin a tamtéž, s. 532 - Hic monasterium solempnissimum prope Pragam, quod Strahouia dicitur.*

³⁵⁷ CDB I, č. 375, s. 348 – f. 13. století – *in Churimensi provincia duas villas, unam Trebestowicz [Třebestovice] prope Saczka [Sadská] cum agris*; CDB II, č. 259, s. 250 - 1224 – *Illa villa, que sita est prope Bvdegostich [Buděhostice], Camenice [Kamenice], et que prope Nvthomicih, Gole dicatur [obě tyto zaniklé vsi v oblasti dnešního pražského Smíchova], que vero prope Segrovich [Žehrovice], nomen Lodinnice [Loděnice] sorciatur*; CDB IV/1, č. 295,

<u>Vydavatel a příjemce listiny-</u>	<u>Určené místo</u>	<u>Určující místo</u>	<u>Přibližná vzdálenost vzdušnou čarou</u>	<u>Poznámky</u>	<u>Datace</u>
Panovník johanitům	Levín	Ústí nad Labem	17 km		1186 – možná f.
Přemysl Otakar II. Sedleci	Podůlšany	Hradec Králové	11 km		1263
bisk. Jan Vyšehradu	Kněževes	Praha	10 km	od Pražského Hradu	1264
Mikuláš Opavský dává povolení ke směně vsí kleriku Františkovi, svému notáři, a jistému Marzonovi	Vacanovice	Olomouc	9 km		1353
Oldřich Dreswitz mění ves s Karlem IV.	Úšava	Tachov	7 km		1353
archijáhen z Bechyně uzavírá kauzu	Chvalov	Kutná Hora	14 km	Blíže je např. Čáslav	1381

s. 491 – 1243-53 - Aliam hereditatem dictam Straske [Strážky] prope Vzt [Ústí nad Labem] iacentem; CDB V/1, č. 291, s. 437 – 1261 – Villam nomine Wsische [Vsisko] prope Olomucz sitam; CDB V/2, č. 524, s. 73 – 1267 - Villam prope Vriwald [Frývaldov-Jeseník], que Wissoka dicitur [1,5 km od tvrze v Jeseníku]; CDB VI, č. 29, s. 71 - 1279 – Villas sitas prope municipium Chazlaviense [Čáslav], que Butshitz [Bučice] et Vulatschitz [Vlačice] appellatur; CDB VI, č. 149, s. 197-8 – 1281 – Hermanitz [Heřmanice] et Maloiowitz, prope monasterium Wilhelmowe [Vilémov] inter possessiones ipsius monasterii sitas; Pak RBM V/3, č. 1036, s. 511 – [Drahelice] prope Numburg [Nymburk] sitam; RBM V/4, č. 1572, s. 714-715 – 1353 - In villa dicta Drzyena [Dřínov], prope oppidum Chlumyn [Chlumín] situata; Reg V/1, č. 150, s. 87–88 - 1347 – curiam in [Zahrádka] prope villam [Chabičovice]; RBM V/4, č. 2014, s. 886 - 1355 - Radun [Radouň] prope Rzyepin [Řepín] sita; RBMV II, č. 125, s. 43 – 1409 – [Žitenice] prope Luthimerzicz [Litoměřice]; RBMV II, č. 156, s. 53–54 – 1418 – [Nová Ves] prope [Český Brod]; RBMV III, č. 23, s. 24 – [Drnovice] prope [Vyškov]; RBMV III, č. 30, s. 27 – 1380 – [Sedlíkovice] prope [Dolní Bukovsko].

s Petrem ze Zhoře					
papež Urban pražskému arcibiskupství	Chcebuz	Mělník	15 km		1382
papež Urban pražskému arcibiskupství	Kostelec nad Vltavou	Zvíkov	7 km		1382
závazek plebána z Uhříněvsi před pražským arcijáhnem Pavlem	Valkeřice	Děčín	12 km	Bliže je např. Benešov nad Ploučnicí	1392
Václav IV. plebánu ze Semic	Mělnické Vtelnno	Mělník	12 km		1404
Břevnovský urbář	Kostelec	Plzeň	14 km		1406
děkan vyšehradské kap. Jakub, Petrovi, plebánovi ze Všerub	Hněvšín	Nový Knín	6 km		1410 ³⁵⁸

Vidíme, že v případě větší vzdálenosti mezi oběma místy byl vydavatelem daných písemností často panovník a příjemcem velký klášter vlastníci rozsáhlé državy rozptýlené po celé zemi. To je také důvodem výběru vzdáleného místa jako *pomocného lokalizátoru*. Nespornou roli ve velké vzdálenosti hraje perspektiva příjemce i vydavatele listiny. Místo určující polohu je pak buďto výrazné v rámci širšího prostoru nebo ve vztahu k majetkovým državám příjemce listiny.

Pokud se zaměříme na typ lokalizovaných a lokalizujících míst, vidíme, že v naprosté většině případů se jak u první, tak u druhé skupiny jedná o „body“ v prostoru v podobě jmenovaných sídel. Poměrně často se setkáme také

³⁵⁸ CDB I, č. 310, s. 282; CDB V/1, č. 367, s. 546; CDB V/1, č. 401, s. 597-598; RBM V/4, č. 1445, s. 676; RBM V, č. 1678, s. 749; RBMV I, sv. 1, č. 1109, s. 261; RBMV I, sv. 1, č. 1061, s. 248; RBMV I, sv. 1, č. 1135, s. 267; Reg V/1, č. 129, s. 73-74; RBMV II, č. 97, s. 35; Břevnovský urbář z roku 1406, in: Decem registra censuum Bohemica compilata aetate bellum Husiticum praecedente. Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými, vyd. Josef EMLER, Praha 1881, s. 188; RBMV II, č. 133, s. 46-47.

s lokalizací blíže neurčené plochy ve volné krajině za pomoci blízkého sídla.³⁵⁹ Méně častým lokalizátorem je v takových případech řeka, která se navíc objevuje až v mladších textech.³⁶⁰ V listinách je lokalizátorem také většinou konkrétní sídlo, případně jiný „bod“ v prostoru, méně často najdeme linii v podobě vodního toku nebo cesty.³⁶¹

Circa

Circa v narativních textech neslouží ke spojení dvou sídel či přesně vymezených bodů v krajině, ale užívá se v případě udání blízkosti určité plochy nebo širší krajiny – kraje kolem řeky, města. Jedná se o širší, méně vyhraněnou oblast, čemuž napovídá Kosmova lokalizace porýnských Němců, které vymezuje jako ty, kteří jsou u Rýna a upřesňuje – *pod Kolínem*.³⁶² Předložka *circa* pomáhá lokalizovat nezastavěné oblasti nebo celé kraje, ne užívá se pro lidská sídla. S termínem se často potkáme u popisů válečného tažení, kdy vyjadřuje blízkost města nebo vodního toku k prostranství, kde se utábořilo jedno z vojsk.³⁶³ Může se také použít v případě, kdy je celý region lokalizován pomocí jím protékající řeky jako kraj, rozkládající se kolem vodního toku, nebo

³⁵⁹ Viz např. Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 16 - quaeritis villa, et ecce vir Premizl prope in agro boves stimulat; Tamtéž, s. 18 - et jam jamque prope ad urbem venerant; Tamtéž, s. 99 - et in vigilia sancti Bartholomei apostoli prope metropolium Pragae castra metati sunt circa rivulum Rokitnicam.

³⁶⁰ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 332 - exercitu iuxta Landaw prope flumen Ysaram in campestribus satis tutis tentoria sua fixit; Tamtéž, s. 335 - Eodem anno mense Julio stella cometa notabilis in septemtrionali plaga prope polum articum; Vita Caroli, FRB III., s. 364 Qui congregaverat gentem suam et castra metatus est ad nos prope unum flumen contra inimicos suos; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 541 - flumen Wltawa excedens metas suas occupavit partem magnam Antique civitatis Pragensis et fecit multa dampna hominibus in campis et in villis prope alveum suum situatis et precipue in civitate Pragensi.

³⁶¹ Jiným „bodem“ v prostoru myslím např. stavení, tady mlýn: CDB V/1, č. 347, s. 51 – 1262 - Litoměřičtí řeší spor mezi svým měšťanem a Doksany o stavidlo na Ohři - Obstaculo, quod est in Copiz prope molendinum suum in fluvio, qui nuncupatur Egera; K řece viz: CDB IV/1, č. 4, s. 62 – 1241 - Ab illo in cumulum prope viam, qua itur de Budysyn Zocowe; RBM I, č. 207, s. 92 – 1125 - prope fluvium, qui dicitur Gwsin; ZD, s. 5 – č. VIII, Quaterni Citationum, Dsky pũhonné, Vetustissimi - 1315 – Jan Lucemburský před Petrem z Rožmberka a dalšími Bavorovi z Bavorova - montem vulgariter Pracheň dictum cum villa Porzicz prope flumen Otawa sitam.

³⁶² Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 195 - sunt circa Renum infra Agripinam Coloniam usque ad occidentales sui imperii terminos.

³⁶³ Jarloch, FRB II., s. 474 - circa Zazow loco, qui dicitur Widvazoda, noctantes; Vita Caroli, FRB III., s. 352 - quedam castra circa fluvium Drave; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 463 - exercitu Boemiam intravit et circa Budweis tentoria sua collocavit; Tamtéž - circa Cuthnam castra metati sunt; František Pražský, FRB IV., s. 424 - Circa monasterium Aldyrsbach se locavit in prato magno. Blízkost volné krajiny k sídlu vyjadřují i následující zmínky: Kanovník, FRB II., s. 226 - et convocatis vicinis omnem circa villam per paludes et frutices quaerebant eam; Jarloch, FRB II., s. 509 - in Apulia circa Neapolim, cuius carnes in Monte Cassino positae.

pro lokalizaci regionu prostřednictvím výrazného sídla.³⁶⁴ Celá řada jednoznačně určitelných případů pak pomáhá dešifrovat ty, kde by to jinak bylo méně zřejmé. Když například Beneš Krabice z Weitmille píše o rybnících založených Arnoštem z Pardubic a lokalizuje je do blízkosti (tedy *circa*) konkrétních měst, je nutné zprávu interpretovat tak, že rybníky ležely v oblasti kolem daných měst, nikoli nutně v těsné blízkosti jejich hradeb, kdy by kronikář použil jinou předložku.³⁶⁵ Jedinou výjimkou v rozumném předložce *circa* je, pokud tedy můžeme soudit z jediné relevantní zmínky, kronikář Neplach. Užil předložku *circa* v případě, který v jiných dokumentech odpovídá volbě jiného výrazu.³⁶⁶

V listinách je ve většině případů způsob použití předložky *circa* stejný jako v narativních pramenech,³⁶⁷ ovšem častěji narazíme na význam, který se obvykle vyjadřuje termínem *iuxta* nebo *prope*.³⁶⁸ V některých případech by jej pravděpodobně bylo možné vysvětlit tak, že autor textu měl na mysli spíše panství lokalizované vesnice než místo samotné. Jinak lze výraz patrně nejlépe překládat „v okolí“.

³⁶⁴ František Pražský, FRB IV., s. 433 - pluresque ville circa littora site cum hominibus et ceteris animalibus sunt absorpte et suffocate; Vincentius, FRB II., s. 438-439 - Lucenses scilicet, Pisani, Lunenses, de Aquispendentibus, Senenses, Biterbienses, Florentini, Sutrienses, Nepenses, Flagentini, Anangientes, Tusculani, Tiburtini, de Orto, de Perusio, aliarum quoque ciuitatum Tuscie circa Romam adiacentium – tady jde o lokalizaci severní části Lazia s nejzasší polohou ležící zhruba 25 km od Říma.

³⁶⁵ Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 530 - Piscinas multas, presertim circa Kyg villam, Rokiczanum, Tynhorsouiensem, Przibramum, Reczicz, Zerczicz et Chynow cum magnis impensis de novo extruxit.

³⁶⁶ Neplach, FRB III., s. 476 - post sibi Welyss circa Gyczyn dedit cum bonis ad hoc pertinentibus pro bonis superius nominatis – kronikář lokalizuje Veliš k 6,5 km vzdálenému Jičínu a předložku *circa* používá ve významu, kdy bychom čekali spíše *prope*.

³⁶⁷ Viz CDB I, č. 386, s. 369 – 1073 – f. 12. stol. – Villam quoque Bregi [Břehy u Přelouče] et fluvium, qui ipsam circumfluit silvam et omulum, qui circa Albeam repperitur; CDB I, č. 402, s. 417-421 - f. pol. 13. stol. - Wranow et omnem silvam circa et infra illas villas iacentem, que vulgariter dicitur hole; CDB III/1, č. 128, s. 161 – f. po 1233 - Decimam duorum aratorum in Jarogneucz circa Cromezir; CDB III/1, č. 135, s. 169 – 1236 - Noue ecclesie site in terminis Oppavie et de Mohiln ecclesie circa ipsum claustrum Oslawa site; CDB V/1, č. 434, s. 634 – 1265 - In loco, ubi nova civitas est edificanda circa Buduoyz ... iuxta decursum brachii fluviorum Wltaue et Malche; RBM V/4, č. 1817, s. 796-797 - 1454 - iugera que prope id oppidum Aldenhoun iuxta viam, que in Duren civitatem tendit, circa agros Gobelini dicti Smale ac Tilmanni Engelberti filii situata.

³⁶⁸ CDB III/1, č. 181, s. 236, 1238 – Villam, que vocatur Vgesdech, que est circa Orazic; CDB III/2, č. 260, s. 355 – 1240 - Tusnowice villa forensis, sub qua ipsum monasterium Porta celi situm est; CDB V/1, č. 183, s. 292 – 1259 – In Gradic circa Znoymam; CDB V/1, č. 475, s. 704 – 1266 - Apud Dolen circa flumen, quod Misa vocatur, tres mansos; CDB V/2, č. 657, s. 286 – 1272 - Villam ecclesie nostre dictam Staknowicz, sitam circa Sacz ...; CDB VI, č. 91, s. 146 – 1280 - Villam Nemilkowe, que iacet circa civitatem Bruz; CDB III/1, č. 65, s. 69 – 1234 – Bona ecclesie Dogzanensis circa Loket constituta, videlicet Jacobob villam; Urkundenbuch Hohenfurt, č. 45, s. 48-49 - 1292 – villam forenses dictam Zdradonicz circa ciuitatem nostram Budiwoyz.

Inter

Dalším ze spojovacích výrazů, které umožňují středověkým autorům lokalizovat místo v prostoru prostřednictvím blízké známější polohy, v tomto případě dvou poloh, je předložka *inter*.

Kosmas si za lokality obklopující místo, jehož polohu popisuje, vybírá vždy výrazné a plošně rozsáhlejší krajinné prvky jako řeky, hory, případně celé země. Polohu v případě použití předložky *inter* nikdy neurčují lidská sídla. Jedinou výjimkou jsou pražské hrady, když kronikář lokalizuje místo, kde se v roce 1104 utábořil Svatopluk.³⁶⁹

Stejné pojetí tohoto způsobu lokalizace, tedy prostřednictvím údaje o poloze mezi dvěma krajinnými prvky, ve 12. a 13. století u kronik z českého prostředí ještě přetrvává,³⁷⁰ ale počínaje textem Kroniky Zbraslavské, vidíme zcela radikální změnu. Petr Žitavský vymezuje polohu místa v prostoru nejčastěji mezi dvěma lidskými sídly. Kroniky vzniklé ve 14. století se pak již většinou přidržují tohoto schématu, zvláště pokud se jedná o vzdálenější země. Krajinné prvky se pro lokalizaci polohy *mezi* jiná místa využívají takřka výhradně pro místa v Praze, jako indikátor polohy naprosto mizí Kosmou běžně užívané hory, výraznými v tomto ohledu zůstávají větší vodní toky.

Když zaměříme naši pozornost na vzdálenost, jaká místa určující polohu dělila, vidíme, že žádná univerzální pravidla pro autory narativních pramenů neplatila, nicméně podobně jako u předložky *prope* platí, že v čím větší vzdálenosti od kronikářova působiště místa ležela, tím větší vzdálenost často dělila i je samotné. Lokalizační místa s největší vzájemnou vzdáleností zvolil Petr Žitavský při popisu lokalizace cisterciáckého kláštera ve švábském Heggbachu u Biberachu. Ulm je od Kostnice zhruba 100 km vzdušnou čarou, přičemž klášter leží 30 km na jih od Ulmu a od Kostnice je vzdálen asi 80 km:

<u><i>kronika</i></u>	<u><i>První určující místo</i></u>	<u><i>Druhé určující místo</i></u>	<u><i>Přibližná vzdálenost vzdušnou čarou</i></u>
Kanovník	Vyšehrad	Pražský Hrad	3 km
Vincentius	Vercelli	Asti	57 km
Žitavský	Petřín	vltavský břeh	1 km
	Malá Chuchle	Velká	1, 5 km

³⁶⁹ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 180 - *inter utrasque urbes*; Tamtéž., s. 7 - *inter duos fluvios, scilicet Ogram et Wlitavam*; Tamtéž, s. 23 - *Hic condidit urbem, quam appellavit nomine suo Wlaztizlav*, *inter duos montes Meduez et Pripek*; Tamtéž, s. 230 - *transiret silvam quae est inter Saxoniam et Poloniam*.

³⁷⁰ Mnich sázavský, FRB II., s. 256 - *Martii procedunt Saxonum male securi inter duos montes cuneorum globi*.

		Chuchle	
	Kutná Hora	Sedlec	2, 5 km
	Kutná Hora	Kolín	10 km
	Vysoké Mýto	Hradec Králové	36 km
	Ulm	Kostnice	100 km
	klášter Aldersbach	Dunaj	11 km
Beneš Krabice z Weitmille	Petřín	Zlíchov	4 km
	Kolín	Kutná Hora	10 km
	Mohuč	Frankfurt nad Mohanem	33 km
František Pražský	Zderaz	Vyšehrad	1 km ³⁷¹

Poměrně frekventovaná lokalizace prostřednictvím udání polohy mezi dvěma jinými místy by nás mohla svádět k myšlence, že muselo existovat pojetí prostoru „z odstupu“, oproštěné od nutného kontaktu s popisovaným terénem. Takový způsob popisu máme spjatý s pohledem na moderní mapu. Právě mapou zprostředkovaný nadhled nad konkrétní krajinou vybízí k tomuto typu lokalizace, mnohem více než upřesnění typu *poblíž, u*, která mají zdánlivě blíže k přímému kontaktu s danou situací. Jenže ani druhý způsob popisu být oproštěn od přímého kontaktu s danou situací nemusí. Člověk procházející krajinou by polohu konkrétní lokality i dnes vyhodnotil jako ležící *mezi* jinými místy v případě, že by ležela na jeho cestě. A právě tímto způsobem, nikoli studiem

³⁷¹ Kanovník, FRB II., s. 234 - inundatio fluminis Wltaue, quae fluit inter urbes Wissegrad et Pragam; Vincentius, FRB II., s. 443 - in ciuitate Alba, non in ea, quam Eneas construxit, sed in alia inter ciuitates Vercellas et Astam; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 75 - curia inter montem Petrinum et ripam fluvii Wltaue in loco campestri plano; Tamtéž, s. 166 - inter villas duas Aule Regie, Chuchyl scilicet Maius et Minus, et aquam Multauiam se totus ille exercitus ponit; Tamtéž, s. 163 - inter Montem et claustrum Scedlicense ad meridiam plagam in valle dictum Pirchinstein castellum construxerat; Tamtéž, s. 113 - inter montem Chuthnam et Coloniam sua tentoria collocavit; Tamtéž, s. 248 - Porro inter Mutham et Grethz civitatem viginti quatuor tales bestiis ferociore homines adhuc more lupino circueunt quereutes; Tamtéž, s. 181 - quoddam sanctimonialium nostri Cisterciensis ordinis, quod Hekinbach dicitur, inter Vlmam et Constanciam situm in loco campestri; Tamtéž, s. 332 - inter monasterium Alderswach Cisterciensis ordinis et Danubium se in prato magno collocat; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 462 - in loco campestri inter montem Petrinum et villam Zlechow super ripa fluminis Multaue; Tamtéž, s. 466 - tentoria sua collocant inter Coloniam et Cuthnam; Tamtéž, s. 516 - castra sua metatus est inter civitatem Maguntinam et civitatem Frankenfurd; František Pražský, FRB IV., s. 448 - habitacula sua inter Sderaz et Wyssegrad iuxta ecclesiam sanctorum martirum Cosme et Damiani locaverunt.

případné mapy se tento typ geografických upřesnění dostával do textů kronik, ať už zprostředkovaně nebo přímou zkušeností autora.

Pěkně to dokládá chyba, již se při lokalizaci lombardského města Alby dopustil Vincentius. Uvádí, že Alba leží mezi městy Vercelli a Asti. Ve skutečnosti bychom ji ale našli na pomyslné prodloužené přímce, která vznikne spojením určujících míst. Navíc Vercellii je z Alby v podstatě stejně daleko jako mnohem významnější Janov (24 km vzdušnou čarou dělí Albu od Asti, 72 km od Vercelli a 76 km od Janova). Autor textu Vincentius se osobně účastnil výpravy Barbarossy do Itálie a vzhledem k tomu, že popisuje ceremoniál, kdy se panovník v den narození Páně ukázal v Albě v císařské koruně, lze dovozovat, že město v době události, v roce 1155, osobně navštívil. Když psal po návratu domů text své kroniky, vznikla nepřesnost v lokalizaci očividně tak, že si autor pamatoval, že Alba ležela zhruba stejným směrem jako obě další zmíněná města. Spojil si její polohu s určitým úsekem své cesty.³⁷² *Inter* je autorem textu vnímáno nikoli ve smyslu striktně geografickém, ale prostorovo-časovém a čtenářům má pomoci při ukotvení místa do mentální mapy informací, v jakém úseku které cesty – tedy odkud kam když prochází – se dané místo vyskytuje.

Zatímco v mladších narativních pramenech se předložka *inter* používá téměř výhradně ve spojení se dvěma sídly, v listinách se objevuje mnohem více variant, ačkoli i tady tento typ lokalizace převládá. Poměrně hojně je ovšem také vymezení prostřednictvím dvou vodních toků, případně toku a sídla a dvou nebo několika cest, narazil jsem i na vymezení „mezi dvěma lesy“ a „mezi dvěma kraji“.³⁷³ Při všech jiných lokalizacích než prostřednictvím dvou jiných sídel se ale jedná o lokalizaci plochy, nikoli bodu v krajině. V listinách se takto upřesňují polohy lesů, luk či polí, případně rozsáhlejších území, nikdy polohy sídel.³⁷⁴ Podívejme se na výsek typických případů:

³⁷² Vincentius, FRB II., s. 443 - Imperator denique Fridericus in ciuitate Alba, non in ea, quam Eneas construxit, sed in alia inter ciuitates Vercellas et Astam.

³⁷³ RBMV II, č. 62, s. 25 – 1397 – Pratum prope villam Blastibors [Vlastiboř] inter silvas Ostrov et Bor in loco Ulehl vulgariter nuncupato sitam; listina knížete Vladislava II., hlásící se do let 1146-1148: CDB I, č. 158, s. 164 - ... in silva, que interiacet inter Cazlawensem et Brinensem provinciam....

³⁷⁴ CDB I, č. 245, s. 215 – 1158-69 - Prage iuxta pontem secus aquam inter quatuor vias dedi, ipsamque aquam a superiori parte inferioris insule usque ad pontem; CDB I, č. 358, s. 326 – 1197 - Terram, que est inter Sandov et silvam Boemie; CDB I, č. 405, s. 425-438 - f. pol. 13. století – [silva] inter duo flumina, Misam et Msickam, usque in Theuthoniam cum eisdem fluminibus; CDB II, č. 356, s. 373 – f. po pol. 13. století – Silvam quandam satis latam et spatiosam ... denominatam Strzelna inter Odram et Moravam iacentem; CDB IV/1, č. 13, s. 75 – 1242 - .. silvam, que Zlubichki dicitur, que iacet inter Camenicam et Dubraunicam rivulos...; CDB IV/1, č. 171, s. 278-280 – f. 2. pol. 13. století – primi campi iacent inter ortos civitatis Olomucensis et villam nomine Neredyn et inter duas vias, quarum viarum una tendit versus villam nomine Gnewotin ...Alii campi iacent inter viam, que ducit versus predictum Chrelow, et viam, que ducit versus villam Repsin; CDB V/2, č. 599, s. 194 – f.

<u>Vydavatel</u>	<u>Příjemce</u>	<u>První určující místo</u>	<u>Druhé určující místo</u>	<u>Přibližná vzdálenost vzdušnou čarou</u>	<u>Datace</u>
panovník	církevní fundace	Mokošín	Přelouč	3 km	f. 12. století
panovník	církevní fundace	Chrudim	Vratislav	20 km	f. 12. století
církevní fundace	místní kaplan	Litoměřice	Žitenice	2, 5 km	1234
panovník	církevní fundace	Olomouc	Neředín	2 km	f. 2. pol. 13. století
církevní fundace	církevní fundace	Droždín	Chvalkovice a Tověř	3 vsi tvořící hroty trojúhelníka o straně 3 km	1275
prelát	církevní fundace	Knínice	Konice	15 km	f. kon. 13. století
prelát	církevní fundace	Kojetín	Bezměrov	3 km	1280
církevní fundace	šlechtic	Spořice	Černovice	2, 5 km	1281
šlechtic	klerik	Lomnice nad Lužnicí	Veselí nad Lužnicí	12 km	1354
měšťan	církevní fundace	Šestajovice, Hole u Kolodějů	Slavětice, Újezd nad Lesy	4 vsi z nichž nejvzdálenější od sebe leží 6 km	1352
šlechtic	šlechtic	Strachotín	Bulhary	11 km	1353
prelát	církevní fundace	Hustopeče	Nikolčice	6 km	1354
panovník	klerik	Rožnov	Mladé	2 km	1343 ³⁷⁵

13/14.stol. - Silva teminorum ... scilicet inter viam, per quam itur de Sternow versus Bunowicz, atd.; CDB V/2, č. 818, s. 513-514 – 1276 – Iacentes circa villa Gradicensis ecclesie Chomut et Bresci, unam inter flumina Morauam et Oskauam, aliam vero inter Morauam et Morauicze; CDB VI, č. 243, s. 300-301 – 1282 – boscum, qui inter iam dictam villam Bvdicsdorf et Zazaviam interiacet.

³⁷⁵ CDB I, č. 386, s. 369 – 1073 – f. 12. stol. – villam quoque inter Mocossin et Priluche Opatouici dictam; CDB I, č. 387, s. 371-391 – f. 12. století – Inter duo castra, scilicet Grudim

Z přehledné tabulky vidíme, že předložka *inter* v listinách v naprosté většině případů určovala polohu prostřednictvím dvou velmi blízkých či bezprostředně sousedících lokalit. Vzdálenost obou míst určujících polohu obvykle nepřesahovala 6 kilometrů, většinou ale byla ještě menší. Důležité opět bude povšimnout si výjimek a pokusit se vysvětlit důvody jejich použití. Smyslem výběru dvou poměrně vzdálených lokalit může být rozsáhlost území, které se jejich prostřednictvím lokalizuje. To je patrně případ lokalizace prostřednictvím Knínic a Konic, ležících od sebe 15 kilometrů vzdušnou čarou. V listině se jedná o vymezení dlouhé hranice táhnoucí se pahorkatinou mezi Zábřežskou a Drahanskou vrchovinou.

Nejzajímavější z uvedených příkladů je určení polohy vsi Jenšovic prostřednictvím dvou „hradů“ – Chrudimi a Vraclavi. Značná vzdálenost mezi oběma zvolenými sídly stejně jako jejich preference mezi škálou jiných možností, ukazují na velmi starý typ lokalizace. Její atypičnost vyniká ještě tím, že Jenšovice leží značný kus na jih od pomyslné spojnice mezi oběma určujícími místy. Lokalizaci najdeme v zakládací listině vyšehradské kapituly, falzu pocházejícím patrně z poloviny 12. století, tedy z doby, kdy ještě Chrudim i Vraclav byly jedny ze správních center v rámci hradské soustavy.³⁷⁶ Jiná je situace u lokalizace prostřednictvím Veselí nad Lužnicí a Lomnicí nad Lužnicí. Obě města dělí 12 km vzdušnou čarou, což je také několikanásobně větší vzdálenost, než bylo u použití spojky *inter* při lokalizaci obvyklé. V písemnosti jde o prodej rybníka, jehož poloha je dále upřesněna – leží „pod vsí Ponědráž“. Ačkoli jsou od sebe určující místa vzdálená, oproti předchozí zmínce vidíme zcela jinou volbu lokalit – obě města dodnes dominují struktuře sídel v širokém okolí a Ponědráž s dotyčným rybníkem leží v přímém směru mezi nimi a na

et Wratizlav; CDB III/3, č. 281, s. 399 – 1234 - De bonis inter Lutomiricz et Sidenicz ad preposituram Wissegradensem pertinentibus; CDB IV/1, č. 171, s. 278-280 – f. 2. pol. 13. století - primi campi iacent inter ortos civitatis Olomucensis et villam nomine Neredyn; CDB V/2, č. 797, s. 483 – 1275 - Agrorum ac virgultorum inter villas Drozdyn, Chwalkowicz et Thowirz; CDB VI, č. 79, s. 127-9- f. kon. 13. století - Limites ecclesie sue inter Knyenicz et Conicz, dictos vulgariter Sadek, Na wrch Malinneho, Na wrch Deschneho usque Na wrch lawornyka, per descensum usque ad viam, que vulgo vocatur Hwozdeczka czesta ... ; CDB VI, č. 90, s. 144 – 1280 - Metas et fines inter predictum locum forensem Kogetin et eandem villam Bzmirow; CDB VI, č. 123, s. 169-170 – 1281 – sitis inter Sporitz et Schirnowitz; RBM V/4, č. 1741, s. 776 - 1354 - piscaturam nostram, quam habuimus in flumine Luznicz, iuxta molendina nostra sita inter opida Lomponycz et Wessel sub villa Ponyedraz; RBM V/4, č. 1402, s. 658 – 1352 - Qui campi seu hereditas iacet et est sita inter villas; RBM V/4, č. 1576, s. 716 - 1353 - mein vest ze Nicoltschicz, die da leit auf der Tey zwischen Tracht und Pulgaren; RBM V/4, č. 1818, s. 798-799 - 1354 – super quibusdam montibus inter Auspecz et Nikolczicz dicte Olom. dioc. situatis, videlicet Schonperg medio vel citra, Murker, Wyse sive Nikolcziczperg, Phaffenperg et Nusperg nuncupatis; RBM IV, č. 1300, s. 524 – 1343 – curiám araturam agrorum ... cum suis aliis pertinentiis inter villas Rosnow et Mlade super flámině Malcze sitam.

³⁷⁶ K centřum Čech ve 12. století viz např. ŽEMLIČKA-Čechy 2007, s. 46-47.

stejném vodním toku - Lužnici. Podobnou situaci vidíme u posledních dvou vybraných vsí ležících ve větší vzdálenosti než 6 km. Jsou to Strachotín a Bulhary, určující polohu zaniklé vsi Mikulčic u Nových Mlýnů. Tato lokalizace se objevuje v německy psané listině, kde Mikulčice kupuje rod Lichtenštejnů. Vysvětlení výběru vzdálenějších sídlišť pro určení polohy je jednoduché – obě místa ležela stejně jako určovaná poloha na řece Dyji a v době vydání listiny již patřila Lichtenštejnům.

Iuxta

K významu předložky *iuxta* jsme se již dostali v souvislosti s rozborem popisů poloh míst nad řekou. Viděli jsme, že v Kosmově kronice v těchto případech termín *iuxta* figuruje zcela evidentně jako ustálené spojení názvu vodního toku a osídlení, které leží v jeho bezprostředním sousedství. *Iuxta* používá Kosmas stejně jako my dnes českou předložku *nad*, nicméně doslovný význam výrazu je jiný. Latinská předložka v sobě nezahrnuje informaci o vyšší poloze místa, které k vodnímu toku přiléhá, jako tomu je u spojení *super ripam* nebo s vyprázdněným smyslem i u samostatně stojícího *super* nebo českého *nad*. *Iuxta* znamená pouze *v sousedství* a jak jsme viděli na lokalitách, jejichž polohu Kosmas takto určuje, je potřeba dodat, že *v těsném*. Takto jsou vysvětlitelné i zbývající příklady užití *iuxta* v naší nejstarší kronice. Mohyly kněžny Kazi lokalizuje Kosmas „super ripam fluminis Mse, juxta viam qua itur in partes provinciae Bechin“ – nad břehem řeky Mže poblíž cesty do Bechyňska. Ač dosud nemáme v přesné lokalizaci Kosmovy Kaziny mohyly jistotu, minimálně bezpečně víme, že musela stát na skále tyčící se nad říční hladinou a cesta do Bechyňska vedla po stejném vrchu kolem ní.³⁷⁷ Poloha vysoko nad řekou je popsána slovy *super ripam* zatímco těsná blízkost dvou míst ve stejné výšce pomocí *iuxta*.

Zajímavější vyvození pak umožňuje Kosmův popis polohy hradu Bánova, který podle něho vykázal král Vladislav za útočiště pro vojsko knížete Břetislava. Kosmas píše, že místo leží v blízkosti (tedy *iuxta*) hradu jménem Trenčín.³⁷⁸ V odborné literatuře proběhl spor, jestli se jedná o Bánov na Moravě

³⁷⁷ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 10. Oddělit Kosmův údaj o poloze Kaziny mohyly od vztahu k hoře Osek se pokusil ŠIMEK, Emanuel, Západní hranice Slavníkovy říše. Pomezí hrad "in monte Osseca" a potok "Surina", in: Od pravěku k dnešku (Sborník Pekařův). Praha 1930, s. 88, vycházel však přitom z dnes již antikvovaného předpokladu, že řeka Mže tvořila hranici Slavníkovského panství vůči Tetínsku pražských Přemyslovců, (srov. Jiří SLÁMA, Slavníkovci-významná či okrajová záležitost českých dějin 10. století?, Archeologické rozhledy 47, 1995, s. 197-199). Myšlenka, že mohyla se nacházela na druhém břehu řeky, než hora Osek, se objevuje ještě v práci NOVÝ, Petr, Cesta přes horu Osek do končin kraje bechyňského. Archeologie starých cest jako součást historickogeografického bádání, Historická geografie 35/1, Praha 2010, s. 35-58.

³⁷⁸ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 115 - locum qui dicitur Banoy juxta castrum nomine Trenčin.

nebo Bánovce na západním Slovensku,³⁷⁹ ale ať už je pravdivá kterákoli z těchto variant, obě lokality leží od Trenčína poměrně daleko – vzdušnou čarou zhruba 25 km. Jednalo by se o jedinou takovou zmínku, kde by Kosmas předložkou *iuxta* spojil dvě vzdálená místa a navíc by za identifikátor polohy nezvykle použil lidské sídlo a ne prvek v krajině. Domnívám se, že ani v tomto případě obvyklý význam výrazu *iuxta* porušený není. Kosmas chtěl tímto určením polohy vyjádřit, že Bánov těsně přiléhá k sousednímu – trenčínskému kraji.

Pokud procházíme texty mladších narativních pramenů, tak se tu na rozdíl od jiných výrazů způsob používání předložky *iuxta* nijak nezměnil. Z kontextu jednotlivých vět lze odhalit, že předložka i v mladších pramenech znamená *těsně u, přiléhající, sousedící*, velmi pravděpodobně také *na břehu*.

Pokud se týče charakteru lokalizátorů, můžeme podobně jako u předložky *inter* sledovat přechod od krajinných prvků a širších oblastí k sídlům a bodům v prostoru.³⁸⁰

Zaměříme nyní naši pozornost na texty listin a podívejme se na jednotlivé příklady:

<u>Vydavatel</u>	<u>Příjemce</u>	<u>Určující místo</u>	<u>Určované místo</u>	<u>Přibližná vzdálenost vzdušnou čarou</u>	<u>Datace</u>
panovník	církevní fundace	Plasy	újezd s vesnicemi Hodovice, Osojný dvůr u	6 km do středu újezdu	1169

³⁷⁹ Viz např. CHALOUPECKÝ, Václav, Kosmas a Slovensko, ČČH 1924, s. 374-376; Týž, Staré Slovensko, Bratislava 1923, s. 237.

³⁸⁰ Mnich sázavský, FRB II., s. 240 - castella iuxta Albim flumen denuo restaurata sunt; Kanovník, FRB II., s. 234 - Flumen Sazaua XIII Kal. Decembris, quod vadit iuxta coenobium eiusdem nominis Sazawa; Vincentius, FRB II., s. 430 - Super ripam iuxta predictum pontem imperiales ponuntur stationes; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 262 - iuxta oppidum Muldorf, in Salczburgensi dyocesi situm, prope castrum Dornberch et iuxta fluvium Ysen - (z pasáže o bitvě u Mühldorfu u níž není shody o tom, kde přesně se udála; Dornberg nacházející se u Erhartingu leží na říčce Isen, Mühldorf na Innu je odtud 6, 5 km na jih a Isena se do Innu vlévá. Žitavského *prope* je tak v této zmínce blíže než jeho *iuxta* (Muldorf). *Iuxta* je tu užito velmi nevyhraněně – znamená jak na řece, tak u poměrně vzdáleného města – zdá se, že o tomto popisu autor mnoho nepřemýšlel); Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 332 - exercitu iuxta Landaw prope flumen Ysaram in campestribus [Landau leží na Isaře]; Vita Caroli, FRB III., s. 352 - metati sunt castra penes unum rivum iuxta Landow; František Pražský, FRB IV., s. 391 – [Smíchov] iuxta Pragam quedam structura lignea; František Pražský, FRB IV., s. 448 - Monachi quoque Sclai nigri ordinis de Crawacie partibus venientes habitacula sua inter Sderaz et Wysegrad iuxta ecclesiam sanctorum martirum Cosme et Damiani locaverunt; Marignola, FRB III., s. 496 - Habent enim fratres Minores in Ca[m]balec ecclesiam cathedralem inmediate iuxta pallacium; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 485 - in territorio civitatis Mutyne iuxta castellum, quod vocatur sancti Felicie.

			Plání, Pláně u Manětína, Kuchov		
panovník	církevní fundace	Rokycany	Stupno	9 km	f. kon. 12. století
panovník	církevní fundace	Sedliště	Kornice	2 km	f. kon. 12. století
panovník	církevní fundace	Brno	Komárov	2 km	1228
církevní fundace	církevní fundace	řeka Mže	Svinná	3, 5 km od řeky	1231
církevní fundace	církevní fundace	řeka Mže	Vranov	nad řekou	1231
panovník	šlechtic	řeka Labe	Ústí	nad řekou	1249
panovník	církevní fundace	Olomouc	Hejčín	1, 5 km	f. 2. pol. 13. stol.
šlechtic	církevní fundace	Litoměřice	Lovosice	6, 5 km	1251
církevní fundace	církevní fundace	Újezd	Petřín	úpatí hory	1253
šlechtic	církevní fundace	Opava	Milostovice	5, 5 km	1255
šlechtic	církevní fundace	Opava	Stará Plesná	21 km	1255
církevní fundace	šlechtic	Osoblaha	Jindřichov	12 km	1256
církevní fundace	šlechtic	Uherský Brod	Prakšice	5 km	1256
šlechtic	církevní fundace	Horní Stropnice	Dobrá Voda	3 km	1261
šlechtic	církevní fundace	Přídolí	Sedletice	3 km	1261
šlechtic	církevní fundace	Veselí	Ponědraž	8 km	f. 13. století
panovník	církevní fundace	Beroun	Popovice	5, 5 km	1266
šlechtic	církevní	Švamberk	Lomy	2 km –	1342 ³⁸¹

³⁸¹ CDB I, č. 246, s. 217 - Quatuor videlicet in cicuitione iuxta Plaz, scilicet Hodoviz, Ozoyňi, Plane, Cuhov; CDB I, č.396, s. 408-409 – villam meam Ssupam nomine, iuxta Rokezan sitam; CDB II, č. 321, s. 322 – Naluzsche iuxta Brennam; CDB III/1, č. 13, s. 11-12 – Predium duarum villarum iuxta Misam sitarum, quarum vocabula sunt Zvina et Vranowe; CDB IV/1, č. 158, s. 261 –Civitatem in Hvzce iuxta Albeam et villam in Pochapl; CDB IV/1,

	fundace			přímo pod hradem	
--	---------	--	--	------------------	--

Z výše uvedené tabulky je patrné, že u předložky *iuxta* již v listinném materiálu nepanuje taková shoda ve významu jako v narativních pramenech. To se netýká lokalit ležících na říčním břehu, které vždy leží přímo nad vodním tokem, i když i tady jsme mohli zaznamenat jednu výjimku. Při prodeji zboží kláštera v Oseku Kladrubům se uvádí dvě vesnice ležící na řece Mži – Svinná a Vranov. Zatímco Vranov leží přímo nad vodním tokem, sousední Svinnou odděluje od břehu Mže úzký pás kopců. Je samozřejmě otázka, jestli se poloha vsi oproti situaci zachycené v 2. polovině 18. století 1. vojenským mapováním od středověku nezměnila, ale i v opačném případě lze zmínku vnímat tak, že se u těchto vsí z pohledu vzdáleného Oseka i bližších Kladrub jednalo o poříční mikroregion, jedinou spojenou výměru, která skutečně k řece přímo přiléhala.

Obecně pro spojku *iuxta* v listinném materiálu platí to, co pro výraz *inter* – většinou se používá pro sousední obce nebo pro lokality vzdálené maximálně 6 km. Zároveň lze také říci, že lokality lokalizované prostřednictvím předložky *prope* dělí od místa určující jejich polohu většinou větší vzdálenost než je tomu v případě předložky *iuxta*. Pro pochopení důvodů případů s větší než obvyklou vzdáleností bude opět nutné rozebrat jednotlivé případy.

Polohu vsi Stupno určuje blízkost Rokycan, které leží ve vzdálenosti 9 km vzdušnou čarou. Údaj se nachází ve falzu z konce 12. století přičteném Vladislavu II., který tu obdarovává klášter v Plasích. Plasy dělí od Rokycan zhruba 25 km vzdušnou čarou a Stupno leží jen několik kilometrů na východ od přímého směru. Vzdálenost z Plasů do Stupna je zhruba zhruba 19 kilometrů, takže z perspektivy kláštera se dá skutečně říci, že Stupno leží u Rokycan. Stejně tak se ale může jednat o perspektivu panovníka či jeho úředníků, pokud by do vsi zajížděli odbočkou z hlavního tahu na Plzeň. Každopádně v tomto případě užití výrazu *iuxta* velmi pravděpodobně souvisí s trasou komunikace a se zkušeností s jejím užíváním.

Výběrem nejvzdálenějších lokalit je dvojice Stará Plesná – Opava, které od sebe dělí 21 kilometrů vzdušnou čarou. Lze jej vysvětlit tím, že jak vydavatel,

č. 171, s. 278-280 – Villam quendam nomine Haychin iuxta civitatem Olomucensem sitam; CDB IV/1, č. 220, s. 385 – Villam scilicet, que dicitur Loborsiz sive Loworsiz sive Lewrsiz, in regno Bohemie sitam super ripam fluminis, quod dicitur Albea, sive Elbe vulgariter appellatur, iuxta oppidum sive civitatem, que dicitur Luthomaritz; CDB IV/1, č. 272, s. 464-465 – De agris sub monte Petrino iuxta Vgezd aput Moltaue ripam et contra Wissegrad sitis; CDB V/1, č. 60, s. 121 – Hereditatem meam, quam habeo iuxta civitate Oppauensem, scilicet Mihostowizi et Plesna villas; CDB V/1, č. 80, s. 147 – Ville Henrikestorp iuxta Hocenpla site ... et totam illam provinciam Zlawizin ... cum villa Braziz, que sita est iuxta Brode; CDB V/1, č. 188, s. 298-300 – Villam Guteprunne Superiorem, que est sita iuxta Strobnich ... Item villam Sedlech iuxta Predol, que etiam in Predol ad ecclesiam pertinebat; CDB V/1, č. 285, s. 425 – Villam ponedraz iuxta Wezzel sitam; CDB V/1, č. 475, s. 704 – Villam Popouich iuxta Veronam civitatem; RBM IV, č. 1202, s. 479-480 - In villa nostra Lom iuxta castrum nostrum Swanberch proxime sitam.

tak příjemce listiny sídlili hodně daleko od dotčeného regionu. Jde totiž o donaci znojemského kastelána Bočka klášteru ve Žďáru nad Sázavou. Zajímavý je výběr hierarchicky nepochybně nejvýznamnějšího místa v široké oblasti – Opavy. Touto logikou by vzdělaný člověk žijící v jižní Itálii každé místo v Čechách lokalizoval jako nedaleko Prahy.

Podobné je to s výběrem dvojice Osoblaha – Jindřichov. Poloha Jindřichova je pomocí blízkosti Osoblaha určena v listině Bruna ze Šaumburku, který ves dává do užívání členu své družiny *Helembertovi de Turri*. S případem Veselí nad Lužnicí a Ponědraže resp. Lomnice nad Lužnicí jsme se již setkali u spojky *inter*.

Předložka *iuxta* v listinách většinou spojuje polohu dvou lidských sídel. Někdy se ale prostřednictvím jména blízkého sídla udávala také poloha krajinných prvků, např. hor, luk nebo polí.³⁸² Opačných případů, kdy hora určuje polohu sídla, je velmi málo. Narazíme na ně pouze v případě nejvýraznějších krajinných dominant.³⁸³ Jako orientační bod slouží hory ve větším měřítku pouze při detailních analýzách situace v malém výseku krajiny – setkáme se s nimi v listinách zachycujících průběh panských hranic. Poloha konkrétních hor či kopců tu nahrazuje orientaci podle světových stran, určuje směr nebo identifikuje stranu či dílčí část dané hranice.³⁸⁴

Adiacens

Přídavné jméno *adiacens* se v textech narativních pramenů z českého prostředí objevuje v obecnějším významu (nikdy neurčuje konkrétní

³⁸² CDB I, č. 245, s. 215 – 1158-69 - Prage iuxta pontem secus aquam inter quatuor vias dedi, ipsamque aquam a superiori parte inferioris insule usque ad pontem; CDB I, č. 312, s. 284-285 - 1186 - Prediolum iuxta villas suas Krekouici et Rikouici cum flumine, quod vocatur Dezna; CDB II, č. 15, s. 11 - 1200 – Prediolum iuxta Cralewiz situm; CDB II, č. 28, s. 26 – po 1201 - In omnibus vineis, que site sunt in monte, qui iacet iuxta villam Gnanlicz; CDB VI, č. 180, s. 233-234 – 1281 - De allodio suo Strymuz iuxta civitatem Pontensem sito; CDB IV/1, č. 12, s. 73 – 1242 – Sanctimonialium dominarum de claustro Vallis sancte Marie iuxta Oztrozn; CDB IV/1, č. 107, s. 201 – f. po 1253 - Capellam Opopwiz, sitam in monte iuxta Chvnewiz.

³⁸³ CDB III/3, č. 309, s. 423-4 – 1240 – In villa, que dicitur Ruendorp iuxta montem, qui dicitur Drachenvels, sitam [ves leží kousek na jih od Bonnu u Rýna, poblíž majestátní hory, na níž podle pověsti sídlil drak].

³⁸⁴ Viz např. vyměření hranic královských lesů a panství zbraslavského kláštera – Tadra č. 45, s. 24-26 - 1324 - Prima meta est via publica, que vocatur Schennorscha usque ad campos in Zkuzhowycz (sic). In hac meta situs est mons dictus Ossecz ad monasterium Aule Regie pertinens omni iure. Item secunda meta est a iam dictis campis in Zkuzhowycz usque ad fluvium parvum, qui vocatur Trzemesnyceze, usque ad locum illum, ubi idem fluvius fluit in Woltaviam. In hac meta iacet mons, qui vocatur Rozhoryzow, qui eciam ad Aulam Regiam pertinet omni iure. Ibidem est situm Glinicz oppidum ... tertia meta est ab illo loco, ubi est iam dictus concursus aquarum, usque ad lapidem, qui vocatur Writikamen. In hac meta iacet mons et vallis qui vocantur Hecken ad Aulam Regiam spectantes.

vzdálenost). Význam výrazu patrně prodělal zajímavý vývoj, ale pro nedostatek informací jej nemůžeme blíže sledovat.

Termín se může objevit při popisu blízkosti lokalizované krajinné plochy ke jmenovanému sídlu.³⁸⁵ V typově jiné zajímavé souvislosti jej používá Kanovník vyšehradský. Píše o velkém balvanu, který spadl z nebe na jakési pole v Durynsku a o tom, že lidé z okolí slyšeli hlomoz, který pádu předcházel, tři dny dopředu. Okolí u něho nepředstavuje kraj nebo oblast, která místo dopadu obklopuje, ale samotní lidé, kteří danou půdu obývají. O tom, jak rozsáhlou plochu má Kanovník okolím na mysli lze samozřejmě nanejvýš spekulovat.

Příklad užití adjektiva *adiacens*, který má z našeho hlediska větší výpovědní hodnotu, poskytuje až text *Vincentia*. Píše o *Tuscii*, regionu v severním Laziu s jižní hranicí zhruba 25 kilometrů od Říma. Jeho polohu popisuje jako *circa Romam adiacentium*, tedy doslova *přiléhající kolem Říma*. Je tím myšleno, že hranice tuscijského kraje se kryly s hranicemi kraje kolem města Říma.³⁸⁶

V tomto smyslu, tedy při spojení dvou sousedních krajů, se adjektivum *adiacens* užívá i v dalších mladších textech. Termín občas doprovází velmi vágní vykreslení prostoru, vágní ať už pro neznalost kronikáře nebo nepotřebu konkretizace. Spojení *cum terris adiacentibus* slouží jako zaklínací formule tehdy, když má kronikář na mysli určitý region se všemi jeho částmi a neumí nebo nechce je postupně vyjmenovat. Nepovažuje konkrétní výčet za důležitý nebo se brání před případným lepším znalcem a nařčením z neznalosti daného regionu. Doplněním možná náhodného výběru částí daného regionu ustáleným souslovím se myšlená oblast zkompletuje.³⁸⁷ V případě širšího území je nutné vybrat minimálně tolik zemí, aby nezůstaly dvě nezmíněné vedle sebe (srov. s částí 4.3.1. Světové strany)³⁸⁸.

V listinách se termín *adiacens* na první pohled podobně jako *circa* většinou používá pro lokalizaci větší plochy, nikoli sídla či místa – vidíme tu dvojice

³⁸⁵ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 9 - silva, quae adjacet pago Stibrene; Mnich sázavský, FRB II., s. 258 - villam Goztivar cum silva adiacente, agris et pratis et omni proprietate sua.

³⁸⁶ Vincentius, FRB II., s. 438-439 - Lucenses scilicet, Pisani, Lunenses, de Aquispendentibus, Senenses, Biterbienses, Florentini, Sutrienses, Nepenses, Flagentini, Anangientes, Tusculani, Tiburtini, de Orto, de Perusio, aliarum quoque ciuitatum Tuscie circa Romam adiacentium.

³⁸⁷ František Pražský, FRB IV., s. 441 - comes Holandie exercitum magnum congregavit principibus adiacentibus [myslí se sousední k Holandsku – v popisované části holandsko-fríské války bojoval vévoda Vilém IV za pomoci francouzských a vlámských rytířů]; František Pražský, FRB IV., s. 426 - tota Franconia et in terris adiacentibus; František Pražský, FRB IV., s. 438 - in archiepiscopum Pragensem per plures episcopos adiacencium terrarum in ecclesia Pragensi; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 541 - Et dilatatum est ipsum studium et divulgatum in omnibus partibus et terris adiacentibus eo.

³⁸⁸ Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 521 - in regnis Francie, Lombardie, Apulie et terris adiacentibus.

louka-město, les-vesnice, panství-město, pole-město, vsi-město.³⁸⁹ Ovšem najdeme i dvojice s poněkud jinými vazby: bezejmenné vsi-pojmenovaná ves, region-země, ves-klášter, mlýn-město, hospoda-město, ves-farnost.³⁹⁰ Výraz *adiacens* jakoby tady spíše poukazyval na jistou hierarchičnost, kdy méně známé přiléhá k známějšímu a část ke svému celku.

Apud

V narativních pramenech se poněkud překvapivě prakticky nepoužívá, pouze pro popis lokalizace konkrétního kostela podle patrona, jemuž je zasvěcen.³⁹¹ Ani v listinách nenajdeme předložku *apud* příliš často, ale rozhodně více než v narativních pramenech. Používá se jednak pro lokality ležící u vodního toku a jednak pro určení polohy pomocí sousedního sídla. Téměř vždy se lokalizuje bod v prostoru.³⁹² Jedinou zaznamenanou výjimkou, kdy předložka *apud*

³⁸⁹ RBM V/4, č. 1735, s. 769-770 - 1353 – uno prato sito prope villam Briesink [Březina] novem lotones ...prayta, ... que coadiacet oppido Tussnowicz [Tišnov] ... Domum, que adiacet curie ante claustrum, que vocatur Sweikhoff; CDB I, č. 375, s. 348 – f. 13. stol. (993) – silva adiacente Sclachow nomine; CDB II, č. 74, s. 66 - 1207 – villa Ninoniz cum monte adiacente, qui dicitur Widovle; CDB V/1, č. 119, s. 197 – 1257 - Quandam terram in villa Vuritiz ultra Albeam a Praga remotam, adiacentem civitati Luthomericensi; CDB V/1, č. 457, s. 673-676 - 1265 – De agris vero et hereditate, que per unum miliare, ut diximus, adiacent memorate civitati in Policzek; CDB V/2, č. 597, s. 190 – f. 14. století - Civitatem meam, scilicet Brunspersh, omnes adiacentes ville, scilicet Staritz et Vreccendof et Brunswerde et Passecov; CDB V/2, č. 598, s. 192 – 1269 - Bonis Poliska et terminis circum adiacentibus, videlicet ab ortu Dezne usque ad fluvium Zwratkam, deinde inferius usque ryvum Strahwiov et abinde contra Albos lapides et usque ad fluvium Zwytauam ... De bonis ville Brosan proprietati Dokzanensis ecclesie adiacentibus; CDB V/2, č. 864, s. 585 – 1278 - In Lacu et in omnibus ceteris villis in unius spatio miilaris ipsi Brux circumadiacentibus.

³⁹⁰ Urkundenbuch Hohenfurt, Č. 61, s. 63 - 1315 – nostras villas Eybenstein cum tribus villis adiacentibus; CDB I, č. 309, s. 279-280 - 1185 – Partem terre nostre Austrie adiacentem, Withra videlicet cum silva a fluvio Lvsnitz usque ad alium fluvium, qui dicitur Stropniz; CDB III/1, č. 90, s. 105 – 1234 - Autem villam Reygrad dico, eidme celle adiacentem; CDB IV/1, č. 88, s. 179 – 1246 - Molendinum in Telnich et alia bona oppido Brunnensi adiacentia; CDB IV/1, č. 171, s. 278-280 – f. 2. pol. 13. stol. - Tabernas, que ad dotem pertinent claustrum prefati et adiacent nostris civitatibus Olomucz, Geuicko, Luthoql, Unichow, Opaua; CDB V/2, č. 526, s. 77 – 1267 - Villa vero de Meteniz prius pertinebat ad corpus unius prebende Olomucensis, set quia adiacet ecclesie de Cremeser; CDB V/2, č. 790, s. 468 – 1275 - Ut quattuor molendina civitati adiacentia ... Silvas et pascua, eidem attinentia civitati; CDB V/2, č. 828, s. 529 – 1276 - Prepositus Doksanensis perpetuo idem obstaculum exaltare debet et protendere contra litus ville Brosan ad spatium sex ulnarum et piscationes tam in Egra quam in lacubus eisdem terminis adiacentibus.

³⁹¹ Jarloch, FRB II., s. 508 - Aprilis et Praga apud sanctum Vitum sepultus; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 39 - in civitate Pragensi ... apud sanctum Clementem; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 67 - corpus cuius apud beatum Franciscum in Praga, cor vero in Aula regia sepelitur; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 539 - mansit ibidem Rome dominus imperator cum domino papa in eodem palacio apud ecclesiam sancti Petri.

³⁹² CDB V/1, č. 440, s. 652 – 1265 - Specialiter in duobus mansis forestariis sitis apud fluvium Gavelentz; RBMV III, č. 97, s. 53 – 1384 - Villas apud flumen Mostyenicz

odkazuje na vzdálenější lokalitu, je listina z roku 1268, která zachycuje směnu zboží mezi panovníkem a pražským biskupem Janem. Zbraslav, Záběhllice a obě Chuchle jsou tu lokalizovány jako *apud Pragam*, přičemž k tehdejšímu okraji hlavního města to bylo od zbraslavského kláštera zhruba 13 kilometrů. Tady užití předložky *apud* ukazuje na to, že kolem Prahy se v mentálních mapách vytvářel širší okruh *blízkých* lokalit než u menších a méně významných sídel.³⁹³

Předložka *apud* mohla při méně určité lokalizaci znamenat i *v okolí* nebo *v blízkosti* při určování polohy míst ležících mimo pojmenovaná sídla. Podle dochovaných případů měl autor používající předložku *apud* zřejmě na mysli konkrétní místa v terénu, nikoli neurčité místo na jinak rozsáhlejší ploše, kdy by patrně užil předložku *circa*.³⁹⁴

Penes

Z autorů narativních textů používá pouze Beneš Krabice z Weitmille ve smyslu *velmi blízko*.³⁹⁵ Ani v listinách se s touto předložkou příliš často nepotkáme. U lokalizace pomocí blízkého sídla jsem narazil na jediný případ u panovnické listiny pro řád křižovníků, kdy se poloha vsi Záhoří určovala pomocí 6 kilometrů vzdáleného města Písku.³⁹⁶ V ostatních případech se vždy vymezovala poloha plochy, nikoli sídla, a to pomocí linie i bodu v krajině.³⁹⁷

[Mostěnka] situatas [- Beňov a Želatovice, Prusy a Podolí]; CDB II, č. 329, s. 335-336 – 1229 - bona de Zdenicz apud Pragadicz sita; CDB V/1, č. 409, s. 609-610 – 1264 - Zewiz sitam in Boemia ... et villam Serotiz ... sitam in Boemia apud predictam villam Zewiz; CDB V/2, č. 526, s. 77 – 1267 - adiacet ecclesie de Cremeser, in permutationem ipsius dedimus villam episcopalem de Biscopiz apud Ghewiz; CDB V/2, č. 662, s. 294 – 1272 - Villam de Zepy, que spectabat ecclesie nostre, que sita est apud Holzowe, pro alia villa de Zubricy ... apud Ghelz sita ratione montis, qui est in terminis dicte ville; Výjimečný případ lokalizace plochy – tady lesa - CDB V/2, č. 830, s. 531-532 – 1277 - ... Luch iuxta Brumienen ac apud Iarzlawiz, Krilwiz, nemus etiam suum in Brazla.

³⁹³ CDB V/2, č. 565, s. 136 – 1268 - Wesche, Tuklek, Hosti, Dubrauiche, Netehouiche, Nuziche, Wranow in provincia Bechinensi et apud Pragam Zbraslaw, Zabehlice et utrumque Huhel.

³⁹⁴ CDB V/1, č. 457, s. 673-676 - 1265 – A dále mýtný a nebo posel jeho znamení mýta svého před městem Poličku a ne v něm upomínal a žádal od pocestných, jakožto u Vysokém Mýtě jest obyčejno - Thelonearius sive nuncius eius signa mute sue extra civitatem in Policzek et non in ea expetat et requirat a viatoribus, prout apud Altam Mutam fieri consuetum est; CDB V/1, č. 475, s. 704 – 1266 - Apud Dolen circa flumen, quod Misa vocatur, tres mansos villam Popouich iuxta Veronam civitatem.

³⁹⁵ Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 489 - ... in brevi perveniens ad illum castra metatus est penes monasterium, quod Aldirspach nominatur; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 536 - porticus penes capellam sancti Wenceslai in ecclesia Pragensi.

³⁹⁶ RBM V/3, č. 1142, s. 551 - 1351 - Zahorzie penes Piscam.

³⁹⁷ RBM V/4, č. 1735, s. 769-770 – 1353 - primo in uno orto sito penes molendinum hospitalense; RBMV II, č. 90, s. 33 - Quattuor ... strichones agrorum retro montem Wissegradensem penes viam publicam in parte sinistra super villam Psarz situatos; RBM V/4, č. 1421, s. 666 - 1352 – Duodecim iugeribus agri constante iacenteque ad partem manus dextere penes viam ab opido Strakonycz prescripto ad silvam Tyssowik tendentem.

Non longe

Vedle nejruznějších typů výrazů udávajících polohu míst v prostoru podle vzdálenosti od lokalizátorů se v analyzovaných textech setkáme také s jedním negujícím výrazem, oznamujícím blízkost k jiné lokalitě - *non longe*. Je zajímavé, že samotné *longe*, které by označovalo dalekost, se v tomto smyslu nikdy nepoužívalo.

Způsob používání termínu předpokládá jeho značně relativní význam. Najdeme pouze několik případů, které u *non longe* dovolují uvažovat o reálné vzdálenosti – pro Kosmu znamenalo *non longe* dvě, ale jindy také deset stadií, Vincentius píše o vzdálenosti *nedaleko* Bologne, a upřesňuje, že šlo *stěží o jednu míli*.³⁹⁸ Výraz ve většině ostatních případů označuje blízkost snadno identifikovatelného bodu či linie v prostoru (nejčastěji města či řeky) k ploše ve volné krajině (louka, moře), která již blíže identifikovatelná není. S termínem se nejčastěji potkáme u Kosmy a Vincentia, v mladších textech již prakticky mizí.³⁹⁹

³⁹⁸ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 26 - *non longe ab urbe, sed quasi duobus stadiis distabat*; Tamtéž, s. 211 - *praeciptions fratri suo ut eum sequeretur ad civitatem Wissegrad. Non enim longe, sed quasi 10 stadiis distabant ab urbe*; Vincentius, FRB II., s. 445 - *In sabbatho palmarum non longe vix per unum milliare a Bolonia in burgo ad sanctam Helenam tentoria eorum figuntur.*

³⁹⁹ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 20 - *in quadam rupe, non longe a praedicta urbe, oppidum natura loci firmum sibi construerent, cui a virginali vocabulo inditum est nomen Divin*; Tamtéž, s. 26 - *non longe ab urbe, sed quasi duobus stadiis distabat*; Tamtéž, s. 47 - *non longe ab urbe Praga Levigradec in oppido*; Tamtéž, s. 151 - *Bracizlaus autem non longe ultra unum monticulum separatim sua transfert castra*; Tamtéž, s. 173 - *quadam die inter prandendum fertur dixisse dux ad quendam venatorem, qui non longe ab eo ad quartam sedebat mensam*; Tamtéž, s. 178 - *Teutonici vero non longe ex altera parte rivuli Vysplisa applicuerunt castra, ita ut uterque ab utrisque possit videri exercitus*; Tamtéž, s. 182 - *venientes Boemi non longe a Ratisbona metati sunt castra juxta fluvium Reznam*; Tamtéž, s. 66 - *Haud longe ab urbe praedicta quidam erat anachoreta*; Vincentius, FRB II., s. 429 - *Hec Boemi considerantes non longe a Brixia in mediis frugibus sua ponunt tentoria, et totam provinciam illam penitus destruunt*; Tamtéž, s. 436 - *Interea W[ladizlaus], rex Boemie, non longe a Mediolano sua figi precipit tentoria*; Tamtéž, s. 439 - *non longe a porta illa inter staciones domni imperatoris et portam illam stabat*; Tamtéž, s. 444 - *quam predictus imperator non longe a ueteri Lauda super flumen Aduam*; Tamtéž, s. 456 *Interea W[ladizlaus], rex Boemiae, ante omnes exercitus Vngarie suos mouet exercitus et sua tentoria non longe ponit a Grecorum exercitibus, tanquam summo diluculo cum eis pugnaturus*; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 332 - *Ipsa enim tunc non longe a Ratispona fixerat sua castra*; František Pražský, FRB IV., s. 441 - *Cumque essent non longe a litoribus terre distantes, ventus validus flatu suo ipsos in navibus dissipavit*; Marignola, FRB III., s. 561 - *Wlatislaum ducem cum forti manu adesse non longe ab urbe Praga. Poloha sídla se za použití non longe udává jen zřídka*; Vincentius, FRB II., s., s. 443 - *Imperator autem Mediolanensibus sua conlata gratia generalem curiam omnibus urbibus Italiae Runkalie supra Padum non longe a Placentia in festo beati Martini indicit.*

V listinách se se spojením *non longe* prakticky nepotkáme a pokud ano, nikdy ne při snaze o zachycení reálné situace v krajině.⁴⁰⁰ Pro přesnější popis terénní situace byl výraz nepoužitelný.

Fere

Dalším termínem pomáhající udat určitou blízkost k jiné lokalitě je *fere*, které lze překládat dvěma významově dosti odlišnými termíny – *téměř* a *zhruba*. Je zajímavé, že v textech starších kronik je *fere* užíváno pro vyjádření nedokonaného pohybu (*téměř až do...*)⁴⁰¹ a pro popsání nedokonavosti výčtu určitého celku (*téměř všechno*)⁴⁰², tedy ve významu relativního zpřesnění popisované lokalizace. U mladších textů však první typ vyjádření prakticky mizí a zůstává pouze druhý jmenovaný typ.⁴⁰³ V listinách, kdy jde o praktické popsání velikosti či polohy, se s termínem *fere* potkáme zcela výjimečně a ve spojení s konkrétní mírou ve významu *zhruba* - přesnost udané vzdálenosti či rozlohy se tak použitím *fere* na rozdíl od starších kronik snižuje.⁴⁰⁴

⁴⁰⁰ CDB I, č. 303, s. 273 - 1184 – nulla nostra vel sua necessitate, nisi quod nostrum ei adiacebat et nobis minus utile erat, suum vero a curia nostra Rudenitz non longe aberat.

⁴⁰¹ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 181 - fere usque ad nubila; Kanovník, FRB II., s. 205 - castrum Normberk cum magna manu obsedit, et Bawariam fere usque ad Danubium vastavit et incendit; Vincentius, FRB II., s. 411 - Eis introitus Boemie patuit, sed dum fere in medium Boemie peruenissent; Tamtéž, s. 416 - Et cum ad ferream portam, que in medio pontis est, fere peruenissent; Tamtéž, s. 429 - contra Brixiam progrediuntur, et fere usque ad portas eorum progredientes leta in armis iuventus dextrariis insidens.

⁴⁰² Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 180 - Ilii fere universas Boemie civitates circuientes alios pecunia corrumpunt; Tamtéž, s. 225 - Item in quadragesima fere per universum orbem aeriae potestates quasi plurimae stellae; Vincentius, FRB II., s. 423 - Quorum ruinam ipsi uidimus, totam etenim fere Italiam in seruicio domini.

⁴⁰³ První typ najdeme v jediném případě u Marignoly, který ovšem text doslova přebírá z Kanovníka vyšehradského - Marignola, FRB III., s. 558 - castrum Nemberk obsedit, Bauariam vastavit fere usque ad Danubium et gloriose reversus est in Boemiam; Pro druhý typ viz František Pražský, FRB IV., s. 399 - fere in omnibus regni Boemie partibus pauperum fit oppressio; Tamtéž, s. 405 - et fere tocius Almanie partes pertransiens; Tamtéž, s. 408 - discordiam magna conuicio turbat Boemiam et Morauiam fere totam; Tamtéž, s. 409 - Eodem anno fere toto rex Boemie cum suo filio Wencezlao primogenito in partibus mansit Lombardie; Tamtéž, s. 422 - Eodem tempore rex Johannes fere omnes civitates in Boemia et monasteria oppressit; Tamtéž, s. 450 - Et quidam rex gentilis magnus, dominus fere tocius Barbarie, fecit fieri viam pro mercatoribus versus Januam per desertum; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 490 - Iudei fere in omnibus partibus trucidabantur; Tamtéž, s. 507 - Eo tempore fuerunt locuste in Vngaria, Austria, Boemia et fere in omnibus mundi partibus; Tamtéž, s. 519 - fere totam terram; Tamtéž, s. 535 - fere mediam partem civitatis Pragensis occupavit aqua.

⁴⁰⁴ CDB IV/1, č. 266, s. 454 – 1253 - Villam eciam Walowe, que a Praga ad miliare distat ... Item villam Chrinuz Maiorem, que a Praga fere ad duo miliaria distat; Tadra č. 112, s. 63-65 – 1350 - versus villam Iegersdorf antedictam ibidem quidam agri existunt quatuor mensuras fere continentes...

Výrazy vyjadřující pozici na vertikální ose – super, sub, supra, infra

Otázkami spjatými s vertikálností kosmu a s nimi spjatými představami o uspořádání světa a heterogenitě prostoru jsme se zabývali na jiném místě; v této části se zaměříme pouze na význam jednotlivých relevantních předložek.

Super

Stejně jako u lokalit ležících nad vodním tokem, i u ostatních míst předložka reflektuje faktickou vyvýšenou polohu. Má podobný smysl jako moderní české *na* a *nad*, ovšem s tím rozdílem, že její použití není jako dnes u předložky *na* otázkou zvyku (*na Kladně, na Hradě, nad Vltavou* apod.), ale skutečně odráží konkrétní situaci v terénu.⁴⁰⁵

Sub

Předložka *sub*, odpovídající českému *pod*, se v narativních pramenech z českého prostředí od počátku až do konce sledovaného období při popisu polohy objevuje pouze ve velmi úzkém významu – užívá se pro všechny lokality ležící pod horou či vyvýšeným místem.⁴⁰⁶

Méně jednoznačným se jeví užití předložky *sub* kronikářem Kosmou, který jí často používá ve spojení s pohraničním lesem.⁴⁰⁷ Kosmas má ale v případě hraničního hvozdu na mysli více hory než les, takže také on vnímá význam

⁴⁰⁵ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 253 - Revertitur itaque rex cum suis super castrum; Tamtéž, s. 196 - apud Montem imperialem in castris super Florenciam; RBMV II, č. 75 – 1400 - Agrum super villam Podol inter agros Hromadkonis, civis Novae civitatis Pragensis, ex una et viam publicam, qua itur e dicta villa Podol ad ecclesiam s. Pancratii, parte ex altera situatum; RBMV II, č. 78, s. 30 – 1400 - super villam Podol inter piscinam ex una et agros...; RBMV II, č. 89, s. 33 – 1403 - Vineam Diekanka dictam, foris valvam montis Wissegradensis superiorem situatam; RBMV II, č. 90, s. 33 – 1403 - Quattuor ... strichones agrorum retro montem Wissegradensem penes viam publicam in parte sinistra super villam Psarz situatos.

⁴⁰⁶ Kanovník, FRB II., s. 236 - in locum unum sub Petrzin monte secesserunt; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 253 - civitas autem Minor sub castro sita; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 465 - in curia episcopali sub castro Pragensi; Tamtéž., s. 473 - transtulit se Brunnam et ibi sub castro Spilberg monasterium sollempne ordinis Cisterciensis fabricavit; Tamtéž, FRB IV., s. 482 - monasterium sororum ordinis Predicatorum sub monte Petrino in Vgyezd; Tamtéž, FRB IV., s. 491 - fundavit monasterium sub monte Petrino prope civitatem Pragensem Minorem; Tamtéž, FRB IV., s. 516 - Fecit eciam advehi de Austria vites nobilissimas, quas ibi et sub castro Carlsteyn, quod eodem tempore edificare inceperat, plantavit; Tamtéž, FRB IV., s. 520 - ecclesias, duas sub castro Bezdez et in Lissa univit et incorporavit. ecclesias, duas sub castro Bezdez et in Lissa univit et incorporavit.; Tamtéž, s. 523 - transeunt pontem sub castro Angeli trans Tyberim; Tamtéž, s. 527 - sancte Marie vocantur, in capella eiusdem beate Virginis sub monte Wissegrado in Viridi; Tamtéž, s. 534 - edificavit et extruxit piscinam sub castro Bezdez mire magnitudinis quasi stagnum; Marignola, FRB III., s. 504 - Et tempore diluvii aqua portavit caput Ade sub montem Calvarie.

⁴⁰⁷ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 50 - castrum sub silva situm, nomine Luthomisl; Tamtéž, s. 186 - sub ipso introitu silvae juxta oppidum Hlumec convocat; Tamtéž, s. 190 - advenienti sub ipso exitu silvae, juxta oppidum Lutomisl.

termínu *sub* stejně jako mladší autoři (více v kapitole o vnímání lesa). Zajímavé je, že mladší autoři již místa u východu z hor či pohraničního lesa předložkou ukazující na vertikálníitu určujícího místa neuvozují; jakoby pro Kosmu bylo v těchto případech důležitější vyjádřit *plastičnost* terénní situace, zdůraznit i takovou nuancí mocnost ochrany české země proti vpádům nepřátel.⁴⁰⁸

Je zajímavé podívat se na typy hor, které k lokalizacím slouží. Viděli jsme už na citovaných příkladech, že v narativních pramenech jsou to většinou hory, na nichž stojí hrad. Také v listinném materiálu se jedná o významné hory typu Řípu nebo Vyšehradu.⁴⁰⁹ Už z výčtu lokalizací pomocí hor je patrné, že i v listinném materiálu předložka *sub* používá při lokalizaci na pomyslné vertikální ose. To platí pro popisy detailní situace stejně jako pro symbolické obrazné struktury.⁴¹⁰

V listinách se předložka *sub* často vyskytuje v situacích, kdy autor textu lokalizuje místo ležící u vodního toku *pod* jmenovaným sídlem. *Pod* tu ale, jak by se snad dalo na první pohled usuzovat, neznamená, že bychom místo měli hledat kus níže po proudu od obce určující polohu, ve smyslu dnešního rozdělení některých místních názvů na Horní a Dolní. *Sub* je tu pouhou protiváhou k významu předložky *super*. Značí, že místo leží blíž k vodnímu toku, tedy níže na říčním či potočním břehu, než určující lokalita. Dokládá to řada lokalizací vodních mlýnů, jejichž polohu udává jméno toku a sídla, *pod* nímž leží. Pokud by *sub* či *pod* znamenalo *po proudu*, pak by se při určení polohy mlýnů muselo někdy objevit také *super* čili *nad* jmenovaným sídlem. Na takový případ jsem ale v rozsáhlém listinném materiálu nikde nenarazil.⁴¹¹ Tuto vypovídací hodnotu předložky *sub* tak lze využít při lokalizaci některých míst,

⁴⁰⁸ Kanovník, FRB II., s. 230 - cum esset in introitu terrae suae in media silva; Vincentius, FRB II., s. 410 - in introitu Boemie Lutomisl; Tamtéž, s. 421 - Cum autem in exitu Alpium ante ipsam Veronam ciuitatem; Jarloch, FRB II., s. 474 - in ipso introitu terrae.

⁴⁰⁹ RBMV II, č. 83, s. 31 - 1402 - [mlýn] situm sub monte Wissegradensi retro ponticulum; RBM V/3, č. 1267, s. 601 - 1352 - Villa Kostomlat sub monte Ripino sita; RBMV II, č. 137, s. 48 - 1412 - In prato sub monte Psarz situato; CDB IV/1, č. 268 - f. hlásící se do 1230-53 - Naulo sub Wissegrad; CDB IV/1, č. 272, s. 464-465 - 1253 - De agris sub monte Petrino iuxta Vgezd aput Moltaue ripam et contra Wissegrad sitis.

⁴¹⁰ CDB VI, č. 90, s. 144 - 1280 - Prima meta posita est sub ponte, que est super fluvium dictum Hana; CDB VI, č. 126, s. 173 - 1281 - domum Sancte Corone .. .sub abbacia Placzense locatam seu positam.

⁴¹¹ RBM V/4, č. 1741, s. 776 - 1354 - piscaturam nostram, quam habuimus in flumine Luznicz, iuxta molendina nostra sita inter opida Lompnycz et Wessel sub villa Ponyedraz; Urkundenbuch Hohenfurt, č. 194, s. 235, 1403 - swoy mlyn pod Nayzydly; RBMV II, č. 83 - 1402 - [molendinum] situm sub monte Wissegradensi retro ponticulum; CDB IV/1, č. 21, s. 95 - 1243 - pro ... molendino sito sub castro Znoyem; platí to např. i pro Předklášteří u Tišnova - poloha trhové vsi je určena tím, že *pod* ní leží tamní klášter; klášter je oproti centru vsi skutečně blíže k říčce Loučce i nedaleké Svratce - CDB III/2, č. 260, s. 355 - 1240 - Tusnowice villa forensis, sub qua ipsum monasterium Porta celi situm est.

jejichž polohu neznáme.⁴¹² Pro vyjádření významu po proudu se užívala směrová předložka *ultra* (viz dále).

Supra

Předložka *supra* se významově nachází na půli cesty mezi předložkami určujícími polohu pomocí pomyslné vertikální osy a termíny lokalizujícími prostřednictvím popisu určitého směru. Může znamenat *na*, ve smyslu *na břehu*, ale také *nad* – proti proudu vodního toku či ve vyšší poloze než určující místo.⁴¹³

Infra

V Kosmově kronice je tato předložka při užití v lokalizujícím významu spojená vždy s vodním tokem – z hlediska vrcholného středověku jde o další archaický způsob popisu místa v prostoru. Obecně znamená *pod*, ovšem kronikář ji užívá také ve smyslu *kus po proudu*.⁴¹⁴ *Infra* v jeho textu ale může znamenat také na ostrově v řece samotné, což vidíme u popisu polohy hradu Podivína, který podle kronikáře stál na ostrově v řece Dyji, dříve zvané Svratka. Předložka *infra* tu stojí jakoby v protikladu k významu výrazu *super*, který by

⁴¹² Viz např. RBMV III, č. 96, s. 52 – 1384 - Etiam silvam [kterou obdrží] ... cum hortis, de quibus unus iuxta horreum praescriptum et secundus sub Hatyn iacet et tertius Drdakowa vocatur; RBMV III, č. 98, s. 53 – 54 – 1384 - [Malý Bor] in hereditate Lotconis cum pleno dominio et silvam quinque laneorum cum medio continentem et sub eadem silva piscinam; CDB IV/1, č. 171, s. 278-280 – f. 2. pol. 13. stol. - item a loco predicto, qui Pregem dicitur, fluit quidam transitus aque de Moraua inferius versus claustrum ad plagam orientalem, qui dicitur vulgo Hageczka struha, super quem est situm molendinum ecclesie predictae; CDB V/1, č. 401, s. 597-598 - 1264 – Cum ... horto sub vinea Wissegradensi sito.

⁴¹³ Vincentius, FRB II., s. 443 - sua conlata gratia generalem curiam omnibus urbibus Italie Runkalie supra Padum non longe a Placentia; Vincentius, FRB II., s. 449 - Magister turris de predicta turri arte pontem paulatim et paulatim producit, supra muros predicti castris iacit; Vincentius, FRB II., s. 430 - Super ripam iuxta predictum pontem imperiales ponuntur stationes; Vita Caroli, FRB III., s. 352 - usque in civitatem Senii supra litus maris; CDB IV/1, č. 171, s. 278-280 – f. 2. pol. 13. stol. - Item predictum flumen Seznik fluit a quondam loco pallustri supra claustrum circa et infra usque ad pontem civitatis cum utraque ripa... prata sunt sita inter flumina predicta, videlicet Moraua et Morauicze, et circa supra claustrum prefatum ad partem aquilonis; CDB V/1, č. 335, s. 496-499 – 1262 – Gemundam et dotem suam cum curia supra Swant habeat; RBMV I, sv. 1, č. 400, s. 104 – 1380 - Insulae sitae in flumene Multavia supra litus.

⁴¹⁴ Nesporný je výklad následující zmínky: Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 195 - Bawaros simul et Alamannos atque Francos orientales, et eos qui sunt circa Renum infra Agripinam Coloniam usque ad occidentales sui imperii terminos - ty, kteří sídlí při Rýně pod Kolínem Agrippiníným až k západním hranicím jeho říše.

Problematictější je popis pražského brodu *pod* vsí Bubny. Tady už *infra* může značit nejen kus po proudu od vsi (což by místní situaci odpovídalo), ale šlo by jej vnímat i vertikálně ve smyslu *pod návrším*, na němž vesnice stála - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 180 - mox transvadantes fluvium Wlitasam infra villam quae dicitur Bubni.

uváděl polohu na skále nad řekou. Stejně tak se tu setkáme s odlišným významem znamenajícím „uvnitř mezi“.⁴¹⁵

Zajímavé je, že v kronikách ze 14. století se výraz *infra* vyskytuje už takřka výhradně jen v časovém smyslu (který zná Kosmas také), kdy se překládá českým *po* nebo *za*. Prostorový význam předložky je omezen na odkazy na pasáže v textu – *ut infra dicitur – jak se píše níže*. Jedinou výjimkou je Marignola, který opisuje z Kosmovy kroniky tak doslovně, že i archaická vyjádření s předložkou *infra* v prostorovém smyslu přebírá, ovšem pokud se podíváme na pasáže, kde z Kosmy nečerpá, už se v jeho textu *infra* v tomto významu nevyskytuje.

Přechodem mezi těmito dvěma způsoby užití výrazu *infra* jsou texty Kosmových pokračovatelů. V nich se sice ještě setkáme s prostorovým významem dotčené předložky, ale nikdy se neužívá pro popis polohy konkrétního místa nebo regionu v krajině a může mít také posunutý význam. Figuruje buďto při obecném vyjádření typu *pod horami* nebo *pod hradbami* nebo při popisu představy imaginárního či vzdáleného prostoru – světec se zjevil *nad dveřmi* modlitebny, apod.⁴¹⁶

V listinách se výraz *infra* v prostorovém významu příliš neobjevuje. Občas lze narazit na ustálené spojení *circa et infra*, které je možné přeložit jako *kolem a v mezích* nebo *do, k hranicím*.⁴¹⁷ Většinou výraz *infra* znamená *uvnitř, v okruhu*.⁴¹⁸

⁴¹⁵ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 113 - *similiter et Podwin castrum, quod est in Moravia situm infra fluvium Zuratka* (že Kosmas skutečně myslí na ostrov v řece dokládá jiné místo jeho kroniky: *atque castrum ibidem situm in media aqua Zuratka nomine, Podivin dictum - Tamtéž, s. 113.*

S významem znamenajícím „uvnitř mezi“ se setkáme při popisu zličské země, kde je jako čtvrtý kraj jmenována - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 23 - *silvana dicitur, sita est infra terminos fluminis Msa. Kraj Silvana podle Kosmy leží v povodí řeky Mže.*

⁴¹⁶ Vincentius, FRB II., s. 429 - *Post hec infra montana, Brixiensibus, Tridentinis per nuncios domni regis data securitate, forum uictualium et aliarum rerum necessariarum datur optimum.* Vincentius, FRB II., s. 446 - *Kremenses infra muros sese retrahunt, ex parte imperatoris marchione de Anchona* Mnich sázavský, FRB II., s. 247 - *apparuit vir sanctus Procopius infra ianuam oratorii appodians et dicens.*

⁴¹⁷ CDB I, č. 402, s. 417-421; f. pol. 13. stol. - *Wranow et omnem silvam circa et infra illas villas iacentem*; CDB IV/1, č. 171, s. 278-280 – f. 2. pol. 13. stol. - *a quondam loco pallustri supra claustrum circa et infra usque ad pontem civitatis cum utraque ripa.*

⁴¹⁸ Srov. Slovník středověké latiny v českých zemích, 16, *Incipio-innovatio*, Praha 1997, s. 174; CDB IV/1, č. 102, s. 194-195 – 1247 - *Claustro, quod dicitur Cella sancte Marie infra muros in Brunna, domum et aream, in qua idem claustrum est constructum, et aream unam in platea obposita, domum unam, in qua ipse Vlricus moratru...*; CDB IV/1, č. 177, s. 290-328 – f. 80.-90. léta 13. stol. – *utrum infra mensuram VII laneorum vel extra fuerit, ...*; CDB IV/1, č. 220, s. 385 – 1251 - *iuxta oppidum sive civitatem, que dicitur Luthomaritz, infra dimidiam leugam seu dimidium*; CDB V/1, č. 457, s. 673-676 - 1265 – *Nulle alie thaberne stabunt per villa alias infra prenotati spacium miliaris.*

Kombinace více určujících výrazů v jediném textu

Velmi zřídka narazíme na kombinaci výše anyzovaných výrazů v takové formě, která by umožňovala srovnávat jejich významy. Patří sem již zmiňovaná lokalizace mlýna mezi Veselím a Lomnicí nad Lužnicí a také lokalizace polí u německého města Aldenhoffen, které se týkají majetkové transakce želivského kláštera. Oba případy souhlasí s výše vyloženým významem jednotlivých výrazů užívaných pro lokalizace míst v krajině. Mlýn se nachází *v těsné blízkosti* u rybníka (*iuxta*), *u řeky pod* vsí Ponědráž (*sub* - ve významu blíže k řece), *mezi* Veselím a Lomnicí nad Lužnicí (*inter*). Pole z druhé listiny jsou lokalizována *blízko od* Aldenhoffenu (*prope*), (*těsně*) *u* cesty (*iuxta*), *vedle* polí, jejichž majitel je jmenován (*circa*). Kombinace různých výrazů pro popis jedné polohy dosvědčuje jejich odlišný význam a důležitost pro orientaci v prostoru.⁴¹⁹

Udání vzdálenosti určením měrných hodnot

Vedle velmi propracovaného systému používání jednotlivých výrazů indikujících blízkost dvou poloh v krajině se ve studovaných textech setkáme i s takovým typem určení vzdálenosti, které je našemu vnímání mnohem bližší. Jedná se o udání hodnoty jednotek specifické míry. Ve zkoumaných textech můžeme sledovat počátky moderního exaktního způsobu měření. Jsou spjaty zejména s vývojem plošné výměry. Badatelé se shodují, že zaměřování zemědělské půdy doznalo výrazného rozmachu s nastupující kolonizací a příchodem německého obyvatelstva.⁴²⁰ Nejstarší plošnou mírou v českém prostředí je *lán* - poprvé zmíněn roku 1190 jako *mansus*; termín *laneus* se objevuje o třináct let později.⁴²¹ Používání lánů pro výměru pozemků znamená výrazný posun - starším způsobem bylo pouhé určení obvodu (*circuitus*).⁴²²

⁴¹⁹ RBM V/4, č. 1741, s. 776 - piscaturam nostram, quam habuimus in flumine Luznicz, iuxta molendina nostra sita inter opida Lomponycz et Wessel sub villa Poniedraz; RBM V/4, č. 1817, s. 796-797 - 1354 – iugera que prope id oppidum Aldenhoven iuxta viam, que in Duren civitatem tendit, circa agros Gobelini dicti Smale ac Tilmanni Engelberti filii situata.

⁴²⁰ Měřičský provazec jako symbol této změny reprodukuje na vyobrazení z Bible krále Václava z konce 14. století ve své práci KLÁPSTĚ 2005, s. 232. Proces výrazné proměny společnosti ve 13. století má hluboké kořeny a celou řadu dalších souvislostí, jejichž analýza přesahuje možnosti i zaměření této práce. S narůstajícím používáním měrných systémů přímo souvisí např. masivní rozšíření znalosti početních úkonů, které do 13. století patrně ovládala jen velmi malá složka obyvatelstva – srov. THRIFT 1996, s. 207.

⁴²¹ CDB I, č. 326, s. 300; CDB II, č. 33, s. 31.

⁴²² TEPLÝ, Jaroslav, Příspěvek k problematice okrsku zvaného v listinných pramenech „circuitus“, Východočeský sborník historický 6, 1997, s. 9-32; VELÍMSKÝ, Tomáš, Trans montes, ad fontes! (Přes hory k pramenům!). K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech, Most 1998, s. 111-120; BOLINA, Pavel, Postupy při kolonizaci: vytyčování újezdů, in: Přemyslovci. Budování českého státu, vyd. Petr SOMMER, Dušan TŘEŠTÍK, Josef ŽEMLIČKA, Praha 2009, s. 384-386.

Nicméně nový typ měření je spjat výhradně s parcelací pozemků a prosazuje se postupně, přičemž stále převládá původní popis hranic.⁴²³

U otázky měrných systémů se dostáváme na pole historické metrologie, což je velmi náročná disciplína, která nadto přes dlouhou dobu své existence v českém prostředí dosud nedocílila uspokojivého výsledku v podobě ucelené syntézy problematiky, kterou se zabývá. Vynikající sběr dat cílený na tuto oblast provedl již ve 20. letech 20. století August Sedláček,⁴²⁴ který svým dílem bohatě dokumentuje velmi důležitou skutečnost - systém měr byl po celý středověk zcela nejednotný a reálná velikost jednotlivých jednotek se lišila minimálně město od města, tedy podle jednotlivých center obchodu.⁴²⁵ První doklad snahy o sjednocení měrné soustavy známe v českém prostředí až z roku 1268 – Přemysl Otakar II. podle zápisu ve Starých letopisech nařizuje *obnovit váhy a míry a označit je svým znamením, což předtím nebývalo*.⁴²⁶ Vzhledem k nejednotnosti měrných jednotek přetrvávající až do 17. století nevíme, o jak dalekosáhlé sjednocení se mělo jednat a do jaké míry byla tato panovnická snaha úspěšná.

Je zřejmé, že po celý středověk je už i samotný systém měr je velmi složitý a nepřehledný, užívání jednotek se liší podle jednotlivých panství a krajů. Jedná se o analogickou situaci jako v případě měření času. Také čas nabývá nového významu s nastupující městskou kulturou 13. století, ale stále se řídí podle okamžiku východu slunce a v každém místě měření je tedy jiný. Zatímco míry sjednotila v Evropě francouzská revoluce, úspěšný tlak na sjednocení času a vytvoření jednotných pásem vyvinuly až potřeby rozvíjející se železniční dopravy.

Přesto, že udání měrné hodnoty pro určení plochy nebo vzdálenosti evokuje představu abstraktního bezpříznakového prostoru – udanou měrou můžeme vyměřit stejnou plochu i vzdálenost kdekoli bez ohledu na konkrétní podobu fyzického prostoru - takto daleko jít při výkladu středověkých textů nemůžeme. Už samotné názvy měr vypovídají o spjatosti s konkrétním terénem a nutným osobním pobytem na měřeném místě - názvy jsou odvozeny od částí lidského těla, práce zvládnutelné za časovou jednotku, osiva potřebného k osetí dané plochy, od místa umístění míry (Týnská, svídnický, atd.). O tom, že dosud

⁴²³ K rozměření lánů provazcem Jan Klápště (KLÁPŠTĚ 2005, s. 468, pozn. 99) uvádí listiny – RBM IV, č. 1243 - 1343 – převedení vsi Osolice na německé právo; RBM IV, č. 848 – 1340 - odměna pro měřiče – pro Černochoy. Nejstarší zmínka o provazci pochází z roku 1321, kdy král Jan dává vyměřit polnosti města Žatce – RBM III, č. 659, s. 277.

⁴²⁴ SEDLÁČEK 1923.

⁴²⁵ MAŤA –DRAGOUN 1997, s. 104. Autoři se domnívají, že např. u jitra docházelo patrně k určování velikosti podle místních vzorů – uvádí příklady, které tuto hypotézu podporují – CDB IV/1, č. 147, s. 245 – 1248; Tamtéž, č. 256, s. 436 - 1252, RBM II, č. 2344, s. 1019. Výjimku spatřují v míře mělnické, doložené na statcích královny ale např. také ostrovského kláštera.

⁴²⁶ Letopisy české, FRB II, s. 300 – Et eodem anno praecepit renovari pondera et mensuras et insigniri signo suo, quod antea non fuerat.

přetrvává spjatost udané míry s konkrétní hmotou a terénem svědčí také užívané spojení *ad X aratra (aratrum)* – o něm více v oddíle věnovaném předložce *ad*.

Výjimkou mezi plošnými měrami je rozměření lánů podle provazce. Teoreticky by takto stanovená výměra mohla být nezávislá na konkrétním terénu. Doklady např. o rozměřování lánů jsou ojedinělé, ale musíme brát v úvahu, že pokud bylo měření běžnou praxí, nebyl důvod zmiňovat v listinách jeho provedení.⁴²⁷ V donaci Čeňka z Lipé krumlovským augustiniánům se například dočteme, odkud kam má být darovaný les vyměřen, ale konkrétní výměru listina už neuvádí.⁴²⁸ Lán převládá během 14. století, i když stále přetrvávají i nerozměřené pozemky nebo termíny, které nelze považovat za míry v pravém slova smyslu (*terra, aratrum, hereditas*).⁴²⁹

Prakticky ale ani lán měrou zcela nezávislou na konkrétní situaci v krajině nebyl. Lány se někdy vyměřují na pozměněné velikosti, aby např. větší velikost dosažené plochy eliminovala neúrodnou půdu, apod. Dochází také k přeměřování při růstu počtu obyvatel dané vsi, k postupnému priorávání vymezeného pole, jehož formální výměra zůstává stejná, apod. Reálná velikost lánů se pohybuje mezi 17-20 ha – odchylka tedy činí až 15%.⁴³⁰

Pokud se zaměříme na používání jednotek délky ve zkoumaných narativních textech, najdeme celou řadu jejich typů – *ulna - loket, palma - dlaň, digitus - prst, cubitus - loket, passus - krok, pes - stopa, stadium - hon a milia - míle*. Všechny tyto jednotky se vyskytují v celém analyzovaném časovém úseku a kroniky sice zmínkami délkových jednotek neoplývají, ale nejsou tu ani žádnou vzácností. Důležité je však povšimnout si také typu měřených objektů. Až na poslední dvě jednotky – *stadia* či *hony a míle*, se všechny ostatní ve všech zaznamenaných případech omezují na udání velikosti movitého předmětu, případně zaznamenávají velikost výjimečného detailu (stoupající hladina řeky nebo délka jedinečného olověného vodovodu).⁴³¹ Ze všech jednotek jedině hony

⁴²⁷ KLÁPŠTĚ 2005, s. 223-248 – autor uvádí odkazy na prameny - Miroslav Flodr (ed.), Právní kniha města Brna z poloviny 14. století I, Brno 1990, s. 220; RBM III, č. 269, s. 108-109 - 1315; RBM IV, č. 1191, s. 475 - 1342.

⁴²⁸ Regesta VII, č. 1424, s. 863-864 -1363 - *partem silvae nostrae dictae Vreywalt, quae est a via, qua itur de Chromnaw in villam Wedrowicz secundum longitudinem ipsius silvae a fine usque ad finem mensurandam et secundum latitudinem a dicta via usque ad summitatem montis dicti Utyskopel inclusive.*

⁴²⁹ MAŤA –DRAGOUN 1997, s. 104 – o převládnutí lánové soustavy podle autorů svědčí např. RBM II, č. 2245, s. 974 - 1310; srov. např. Josef Emler (ed.), *Decem registra censuum bohemia compilata aetate bellum husiticum praecedente*, Praha 1881, s. 100.

⁴³⁰ MAŤA –DRAGOUN 1997, s. 104-106.

⁴³¹ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 219 - *Aliis namque temporibus tametsi hoc raro evenit ut unda alluens vix tabulata pontis tangeret, haec autem inundatio altius quam 10 ulnis super pontem excrevit; Zbraslavská kronika, FRB IV., 316 - aqua vero adducta a tribus fontibus congregata usque ad lavatorium, ubi egreditur, in ambitu habet a primo fonte in longitudine duo millia et sexcentas ulnas mesure Pragensis.*

a míle slouží k udání vzdálenosti v krajině. I ty se ovšem pro takový typ lokalizace, která je běžně vyjadřovaná výše analyzovanými předloškami a dalšími slovními druhy typu *prope* nebo *iuxta*, používají jen v určitých specifických případech.

V Kosmově kronice se častěji potkáme s jednotkou *stadium*, kterou již až na jedinou zmínku v textu Kanovníka vyšehradského a na pasáži převzaté mladšími autory z Kosmy v dalším období v narativních pramenech nenajdeme. Kosmas udání vzdálenosti na hony používá pouze pro určení polohy míst ve volné krajině, jejichž přesná poloha není v okamžiku jejich zmínění zřejmá. Zároveň je použití jednotky *stadium* spjaté s okamžitým pohybem do daného místa – vzdálenost tedy hraje důležitou roli ve vykládaném děje. Kosmovi tedy nejde o identifikaci místa určeného vzdáleností, ale uvádí vzdálenost proto, aby vysvětlil některé aspekty svého příběhu.⁴³²

V kronice Kanovníka vyšehradského se použití jednotky *stadium* váže ke zprávě o vyschlém řečišti řeky Sázavy, přičemž se zmiňuje, že řeka teče kolem stejnojmenného kláštera. Je pravděpodobné, že zpráva se váže k informaci získané přímo z terénu. Původní informátor patrně sám situaci na vlastní oči viděl a snažil se co nejpřesněji zjistit, jak dalekého úseku se ztráta vody týká.⁴³³

Mile se ve starších narativních textech příliš neobjevuje, spíše než určit vzdálenost v krajině, může hyperbolicky vyjádřit obrovskou velikost konkrétních předmětů (např. Božích vah na vážení hříchů) nebo masy nastoupeného vojska.⁴³⁴ Z několika mála určitelných případů můžeme usuzovat, jak byla míle v imaginaci kronikářů dlouhá, resp. pro jaké reálné vzdálenosti ji mohli použít. Samozřejmě nevíme, jestli se takové údaje zakládají na informaci založené na opravdovém měření nebo zda se jedná o pouhé odhady účastníků popisované události. První případ mohl nastat u lokalit poblíž měst, kterých se ostatně většina zmínek opravdu týká. Právní aspekt mílové vzdálenosti kolem měst jistě ovlivňoval i způsob určení těchto poloh. Reálná vzdálenost míst určených mílovou měrnou jednotkou lehce kolísá, někdy se ale liší i velmi

⁴³² Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 18 - Est locus in silva, villa qui distat ab ista Terdenis stadiis, quem Wlitava terminat undis; Tamtéž, s. 26 - vice sui milites ad pugnam praecedat, quae non longe ab urbe, sed quasi duobus stadiis distabat; Tamtéž, s. 211 - Qui accipiens fere trecentos milites, adit fratris curtem cum paucis, caeteros non longius quam unius stadii spacio fecit stare cum armis; Tamtéž, s. 211- Non enim longe, sed quasi 10 stadiis distabant ab urbe.

⁴³³ Kanovník, FRB II., s. 234 - Flumen Sazaua XIII Kal. Decembris, quod vadit iuxta coenobium eiusdem nominis Sazawa, discriptionem passum est, plus quam 20 stadiorum longitudine a summo usque deorsum; molendinum eiusdem coenobii.

⁴³⁴ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 67 - Quos a longe sequebatur sancta Maria et sanctus Georgius, quasi tristes et quasi eripere eum volentes et cum eis litigantes, donec suspensa est in medio campo trutina, cujus capacitas lacior fuit quam duo milliaria ; František Pražský, FRB IV., s. 428 - Cum ergo essent in terra christianorum et exercitus eorum fuissent ferre ad XX miliaria in longitudine dilatati, in latitudine bene ad IIII miliaria dilatati eciam et situati.

výrazně. Pro minimální počet relevantních případů k nim nelze říci nic bližšího.⁴³⁵

Délka míle byla sama o sobě vnímána relativně – setkáme se se spojením „velká míle“, ve významu *poctivá, dobrá, pořádná míle*. Konkrétně se jedná o zmínku Jarlocha, který nadsazuje mohutnost vřavy bitvy u Loděnice na jižní Moravě. Válečný ryk byl prý slyšet až v Dolních Kounicích, které jsou podle Jarlocha vzdáleny onu „velkou míli“. Ve skutečnosti obě místa dělí necelých 7 km vzdušnou čarou.⁴³⁶

Pokud se *milia* užívá pro udání vzdálenosti mezi dvěma místy v listinách, tak je tomu vždy ve spojení se vzdáleností od města a už z namátkových zmínek je zřejmé, že reálná vzdálenost míst, které od sebe podle textu listin dělí jedna míle, velmi kolísá.⁴³⁷

Vedle nízké četnosti použití měrné jednotky pro udání vzdálenosti dvou míst v krajině v narativních textech ukazují na jejich nepříliš výraznou zažitost v moderním typu významu i další skutečnosti. V totožných spojeních se namísto údaje o vzdálenosti v měrných jednotkách často objevují výrazy jako

⁴³⁵ Zatímco u Vincentia, ve Zbraslavské kronice i u Neplacha je reálná vzdálenost označená za míli 9-13 kilometrů, ve Vita Caroli, resp. kronice Krabiceho z Weitmille je jako 10 mil označena vzdálenost 17 kilometrů a na jednu míli tak připadá pouhý 1,7 km. Patrně se jednalo o omyl – Vincentius, FRB II., s. 424 - Anno dominice incarnationis MCLXVII imperator uidens Brixianenses in sua persistere audacia, non enim uolebant secundum eius uoluntatem ei dare obsides pro pace exercitibus eius conseruanda, per unum milliarem a Brixia in parochia Banol suos locat exercitus et ibi natale domni et epyphaniam celebrat. – Brixen - Bagnolo Mella – 13 km; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 50 - Finaliter igitur votis satisfactorius in oppidum, quod Colonia dicitur, uno miliari distans a Scedlicz – Kolín – Sedlec - 11 km; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 144 - Erat tunc Romanorum rex in Heimbach, monasterio uidelicet Cruciferorum hospitalensium, quod a Spyra distat spacio duorum milliarem. Heimbach – Speyer - 18 km; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 501 - et edificavit oppidum cum castello de fortissimis muris in cacumine montis contra vallem Nebule decem miliaribus a civitate Lukana – Lucca – Monte Carlo – 17 km; totéž - Vita Caroli, FRB III., s. 343 - in cacumine montis, qui distat decem miliaribus a Lucca versus vallem Nebule; Neplach, FRB III., s. 480 - in Boemia circa Cadanum ad milliarem unum in villa dicta Blow - Blov- Kadaň - 9km.

⁴³⁶ Jarloch, FRB II., s. 507 - Sicque in loco, qui dicitur Ludonicz, commiserat bellum cruentum et diu anceps cum tanta feritate, ut clamor et vociferatio bellantium, strepitus hominum et equorum, et collisio armorum audirentur in Kunicz, quod ab inde distat plus quam magnum milliarem.

⁴³⁷ CDB IV/1, č. 266, s. 454 – 1253 - Villam eciam Walowe, que a Praga ad milliarem distat ... Item villam Chrinuz Maiorem, que a Praga fere ad duo miliaria distat – zaniklá Valav u Hostivic – Pražský Hrad – 14 km, Černuc-Pražský Hrad – 34km – míle 17 km; CDB IV/1, č. 220, s. 385 – 1251 - Villam scilicet, que dicitur Loborsiz sive Loworsiz sive Lewrsiz, in regno Bohemie sitam super ripam fluminis, quod dicitur Albea, sive Elbe vulgariter appellatur, iuxta oppidum sive civitatem, que dicitur Luthomaritz, infra dimidiam leugam seu dimidium milliarem - Lovosice-Litoměřice – 8 km – míle tedy nad 16 km, atd.

„neuvěřitelně široké“.⁴³⁸ Jindy kronikáři napíší, že míra je tak velká, že ji nelze určit.⁴³⁹ Dokonce i samotný termín pro šířkost - *latitudo* - je příznakový a bez dalšího určení znamená velmi nebo příliš velký.⁴⁴⁰ Udání míry ve vyprávěcím textu tak má mnohdy spíše vyvolat představu nesmírné velikosti než zpřesnit udávanou lokalizaci.

Podobně příznakový je také termín *distare* – být vzdálen, který je ve většině případů spojen s udáním přesné měrné hodnoty.⁴⁴¹ Setkáme se (méně často v narativních textech, běžně v listinách) s užitím samotného slova *distancia* a z kontextu vidíme, že tento termín byl vnímán příznakově. Bez uvedení atributu se předpokládá, že *distancia* znamená **velkou** vzdálenost. Je to zřejmé tím spíše, že ve stejných typech případů se potkáme také se spojením *longa distancia*, které najdeme pouze až v mladších textech.⁴⁴² Dalším způsobem použití je negace velké vzdálenosti prostřednictvím spojení s *non longe* (s použitím přesné měrné hodnoty i bez ní), což také nepřímou evokuje příznakovost slovesa

⁴³⁸ František Pražský, FRB IV., s. 449 - terre motus maximus in longitudine et latitudine per plurimas terras et regna extensus; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 145 - Erat exercitus ille magnus valde et fortis, multitudo equitum innumerabilis; Tamtéž, s. 145 - in longitudine incredibili erat extensa ad dextram et ad sinistram.

⁴³⁹ Vincentius, FRB II., s. 436 - Quinto loco ipse imperator Fridericus cum suo exercitu, cuius longitudinem et latitudinem comprehendere difficillimum erat, valde terribili progreditur.

⁴⁴⁰ Vincentius, FRB II., s. 430 - arcatores et balistarii plurimas contra eos pretemptant sagittas, sed propter latitudinem fluminis nichil proficiunt. Srov. také Mnich sázavský, FRB II., s. 249 - Ipse siquidem locum illum laudabiliter omni ornatu, sicut hodierna die apparet, decoravit, ecclesiam longitudine, latitudine, altitudine venustissime ampliando fundavit.

⁴⁴¹ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 18 - Est locus in silva, villa qui distat ab ista/ Terdenis stadiis, quem Wlitava terminat undis; Jarloch, FRB II., s. 507 - in Kunicz, quod ab inde distat plus quam magnum milliare; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 50 - quod Colonia dicitur, uno miliari distans a Scedlicz venire properat; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 144 - Erat tunc Romanorum rex in Heimbach, monasterio videlicet Cruciferorum hospitalensium, quod a Spyra distat spacio duorum milliarium; František Pražský, FRB IV., s. 427 - iuxta centrum luminarium prope terminum XII graduum distanciae centri linie agenzahar eius. Eclipsis vero lune causatur ex interposicione corporis terre super una linea diametrali transeunte per centra solis, terre et lune, et hoc fit, quando luna est in plenilunio existente ipsa in distancia agenzahar vel eius gadir infra XII gradus; Vita Caroli, FRB III., s. 343 - cum oppido muris vallato in cacumine montis, qui distat decem miliaribus a Lucca versus vallem Nebule.

⁴⁴² Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 215 - quia tamen interdum loci distancia facti variat veritatem; František Pražský, FRB IV., s. 441 - Qui cum ad magnam distanciam localem fuissent sequestrati, porro naves primeve cum nobili milicia essent appropinquantes; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 541 - fecit cooperiri duas turres regales in castro Pragensi, unam ad orientem, aliam ad occidentem cum plumbo et auro desuper, ita ut eedem turres lucerent et resplenderent tempore sereno ad longam valde distanciam; Regesta VII, č. 1042, s. 623-624 – 1361 - quod separatio sive divisio capelle in villa Curbicz site ab ecclesia matrice sua in villa Cralob consituta, Prag. dyoc., cui fuit immediate subiecta et infra eiusdem limites constituta, propter viarum discrimina et distanciam loci et multas alias causa; Regesta VII, č. 1069, s. 646 - 1361 - ex racionabilibus causis adinvicem permutarint, eo videlicet, quod abbatisse et conventui predictis de prefatis villis propter ipsarum longam distanciam non completa, set modica utilitas veniebat.

distare.⁴⁴³ Ta je zřejmá i z listin – často se potkáme s obligátním vysvětlením *propter viarum discrimina et distanciam loci* – pro obtíže cesty a vzdálenost místa. Užívá se pouhého termínu *distancia*, není už nutné dodávat *velká*.⁴⁴⁴

O nedostatečné zažitosti užívání měrných jednotek v praktickém životě svědčí i další nepřímé indicie, které v prostředí českého středověku zatím nebyly systematicky zkoumány.

Shrnutí oddílu o lokalizaci míst a ploch v terénu

Pro lokalizaci bodů a ploch v krajině za pomoci určení blízkosti jiné lokality se vytvořil systém poměrně značně strukturované terminologie, který však zapadal do z našeho pohledu poněkud pitoreskních schémat. Zatímco volba lokality určující danou polohu, ani výběr uvozujícího výrazu nebyly v žádném případě nahodilé a většinou věrně odrážely situaci v krajině, nevypovídaly tyto lokalizace vzhledem k širšímu území, jehož správy se zaznamenané majetkové přesuny týkaly, v podstatě nic. Jednou z možností jak tuto skutečnost interpretovat je, že s výjimkou okruhu těch nejněvdělanějších osob nedošlo ještě u většiny lidí k ukotvení pojetí horizontální prostorové hierarchičnosti míst.⁴⁴⁵ Síť sídel vnímali jako změť stejně významných bodů, nikoli jako hierarchickou strukturu, kde se dá od roviny malé obce a jejího okolí postupovat až k hlavnímu městu a celozemskému měřítku. Uvádění blízkých lokalit u popisů poloh v listinách pravděpodobně odráží dobové nároky na úředně kodifikovaný text. Ustálený zvyk měl očividně sloužit jako pomocné vodítko k identifikaci daného místa. Uvedení jména nejbližšího a v širším kontextu často bezvýznamného sídla, jak tomu u těchto lokalizací bylo ve velké většině případů, ovšem mohlo svému účelu sloužit pouze za určitých specifických okolností.

Od 13. století se začínáme setkávat s uváděním vzdálenosti v krajině za pomoci měrných jednotek. Ty ale mají ještě daleko k moderní univerzální povaze a nezávislosti na konkrétním terénu a nadto do každodenního vnímání pronikají jen pomalu. K rozvoji jejich používání přispěly zejména praktické potřeby kolonizace a s udáním přesné míry se potkáme nejčastěji při vyměření plochy; podobné údaje určující pouhou vzdálenost jsou stále relativně vzácné.

⁴⁴³ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 26 - herilem equum jubet ut ascendat, atque vice sui milites ad pugnam praecedat, quae non longe ab urbe, sed quasi duobus stadiis distabat; Tamtéž, s. 211 - eum sequeretur ad civitatem Wissegrad. Non enim longe, sed quasi 10 stadiis distabant ab urbe; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 332 - et Danubium se in prato magno collocat et ad prelium se et suos aptat, et quoniam inter ambos exercitus non fuit longa distancia, audires et cerneris ibi cottidie nova bella; František Pražský, FRB IV., s. 441 - Cumque essent non longe a litoribus terre distantes; RBM I, č. 1052, s. 495 - 1241 - Quorum vicinitas Ruthenos, ab eis non multum distantes ...

⁴⁴⁴ Viz např. Regesta VII, č. 1042, s. 623-624 - 1361.

⁴⁴⁵ K horizontální hierarchii viz blíže v první části.

Analýza typu lokalizovaných a lokalizujících míst ukázala převládající pravidelnost v užívání konkrétních výrazů. Poloha bodu na mentální mapě či sídla v krajině se určovala většinou za pomoci předložky *prope*, v listinách se také objevuje méně časté *apud*. Pro lokalizaci plochy v podobě rozsáhlejšího místa či celé oblasti se objevují výrazy *circa*, *adiacens* a *penes*. Pouze *ante* a částečně *prope* dovoluje užití v obou případech. Pokud se některé předložky významově u určitých případech na první pohled překrývají, jako např. *prope* a *circa* v případě lokalizace plochy ve volné krajině prostřednictvím vodního toku, můžeme vzhledem k jejich dalšímu použití předpokládat, že volba jedné z nich mohla mít pro danou situaci nějaký význam. Konkrétně v tomto případě lze usuzovat, že *prope* vyjadřovalo větší blízkost, *circa* znamenalo „v širším okolí“. Tady už se ale dostáváme na pole odhadů. Zajímavé je, že Kosmas, jehož popisy geografických souvislostí nejvíce vychází z reálné konfigurace terénu, předložku *prope* pro vyjádření blízkosti plochy a vodního toku nepoužívá. Předložky *inter* a *iuxta* jsou v otázce podoby lokalizovaných míst nevyhraněné.

Když se zaměříme na podobu *lokalizátorů*, najdeme opět výrazné rozdíly. Existují výrazy vyžadující určitý pevný bod, případně linii v krajině, k nimž se lokalizace váže. Nikdy se nepoužívají s *lokalizátorem* v podobě plochy či méně vymezeného místa – jsou to *circa*, *apud* a *penes*. Specifické *adiacens* mnohdy reflektuje určitou horizontální hierarchii jednotlivých míst – lokalizující místa jsou typově významnější než místa lokalizovaná.

U dvou výrazů jsem u volby typu *lokalizátoru* zaznamenal jasně patrný posun – *inter* a *iuxta* se původně používaly pro lokalizaci míst za pomoci ploch v terénu a přírodních prvků, zhruba od poloviny třináctého století se však při jejich výskytu objevují s velkou převahou názvy sídel. Výjimkou jsou lokality spojené s blízkostí vodního toku za pomoci předložky *iuxta*. Proti interpretaci těchto příkladů jako posunu významu daných předložek by sice bylo možné namítnout, že výběr sídel pro lokalizaci souvisí s hustší sítí osídlení a obecnějším nárůstem významu názvů sídel pro popis prostoru, nicméně uvidíme dále na příkladu směrové předložky *ultra*, že tento trend automaticky všeobecný nebyl.

K určení lokalizace konkrétního místa bylo občas vybráno i relativně vzdálené sídlo. Někdy lze volbu vysvětlit dominancí určujícího sídla v širší krajině, ale ne úplně zřídka narážíme na případy, kdy určující místo takový charakter nemělo. Důvody tohoto vymezení lokalizace lze interpretovat dvěma způsoby. Jednou možností je, že se u místa určujícího polohu jednalo o lokalitu, která měla stejného vlastníka. Ten určil polohu své vsi informací, že leží v blízkosti jiné jeho državy – dost možná jediného místa v okolí, které podle jména znal, nebo které v dané oblasti považoval za nejvýznamnější. Druhou variantou je to, že místo, které určovalo polohu jiného, bylo v krajině důležitější z hlediska jejího průchodu, tedy, že přes něj přecházela dálková cesta. Poloha dotčené lokality je pak popsána prostřednictvím bodu ležícího na této cestě,

který byl místu nejbližší nebo odkud se k němu z hlavní komunikace odbočovalo. Pravdivost této domněnky ovšem bude nutno doložit dílčími analytickými povrchovými průzkumy lokální situace pozůstatků zaniklých cest, které jsou časově velice náročné.

U interpretace vzdálenosti popisovaných míst jsem zaznamenal dvě obecné zákonitosti nezávislé na užití konkrétní předložky. Čím vzdálenější byla místa od působiště daného kronikáře, tím delší mohla být vzdálenost mezi lokalitami označenými za sobě blízké. Jakoby šlo o zliterárněný obraz s precizně vyvedenou perspektivou. Stejně tak v analyzovaných textech existuje efekt úměry mezi rozšiřováním spádové oblasti a rostoucí velikostí či významností určujícího místa. Nejlépe se neobvykle široká spádová oblast dá sledovat na příkladě Prahy.⁴⁴⁶

⁴⁴⁶ K významu Prahy srov. např. ŽEMLIČKA, Josef, Praha, paní Čech, in: Přemyslovci. Budování českého státu, vyd. Petr SOMMER, Dušan TŘEŠTÍK, Josef ŽEMLIČKA, Praha 2009, s. 172-174.

Určování směru

V předchozích částech jsme se věnovali předložkám a jiným výrazům, které umožňovaly určení polohy (ať už bodu, linie nebo plochy) v terénu prostřednictvím údaje o relativní vzdálenosti k jiné statické poloze. Nyní se zaměříme na výrazy, které jsem pracovníě nazval směrové. Jsou totiž spjaty s určením směru a tím více či méně také s pohybem v terénu – ať už faktickým nebo imaginárním. Směrové výrazy popisují a pomáhají určit směr, jakým v krajině leží lokalizované místo, nebo určují směr, jakým se rozkládá lokalizovaná plocha či jakým se táhne linie, nebo přímo popisují směr vykonané nebo plánované cesty.

Údaje, které tu budeme mít k dispozici, mohou vycházet z abstraktní představy uspořádání prostoru, ale vesměs odrážejí zkušenost s vykonanou cestou, ať už přímou nebo zprostředkovanou. Pro téma orientace v prostoru tak budou následující analýzy nanejvýš zajímavé. Sledovat budeme stejná kritéria jako v případě výrazů určujících polohu, situace bude ale o něco komplikovanější. U předchozích výrazů se stále opakovala jediná situace – vymezení statického objektu pomocí jiného statického objektu. Bylo tu poměrně jednoduché identifikovat určující a určované místo, neboli lokalizovaný objekt a lokalizátor.

U směrových výrazů vstupuje do hry ještě třetí aspekt – pozice pozorovatele. Tím může být pohled člověka v daném místě v terénu, pohled aktéra příběhu, ale také perspektiva čtenáře daného textu. K pozorovateli se vztahuje určení směru, v jakém leží, nebo kterým se rozkládá lokalizovaný objekt, nebo pozorovatel může v textu přímo procházet popisovanou cestou.

Nelze od sebe vždy přesně odlišit druhou a třetí zmíněnou skupinu, tedy určení polohy prostřednictvím výchozího objektu, ke kterému se lokalizovaný objekt táhne či rozkládá, od popisu směru cesty. V obou případech budeme nicméně nuceni pro rozlišení významů spojovacích výrazů sledovat jak typ lokalizovaného objektu (jindy cesty), tak typ lokalizátoru (jindy cíle cesty). Zároveň bude nutné všimnout si jejich relativní polohy. K tomu bude potřeba brát v úvahu pozici a úlohu pozorovatele.

První skupinu směrových výrazů – určení směru jakým leží lokalizovaný objekt – jsem pro absenci nutného pohybu při popisu nazval statickou, zbylé dva typy spadají do dynamické skupiny.

Směrové statické výrazy – *ultra, retro*

Ultra

Předložka se do češtiny překládá výrazy *za, na oné straně*.

Kosmas výraz používá při lokalizacích za pomoci výrazné překážky v terénu nebo významného orientačního bodu, který leží na cestě k danému

místu. Jako překážky v terénu se u něho v této souvislosti objevují Alpy a Labe, stejně jako České Středohoří při popisu polohy severočeské řeky Bíliny.⁴⁴⁷

Druhou variantu, jak Kosmas předložku používá, je určení nevyhraněné polohy ve volné krajině ležící za konkrétním sídlem či pevným bodem na cestě – pole za hradem Hvozdec, pole za Běliným mostem, za zemskou branou v hrutovských polích.⁴⁴⁸

Podobné výrazné překážky jako Kosmas volí při lokalizaci míst v terénu za pomoci předložky *ultra* také jeho pokračovatelé.⁴⁴⁹ Při volbě sídla jako místa určujícího polohu, používají všichni zmínění autoři předložku *ultra* tak, že poloha *za* odpovídá pro místo probíhajícího děje, popis se nevztahuje na situaci viděnou z místa pobytu autora či čtenáře. Imaginární pozorovatel dané situace se tedy nachází přímo v místě děje.

Když Mnich sázavský zpravuje o dvou ohnivých kamenech, které spadly z nebe v městě Magdeburku a za řekou Labem, nemá na mysli polabský kraj u Staré Boleslavi, který by byl *za Labem* z jeho pohledu, ale místo poblíž Magdeburku ležící na druhém břehu řeky než město.⁴⁵⁰ Podobně Vincentius píšící o vyzvědačích u plzeňského hradu, kteří se dostali až na pole za Plzní, nijak nenaznačuje, že by zvědi obešli město a přiblížili se k němu ze strany, která je z pohledu větší části Čech vzdálenější.⁴⁵¹ *Za* v obou těchto případech znamená *u, mimo hradby, venku z centra*.

U stejného autora ale vidíme, že rozumění předložce *ultra* nebylo příliš vyhraněné. Například o Hradci Králové píše jako o *hradu Hrádek za Labem*.⁴⁵² Ať už vedla cesta z Prahy do Hradce jakkoli, v prostoru mezi Kolínem a Nymburkem skutečně musela přecházet tok řeky Labe. Popis polohy Hradce jako *za Labem* je odrazem zkušenosti Pražana či člověka ze středních a západních Čech s cestou do tohoto místa. Pro čtenáře z jiných oblastí neplatí. Názorně je tento způsob popisu vidět u lokalizace italského Tuscula – pro

⁴⁴⁷ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 218 - dimidiam sui ducatus partem, quae sita ultra fluvium Labe tendit ad aquilonem; Tamtéž, s. 162 - ultra montes in Longobardia; Tamtéž, s. 15 - En, inquit, en ultra illos montes---et monstravit digito montes---est fluvius non adeo magnus nomine Belina.

⁴⁴⁸ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 225-226 - metati sunt castra ultra oppidum Guozdec; Tamtéž, s. 216 - jam enim ultra pontem Belim posita erant castra in campis; Tamtéž, s. 105 - et jam ultra portam custodiae in agris Grutov duci obviam veniunt.

⁴⁴⁹ Vincentius, FRB II., s. 416 - primatibus et baronibus in nomine domini ultra mare assumit; Tamtéž, s. 417 - ultra mare iturus et contra paganos pugnaturus; Tamtéž, s. 422 - armate acies ultra Tyberim progrediuntur; Jinde volí Vincentius jako vymezení bodu město - Tamtéž, s. 427 - ponte super Attasim flumen nauibus facto ultra Ueronam regiam ciuitatem progrediuntur.

⁴⁵⁰ Mnich sázavský, FRB II., s. 240 - Eodem anno, mense Julio terrae motus factus est horribilis per totam Saxoniam, duoque lapides igniti ex tonitru ceciderunt, unus in ipsa civitate Magdeburgensi, alter ultra Albim fluvium.

⁴⁵¹ Vincentius, FRB II., s. 413 - Qui cum usque ad campestria ultra Plzen perueniunt.

⁴⁵² Vincentius, FRB II., s. 421 - castrum Gradek ultra Albim.

Vincentia leží jeden denní pochod za Římem, což samozřejmě opět platí pouze pro cestujícího od severu.⁴⁵³

Vincentius užívá předložku *ultra* také třetím možným způsobem: při předávání abstraktní představy o uspořádání prostoru. Popis polohy vychází z bodu ležícího na pomyslné linii, za níž se lokalizovaná oblast nachází. Severní část jižní Itálie lokalizoval jako zemi *za Římem* táhnoucí se *až k Apulii*.⁴⁵⁴

Se 14. stoletím mizí zmínky, kdy je při použití *ultra* za polohu určující směr vybráno lidské sídlo. Předložka se spojuje většinou s vodními toky, mořem, případně horami nebo celou zemí.⁴⁵⁵ Můžeme říci, že se často používá pro popis překonání výrazné přírodní překážky stojící v cestě, a to nejen v přímém vztahu k cestování, ale i např. pro popis polohy mostu (vedoucímu přes konkrétní řeku).⁴⁵⁶

Specificky používá předložku *ultra* ve své kronice Marignola. Místem, za nímž má ležet popisovaná poloha jsou u něho často celé země,⁴⁵⁷ setkáme se ale i s popisem směru cesty prostřednictvím města, přes které se do popisovaného cíle jede. Na rozdíl od popisů polohy jmenováním země ležící stejným směrem se zdá, že volba uvedení názvu města ležícího na cestě znamená přetrvávající svázanost s fyzickou podobou terénu, nicméně v tomto případě (jde o

⁴⁵³ Vincentius, FRB II., s. 460 - et prior cum suis exercitibus Tvsculanum uenit, ciuitatem optimam per unam rastam ultra Romam (obě města dělí cca. 25 km). Stejně lze patrně vykládat také zmínku o „quadam villa ultra Uzdic“ (Tamtéž, s. 418), zvláště vzhledem k pravděpodobné poloze Zdic na dálkové cestě, čímž bychom mohli omezit plochu, kde dosud neznámý dvorec u Zdic ležel na polohu na cestě západně od Zdic, nicméně stále nemáme jistotu, jestli tato zmínka nespadá mezi první skupinu výkladu – srov. BLÁHOVÁ–FROLÍK–PROFANTOVÁ 1999, s. 595.

⁴⁵⁴ Vincentius, FRB II., s. 452 - in seruitio domni nostri episcopi totam Italiam ultra Romam usque in Apuliam peragrauimus; podobně i: Tamtéž, s. 455 - Rex Vngariae, qui ultra flumen Tiza fortitudini Grecie contraire formidans cesserat; Tamtéž, s. 456 - sapientum suorum usus consilio, ultra Danubium, quem transierat.

⁴⁵⁵ Vita Caroli, FRB III., s. 346 - in civitatem Cremonensem de Parma ultra Padum; Tamtéž, s. 351 - fugavit pater noster Ottonem, ducem Austrie, ultra Danubium; Tamtéž, s. 354 - pervenimus ultra nemus; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 217 - omnibus membris, iuribus et pertinenciis suis ultra et citra mare ac in universis et quibuslibet mundi partibus consistencia; Marignola, FRB III., s. 499 - cepit Adam per brachium et posuit eum ultra lacum in montem Seyllanum; Tamtéž, s. 554 - Borziwoy autem non immemor beneficii fratris dat sibi dimidiam sui ducatus partem, que est ultra fluvium Labe; František Pražský, FRB IV., s. 407 - regem Boemie delectat sibi usurpare, que vestra sunt, indebite ultra montes; Tamtéž, s. 427 - ad Renum et ultra pervenerunt; významově sem patří i: František Pražský, FRB IV., s. 443 - ultra terminos regni Francie.

⁴⁵⁶ František Pražský, FRB IV., s. 385 - in Rudnicz pontem fieri disposuit ultra flumen; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 244 - regalis pontem, quem iuxta Brandeis ultra Albeam adversa pars fecerat.

⁴⁵⁷ Marignola, FRB III., s. 494 - id est in parte orientali, qui locus dicitur Eden ultra Indiam; Tamtéž, s. 507 - medietatem orbis, scilicet totam Asiam Maiorem, que est a mari albo ultra Vngariam, ubi nunc sunt Olachi; Tamtéž, s. 497 - paradisus locus in terra circumvallatus mari oceano in parte orientali ultra Indiam Columbinam, contra montem Seyllanum.

Konstantinopol a janovskou krymskou kolonii Kaffu) jde o tak velkou vzdálenost a výrazné sídlo, že tomu tak být nemuselo.⁴⁵⁸

Ve 14. století se výraz *ultra* začíná, zvláště, ale nejen u Marignoly, používat způsobem spjatým s větším nadhledem nad fyzickou podobu terénu a směrem průběhu cest. Formou, jaká se objevuje od 14. století, by polohu daných lokalit mohl popsat i člověk čtoucí danou situaci v moderní mapě. To bychom o řadě starších zmínek s předložkou *ultra* říci nemohli.

U starších listin se předložka *ultra* používá takřka výhradně ve spojení s výraznějším vodním tokem (případně hraničními horami nebo výraznou horou) nebo jménem provincie a následně větší lokalizovanou plochou – poloha rozsáhlejšího území se určuje pomocí hranice, která se při cestě do něho musí překročit.⁴⁵⁹ Výjimkami, na které jsem v této situaci narazil, jsou panovnické donace klášterům v Oseku a ve Waldsasích. V obou případech se jedná o lokalizaci rozsáhlé plochy v neosídleném pohraničním hvozdu. Její poloha se popisuje jako *za* osídleným územím či místem – v tomto případě sedleckým újezdem u dnešních Karlových Varů a klášterem v Oseku. Jde tedy o stejný typ použití jako ve starších narativních pramenech.⁴⁶⁰

V mladších listinách se již za vymezující polohy užívají i méně výrazné body a linie v prostoru, např. jednotlivé vsi.⁴⁶¹ Předložka *ultra* může v určitých

⁴⁵⁸ Marignola, FRB III., s. 594 – 595 - prope Caffa in Gazaria ultra Constantinopolim; Marignola používá město pro určení směru ještě na jiném místě – Marignola, FRB III., s. 534 - ad montes Tercii, qui sunt ultra Cracow - tady ale pro změnu mohlo dojít k tomu, že se Krakovem myslí celá země, případně se autor dopustil chyby. Nasvědčovalo by tomu také to, že za Krakovem jsou Tatry de facto pouze viděno od severu, což s Marignolovými životními působišti a horizontem nijak nekoresponduje.

⁴⁵⁹ CDB I, č. 387, s. 387 – f. 12. stol. - ultra montem Ozecs; CDB IV/1, č. 244, s. 418 – f. nedlouho po 1252, kam se hlásí - Si vero effugerit manum iudicum, ita ut ultra rivulum, qui Gradniche dicitur, veniat, si iudex vel inimici ultra rivulum memoratum ipsum fuerint insecuti, bannum nostrum se incurrisse noverint et insuper decem talenta ecclesie sancti Ypoliti solvet; CDB V/1, č. 119, s. 197 – 1257 - Quandam terram in villa Vuritiz ultra Albeam a Praga remotam, adiacentem civitati Luthomericensi; CDB V/2, č. 700, s. 342 – 1273 - Kozlów – villa Coselow ultra nemus; CDB V/2, č. 822, s. 518-21 – 1276 - Dabit ... filio regis Boemie reditus ... in terra Austrie ultra Danubium versus Boemiam, Morauiam et Vngariam, Chremsa et Stein opidis cum suis attinenciis; RBM V/3, č. 1235, s. 592-593 - 1352 - vineam ipsorum in monte Letnow vulgariter ultra flumen Wltave.

⁴⁶⁰ CDB I, č. 227, s. 204–205 – 1165 - in silva ultra provinciam Zedelze ambitum; CDB II, č. 362, s. 390 – f. kon. 13. stol. - de villis, quascumque locare posset in silva ultra claustrum; podobný příklad ve Slezsku je: RBM I., č. 809, s. 379 – totam terram meam, quae est ultra Pransynam versus Osoblagam.

⁴⁶¹ RBM IV, č. 282, s. 112-113 – 1336 - Villa Letav [Letov], quae sita est ultra Kempnik [Kamýk]; RBM IV, č. 419, s. 169-170 – 1337 - Locum seu situm civitatis nostrae Bezdez sub castro nostro Bezdez sitae ipsi civitati ... De silva nostra Bezdenzi scilicet LX laneos, qui protenditur partim versus castrum Bezdez praedictum, et XXX laneos ex alia parte civitatis praedictae, qui protenduntur de proxima valle ipsius civitatis ultra villam, quae Dgeteli dicitur, et ad loca alia ipsi civitati Novo Bezdez et villis subscriptis.

případech znamenat také dolů po vodním toku (nikoli za ním). Tento zásadní rozdíl ale poznáme pouze z daného kontextu.⁴⁶²

Poloha pozorovatele není u listinných textů a předložky *ultra* vyhraněná. U popisů hranic se pozorovatel nachází v daném terénu, v donačních záznamech je jím často sídlo vydavatele listiny.

Předložka je v rámci směrových výrazů až na nepatrné výjimky užívána pro statická vyjádření a stává se tak statickým protikladem dynamického *trans*, kterému se budeme věnovat níže. Výjimky se týkají zejména spojení *ultra mare* – *za moře* a jedné pasáže z *Vita Caroli*, kde se píše o „zapuzení za Dunaj“.⁴⁶³ V těchto vyjádřeních je patrně signifikantní důraz kladený na cílovou plochu.

Zajímavý případ lokalizace dnes neznámé polohy za pomoci předložky *ultra* představuje Kosmova zmínka o tzv. hrutovských polích. Kosmas píše o tom, jak nově ustavený kníže Spytihněv nařizuje moravským předákům, aby jej navštívili v Chrudimi, ale ti mu vyjdou vstříc „již za strážnou branou v polích u Hrutova“. Tato strážná brána bývá v literatuře ztotožňována s celnicí na trstenici známé z falza břevnovské listiny.⁴⁶⁴ Další údaje k poloze Hrutovských polí poskytují listiny obdarovávající pražské johanity, kde je zmiňována dnes zaniklá ves Ledce, jejíž poloha je určena umístěním v hrutovské *provincia* a další zmínka o téže vsi udává, že je blízká - *vicina* premonstrátskému klášteru v Litomyšli.⁴⁶⁵ Jak jsme viděli v části o jednotce prostoru, termín *vicinus* patřil mezi ty, které spojovaly centrum s kolem se rozkládajícími oblastmi (srov. pozn. č. 171). To znamená, že jej lze překládat jako *v širší oblasti kolem*.⁴⁶⁶ Podobně *ultra*, jak je patrné z výše jmenovaných příkladů, se v Kosmově kronice týká ploch, které leží za určitým pevně stanoveným bodem či linií v terénu, přičemž se i podle příkladů z ostatních textů zdá, že nešlo většinou o těsnou blízkost obou poloh.

⁴⁶² RBM IV, č. 1043, s. 420-421 - Nullus hominum inter Podol et Camik residentes illa ligna, siue sint magna siue parua, sub dicta pena emere debet, inquam, ligna ultra Camik nauigantur.

⁴⁶³ Vincentius, FRB II., s. 416 - primatibus et baronibus in nomine domini ultra mare assumit; Tamtéž, s. 417 - ultra mare iturus et contra paganos pugnaturus; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 477 - passagio ultra mare; Vita Caroli, FRB III., s. 351 - fugavit pater noster Ottonem, ducem Austrie, ultra Danubium.

⁴⁶⁴ CDB I, č. 375, s. 349 – f. 13. stol. - fructus decime septimane cedat ad usum Brevnowensis, ecclesie, videlicet Domasilicich, Cralupech, Nachlumcy, Nasternicy, Lutomiriciz.

⁴⁶⁵ CDB I. č. 312, s. 284-285 - villa, que vocatur Ledci in provincia, que vocatur Gritoouo; CDB I. č. 404, s. 424 - ciuius claustro eadem villa vicina erat.

⁴⁶⁶ Srov. s následujícími příklady: Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 198 - relicta Wissegrad civitate, morabatur per villas in ejus vicinitate; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 542 - et resonavit fama sua plurimum in partibus illis et locis vicinis; František Pražský, FRB IV., s. 383 - et L villas aque vicinas cum hominibus et peccoribus pariter delevit; CDB I, č. 279, s. 245 – 1177 - Quia vero monasterium illud singulis annis penuria feni affici ab omnibus vicinis Ulius loci veraciter percepit, prata in loco, qui dicitur Zedlissie, ex utraque parte fluminis integre tradidi.

Hrutovská pole se pokusil lokalizovat Petr Charvát, který Hrutov lokalizuje jako území mezi benátským hradiskem u Litomyšle a Vraclaví a ves Ledce klade do těsné blízkosti litomyšlského kláštera.⁴⁶⁷ Toto řešení vyhovuje výpovědi písemných pramenů. Pavel Bolina ovšem předpokládal, že Kosmovu strážnou bránu nelze *a priori* ztotožňovat s celnicí na Trstenici z břevnovské listiny a z terénního průzkumu zaniklých cest odvodil jiný průběh raně středověké trasy z Prahy do Brna než je trasa přes Litomyšl a benátské hradisko (Chrudim-Polička-Sebranice-Kuřim).⁴⁶⁸ Povrchový průzkum zaniklých komunikací v širší oblasti předpokládá hlavní trasy míjející Litomyšl západně v Kosmově době posílil a pravděpodobnou polohu Hrutova posunul na pravý břeh Loučné severně od Cerekvic a Tržek.⁴⁶⁹

Retro

Předložka znamenající *za*, se vyskytuje zřídka. Používá se pro detailní popis lokální situace, kdy jsou polohy působiště autora textu, určujícího a popisovaného místa od sebe minimálně vzdáleny. Za pomoci této předložky jsem nezaznamenal lokalizaci žádného sídla, vždy se jednalo o nezastavěné místo či plochu v krajině.⁴⁷⁰

Z určitého hlediska je podobným výrazem jako *retro* spojení *ex opposito* (srov. část o *ex*). Výrazným rozdílem, který jsem ve studovaných textech zaznamenal, je častější užívání pro popis detailní situace a také použití pro lokalizaci domu ve městě, kdy se *retro* neobjevuje.⁴⁷¹

⁴⁶⁷ CHARVÁT, Petr, Hrutov-včerejšek a dnešek jednoho problému, *Folia historica Bohemica* 2, 1980, s. 49-50.

⁴⁶⁸ Podobně se k problematice lokalizace vsi Ledci se vyjadřuje BOLINA 2003, s. 369.

⁴⁶⁹ CENDELÍN-BOLINA-ADAM 2010.

⁴⁷⁰ Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 484 - parceret et retro recederet ad civitates et castra propria; RBMV II, č. 83 - 1402 - [molendinum] situm sub monte Wissegradensi retro ponticulum; RBM V/4, č. 1712, s. 760 - 1353 - ... una cum silva Radonyn nuncupata, retro opidum Sar situata; RBMV II, č. 90, s. 33 - 1403 - Quattuor ... strichones agrorum retro montem Wissegradensem penes viam publicam in parte sinistra super villam Psarz situatos; CDB VI, č. 129, s. 177 - 1281 - Quartam partem obstaculi illius, quod emimus a ... siti retro curiam eorundem abbatis et conventus Prage in Wilttau; RBM IV, č. 1202, s. 479-480 - 1342 - In villa nostra Lom iuxta castrum nostrum Swanberch proxime sitam piscinam superiorem sub vila dicta Domaslaw, rubetum retro montem ville Crasykowecz.

⁴⁷¹ CDB V/2, č. 756, s. 422 - 1274 - Terciam partem domus site prope portam Martis Colonie in fine ex opposito contra cippum in parrochia sancte Brigide; RBM V, č. 91, s. 47 - 1347 - Iudicium in villa nostra Wylands discr. V. Heinczl[ino] iudici ... cum libero laneo quondam patris sui existente et tabernam in domo ad dictum laneum pertinente, ex opposito Tylie per villam, ubi itur versus Parans, manu in sinistra habendam, situata; RBM V, č. 842, s. 438-439 - 1350 - domum meam sitam in acie ex opposito fratrum Minorum; RBM V, č. 1818, s. 798-800 - 1354 - ac quinque quartalia vinearum ex opposito eiusdem montis Phaffenperg versus occidentem sitarum; RBM VII, č. 1020, s. 613-614 - 1361 - hereditatem nostram liberam, que est situata ex opposito fluminis, quod dicitur Myza, usque ad unum [mo]ntem, qui vulgariter appellatur Wrazye.

Ante

Kosmas užívá předložku *ante* stejně jako jeho následovníci ve významu *před*, ovšem na rozdíl od nich nebere v potaz směr pohybu aktéra líčeného děje. *Před* daným místem je v jeho textu i pro člověka, který z tohoto místa vychází, *ante* se tedy používá tam, kde my bychom dnes řekli *za*. Zároveň má předložka také časový význam.⁴⁷²

V žádném dalším narativním pramenu se již předložka *ante* nevyskytuje v jiném významu než *před* místem, ke kterému aktér děje přichází. Nevyhraněné jsou v tomto smyslu časté lokalizace klášterů ležících *před* či *za* městem.

Předložka se používá se jak pro lokalizaci ploch či bodů ve volné krajině, tak pro prostor města, případně popis umístění v rámci uzavřeného prostoru v podobě stavby. V krajině většinou lokalizuje blíže nespecifikované místo, jako byl vojenský tábor, provizorní popraviště, apod.⁴⁷³

Z charakteru zmínek bohužel většinou nemůžeme vyvodit, pro jak vzdálená místa se lokalizace za pomoci výrazu *ante* používá. Pokud se jedná o místa před

⁴⁷² Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 173 - *occurrunt ei ante villam apparitores cum laternis et facibus* - vyšli mu naproti před vesnici; Tamtéž, s. 175 - *Sepultus est autem cum maximo planctu suorum in polyandro sancti Wenczelai ecclesiae forinsecus ante portam a sinistris*; Tamtéž, s. 207 - *Et statim male credulus verbis hostium dolosis, cum suis nocte illa transvadantes fluvium ante ortum solis* – před východem Slunce

⁴⁷³ Kanovník, FRB II., s. 226 - *Hiis ita gestis iidem sancti reduxerunt eam, et ante portam domus suae statuerunt, statimque evanuerunt*; Mnich sázavský, FRB II., s. 251 - *sepultus est in urbe Missin ante portam monasterii sancti Johannis apostoli et euangelistae*; Vincentius, FRB II., s. 414 - *et sic ad telonium Vzobren ante ecclesiam eum dulcissima allocutione circumveniens, tanquam de omnibus, quae ad pacem sunt, secundum consilium ejus finem facturum, ad proprias sedes revertitur*; Vincentius, FRB II., s. 436 - *ante portam predictam, que Romana porta dicitur*; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 98 - *ante hospicium magistri Cunradi aurifabri circa Predicatores in civitate Pragensi*; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 200 - *Cum autem pervenerit ante basilicam in platea, que Cortina vocatur*; Vita Caroli, FRB III., s. 345 - *misit ante castrum Piczignitonis* – poslal přes hrad Pizzighettone; Vita Caroli, FRB III., s. 352 - *pervenissemus ante civitatem eorum Gradensem* – dojeli jsme k jejich městu Gradu; Vita Caroli, FRB III., s. 361 - *Et abinde processit ante oppidum sancti Kwintini, deinde ante oppidum Rubemontis et abinde usque prope civitatem Laudinensem*; František Pražský, FRB IV., s. 356 - *ante quoddam castrum regale Hluboky*; František Pražský, FRB IV., s. 365 - *ante ecclesiam sancti Clementis*; František Pražský, FRB IV., s. 371 - *ante Horazdyeyowicz civitatem*; František Pražský, FRB IV., s. 372 - *ante pontem castrum Pragense*; František Pražský, FRB IV., s. 379 - *ante Florenciam iter arripuit versus predictam urbem*; František Pražský, FRB IV., s. 380 - *ante illud castrum, quod Alba vocatur*; František Pražský, FRB IV., s. 392 - *de castro egrediens ante Maiorem civitatem versus claustrum Sderaz venit*; František Pražský, FRB IV., s. 404 - *in Vgezd largam et spaciosam ante civitatem Minorem Prage sitam*; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 459 - *ante castrum regium dictum Hluboka alias Froburk*; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 505 - *monasterium Lucznense ante civitatem Snoymam*; Marignola, FRB III., s. 588 - *Est autem Bethleem in monte et ante portam est platea et cisterna maxima*; Marignola, FRB III., s. 592 - *Rome bulitur in oleo ante portam Latinam*; Neplach, FRB III., s. 479 - *Rudolfus ante Hradyszcz moritur*.

kostelem či v rámci města, zejména u jeho hradeb, jde o bezprostředně přiléhající okolí. Je ale otázka, jak je tomu v případě popisů delších cest a lokalit v nezastavěné krajině. Jedinou zmínkou, která může něco naznačit, je pasáž z Vincentia popisující tažení německého krále Fridricha do Itálie v roce 1156. A údaj je poměrně překvapivý. Vincentius píše, že účastníci tažení *při východu z Alp* přišli *před samotným městem Veronou* k hradu Gardě. *Před samotným městem* znamenalo pro Vincentia 30 kilometrů, které obě místa dělí.⁴⁷⁴

V listinách se předložka *ante* používá vždy pro místa hierarchicky odlišné svým postavením v prostoru. Poloha mlýna, dvora nebo pole je určena za pomoci blízko ležícího města či jiného významného sídla.⁴⁷⁵

Per

Ve významu a způsobu použití předložky *per* lze v analyzovaných narativních textech pozorovat velmi zajímavý posun, který velmi ilustrativně dokládá zrod abstraktnějšího chápání fyzického prostoru. V Kosmově kronice se předložka *per* v prostorovém smyslu vždy váže ke konkrétní fyzické cestě terénem - ať už se jedná o klasickou cestu z jednoho místa do druhého⁴⁷⁶ nebo jde o vymezení hranic, které kronikář chápe ve smyslu faktického „objetí“

⁴⁷⁴ Vincentius, FRB II., s. 421 - Cum autem in exitu Alpium ante ipsam Veronam ciuitatem ad Guardum castellum inexpugnabile perueniunt.

⁴⁷⁵ RBM V/4, č. 1735, s. 769-770 - Domum, que adiacet curie ante claustrum, que vocatur Sweikhoff; RBM V/4, č. 1945, s. 851 - 1354 - Magno prato in superiore parte ante civitatem; RBMV III, č. 96, s. 52 - 1384 - [Nový Dvůr] ante Hradecz iacentem; CDB I, č. 375, s. 348 - f. 13. stol. (993) - Villam Brevnowa nomine ante ipsum; CDB I, č. 402, s. 417-421 - f. pol. 13. stol. - Unum aratrum ante castrum Hradech; CDB IV/1, č. 171, s. 278-280 - f. 2. pol. 13. století - ... alii campi iacent ante predictam civitatem inter viam versus predictum Namescz et viam versus Chrelow ... Alii campi iacent ante predictam villam Haychin super litus fluminis, quod vulgo Morauice dicitur; CDB V/1, č. 172, s. 276-277 - f. kon. 13. stol. - Curiam in Drozdowitz cum suis pertinentiis ecclesie sancte Marie ante castrum in Olomuc site; CDB VI, č. 239, s. 294 - 1282 - Super quadam parte decime olerum ante civitatem Laa versus Hoeuieilin situate.

⁴⁷⁶ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 178 - semitam, qua itur trans silvam ad Gabr per australem plagam; Tamtéž, s. 182 - via qua itur ad Netolic; Tamtéž, s. 195 - iter agens per Saxoniam; Tamtéž, s. 218 - sita ultra fluvium Labe tendit ad aquilonem infra terminos Boemorum in silva, ad quam itur per villam Bela; Tamtéž, s. 10 - viam qua itur in partes provinciae Bechin, per montem qui dicitur Osseca; Tamtéž, s. 17 - dum per compendia viarum irent; Tamtéž, s. 40 - Ungari orientales Francos et Alamanniam atque Galliam devastantes, per Italiam redierunt; Tamtéž, s. 64 - aliis fugientibus per praeruptam viam; Tamtéž, s. 65 - cum rediret per villam rusticanam; Tamtéž, s. 66-67 - Post rediens per Constantinopolim, transibat per Bulgariam; Tamtéž, s. 95 - Altera via qua itur per Zribiam; Tamtéž, s. 123 - Qui cum iter ageret, transiens per Ratisbonam; Tamtéž, s. 124 - usque Romam per continua loca proprias villas seu praedia et per castella; Tamtéž, s. 131 - rivulus, nomine Dia, fluens per plana loca; Tamtéž, s. 163 - dum transirent per quandam villam; Tamtéž, s. 178 - per angustam viam et nimis artam semitam, qua itur trans silvam.

konkrétního prostoru.⁴⁷⁷ Mezi významy neoddělitelně spjatými s představou fyzického terénu a liniemi konkrétních cest patří i zdánlivě abstraktnější formy vyjádření, kdy se *per* používá ve spojení s určitou plochou. Tady bychom jeho význam mohli doslovně vyjádřit jako „po mnohých místech“.⁴⁷⁸

Už v kronikách z pokročilejšího 12. století termín *per* ve smyslu užívaném Kosmou, tedy ve spojení s konkrétní cestou v terénu, nenajdeme a význam předložky se posunuje do přenesené podoby.⁴⁷⁹ Ve Zbraslavské kronice se již nesetkáme se spojením s body, které se překonávají na popisované cestě. Předložka *per* se tu někdy používá ve významu *po* (řece, cestě), namísto původního *přes*.⁴⁸⁰ Ve 2. polovině 14. století pak téměř zcela mizí prostorový význam termínu.

Zejména v listinách lze velmi dobře vysledovat, že termín *per* patří mezi ty, které měly ve středověkých textech z českého prostředí více významů, které v moderní češtině rozlišujeme, zatímco tehdy splývají. *Per* může v prostorovém smyslu znamenat *přes*,⁴⁸¹ *po* (např. *po cestě* nebo *kolem újezdu*),⁴⁸² *po* (různých

⁴⁷⁷ Kosmas, FRB II., s. 5 - locus late nimis diffusus, cinctus undique montibus per gyrum, qui mirum in modum extenduntur totius - podobné spojení se objevuje u Petra Žitavského a velmi často v Bibli.

Posun lze sledovat i u používání termínu *circuitum*. Zatímco Kosmas používá slovo doslovně ve smyslu kruh - Kosmas, FRB II., s. 5 - terrae per circuitum, ut in aspectu oculorum quasi unus et continuus mons totam, v kronikách ze 14. století se už spojení *per circuitum* neobjevuje a *in circuitu* znamená v určité oblasti. Výjimkou je pouze Marignola, FRB III., s. 545 - Cumque per circuitum castra locanda disponeret - [při popisu obležení Brna]; Viz i Kosmas, FRB II., s. 23 - Tercia extenditur per circuitum torrentis Bocnica [v obvodu bystřiny Březnice].

⁴⁷⁸ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 4 - per diversa spacia terrarum errabant; Tamtéž, s. 5 - diffusum est per orbem terrae; Tamtéž, s. 7 - O socii non semel mecum graves labores per devia nemorum perpessi; Tamtéž, s. 19 - et per totum mundum signis et miraculis coruscabunt; Tamtéž, s. 24 - mittit gladium per omnes fines tocius provinciae; Tamtéž, s. 28 - fertur per abrupta loca; Tamtéž, s.62 - Nam voce praeconica indicitur ubique per fora; Tamtéž, s.83 - tocius Boemiae per provinciam mittens.

⁴⁷⁹ Kanovník, FRB II., s. 212 - per totam Bohemiam et per plurima alia loca; Tamtéž, s. 217 - Per multa loca etiam in Theutonicis partibus; Tamtéž, s. 221 - per totum mundum saevissima tempestas ... [ventum] destruxit, arbores per silvas funditus eradicavit; Tamtéž, s. 226 - solemnia per orbem terrarum.

⁴⁸⁰ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 17 - transeuntes per semitam; Tamtéž, s. 47 - ad navem redeunt et ascendentes per flumen, quod Misa dicitur.

⁴⁸¹ CDB V/1, č. 457, s. 673-676 -1265 -Via et strata publica de Alta Muta versus Brunnam per dictam civitatem in Policzek .. ; CDB V/2, č. 522, s. 70-71 - 1267 - frequenter per eorum fines transitum facientibus ad honorem nostrum pro suarum copia facultatum ministrare necessaria cognoscantur; RBM V, č. 91, s. 47 - 1347 - ex opposito Tylie per villam, ubi itur versus Parans, manu in sinistra habendam, situata; RBM V, č. 1641, s. 736-737 - 1353 - ita videlicet, quod incipiendo a semita, que ducit de Rosntal in claustrillum fratrum heremitarum ord. s. Aug. dictum Ostrow in Bastyn et abinde procedendo per nemus dictum Brdo, alio nomine Twrda nuncupato, usque ad rivulum, qui et Byrlozny dicitur, et per eundem rivulum...

⁴⁸² CDB I, č. 375, s. 348 - f. 13. stol. (993) - via, per quam venturum ad civitatem Pragam; Tamtéž - ... intra silvam et extra per circuitum Crech; CDB V/2, č. 599, s. 194 - f. 13/14.stol.

místech)⁴⁸³ i o nebo na (s vazbou na konkrétní délku či rozlohu)⁴⁸⁴. Některé z případů ukazují, že rozdíl ve významu, jaký chápeme dnes, v analyzovaných textech skutečně neexistoval.⁴⁸⁵ Předložka *per* se používá také ve spojení se základním určením směru – *per directum* – *přímo*, *per descensum* – *dolů*.⁴⁸⁶ Pokud srovnáme všechny způsoby používání a zaměříme naši pozornost na jednotlivé případy, zjistíme, že předložka *per* se volí tehdy, pokud jde o vyjádření fyzického průniku. Při úvaze o jejím významu musíme mít napaměti, že prostor je vnímán čistě konkrétně. Do určitého místa se jde po určité cestě, lépe *určitou cestou*, tedy *místem*, které tato cesta zaujímá, prochází se areál konkrétní vsi (ať už se jménem myslí shluk stavení nebo také k nim patřící polnosti), určitá skutečnost se týká konkrétních *míst*, či *rozsáhlého místa*, jakým může být i svět. Ve spojení s početně stanovenou mírou má autor textu na mysli konkrétní kus půdy či měřené jednotky, jejíž hranice tato míra vymezuje.

Trans

Předložka *trans* je v analyzovaných textech využívána poměrně zřídka a v jejím používání nelze vysledovat žádný vývoj. Objevuje se vždy ve spojení s konkrétní cestou, ať už s fyzickou komunikací nebo s popisem objížďení konkrétní hranice.⁴⁸⁷ Dále se můžeme s předložkou potkat při určování polohy *za* velkou přírodní překážkou – pohraničním lesem či mořem.⁴⁸⁸

- silva teminorum ... scilicet inter viam, per quam itur de Sternow versus Bunowicz; Tadra č. 45, s. 24-26 – 1324 - Prima meta est a valle, que vocatur Lippowa, per viam, que ducit ad metas, quas ostenderunt silvani regis; Tadra, č. 112, s. 63-65 – 1350 - ascendendo per viam antiquam de Gablona versus villam Iegersdorf antedictam ibidem quidam agri existunt quatuor mensuras fere continentes; Tadra, č. 162, s. 117-119 - et in illa descendendo per viam publicam prati usque ad locum, ubi ad sinistrum latus rivulus Koczaw decurrit.

⁴⁸³ CDB V/1, č. 457, s. 673-676 - 1265 – Nulle alie thaberne stabunt per villa alias; CDB V/2, č. 526, s. 77 – 1267 - Statuimus, ut instaurentur et fiant in continenti tres apum orti, unus in Suitaui, unus in Ghelz et in Mohelniz unus, et quod tam orti quam eciam apes in silvis per loca iam dicta sint in cura et custodia custodis Olomcensis.

⁴⁸⁴ CDB III/3, č. 294 – 1238 – Villam Chernuc maiorem, a Praga per duo miliaria fere distantem; CDB V/1, č. 457, s. 673-676, 1265 – De agris vero et hereditate, que per unum miliare, ut diximus, adiacent memorate civitati in Policzek.

⁴⁸⁵ CDB I, č. 55, s. 55 – 1057 - vias duas, unam per silvam ad Hlmecs ... alteram per aquam Vzthi; CDB III/1, č. 43, s. 43-44 -1233 - Hii autem sunt termini silve et predii in Borek: a dextra parte vie Humpolcensis, qua itur in Morauiam, per montem Rozocatech et ab ispo monte ad viam, que vocatur Nahaber, et per eandem viam Nahaber usque ad ryvulum Zmrytsna...; RBM IV, č. 419, s. 169-170 – 1337 - ad littus aquae, que vulgariter Bela dicitur, per syluam nostram Bezdenzem deffluentem ... viam, quae vulgariter drahy vel wichweg dicitur, scilicet a valua ipsius ciuitatis, per quam fit transitus ad ipsum castrum Bezdez.

⁴⁸⁶ CDB I, č. 375, s. 348 – f. 13. stol. (993) – per directum usque ad Lesce et a Lesce usque ad saxum; CDB VI, č. 79, s. 127-129- f. kon. 13. stol. - Limites ecclesie sue inter Knyenicz et Conicz, dictos vulgariter Sadek, Na wrch Malinneho, Na wrch Deschneho usque Na wrch Iawornyka, per descensum usque ad viam, que vulgo vocatur Hwozdeczka czesta.

⁴⁸⁷ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 179 - semitam, qua itur trans silvam ad Gabr; Letopisy české, FRB II, s. 302 - fossatum effosum a rivulo Bruska, et ductum per montem Opis usque

Srovnání *per a trans*

Srovnání dvou předložek znamenajících *přes* – *per a trans* – je velmi zajímavé. Je totiž zřejmé, že se obě v analyzovaných textech používají k odlišným typům vyjádření. Zatímco *per* znamená přes určitou plochu a dalo by se v určitých případech překládat také *po*, *trans* vždy vyjadřuje překonání určitého kratšího úseku cesty a většinou konkrétní překážky. *Per* se v Kosmově kronice, kde se s ním setkáme často, pojí se slovy *silva*, *mons*, *plaga*, se jmény země, dále s *via*, množnou formou *loca*, ale také *villa*. V případě *trans* se setkáme znovu se *silva*, ale zejména s termíny *flumen* a *mare*, přičemž tato spojení na rozdíl od případů s *per* nemizí ani z dalších textů po celou dobu sledovaného období. Pokud se obě předložky vyskytnou ve stejném typu popisu, vidíme zcela jasně, že *per* značí dlouhý interval popisované cesty či hranice,

ad curiam domini episcopi trans flumen Wltavam; Příběhy krále Přemysla Otakara II, FRB II, s. 320 - pontem trans Danubium; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 114 - Celum non animum mutat, qui trans mare currit; Tamtéž, s. 194 - cesar cum suo exercitu in Laterano trans Tyberim; František Pražský, FRB IV., s. 379 - suo exercitu trans Tiberim transiit potenter; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 482 - quod in navigio trans Albeam in Rudnicz multi homines periclitabantur; Tamtéž, s. 505 - duces Austrie trans Danubium et terram ipsorum incendiis et rapinis immaniter devastavit; Tamtéž, s. 511 - Cumque venissent trans flumen Mimle ante castrum Wilawense et Pistense; Tamtéž, s. 523 - sub castro Angeli trans Tyberim; Tamtéž, s. 541 - oppidum munivit et trans flumen pontem construxit; CDB VI, č. 90, s. 144 – 1280 – ...Trans flumen vero predictum Morauizam per directum; Tadra, č. 233, s. 191-192 – 1394 - ut videlicet pars sinistra descendendo ad flumen Multavie trans montem, qui dicitur Sebestanowa; CDB II, č. 351, s. 364 – f. poč. 14. stol. - Praedictus vero fluvius per descensum facit metam usque ad montem, qui vulgo dicitur *Borissow*: et sic trans praedictum montem directe est eundum usque ad originem fluvii, qui vulgo dicitur *Olesni*.

V mladších textech se objevují případy zkracování textů s předložkou *trans*, nicméně význam a spojení s konkrétní cestou či hranicí zůstávají stále stejné: CDB II, č. 352, s. 366 – f. poč. 14. stol. - et predictus rivulus ascendendo facit metam usque ad montem, qui vulgo dicitur Dubowa; et trans montem predictum descendendo sunt mete, que hranicie dicuntur, usque ad rivulum, qui dicitur Bukowecz ... trans montem, qui dicitur Chrib, usque ad originem rivuli ... Deinde ascendendo trans predictum montem sunt hranicie usque ad originem rivuli ... Et trans predictum montem sunt hranicie usque ad flumen ... Deinde ascendendo trans locum, qui dicitur Chrib ... Deinde trans predictum locum sunt mete vel copci usque ad montem, qui dicitur Hraniscza hora ... Deinde trans predictum fluvium sunt kopci usque ad viam publicam, atd. RBM VII, č. 1527, s. 917 - 1363 - silvam trans villam Drosenreut ab antiquis temporibus hereditarie possidere, omnes suos officiale trans silvam Bohemicam (allen unsern haubtluten und ampluten uff yensyt des Beheimischen waldes).

⁴⁸⁸ RBM VII, č. 1527, s. 917 - 1363 - silvam trans villam Drosenreut ab antiquis temporibus hereditarie possidere, omnes suos officiale trans silvam Bohemicam (allen unsern haubtluten und ampluten uff yensyt des Beheimischen waldes); CDB I, č. 336, s. 306 – 1192 - Ego Vlricus, Drizlai filius, predium meum nomine Loman cum attinentiis suis, trans mare in periculo mortis positus; CDB III/2, č. 229, s. 309 - sub excommunicatione deterret ire cruce signatos contra Prutenos aut trans mare.

kteřá prochází *po* zmíněné lokalitě, zatímco *trans* vyjadřuje její překonání či přetnutí.⁴⁸⁹

Předložky *ex, de a a/ab* – vyjádření *od*

Ex

V textech kronik se za pomoci předložky *ex* určuje poloha jen zřídka. Nejčastěji najdeme takové použití v Kosmově kronice, přičemž v mladších textech se setkáme s mnohem univerzálnějšími údaji určující polohu, které často tvoří názvy světových stran. Předložka se pojí s přírodními a plošnými typy geografických indentifikátorů, méně často s názvy měst.⁴⁹⁰

V mnoha případech se setkáme se souslovím *ex parte*, v Kosmově kronice najdeme také spojení *ex utraque parte (fluvii)*.⁴⁹¹ Toto zajímavé úsloví můžeme vyložit jako *z obou stran (řeky)*, přesnější je ale překlad *po obou stranách*,

⁴⁸⁹ CDB VI, č. 90, s. 144 – 1280 – ...*Trans flumen vero predictum Morauizam per directum usque ad stagnum dictum Marinsche et a predicto stagno, quod totum est nostri predicti abbatis, usque ad verticem dicti stagni ..; Tadra, č. 45, s. 24-26 – 1364 - Prima meta est a valle, que vocatur Lippowa, per viam, que ducit ad metas, quas ostenderunt silvani regis, super quam viam versus silvas regias sunt quedam planicies camporum sive agrorum ad hanc vilam pertinentes.*

⁴⁹⁰ Např. Kosmas, FRB II., s. 6 - *ex diversis montibus orti*; Tamtéž, s. 19 - *Hunc ex parte aquilonali valde munit valle profunda rivulus Brusnica at australi ex latere latus mons nimis petrosus, qui a petris dicitur Petrin*; Tamtéž, s. 34 - *ex provincia nomine Stodor*; Tamtéž, s. 140 - *apostolici ex Maguntia*; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 213 - *ex septentrionali plaga*; Tamtéž, s. 331 - *ex aquilonari parte Danubii*; Tamtéž, s. 290 - *Ex alia enim parte Danubii*; Marignola, FRB III., s. 497 - *deinde perreximus per mare ad Seyllanum, montem gloriosum ex opposito paradisi*; Tamtéž - *post egreditur ex alia parte et dividitur in quatuor flumina, que transeunt per Seyllanum*; Tamtéž, s. 513 - *ex altera parte fluminis aliud edificaverunt castrum*; Tamtéž, s. 523 - *Hec terra cingitur ex parte orientis Polonia et Morauia, ex parte aquilonis Saxonia, ex parte meridiei Austria et ex parte occidentis Bauaria et Germania circumdatur*; Neplach, FRB III., s. 452 - *Claudius Judeos expulit ex urbe Roma*; František Pražský, FRB IV., s. 402 - *ex alia parte Danubii*; František Pražský, FRB IV., s. 376 - *Erant autem ibi quidam nobiles ex parte Karinthiani*; Vita Caroli - *guerram ex omnibus partibus contra nos*; Vita Caroli - *qui iacebant ex altera parte rivi*.

⁴⁹¹ V mladších pramenech se již termín *z obou stran* většinou váže ke skupinám aktérů děje, nikoli ke směrům při popisu prostoru. Pouze Mnich sázavský používá spojení ve významu běžném v Kosmově kronice, ovšem pouze na jednom místě, kdy patrně přejímá informaci z nedochované listiny Břetislava I. potvrzujícího statky sázavského kláštera – Mnich sázavský, FRB II., s. 244 - *Milobuz usque ad speluncam, quae vulgo Zacolnica dicitur, cum pratis et silva circumiacente, principali corroboravit auctoritate; dein etiam hanc eandem donationem supervenientibus heredibus et eam suo iuri usurpative vendicare molientibus, nolens paterna cessare statuta, semet opposuit, litem diremit, et eidem patri Procopio omnem utilitatem in aqua et silva a praedictis terminis redonavit, agros vero et prata ex utraque parte adiacentia [- Břetislav I. potvrzuje statky sázavskému kl. – převzato patrně z listiny].*

případně *na obou březích* nebo volněji *kolem řeky*.⁴⁹² Proč kronikář volil zdánlivě nelogickou předložku, která s vyprázdněným smyslem existuje ve stejném významu i v moderní češtině, ukazuje líčení o Břetislavových vpádech do Polska, kladené k roku 1093. Kosmas vymezuje pleněné území jako *na této straně řeky Odry od hradu Rečen až k hradu Hlohovu*, přičemž i tady se objevuje spojení s pomocí předložky *ex - ex ista parte fluminis*.⁴⁹³ Vidíme, že řeka, ke které se od (*ex*) dané strany (území na daném břehu) vymezuje plocha, tvoří hranici myšleného území (její dvě další hranice jsou linie kolmé na vodní tok, protínající hrad Rečen a Hlohov). Podobně *ex utraque parte fluvii* označuje plochu s hranicí vodního toku, kam se z obou dvou (*utraque*) směrů (*parte*) táhne. I na tomto případě je zřejmé, že Kosmas nedokázal pojímat plochu abstraktně, ale psal o konkrétní půdě s konkrétní hranicí, pevnou linií, od níž se může odrazit při vymezení plochy v krajině i její imaginární mapě.⁴⁹⁴

V textech listin se předložka *ex* používá při určení sousedů popisovaného objektu – opět ji lze většinou překládat přesněji *na*, v některých případech *z* nebo *od*. Ilustrativní je příklad spojení *ex opposito - na-proti*.⁴⁹⁵ Popis lokalizace předpokládá určitý pevný bod nebo plochu, od níž se směr či jiná poloha uvozená předložkou *ex* vztahuje.⁴⁹⁶ Tímto „pevným“ objektem může být

⁴⁹² Pro užití sousloví *ex parte* viz také předchozí pozn. Kosmas, FRB II., s. 23 - *Secunda ex utraque parte est fluvii Uzka castra metatus est*; Tamtéž, s. 95 - *ex utraque parte fluminis Rezne*; Tamtéž, s. 195 - *ex utraque parte fluminis Odrae parum per viam sermone communicato*.

⁴⁹³ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 161 - *ex ista parte fluminis Odrae a castro Recen usque ad urbem Glogov praeter solum Nemci oppidum, nullus habitaret*.

⁴⁹⁴ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 178 - *vero non longe ex altera parte rivuli Vysplisa applicuerunt castra*; Tamtéž, s. 182 *Boemi non longe a Ratisbona metati sunt castra juxta fluvium Reznam; ex altera autem parte ejusdem fluminis erant castra filii imperatoris*; Totéž platí i pro popis prostorového detailu a vyjádření, že skupina sedí či stojí po obou stranách ústřední postavy - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 156 - *sedens in palatio Mantuano, episcoporum atque comitum ordine non modico ex utroque latere collocato, et electis jam praedictis episcopis positus in medio*.

⁴⁹⁵ CDB V/2, č. 756, s. 422 – 1274 - *Terciam partem domus site prope portam Martis Colonie in fine ex opposito contra cippum in parrochia sancte Brigide*; RBM V, č. 91, s. 47- 1347 - *Iudicium in villa nostra Wylands discr. V. Heinczl[ino] iudici ... cum libero laneo quondam patris sui existente et tabernam in domo ad dictum laneum pertinente, ex opposito Tylie per villam, ubi itur versus Parans, manu in sinistra habendam, situata*; RBM V, č. 840, s. 437-438 - 1350 - *domum meam sitam in acie ex opposito fratrum Minorum*; RBM V, č. 1818, s. 798-800 - 1354 - *quartalia vinearum ex opposito eiusdem montis Phaffenperg versus occidentem sitarum*; RBM VII, č. 1020, s. 613-614 - 1361 - *hereditatem nostram liberam, que est situata ex opposito fluminis, quod dicitur Myza*; RBM VII, č. 1331, s. 803-804 - 1363 - *super domo Nicolai sutoris de Polonia, ex opposito monasterii s. Clementis sita*.

⁴⁹⁶ CDB I, č. 402, s. 417-421 - f. pol. 13. stol. – *Hrobeniky [Hrobníky] super fluvium, qui dicitur Pzina [Psiná], cum suis attinenciis ex una parte Hlubehice termino iacente usque ad terminum Bohuhwalov*; CDB V/1, č. 434, s. 634 – 1265 - *In loco, ubi nova civitas est edificanda circa Buduoyz ... iuxta decursum brachii fluviorum Wltaue et Malche, partem etiam prati ex altera parte contra claustrum, quod est situm iuxta prefatum brachium*

i linie v krajině, tedy řeka nebo hranice⁴⁹⁷ – a následně, při vymezení hranic určité plochy nemusí být sousední objekt, který, nebo jehož okraj, hranici tvoří, také plochou, ale může se jednat o linii, např. řeku, nebo příkop.⁴⁹⁸ Vždy jde každopádně o fyzický objekt, těsně přiléhající k ploše, jejíž hranice se popisují.

De

Ačkoli se v moderní češtině většinou překládají stejně, najdeme v používání předložek *de* a *ex* ve studovaných textech několik zásadnějších rozdílů. Předně se předložka *de* používá jako přízvisko (nejčastěji geografická určení původu za jmény) i jako fráze. Předložka *de* také může určovat vztah menší části k většímu celku. V studovaných textech předložka *de* umožňuje velmi často vyjádřit umístění menší jednotky ve větší, její původ v ní či přesun z ní, a to i při obrazném významu.⁴⁹⁹ Takto chápaný význam se ostatně týká i zmíněných geografických přízvisek za jmény, kdy se také používá tato předložka. Člověk pocházející z určitého místa byl součástí tamní komunity, odkud přišel na jiné

fluviorum; CDB V/2, č. 526, s. 77 – 1267 - Emimus eciam a Francone, comite de Hukeswaghen, circuitum, qui incipit ab aqua, que vocatur Zedelniz, et habet ex una parte terminum Oderam, ex alia parte Brunswerde cum Vngaria, et quicquid ex ista parte Oztraue versus Vngariam invenitur; RBM IV, č. 419, s. 169-170 – 1337 - De silva nostra Bezdenzi scilicet LX laneos, qui protenditur partim versus castrum Bezdez praedictum, et XXX laneos ex alia parte civitatis praedictae, qui protenduntur de proxima valle; RBM V, č. 834, s. 435 - 1350 - domum suam in foro dictae civitatis, inter domos Peskonis ... ex una et Mixonis ... ex altera sitam, Bohunconi in longa platea.

⁴⁹⁷ CDB V/1, č. 230, s. 357 – 1260 - nemus ex altera parte Wulte in superiori parte attingens viam illam, que ducit in Helfenberch, tangens in inferiori parte rivum quendam, qui vocatur Minor Wultawitz; RBM IV, č. 1141, s. 454-455 - 1342 - Molendinum hospitalis Glatoviensis situm circa villam Janovitz ex ista parte fluminis locatum; RBM V, č. 130, s. 74-75 – 1347 - Et dictum campum una cum aqua infra molendinum et supra in littore parte ex utraque in piscando; RBM V, č. 1471, s. 684 - 1353 - curiam meam, sitam ex alia parte pontis ante civitatem iam dictam; RBM IV, č. 610, s. 237 – 1338 - Super limitibus agrorum ville nostre Pnyewiez circa Kutnam posite, tam ex parte ipsius ville et civitatis Kutne, tam ex parte Czaslaue et agrorum predictae ville nostre, et eciam ex parte montis, qui dicitur Rus, quos limites per predictos religiosos nos dicimus occupatos.

⁴⁹⁸ RBM I, č. 562, s. 263-264 – 1215 – praedictus fluvius per descensum fluens facit metam usque ad villas Lasczian ex una, et villam Bilkovice ex altera parte; RBM V, č. 130, s. 74-75 – 1347 - Addidimus ... unum quartale agrorum, quod continet XLII iugera. Limitaciones illorum agrorum, videlicet ex alia parte magni fossati versus Chotborz, qui agri tangunt flumen, quod dividit campum et metas Trunscheyn et hereditatem de Chotborz.

⁴⁹⁹ Typy příkladů v kronikách z různých časových období: Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 28 - de summitate alti montis; Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 74 - de claustro exit virgo; Kanovník, FRB II., s. 214 - lapis mirae magnitudinis de monte veniens; Tamtéž, s. 222 - de multis causis multis consiliis; Tamtéž, s. 230 - septem homines de toto exercitu; Tamtéž, s. 235 - accipiens crucem de sancto altari sancti Petri; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 50 - quidam de suis; Tamtéž, s. 22 - unus de capellanis; František Pražský, FRB IV., s. 380 - unus de Boemis; František Pražský, FRB IV., s. 369 - de oculis multorum rivuli lacrimarum profluentes; František Pražský, FRB IV., s. 376 - plurimi de parte adversariorum.

místo. Johannes de Praga tak v původním smyslu neznamenal Jan z Prahy, ale Jan, jeden z Pražanů.

Zatímco předložka *ex* v listinách a většinou i v jiných typech textů určuje směr pohledu, resp. identifikuje stranu, z jaké se rozkládá lokalizovaná plocha, předložka *de* určuje výchozí bod linie v krajině či vykonané cesty. I tady se koneckonců může jednat o určení směru pohledu, nicméně zatímco v případě předložky *ex* jde o popis směru od vzdáleného místa k místu pozorovatele (faktického či imaginárního), u předložky *de* je to právě naopak a popisuje se směr od pozorovatele k vzdálenému místu. V systému za pomoci *de* se nejprve popíše poloha pozorovatele a potom poloha místa, k němuž má upnout svůj zrak (viz Příloha 3, oddíl Schématické vyjádření významového rozdílu mezi předložkami *ex*, *de* a *a/ab*).

V narativních pramenech se předložka *de* pojí takřka výhradně s názvy měst a zemí⁵⁰⁰ (s *ex* se při tomto použití setkáváme také, ale velmi zřídka), v hraničních listinách jsou těmito výchozími body také jména sídel,⁵⁰¹ ale často i konkrétní krajinné prvky lokálního charakteru.⁵⁰² Odlišování významu předložek

⁵⁰⁰ Typy příkladů v kronikách z různých časových období: Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 99 - in auxilium de Ungaria; Tamtéž, s. 107 - revocat eum de Ungaria; Tamtéž, s. 114 - revocant fratrem suum Jaromir de Polonia; Tamtéž, s. 144 - jamque duobus annis evolutis remeans de Polonia; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 140 - venit de Bohemia; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 265 - Pragam venit de Lucelburg; Tamtéž, s. 330 - in Boemiam venit de Gallia; Tamtéž, s. 67 - adduxerit de Sweuia in Bohemiam; Vita Caroli, FRB III., s. 340 - idem rex expulit de Anglia; Tamtéž, s. 341 - Reversus itaque de Francia; Tamtéž, s. 341 - tempore cum reversus fueram de Francia; Tamtéž, s. 342 - recessit de Parma; Tamtéž, s. 344 - Et transierunt de Francia in Sabaudiam et de marchionatu transierunt per Lombardiam usque in Cremonam et de Cremona usque in Parmam.

⁵⁰¹ CDB V/1, č. 457, s. 673-76 - 1265 - via et strata publica de Alta Muta versus Brunnam per dictam civitatem in Policzek ..; CDB V/2, č. 599, s. 194 - f. 13/14.stol. - scilicet inter viam, per quam itur de Sternow versus Bunowicz; RBM IV, č. 245, s. 95 - 1335 - omnes homines de Prachaticz foro versus Tyncz vecturas facientes ac eciam omnes homines de foris Chwalissensi et Notalicensi versus Pragam vel Chutnam; RBM V, č. 130, s. 74-75 - 1347 - ad stratam publicam, qua declinatur de Lybicz; RBM V, č. 142, s. 81 - 1347 - penes viam, qua transitur de Zuzelytz in eandem villam ad sinistram manum; RBM V, č. 198, s. 109-110 - 1347 - et viam, qua itur de foro versus Studene usque ad rivulum, qui Jurzissczie in vulgari appellatur; RBM V, č. 1641, s. 736-737 - 1353 - a semita, que ducit de Rosntal in claustrum fratrum heremitarum ord. s. Aug. dictum Ostrow in Bastyn et abinde procedendo per nemus; RBM VII, č. 1418, s. 860 - 1363 - curia sita in acie ad manum sinistram exeundo de villa predicta versus septemtrionem; RBM VII, č. 1424, s. 863-864 - 1363 - a via, qua itur de Chromnaw in villam Wedrowicz; Tadra, č. 112, s. 63-65, č. 112, s. 63-65 - 1350 - per viam antiquam de Gablona versus villam Iegersdorf; Tadra, č. 144, s. 96-98 - 1357 - per semitam, que transit de villa Gylowicz.

⁵⁰² RBM IV, č. 419, s. 169-170 - 1337 - praedictum, et XXX laneos ex alia parte civitatis praedictae, qui protenduntur de proxima valle, quae vulgariter obeczech seu vichwaid dicitur; RBM V, č. 77, s. 38-39 - 1346 - primum sicut alta strata de antiquo theolonio versus heremitam tendit; RBM V, č. 130, s. 74-75 - 1347 - ad flumen, quod fluit de valle, que dicitur Howolcz; Tadra, č. 18, s. 11 - cca. 1310 - ad viam aliam, que de strata publica ducit in

ex a *de* je pro pochopení významu textů hraničních listin nesmírně důležité – zatímco *ex* označuje směr, z jakého se rozkládá většinou vymežující, okolní plocha, *de* směr, odkud a tedy kudy se táhne hraniční linie, případně odkud kam se táhne plocha vymežovaná.

A/ab

Třetí předložkou, která se vyskytuje v analyzovaných textech a kterou můžeme do moderní češtiny překládat výrazy *od* nebo *z*, je latinské *a*, *ab*. Tento termín situaci ještě více komplikuje. Doboví autoři jej užívají v několika typech významů a ty se do určité míry překrývají s významy předložek *ex* a *de*. V textech listin tak především můžeme vidět, že pro termín *a*, *ab* neplatí výše zmíněné rozdělení typů podle směru *od* a *k* pozorovateli, ani se více neužívá pro vymezení polohy či směru linie nebo plochy. S předložkou *a*, *ab* se setkáváme ve všech případech. Přesto i tady najdeme oproti předchozím předložkám jisté rozdíly.

V textech listin se předložka *a/ab* používá podobně jako *ex* ve významu „na jedné“ nebo „druhé straně“. Připomeňme si, že *ex* se objevuje ve spojení s neurčitými zájmeny a slovem *pars* – taková určení místa lze překládat: z jedné strany (na jedné straně), z druhé strany (na druhé straně), z obou stran (po obou stranách). Druhou variantou je pak zmínění identifikátorů plochy v podobě jmen jejích majitelů: tyto příklady lze typově překládat: ze strany poličského panství (na území, které patří Poličce), apod. *A/ab* autoři volili při větší konkrétnosti, detailnosti či svázanosti informace s dílčí situací v terénu. Předložku najdeme v tomto významu v podstatě pouze ve spojení s určením levé či pravé strany a takové případy lze doslovně překládat *od prava*, *od leva*, volněji *plocha nalevo*, *plocha napravo*.⁵⁰³ Toto označení ovšem předpokládá, že pokud popisujeme

Sehuschowicz; Tadra, č. 135, s. 84-86 – 1356 - meta directe de ipso rivulo per eandem viam publicam ascendendo.

Typově patrně jiný případ odráží listina RBM IV., č. 245, s. 95-96 - 1335 - Cumque eciam districtus Wodnanensis ab antiquo, prout de certo informati sumus, de flumine Blanicze usque ad flumen, qui Kunypotok dicitur, se extenderit – jedná se o starší typ vymezení plochy za pomoci dvou vodních toků.

⁵⁰³ RBM V, č. 198, s. 109-110 – 1347 - ... et abinde procedendo per nemus dictum Brdo, alio nomine vero a dextris consistit ad castrum Strassicz; RBM VII, č. 1108, s. 668-669 - 1362 - ultra dictum fluvium a dextris procedentibus de castro nostro ducali Grecz versus civitatem nostram Oppauiam ... sunt autem agri pertinentes ad dictum allodium seu curiam siti in petiis divisim et coniunctim a monte, qui Hannbergk nuncupatur, versus septentrionem a sinistris procedentibus versus villam Stebelsdorff; CDB III/1, č. 43, s. 43-44 - 1233 - Hii autem sunt termini silve et predii in Borek: a dextra parte vie Humpolcensis, qua itur in Morauiam, per montem Rozocatech et ab ispo monte ad viam, que vocatur Nahaber, et per eandem viam Nahaber usque ad ryvulum Zmrytsna, qui ryvulus sicut Gyglauam influit, ab inde per ascensum fluminis Gyglauae usque ad locum illum, ubi ryvulus Otuirna ipsum flumen influit, ab inde per ascensum eiusdem ryvuly usque ad ortum, ab inde spacio interposito oritur ryvulus Wizkydna ...; RBM V, č. 1641, s. 736-737 -1353 - ita videlicet, quod incipiendo a semita, que ducit de Rosntal in claustrillum fratrum heremitarum ord. s. Aug. dictum Ostrow

majetkovou situaci kolem určité hranice a použijeme předložku *a/ab*, musíme stát (nebo si to minimálně představovat) na samotné hranici, abychom podobný popis vytvořili; přičemž následně totéž bude platit pro recipienty této informace, pokud jí mají správně porozumět. Svázanost imaginace s konkrétními výchozími místy v případě *ex* neplatí – o ploše na druhé straně řeky lze uvažovat i z perspektivy vzdálenějšího místa než je říční koryto a pozorovatel může sledovat situaci z velkého prostorového odstupu.

K určení pravé a levé strany se v textech listin nepoužívá pouze předložka *a/ab*, ale také *ad*, o níž bychom předpokládali, že bude vyjadřovat opačný směr – *k*, *ke*. Jenomže pokud srovnáme jednotlivé příklady, zjistíme, že význam je naprosto stejný, ať už autor textu použil *a/ab* nebo *ad* – údaje jde vždy překládat *na pravé* či *na levé straně*.⁵⁰⁴ A co víc, spojení *a dextris (sinistris)* a *ad dextram (sinistram)* se objevují současně a se stejným významem v jediném textu, což znamená, že autor mezi oběma předložkami nedělal nejmenší rozdíl.⁵⁰⁵ Spojení je totiž ve svém obsahu spjaté s perzonifikací prostoru – váže se ke straně jedné ruky. To ostatně dokládají i spojení *ad manum sinistram*, apod.⁵⁰⁶ Významově je skutečně jedno, jestli plochu napravo popíšu jako vše, co „vychází“ od pravé ruky, nebo vše, co k pravé ruce „přichází“. Význam zůstává stejný – *po pravé ruce*. Splývá tu tedy směr od pozorovatele se směrem k němu, ale zato přetrvává původní perzonifikální význam vyjádření (o perzonifikaci prostoru viz část 2.2.5. Heterogenita prostoru v textech z českého prostředí a otázka relativity a *zažitosti* prostoru) a rozpoznání popisované plochy vyžaduje pobyt na místě popisu (ať už faktický či mentální).⁵⁰⁷

in Bastyn et abinde procedendo per nemus dictum Brdo, alio nomine vero a dextris consistit ad castrum Strassicz, pronunciauerut perpetuis debere temporibus pertinere et metas ac signa, que vulgariter hranycze dicuntur, ac alias metas in predictis silvis per ipsos positas, illesas debere perpetuo inuolabiliter permanere; RBM VII, č. 1108, s. 668-669 - 1362 - ... super fluvio Moravice, ultra dictum fluvium a dextris procedentibus de castro nostro ducali Grecz versus civitatem nostram Oppauiam ... a monte, qui Hannbergk nuncupatur, versus septentrionem a sinistris procedentibus versus villam Stebelsdorff ...

⁵⁰⁴ Srov. např.: RBM VII, č. 1050, s. 629 - 1361 - molendinum suum medium ante valvam, sicut itur in Novam Civitatem, a dextris situm - RBM VII, č. 1418, s. 860 - 1363 - curia sita in acie ad manum sinistram exeundo de villa predicta versus septentrionem.

⁵⁰⁵ RBM V, č. 1641, s. 736-737 - 1353 - ... de claustrillo iam dicto versus Pchow nemus predictum transeundo ad sinistram partem existit in Rosntal, quicquid vero a dextris consistit ad castrum Strassicz ... ; Tadra, č. 160, s. 113-114 - 1360 – valle posita inter montes sub villa Bratzenow cum eius descensu usque ad bivium et rivulum Choczaw ex parte vallis ascendendo supra contra fluxum ipsius rivuli altis tamen montanis tam a dextris quam sinistris omissis et usque ad villam Sczechouicz positam super Multaviam nec non omnibus, que in ipsa valle sunt ad dextram et sinistram ipsius rivuli, videlicet ipso rivulo, rubetis, pratis, .. ac littore in dicta villa Sczechouicz.

⁵⁰⁶ RBM VII, č. 1418, s. 860 - 1363 - curia sita in acie ad manum sinistram exeundo de villa predicta versus septentrionem; RBM V, č. 142, s. 81 - 1347 - ... ibidem sitorum penes viam, qua transitur de Zuzelytz in eandem villam ad sinistram manum.

⁵⁰⁷ K pravé a levé více v části o světových stranách.

Větší spjatosti s dílčím popisovaným terénem v textech listin odpovídá i to, že předložka *a/ab* byla v určitých situacích používána v podobném významu jako *de* a *a/ab*. V těchto případech mezi nimi nelze vypožorovat žádný rozdíl. Obě se používaly jak pro vymezení plochy, tak linie při jmenování určitého bodu či jiné linie, odkud či z jehož směru se popisovaný útvar táhne. Stejně jako u *de*, ani u předložky *a/ab* nelze vysledovat žádný rozdíl mezi popisem linie a plochy, přičemž často ani z kontextu nelze bez znalosti dané krajiny rozpoznat, zda se v textu listiny jedná o plochu nebo linii.⁵⁰⁸

⁵⁰⁸ **Příklady vymezení linie:**

CDB II, č. 286, s. 283 - 1226 – Přemysl Otakar I Doxanum– a vado Radowani usque ad pontem paludum, quod Moztische dicitur, et sic ad montem, qui dicitur Ztrani ... Patrimonio suo, quod habuit in Crawar, et omni silva attinente a signis Obless usque ad Scalca et iterum Scalca et tercium Scalca; CDB III/1, č. 43, s. 43-44, 1233 - Václav I. Želivi - Hii autem sunt termini silve et predii in Borek: a dextra parte vie Humpolcensis, qua itur in Morauiam, per montem Rozocatech et ab ispo monte ad viam, que vocatur Nahaber , ab inde per ascensum fluminis Gyglauē usque ad locum illum , ab inde per ascensum eiusdem ryvuly usque ad ortum, ab inde spacio interposito oritur ryvulus Wizkydna, qui ryvulus sicut Cletecsnam influit, nullius bonis interiacentibus metas ecclesie determinat; CDB V/2, č. 796, s. 482 – 1275 - Boreš z Rýzmburka augustiniánům poustevníkům - Sepedictam aquam ab ipso molendino usque ad finem hereditatis nostre; CDB V/1, č. 21, s. 59-61 – 1254 – arbitři sporu mezi Bélou IV. a Přemyslem Otakarem II. – Cursu aquarum versus Muram ab eadem summitate moncium decurrencium terminus distinguente, hoc adiecto, quod si castrum Swarchumpah secundum decursum aque non cederet in partem ducatus Stirie; CDB I, č. 375, s. 348 – f. 13. stol. (993) – Boleslav II. zakládá Břevnov - montem incultum ad meridiem tendentem a bivio quodam, in quo precipiduntur morales, ad Lesce et a Lesce usque ad saxum, qui est positus in via, per quam venturum ad civitatem Pragam; CDB I, č. 405, s. 425-438 - f. pol. 13. století - Fridrich potvrzuje Kladrubům – partem quoque fluminis Mise a lapide medio flume sito usque ad villam , que dicitur Niniz; CDB IV/1, č. 171, s. 278-280 – f. 2. pol. 13. století - Václav Hradisku dává Hejčín - a loco predicto, qui Pregem dicitur, fluit quidam transitus aque de Moraua inferius versus claustum ad plagam orientalem, qui dicitur vulgo Hageczka struha, super item predictum flumen Seznik fluit a quondam loco pallustri supra claustum circa et infra usque ad pontem civitatis cum utraque ripa; CDB V/2, č. 634, s. 244 – 1271 - Vilém z Hustopečí johanitům - Vallis Gebolfi, tendens a fluvio Marhe usque in rivum Swartza omnium accedente spacium silve et pascue; CDB V/2, č. 657, s. 286 –1272 - želivský opat Gotfríd Žatci Staňkovice - et flumine, quod Egra vocatur, cum utraque ripa a prato, quod Pomnus vocatur, usque ad monachorum vadum; CDB VI, č. 90, s. 144 – 1280 - Pražský biskup Tobiáš a hradišťský Budiš řeší otázku Hranic mezi Kojetínem a Bezměrovem - ... a predicto cumulo usque ad alium cumulum per directum iuxta viam publicam, que ducit versus Chremsir ... et a predicto stagno, quod totum est nostri predicti abbatis, usque ad verticem dicti stagni per totum mete sunt posite et a predicto vertice ipsius stagni usque ad fluvium, qui dicitur Dyelna struha; RBM IV, č. 996, s. 396-397 – 1341 - Jan věnuje Vyšehradu porosty v Heřmani - ... aqua Blanicz a ponte Hermans usque ad pontem Puchoni; RBM V, č. 1641, s. 736-737 - 1353 - Arnošt, arcibiskup, přehlíží hranice lesa, o které vznikl spor mezi ním a pány z Rožmberka - ... a semita, que ducit de Rosntal in claustrellum fratrum heremitarum ord. s. Aug. dictum Ostrow in Bastyn et abinde procedendo per nemus dictum Brdo; RBM VII, č. 1311, s. 893-794 - 1362 - abatyše sv. Jiří na Hradě přijímá hranice kl. od arbitřů - ab agro Wankonis de Wruticz incipiendo contra fossatum antiquum prati nostri monasterii predicti et a fine illius prati et fossati directe versus rotam molendini in Gelenicz

Poznatek, že předložka *a/ab* byla na rozdíl od *ex* více spjatá s konkrétními jednotlivinami v terénu, se neomezuje pouze na texty listin. Autoři narativních pramenů sice celkově využívají abstraktnější typy geografických identifikátorů, a v tomto ohledu v narativních textech nenajdeme rozdíl ani mezi použitím předložek *ex* a *a/b*. Zatímco se však *ex* může vázat ke vzdálené lokalitě, která se nijak nevztahuje k pozici pozorovatele (faktického či imaginárního) v konkrétním terénu, *a/ab* je ve významu *k* vázáno *k* místu, kde se pozorovatel nachází. To platí i pro případy, kdy nutná přítomnost pozorovatele není na první pohled vůbec zřejmá. Jeho roli může (byť zřídka) přebírat například poloha celé

terminando; RBM V, č. 77, s. 38-39 – 1346 - kl. v Teplé bratřím řeč. Tullingeriis a dēdicūm - ... ab eodem theolonio versus villam dictam Rayaw vadum rivuli dicti Schelm tangit.

Příklady vymezení plochy:

CDB I, č. 399, s. 414 – f. kon. 12. století – Vladislav II. potvrzuje Litomyšli - et silvam totam ab ortu Dezne [řeka Desná] usque ad fluvium, qui dicitur Zuratka; CDB III/1, č. 174, s. 215 - 1238 - Přemysl potvrzuje dar újezdu Semislav Doubravníku - circuitus tam in longitudine quam in latitudine a silva domini episcopi in Zlawcob a Zlawcob usque ad silvam Gradezcensem et ab eadem silva usque terminos silve, que Brezaw nominatur, a Brezaw in Gedlaw, a Gedlaw usque in Zterylna, a Zterylna usque ad fluvium, qui Desna vulgariter nuncupatur; CDB V/2, č. 526, s. 77 – 1267 – závět' Bruna z Querfurtu - circuitum, qui incipit ab aqua, que vocatur Zedelniz, et habet ex una parte terminum Oderam, ex alia parte Brunswerde; CDB I, č. 309, s. 279-280 -1185 – Fridrich Hadmaru z Kueringu - Partem terre nostre Austrie adiacentem, Withra videlicet cum silva a fluvio Lvsnitz usque ad alium fluvium, qui dicitur Stropniz; CDB I, č. 390, s. 396 – f. 13. stol. – Vladislav I. zakládá Kladruby - Wadizlawicuh dedi circuitum a flumine Mohelnic usque ad quercum; RBM IV, č. 796, s. 312-313 – 1340 - Karel kupuje vrch pro stavbu hradu - Montem Tepenecz infra limites bonorum episcopalium prope Bielcowicz situm ... montem ipsum solum a summitate verticis vsque ad valles proximas et immediatas, circumquaque emimus; RBM V, č. 198, s. 109-110 – 1347 - Petr z Rožmberka potvrzuje donace klášteru ve Schläglu - quelibet nemora, prata ac quequa sita a metis Bavarie usque ad flumen Multam et omnia, que intra duorum rivulorum ambitu continentur; RBM VII, č. 1424, s. 863-864 - 1363 - Čeněk z Lipé dává augustiniánům z Krumlova část lesa - partem silvae nostrae dictae Vreynwalt, quae est a via, qua itur de Chromnaw in villam Wedrowicz secundum longitudinem ipsius silvae a fine usque ad finem mensurandam et secundum latitudinem a dicta via usque ad summitatem montis dicti Utyskopel inclusive; RBM IV, č. 120, s. 45-47 - 1334 - vypsání lánů a dávek města Bydžova - ... taliter sunt locati, videlicet, primo lanei incipientes circa Chudenicz circum civitatem jacentes usque ad Slupnam. It lanei iacentes a longitudine civitatis sive a metis, quod vulgariter dicitur: vom dem reyne, ad antiquam civitatem, et usque ad Wernherum antiquum, atd.

Namátkové příklady, u nichž nelze z pouhého textu rozpoznat, zda se popisuje linie nebo plocha:

CDB III/1, č. 76, s. 83 – 1234 - Uničovu svobody i ves Střelice, její hranice - A metis Bohemie usque ad dimidium flumen, quod Morauiz nuncupatur, et ab eodem flumine ad aliud flumen dimidium, quod Biztrize vocatur; RBM IV, č. 419, s. 169-170 – 1337 - Hynek Berka z Dubé, pražský purkrabí, přenáší práva svého města pod Bezdězem na nové město jménem Bílá pod Bezdězem - Dedimus etiam ipsi ciuitati et villis praemissis ac incolis eorum octo laneos liberos de silua nostra praedicta pro comunitate, quae vulgariter obecz seu vichwaid dicitur, scilicet a piscina seu prato domini Hermanni de Zuiretitz usque ad ortum Jessconis iudicis praedicti, circa molendinum situm prope ipsam civitatem.

země, přičemž „pozorovateli“ jsou pak její obyvatelé, tedy i příjemci daného textu.⁵⁰⁹ Důležitá je přitom skutečnost, že ačkoli narativní texty vykazují u geografických popisů větší míru abstrakce a odstupu, principy používání předložky zůstávají i tady stejné jako v textech listin.

Pro obecně větší abstrakci při lokalizacích můžeme v textech narativních pramenů vysledovat širší škálu také použití předložky *a/ab*. Aby se v situaci bylo možné vyznat, rozčlenil jsem způsoby používání předložky do řady typových skupin. Během vymezeného časového období docházelo k určitému vývoji v posunu významu *a/ab*. Nejprve uvedu všechna typová použití s příklady a poté se budu věnovat jejich vývoji.

Jak už bylo řečeno výše, předložka *a/ab* se vždy vázala na polohu pozorovatele v popisovaném terénu. Typy používání se tak dělí na dvě základní skupiny – popis terénu či pohybu v něm *od* pozorovatele a *k* pozorovateli (viz Příloha 3 - oddíl Vztah pozorovatele a směru u lokalizací s předložkou *a/ab*).

Toto rozdělení je zároveň zásadním rozdílem oproti významu předložky *od* v moderní češtině - pokud pozorovatel hraje roli v moderním česky psaném textu (a v něm to není podmínkou jako v analyzovaných středověkých textech), pohyb směřuje vždy k němu. Rozdíl významu pěkně ilustruje Kosmův popis pronásledování Svatopluka knížetem Bořivojem II. vážící se k roku 1104. Kosmas píše, že se Bořivoj neodvážil svést se Svatoplukem bitvu, protože se obával zrady vlastních mužů. Alespoň jej tedy daleko pronásledoval, a to až k pohraničnímu lesu. Kosmas ale užívá spojení *a longe*, tedy *zdaleka*.⁵¹⁰ V zásadě tomuto způsobu vyjádření bez problémů rozumíme - pokud bychom Kosmův text převedli na filmové plátno, sledovali bychom knížete na neklidném oři udělujícího pokyny svým věrným, a pak už by následoval střih a záběr na Bořivojovy bojovníky pohledem kamery umístěné na svahu prvních pohraničních vrchů, jak se ženou směrem na diváka. Logikou moderní češtiny bychom však zkratkou takový pohled na popisovaný děj vyjádřit nemohli. Podívejme se na tuto problematiku blíže. Pokusil jsem se rozdělit jednotlivé příklady podle jednotlivých typů použití.

⁵⁰⁹ Zdánlivou výjimku pravidla nutného pozorovatele můžeme najít v Kosmově kronice, kde autor předložku *a* používá pro popis Bořivojova výjezdu z Polska a cesty do Srbska – logiku používání předložky *a* si ovšem text uchovává tehdy, pokud lužické Srbsko Kosmas považoval za domácí krajinu, v protikladu ke vzdálenějšímu Polsku - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 198 - Ut autem audivit Borivoy, quod frater ejus junior Wladizlaus post obitum Zuatopluk regni potiretur solio, continuo descendens a Polonia, perrexit in Zribiam ad Wigbertum suum per sororem generum.

Tomuto výkladu nasvědčuje další typ využití předložky *a/ab* Kosmou - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 129 - praesul Gebeardus reverteretur ab urbe Roma, proceres quotquot erant sui clientes – použití pro význam „vrátit se odněkud domů“ znamená, že celá země může přebrat „roli pozorovatele“, která je jinak typická pro předložku *a/ab*.

⁵¹⁰ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 182 - Prosecutus est autem eos a longe usque ad introitum silvae.

A. Směr od pozorovatele

	typ lokalizovaného objektu nebo cesty	typ identifikátoru nebo cíle cesty
1. ⁵¹¹	plocha	konkrétní bod či linie
2. ⁵¹²	linie	neurčito (strana)
3. ⁵¹³	linie	bod
4. ⁵¹⁴	plocha	linie se směrovým bodem

B. Směr k pozorovateli

	typ lokalizovaného objektu nebo	typ identifikátoru nebo
--	---------------------------------	-------------------------

⁵¹¹ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 55 - ipse ducatum Austrie a metis Morauie usque ad margines Danubii; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 517 - et totam terram illam comparavit et habuit ac corone regni Boemie perpetuis temporibus annexuit atque univit, a silva Boemicali usque ad muros civitatis Nuremberg.

⁵¹² Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 30 - nocturno tempore a municione claustru clam descendere voluerunt; Tamtéž, s. 38 - ad amorem sui ex regia benignitate provocat et a semita non declinans iusticie reprobatorum insolencias mucrone severitatis debite coangustat; Tamtéž, s. 127 - Cum multiplicata essent mala in regno Bohemie et iam ab omni loco per discidium expulsa esset securitas; Tamtéž, s. 289 - ab urbe confusibiliter fugerit Romana et apud Biterbium mentis ambigue maneat spe non certa.; Tamtéž, s. 114 - sed tamquam pulvis, quem proicit ventus a facie terre, pax sic et salus excluditur per hostiles impetus ab incolis patrie universe; Tamtéž, s. 178 - Longius namque a civitate Brunnensi processionaliter ierant Judei et primo occurrerunt venienti regi; Tamtéž, s. 212 - bellum indicere iussiones nec resistantibus quibuscumque ab urbane vie tramite deviare; František Pražský, FRB IV., s. 372 - iudicium et iustitia exulat a patria; Vita Caroli, FRB III., s. 353 - et fugare hostes a civitate Feltrensi; Tamtéž, s. 353 - Qui audientes a civitate nocte recesserunt.

⁵¹³ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 99 - Caesaris ad castra clam noctu fugit ab urbe; Tamtéž, s. 84 - Nec longe a praedicta urbe ventum erat ad metropolim Gnezden; Tamtéž, s. 182 - venientes Boemi non longe a Ratisbona metati sunt castra juxta fluvium Reznam; Mních sázavský, FRB II., s. 244 - flumen videlicet subterfluens a Milobuz usque ad speluncam, quae vulgo Zacolnica dicitur; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 300 - episcopus Pragensis ... ab urbe Auinionensi ... ad episcopatum suum omni dignitati priori restitutus revertitur; Tamtéž, s. 170 - factum est, ut in die beati Luce evangeliste a Nurenberg exiret et versus Bohemiam procederet; Tamtéž, s. 310 - Ab hac civitate versus Pomeraniam cum septingentis viris galeatis dominus rex processit et civitatem Posnaniam vallavit cum suo exercitu et obsedit; František Pražský, FRB IV., s. 376 - in die beati Luce Evangeliste a Nuernberch exiret, versus Bohemiam processit; Tamtéž, s. 403 - ab urbe Auinionensi, scilicet a curia domini Johannis pape; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 516 - protendens murum fortissimum cum valvis et turribus altissimis a castro Wissegrad usque in Porzicz.

⁵¹⁴ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 161 - ut ex ista parte fluminis Odrae a castro Recen usque ad urbem Glogov praeter solum Nemci oppidum, nullus habitaret hominum; Tamtéž, s. 195 - devastat eam ex utraque parte fluminis Odrae, a praedicto oppido usque ad castrum Recen; Tamtéž, s. 194 - dux praedictus cum suis Boemis, quicquid erat ex hac parte Vag fluminis a Trencinopoli quoad usque praedictus amnis influat Danubium.

	cesty	východiska cesty
1. ⁵¹⁵	určení vzdálenosti	zpravidla bod
2. ⁵¹⁶	plocha či linie	(světová) strana

⁵¹⁵ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 26 - non longe ab urbe, sed quasi duobus stadiis distabat; Tamtéž, s. 47 - Facta est autem haec electio non longe ab urbe Praga Levigradec; Tamtéž, s. 163 - quam praetereuntes non longe ab urbe in medio pernoctavimus campo; Tamtéž, s. 211 - Non enim longe, sed quasi 10 stadiis distabant ab urbe; Tamtéž, s. 182 - Prosecutus est autem eos a longe usque ad introitum silvae. V podobných případech někdy není zřejmé, zda se jedná o směr od nebo k pozorovateli – viz např.: Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 20 - feminea excrevit audacia, ut in quadam rupe, non longe a praedicta urbe, oppidum natura loci firmum sibi construerent. Dále viz: Vincentius, FRB II., s. 430 - qui super Oleam fluuium non longe a Brixia sua imperialia figi precipit tentoria; Tamtéž, s. 434 - Post haec proxima die vix duobus milliariibus a Mediolano ponuntur exercitus in arma promptissimi; Tamtéž, s. 436 - non longe a Mediolano sua figi precipit tentoria; Tamtéž, s. 437 - in abbatia Vallis Clare non longe a Mediolano cum maximo planctu sepeliuimus; Tamtéž, s. 439 - non longe a porta illa inter staciones domni imperatoris et portam illam stabat; Tamtéž, s. 441 - quod licet tentoria imperatoris a portis Mediolanensium satis fuerint remota Runkalie supra Padum non longe a Placentia; Tamtéž, s. 442 - non longe vix per unum milliare a Bolonia in burgo ad sanctam Helenam tentoria eorum figuntur; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 144 - in Heimbach, monasterio videlicet Cruciferorum hospitalensium, quod a Spyra distat spacio duorum milliarium; Tamtéž, s. 50 - in oppidum, quod Colonia dicitur, uno miliari distans a Scedlicz venire properat; Tamtéž, s.332 - Ipse enim tunc non longe a Ratispona fixerat sua castra; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 501 - contra vallem Nebule decem miliaribus a civitate Lukana, cui nomen imposuit Mons Karoli.

⁵¹⁶ Sem patří vymezení strany podle světových stran, ale i prosté určení *zleva, zprava*. Více k této otázce v části o určení strany. Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 175 - Sepultus ... in polyandro sancti Wencezlai ecclesiae forinsecus ante portam a sinistris; Tamtéž, s. 209 - fertur ut rabida tigris praedictus miles in confertissimos hostium cuneos, et eos a dextris et a sinistris obstantes; Tamtéž, s. 115 - dux convocat populum et proceres in coetum, et fratribus suis a dextris et a sinistris assistentibus; Tamtéž, s. 219 - ab australi plaga repente irruens super solarium ducis in urbe Wissegrad, antiquum murum et eo firmissimum funditus subvertit; Mnich sázavský, FRB II., s. 251 - habens initium a dextris ab altari sancti Martini, a sinistris ab ara sancti Stephani prothomartyris usque in finem criptae; Tamtéž - in capella, quae est a sinistra parte ecclesiae modo etiam a dextris et a sinistris acriter insistendo, quod proelia laudabiliter ac victoriose peregerit in capella, quae est a sinistra parte ecclesiae; Tamtéž, s. 266 - modo etiam a dextris et a sinistris acriter insistendo, quod proelia laudabiliter ac victoriose peregerit; Jarloch, FRB II., s. 468 - Quorum via fuit per Chamb, tenentes a sinistris Ratisbonam, per ascensum Danubii usque ad civitatem Sveviae; Vincentius, FRB II., s. 450 - Verumtamen, quia quidam eorum ab oriente, quidam ab occidente, quidam a desertis montibus ad hoc determinandum uocati ueniant; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 150 - Regum siquidem mense secundum illum situm fuerant a sinistris, reginarum a dextris; Tamtéž, s. 151 - Michi, inquit, sessio a dextris iure competit ex antiquo; Tamtéž, s. 130 - Ipsa enim in eisdem induviis in nupciarum suarum solempniis astitit ut regina, a dextris domine Margarethe, regine Romanorum, in vestitu deaurato circumdata varietate; Tamtéž, s. 198 - Ihesus Christus, honore multiplici reginam prefulgidam sibi in vestitu deaurato circumamictam varietate, assistentem a dextris, videlicet sanctam ecclesiam, sponsam suam; Tamtéž, s. 150 - Nam ad locum illum, qui est a latere cathedralis Spyrensis ecclesie; František Pražský, FRB IV., s. 428 - Unde victus rex primo ab occidente fideles invasit, volens summi pontificis et regis Francie loca possidere; Tamtéž, s. 429 - Porro victus rex primo ab occidente

3. ⁵¹⁷	linie	Neurčené místo pobytu
4. ⁵¹⁸	linie	konkrétní bod

V tabulkách vidíme celkový přehled typů používání předložky *a/ab* pro geografické údaje. Nyní sledujme jejich frekvenci v jednotlivých časových obdobích.

Skupinu B.4, kdy se popisuje cesta z konkrétního bodu do konkrétní pozice pozorovatele, najdeme pouze u Kosmy a v podobě jediné zmínky u Jarlocha. Ve všech případech se jedná o návrat (*domŭ*) ze jmenovaného konkrétního místa a nutnou roli pozorovatele tu přebírají recipienti textu, tedy lidé, kteří se s autorovým pojetím domova mohou ztotožnit. Místo návratu již kronikář nepovažuje za nutné blíže určit. Mimo jiné to znamená, že pokud by text četl někdo nezúčastněný a nezapojený do správných prostorových souvislostí, bez znalosti dalších pasáží by často neporozuměl jeho obsahu (nemohl by vědět, kam se daný aktér líčeného děje vrátil).

V jiných textech se konkrétní místo návratu již takto samozřejmě nepředpokládá. Mladší autoři jednak většinou uvedou, kam se dotyčný vrátil (minimálně napíšou „ke svým“ – tedy „domŭ“), často však zmíní i jméno sídla nebo země.⁵¹⁹ Pokud uvádí, odkud daná osoba domŭ přijela (většinou je to

christianos invasi; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 540 - Eodem tempore advertens imperator, quia castrum Pragense, in quo habebat magnum thesaurum et multiplices sanctorum reliquias, non erat firmatum et precipue a parte meridionali; Tamtéž, s. 548 - que est contigua sancti Viti, incipiendo a plaga meridionali, iacent secundum ordinem: Primo Seuerus, Gebeardus, Cozmas, Meinhardus, Iohannes primus, Daniel et Fridricus. Item in secunda linea, que est contigua capelle sancte Trinitatis iacent: primo Valentinus, Iohannes secundus, Bernhardus, Nicolaus, Iohannes tercius, Thobias et Gregorius. K dalším příkladům viz: Vincentius, FRB II., s. 455 - A dextris et a sinistris et ante per longissima terrae spacia nullus Ungarie incola inuenitur; omnes, quo quis poterat, fugerant, in conspectu enim eius tota tremebat Ungaria.

⁵¹⁷ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 182 - Prosecutus est autem eos a longe usque ad introitum silvae; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 126 - eciam ab extremis mundi finibus esset adducenda; Tamtéž, s.19 - Que te ditavit et ab exilio revocavit Predilectorum tibi conventum monachorum; Tamtéž, s. 75 - Quomodo enim non putemus artari locum unum, ad quem ab omni terrarum circumferencia populi diametraliter confluunt velut ad punctum?; František Pražský, FRB IV., s. 441 - Cumque essent non longe a litoribus terre distantes, ventus validus flatu suo ipsos in navibus dissipavit.

⁵¹⁸ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 129 - praesul Gebeardus reverteretur ab urbe Roma; Tamtéž, s. 193 - rex Heinricus reverteretur soluta obsidione a civitate Possen; Tamtéž, s. 180 - et quia nullus obviam sibi venit ab urbe; Jarloch, FRB II., s. 474 - Deinde pergit obviam Friderico a curia revertenti.

⁵¹⁹ Mnich sázavský, FRB II., s. 240 - Dehinc in patriam imperator Otto revertitur; Vincentius, FRB II., s. 413 - Rex autem Conradus Wissegrad ueniens cum processione in die sancto pentecostes honeste suscipitur et honestissime a duce W[ladizlao] et domina Gertrude sua sorore, predicti ducis coniuge, Teuthoniam feliciter revertitur; Tamtéž, s. 413-414 - cum nimia preda Bohemiam revertitur; Tamtéž, s. 414 - ad proprias sedes revertitur; Tamtéž, s. – 423 - et uoluntate domni imperatoris, in gratiam eos reciperet, feliciter in Lonbardiam

zřejmé z předchozího textu, takže to často neuvádí vůbec), nepoužijí předložku *a/ab*, ale *de*, která znamená popis z pohledu aktéra děje, nikoli recipienta textu.⁵²⁰ Posun snad vypovídá o změnách ambicích mladších kronikářů, kteří patrně mysleli i na zahraniční čtenáře a posluchače svých děl. Také je z něho ale zřejmé pevné ukotvení Kosmovy kroniky v prostoru českého knížectví – text je neoddelitelně spjat se zemí, jejíž příběhy popisuje.

Další typovou skupinu, kterou najdeme pouze v Kosmově kronice, je A.4. Tady ale výlučnost nesouvisí přímo s volbou předložkového výrazu, ale se specifickou identifikací prostoru kolem vodního toku, kterou jsme se zabývali v části k předložce *ex*, resp. ke spojení *ex utraque parte*.

V textech kronikáře Kosmy a jeho pokračovatelů naopak chybí skupiny A.2 a B.3, tedy popisy cesty od pozorovatele do neurčita a z neurčita k pozorovateli. Jde o typy vyjádření, kdy je pro autora textu důležitá informace o přesunu, nikoli o jeho cíli či východisku. Absence těchto zmínek v nejstarších kronikách patrně nesouvisí s významem předložky *a/ab*. Najdeme v nich sice jiné formy vyjádření tohoto typu informace, ale příkladů je velmi málo.⁵²¹ Do textu nejstarších kronik nezapadají nikoli z důvodu formy, ale obsahu – zkonkretizování cíle a východiska cest aktérů jeho děje bylo pro starší autory velmi důležité (viz část *Exkurz: sonda k charakteru použitých narativních textů*).

Nejvíce se vymykající příklad, pro který bychom mohli vytvořit další tabulku a typovou skupinu C, najdeme v textu Petra Žitavského. Ten jako jediný použil předložku *a/ab* jako geografický identifikátor v situaci bez pozorovatele v terénu pro význam „všude“ – *od východu k západu*. Příklad najdeme u popisu událostí spjatých se smrtí královny Jitky a kronikář tu chce svým spojením vyjádřit, že sláva královny a tím poté náležitý smutek z jejího skonu zasáhl (hyperbolicky vyjádřeno) celý svět. Problematické vyjádření prostorového celku a jeho různým formám jsme se věnovali na jiném místě, tady chci pouze zdůraznit výjimečnost vyjádření tohoto významu pomocí předložek *ab-ad*. Použitím dvou názvů světových stran se totiž zcela vytrácí perzonifikovaný

revertitur; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 15 - revertitur in Saxoniam; Tamtéž, s. 43 - rex Wenceslaus ad terram suam reverti disposuit; Tamtéž, s. 50 - in Pragam revertitur; František Pražský, FRB IV., s. 394 - Eodem anno iterum rex in vigilia beati Johannis Baptiste ad comiciam suam revertitur; Tamtéž, s. 403 - ad suum revertitur episcopatum; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 475 - et revertitur unusquisque gaudens ad propria bona; Vita Caroli, FRB III., s. 360 - Et antequam in Boemiam reverterer; Atd.

⁵²⁰ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 123 - de Austria egressus fuerat, in Bohemiam Chorinthianus revertitur; Tamtéž, s. 273 - Post adventum Elizabeth regine Johannes, rex Boemie, iterum de Reno revertitur et Pragam ingreditur in die beati Gregorii pape; Tamtéž, s. 334 - qui in die beati Dionysii martyris de curia revertitur; Marignola, FRB III., s. 514 - revertente de venacione.

⁵²¹ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 212 - avicula emissa de cavea fugit et repetit silvam; Tamtéž, s. 209 - velut lupus qui quaerit clam ex latibulo irrumpere; Kanovník, FRB II., s. 236 - de civitate fugientes; Vincentius, FRB II., s. 413 - de Boemia fugam iniit.

prostor –představa je zcela abstraktní.⁵²² Je jisté, že kronikář toto úsloví mohl načerpat z jiných textů, např. z Bible či Isidorových Etymologií,⁵²³ nicméně pokud se s podobným významem setkáme v jiných textech z českého prostředí, je vyjádření vždy „ukotveno“ na pevném místě v prostoru určeným východiskem (pozorovatelem).

Při zhodnocení způsobů užívání všech tří předložek volně přeložitelných termíny *od* nebo *z* nutně dospějeme k závěru, že jazykové cítění autorů analyzovaných textů (nakolik tedy můžeme soudit z dostupných případů) odráží vnímání prostoru a orientaci v něm, které jsou zcela odlišné od situace v moderní češtině. Na jedné straně při popisu určité plochy či jejích hranic v terénu v textech středověkých listin splývá, jestli předložky znamenají *od/z* nebo *na/v*. Jinými slovy – v určitých případech není bez dalšího kontextu zřejmé, zda-li autor píše o výchozím bodě hranice, kterou při svém popisu imaginárně prochází, nebo o směru, jakým se rozkládá vnější plocha, která k popisovanému (procházenému) území přiléhá. Na druhé straně ale studované texty ukazují, že už samotný výběr předložky určoval, jestli je situace popisována z daného místa (*de, a/ab*) nebo z určitého prostorového odstupu (*ex*). To ovšem dokládá hlavní rozdíl oproti dnešnímu pojetí – lokalizace předpokládají přímý kontakt s daným terénem, jinak jim nelze porozumět.

Pokud jde o přesné určení hranic určité plochy, určují se její meze „zvnitřku“. Autor informace o lokalizaci, ať už fakticky nebo imaginárně, stojí na kraji vymezovaného území nebo jím prochází a popisuje jeho vnější okraje; zaznamená, *kam až*, tedy *odkud kam* se území „rozpíná“. Zatímco moderní člověk identifikuje plochu území s odstupem a bezpříznakově – buďto udáním jeho výměry nebo identifikačního čísla, podle něhož lze dohledat přesný zákres na katastrální mapě, analyzované texty odrážejí nutnost znalosti daného místa a plocha se popisuje „zevnitř“ - táhne se od určitého bodu/linie *až k (usque ad)* dalšímu určitému bodu/linii.

Předložky *ad, in, contra, versus*

Spojení za použití tohoto typu předložek mají nejbližší k popisu cesty jejím vykonavatelem a domnívám se také, že jsou velmi blízká způsobu, jakým by cestu popsali lidé radící zbloudilému poutníkovi. Ve všech případech vidíme

⁵²² Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 78 - quia tam iocundas festivas et tam preclaras ab oriente usque ad occidentem festivitates incilite domine Gute regine.

⁵²³ Bar. 5,5 - et vide collectos filios tuos ab oriente sole usque ad occidentem; ISIDOR ZE SEVILLY, Etymologiae XIII-XV/Etymologie XIII-XV., Praha: OIKOYMENH, 2001, s. 115: „Divisus est autem trifarie: e quibus una pars Asia, altera Europa, tertia Africa nuncupatur. Quas tres partes orbis veteres non aequaliter diviserunt. Nam Asia a meridie per orientem usque ad septentrionem pervenit; Europa vero a septentrione usque ad occidentem; atque inde Africa ab occidente usque ad meridiem.

velmi silnou vazbu na aktéra cesty, nebo pozorovatele. Obrácený směr – odjinud k pozorovateli - se u použití těchto předložek nikde nevyskytuje.

Nejprve se budu věnovat jednotlivým předložkám zvlášť, popíšu typy jejich základního použití, ukážu na některá ze specifik; v druhé části se pokusím o jiný vhled a porovnání všech čtyř předložek navzájem. Budu se snažit analyticky hlouběji rozebrat a porovnat způsoby jejich používání. Stejně jako u předložek *ex*, *de* a *a/ab* se zaměřím na typy lokalizovaných objektů nebo cest a identifikátoru nebo východisek cest.

Ad

Už v textu Kosmovy kroniky se předložka *ad* pojí s neomezeným množstvím typů geografických identifikátorů – se světovými strany, hvězdami, faktickými i pomyslnými liniemi (řeka, střed lesa), body v prostoru (město), horami jako překážkami v terénu...⁵²⁴ Jde o naprosto univerzální a hojně používanou předložku, u které nelze vysledovat žádné užší vymezení ani u mladších pramenů.

V textech listin jsou případy užívání předložky *ad* zajímavější. Význam předložky je také tady do značné míry univerzální. Vymezení směru se může pojit s fyzickou linií v terénu či vykonanou cestou, ale známe také velké množství případů abstraktněji vymezené plochy, jejíž lokalizaci udává směr, jakým se rozkládá (většinou se tu používá sousloví *usque ad*).⁵²⁵ U těchto situací

⁵²⁴ Např.: Kosmas, FRB II., s. 5 - sub arctoo axe Thanaytenus et usque ad occiduum sita; 11 - juxta silvam quae tendit ad pagum Stebecnam non se celat sub pelle lupina; Tamtéž, s. 18 - set victorem suum tollit ad sydera, quem olim secum traxerat ad infera; Tamtéž, s. 28 - euntem ad praelium; Tamtéž, s. 32-33 - usque ad flumen Ogram; Tamtéž, s. 49-50 has urbes habuit terminales: Netolici usque ad mediam silvam; Tamtéž, s. 83 - pervenissent ad castrum Gedec; Tamtéž, s. 59-60 - usque ad montes, qui sunt ultra Krakov.

⁵²⁵ **Ke spojení lokalizace za užití předložky *ad* s linií v krajině nebo fyzickou cestou v nejstarších listinách viz:** CDB I, č. 55, s. 55 – 1057 - Litoměřicím – vias duas, unam per silvam ad Hlmecs ... alteram per aquam Vzthi; CDB I, č. 79, s. 84 – 1078 – zakládací listina klášteřa v Hradisku - De via vero, que ducit ad Poloniam iuxta civitatem Gradez; CDB I, č. 245, s. 215 – johanitům zakl. – 1158-69 - Prage iuxta pontem secus aquam inter quatuor vias dedi, ipsamque aquam a superiori parte inferioris insule usque ad pontem; CDB II, č. 286, s. 283 - 1226 – Doxanům - a vado Radowani usque ad pontem paludum, quod Moztische dicitur, et sic ad montem, qui dicitur Ztrani ...; CDB III/1, č. 43, s. 43-44 – 1233 – Želivi - Hii autem sunt termini silve et predii in Borek: a dextra parte vie Humpolcensis, qua itur in Morauiam, per montem Rozocatech et ab ispo monte ad viam, que vocatur Nahaber, et per eandem viam Nahaber usque ad ryvulum Zmrytsna, qui ryvulus sicut Gyglauam influit, ab inde per ascensum fluminis Gyglauae usque ad locum illum, ubi ryvulus Otuirna ipsum flumen influit, ab inde per ascensum eiusdem ryvuly usque ad ortum, ab inde spacio interposito oritur ryvulus Wizkydna, qui ryvulus sicut Cletecsnam influit, nullius bonis interiacentibus metas ecclesie determinant; CDB III/1, č. 174, s. 215 – 1238 - Přemysl potvrzuje dar újezdu Semislav Doubravníku - Sunt autem temini prenominati circuitus tam in longitudine quam in latitudine a silva domini episcopi in Zlawcob a Zlawcob usque ad silvam Gradezcensem et ab eadem silva usque terminos silve, que Brezaw nominatur, a Brezaw in Gedlaw, a Gedlaw usque in Zterylna, a Zterylna usque ad fluvium, qui Desna vulgariter nuncupatur.

Případy, kdy se s pomocí předložky *ad* lokalizuje plocha viz: CDB I, č. 309, s. 279-280 - 1185 – Fridrich Hadmaru z Kueringu - Partem terre nostre Austrie adiacentem, Withra videlicet cum silva a fluvio Lvsnitz usque ad alium fluvium, qui dicitur Stropnic; CDB I, č. 399, s. 414 – f. kon. 12. stol. – Vladislav II. potvrzuje Litomyšli - Prediolum iuxta villas suas Krecouici et Rikouici cum flumine, quod vocatur Dezna, a Lubna usque ad pontem, qui est in longis pratis ... Dedi etiam silvam totam a loco, qui vocatur Preseka, cum pratis omnibus usque ad fluvium, qui dicitur Zuitaua ... Silvam totam a rivo iam dicto usque ad flumen Treboua et de hinc quosque fines Boemie protenduntur; CDB III/1, č. 76, s. 83 – 1234 - Uničovu svobody i ves Sťelice, její hranice - A metis Bohemie usque ad dimidium flumen, quod Morauiz nuncupatur, et ab eodem flumine ad aliud flumen dimidium, quod Biztrize vocatur. Zařadit by se sem snad dalo i falzum zakládací listiny břevnovského kláštera datované do 13. století, kde se kombinují obě formy vymezení - CDB I, č. 375, s. 348 – f. 13. stol. (993) –... et terra sufficienti ac montem incultum ad meridiem tendentem a bivio quodam, in quo precipiuntur morales, Schirnovnice dicto, per directum usque ad Lesce et a Lesce usque ad saxum, qui est positus in via, per quam venturu ad civitatem Pragam. Villam etiam, que Wolezlawin dicitur, cum omni familia ad vineas excolendas terramque sufficientem cum silva adiacente Sclachow nomine et montem alium incultum a villa Tressowicz tendentem usque ad villam Lubocz et ipsam villam Lubocz cum silva adiacente Maleyow nomine; CDB I, č. 381, s. 357 – f. 13. stol. - Extenditur autem circuitus a villa et rivo Bobrowa usque ad rivum Bietesca et usque ad terminos Lucki; CDB I, č. 246, s. 217 – Vladislav I. johanitum – 1169 - Manetin a meta Nesctinensi usque ad metam Plazensium; CDB I, č. 375, s. 348 - f. 13. stol. - Eiusdem a Bucownyce auque Cresmna et usque viam, que dicitur Zlapyce; CDB I, č. 387, s. 382 – f. 12. stol. - Plesiuec totus mons usque ad viam; CDB I, č. 378, s. 352 – f. 13. stol. – et sylve usque ad flumen nomine Zwitawam et ultra montes Chanavi usque ad rivulum Zabudou et montem Yzar tendentem per Krennhnin versus Hlum usque ad stratam publicam; CDB I, č. 309, s. 280 – 1185 - Silva a fluvio Lvsnitz usque ad alium fluvium, qui dicitur Stropnic.

K situaci ve 14. století a určení polohy plochy viz např.: RBM IV, č. 120, s. 45-47 - 1334 - vypsání lánů a dávek města Bydžova - ... primo lanei incipientes circa Chudenicz circum civitatem jacentes usque ad Slupnam ... reliqui lanei omnes de metis Nadmirsicz usque ad hereditate Ulmani ... ; RBM IV, č. 200, s. 77 - 1335 - Jan uděluje svobody Břevnovu - Super villam Hrdel cum hospitibus et silva adiacente, cum paludibus et flumine Egre vsque ad flumen Albee in districtu Luthomericensi; RBM IV, č. 418, s. 168-169 – 1337 - Nezamysl z Talmberka směňuje pole s kl. sv. Prokopa - Agris seu capis, cultis et incultis, planis et non planis, et siluis sitis in promontorio Mrchogedensi super vallem ante Hradisczo et ab eodem Hradisczco ad viam, que ducit in Mrchoged; RBM IV, č. 796, s. 312-313 – 1340 - Karel kupuje vrch pro stavbu hradu Tepenec - montem ipsum solum a summitate verticis usque ad valles proximas et immediatas, circumquaue emimus; RBM V, č. 198, s. 109-110 – 1347 - Petr z Rožmberka potvrzuje donace kl. ve Schläglu - Videlicet quelibet nemora, prata ac quequa sita a metis Bavarie usque ad flumen Multam et omnia, que intra duorum rivulorum ambitu continentur inferius a rivulo, qui Jezowa dicitur, usque ad remotiorem rivulum in ascensu, qui Pestizcze in Bohemico nuncupatur, ... possidenda ... Omnibus agris, pratis seu aliis quibuslibet sitis infra Multam et viam, qua itur de foro versus Studene usque ad rivulum, qui Jurzissczie in vulgari appellatur; RBM VII, č. 1054, s. 632-633 - 1361 - Mikuláš, představený zderazských prodává Polní Chrčice plebánu v Kostomlatech - nostri monasterii [villam] Chircziczie nuncupatam, in districtu Gurymensi prope Coloniam sitam, cum omnibus et singulis predictae ville limitibus, ingressibus et egressibus usque ad vias publicas, possessionibus, hominibus, pleno dominio, terris, agris cultis et incultis, stangnis, lacubus, piscinis, piscariis, pratis ... plebano in Costomlat prope Ne[umburgam], atd., atd.

lze bez znalosti konkrétního terénu často velice obtížně určit, zda-li se skutečně jedná o popis plochy a ne její jedné dílčí hranice, nicméně mnohé výše zmíněné případy jsou už z daného textu nesporné.⁵²⁶ Ve velké většině případů daný směr určuje protilehlá linie v terénu, k níž se popisovaný prostor rozpíná, ale narazíme i na situace, kdy směr rozpínání plochy určuje protilehlý krajní bod.⁵²⁷ Vymezení plochy pomocí bodu je výbornou ukázkou přetrvávajícího sepjetí středověkého způsobu jejího popisu pomocí lineárních hranic v kombinaci se snahami o novější uchopení vyžadující větší abstrakci a odstup od konkrétního terénu. Určení polohy pomocí bodu, k němuž se lokalizovaná plocha rozpíná, totiž evokuje situaci, kdy se ve výchozím místě popisovaného terénu skutečně nacházíme a vydáme se směrem k určenému identifikačnímu bodu. Vše, co při této cestě vidíme kolem nás, patří k vymežovanému území. Pokud směr, kterým se plocha rozkládá, určuje linie tvořící hranici protilehlou východisku lokalizace (pozici pozorovatele), je nesnadné zvolit si pro občůzku daného terénu správný směr, kudy se k hranici vydat, abychom během naší během cesty přehlédlí celou

Případy, kdy je v mladších listinách s pomocí předložky *ad* určen směr cesty nebo linie v krajině: RBM IV, č. 996, s. 396-397 – 1341 - Jan věnuje Vyšehradu rubeta v Heřmani - *Ac etiam alia bona ibidem ad mensam nostram pertinentia cum piscatoribus in aqua Blanicz a ponte Hermans usque ad pontem Puchoni sine omni impedimento liberaliter donamus*; RBM V, č. 77, s. 38-39 – 1346 - kl. V Teplé bratřím řeč. *Tullingeriis a dědicům ves Sítiny - primum sicut alta strata de antiquo theolonio versus heremitam tendit usque ad antiquam piscinam et ab alia parte consimiliter sicut alia strata publica ab eodem theolonio versus villam dictam Rayaw vadum rivuli dicti Schelm tangit et prout idem rivulus inferius dicta strata transiens cum rivulo dicto Zmorn confluit ipseque rivulus Zmorn decurrit usque ad supradictam piscinam, ipsa piscina et rivulus iamdictis intraclusis, dantes ipsis Tullingeriis omnia ea, que dicte gades et mete circumdant.*

⁵²⁶ Možnost takové záměny dobře ukazuje falzum donace Přemysla Otakara I. Břevnovu - CDB II, č. 367, s. 400 – f. kon. 13. stol. - kde je popisován újezd kolem dnešní Police nad Metují. V listině se sice píše, odkud kam se daný újezd rozkládá, ovšem z jedné a „z druhé strany“ – nepopisuje se tedy poloha plochy, ale jejích hranic - *circuitum dico tendentem a monte Knyna usque ad speluncam, que Rothotatech dicitur; ex altera vero parte a capite fluminis Stenawa usque ad flumen Bozanow et usque ad montem Steny et ab hiis montibus usque ad locum Prewrat dictum*; Oproti tomu v donační listině Čeňka z Lipé krumlovským augustiniánům - RBM VII, č. 1424, s. 863-864 - 1363 – se vymezují hranice lesa také ze dvou stran, nicméně tady podle jeho délky a šířky a *ad* tady určuje směr rozsahu plochy, nikoli jejích hranic - *partem silvae nostrae dictae Vreynwalt, quae est a via, qua itur de Chromnaw in villam Wedrowicz secundum longitudinem ipsius silvae a fine usque ad finem mensurandam et secundum latitudinem a dicta via usque ad summitatem montis dicti Utyskopel inclusive.*

⁵²⁷ CDB I, č. 390, s. 396 – f. 13. stol. – Vladislav I. zakládá Kladruby - *Wladizlawicih dedi circuitum a flumine Mohelnic usque ad quercum*; CDB I, č. 405, s. 425-438 - f. pol. 13. stol. - Fridrich potvrzuje Kladrubům – *partem quoque fluminis Mise a lapide medio flume sito usque ad villam, que dicitur Niniz.*

plochu. V případě popisu za pomoci protilehlé linie si představu o prostoru vytvoříme mnohem lépe z odstupu, při pohledu shora či na mapu.⁵²⁸

Oba způsoby popisu bylo tak či tak možné uplatnit pouze tehdy, pokud v textu listiny šlo o pouhou zběžnou orientaci v daném terénu. Proto se s nimi můžeme nejčastěji setkat v darovacích listinách, kdy šlo pouze o základní identifikaci věnovaného prostoru. V případě nastalého sporu o konkrétní hranice bylo už zapotřebí popsat detaily jejich průběhu.

Specifické užití předložky *ad* představuje její spojení s mírou – v nejstarších listinách nejčastěji s poplužím – *aratra*. Předložka *ad* se tu nevztahuje k pevnému bodu či linii v prostoru, ale k abstraktní měrné jednotce v podobě míle nebo prstu. Volba právě této předložky svědčí o dosud nedokonané cestě k abstrakci. Míra je chápána jako bod či série bodů, tvořících hranici měřené hmoty. Pouze z jejich konkrétní polohy je odvoditelná velikost dané plochy.⁵²⁹ V narativních textech se s tímto spojením potkáme častěji až ve Zbraslavské kronice.⁵³⁰ U starších kronik se s vazbou potkáme na jediném místě Kosmovy kroniky, kdy se píše o návštěvě Břetislava u císaře v Řezně a kronikář zaznamenává, že českého knížete vyjeli uvítat skoro tři míle před město. Míra abstrakce je tu při použití měrné jednotky ještě menší než v některých předchozích případech, protože představa popisované plochy je přímo spjatá s vykonanou cestou.⁵³¹ Dalším ze specifických typů užití předložky *ad* je spojení s pravou a levou stranou – o něm více v oddíle o *a/ab*.

In

⁵²⁸ Známe i případ vymezení hranic konkrétní plochy za pomoci dvou protilehlých identifikačních bodů - Tadra, č.18, s. 11 - cca. 1310– vyměření hranic lesů zbraslavského kláštera - *silvam versus Jegerdorf et Glynz sitam*.

⁵²⁹ Z mnohých příkladů viz např. - CDB I., č. 208, s. 194–197 - 1160 - ...*Vstin ad III aratra, Stichouici ad unum aratrum, Sarouici ad unum aratrum, Celcici ad II aratra, Prusi ad II aratra, Suhsici ad II aratra, Topolaz ad II aratra, Sirouici ad unum aratrum, Gneutine ad unum aratrum...*; CDB I., č. 387, s. 371-391 – f. 12. stol. - ... *Bezne de terra ad tria aratra ... Naxacsigore terra ad aratrum ... Scsitarih terra ad aratrum ...atd.)* a mnohé jiné. K mírám více v části *Udání vzdálenosti určením měrných hodnot*.

⁵³⁰ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 280 - *particulam ad unius digiti longam*; Tamtéž, s. 314 - *ad unam leucam de curia*; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 510 - *Qui audiens adventum Karoli, amici sui, misit illi obviam omnes cardinales ad spacium unius miliaris*.

František Pražský na několika místech textu používá tuto vazbu převedenou na časový rozměr: František Pražský, FRB IV., s. 367 - *ad spacium unius anni*; Tamtéž, s. 399 - *spinam ad unius digiti longitudinem de corona Domini*; Tamtéž, s. 409 - *Quem recedentem iterum cardinales ad unam leucam de curia sollempniter deduxerunt*.

⁵³¹ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 168-169 - *obviam ei veniunt ad tria fere miliaria*; Viz také: Letopisy české, FRB II, s. 290 - *Hoc anno hiems valde aspera fuit et glacies grossa ad duas ulnas*; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 280 - *particulam ad unius digiti longam*; Tamtéž, s. 314 - *ad unam leucam de curia*; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 510 - *Qui audiens adventum Karoli, amici sui, misit illi obviam omnes cardinales ad spacium unius miliaris*.

Pokud jde o typy geografických identifikátorů, je předložka *in* velmi univerzální a používá se v širším významu než v češtině – např. *in acie – na rohu, in littore – na břehu*, atd.⁵³²

Contra

Contra je další z předložek určujících směr pohledu či pohybu. Dochovalo se poměrně málo zmínek s velkým rozptylem obsahového záběru. Zajímavé je porovnání výběru lokalizátorů. Zatímco v narativních pramenech jsou to nejvýraznější krajinné prvky jako země, pohraniční hory a řeky, případně velká města, v listinách směr určuje poloha nejbližších malých sídel, případně i výraznějších krajinných prvků lokálního významu (skalka, strom, apod.). V textu Kosmovy kroniky, u Zbraslavské kroniky i u Marignoly se objevují také názvy světových stran. Důvodem je jistě odlišný charakter popisovaných situací, nicméně i přesto volba kronikářů ukazuje na zcela jiný odstup od popisovaného prostoru.⁵³³

Versus

⁵³² Viz např.: Regesta V, č. 842, s. 438-439 – 1350 - domum meam sitam in acie ex opposito fratrum Minorum; Regesta VII, č. 1002, s. 600 – 1361 - furnum laterum et cimentariam cum areis, edificiis ac aliis pertinenciis et iuribus universis, sitis in littore Wltaue.

⁵³³ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 49 - Ad occidentalem plagam contra Boemiam rivulum Surina; Tamtéž, s. 50 - Item ad aquilonalem plagam contra Poloniam castellum Cladzco; Kanovník, FRB II., s. 203 - cum suo exercitu venit contra Bohemos iuxta oppidum nomine Chlumez; Vincentius, FRB II., s. 429 - domni regis exercitu fortissimo existente contra Brixiam progrediuntur; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 182 - in castro suo dicto Erinvels fuit, quod situm est contra Pigwiam super Renum; Tamtéž, s. 226 - Siccine in litore fluvii Mogoni contra plagam aquilonalem Lodowici, ducis Bauarie, et suorum fautorum exercitus iacuit; Tamtéž, s. 226 - in alio quoque latere fluminis eiusdem contra meridiem Fridericus; František Pražský, FRB IV., s. 379 - Deinde transiens contra Florenciam; Marignola, FRB III., s. 500 - dextra levata, extensa contra occidentem; Tamtéž, s. 500 - Ad occidentalem plagam contra Boemiam rivulum Surina et castrum, quod est in monte Osseka; Tamtéž, s. 563 - secundo trecentos milites mittant contra Mediolanum;

CDB IV/1, č. 272, s. 464-465 – 1253 - De agris sub monte Petrino iuxta Vgezd apud Moltave ripam et contra Wissegrad sitis; CDB V/1, č. 335, s. 496-499 – 1262 - Agros contra Sumerowe et interiores agros contra Ybenstain usque ad metas Boemie; CDB V/1, č. 434, s. 634 – 1265 - In loco, ubi nova civitas est edificanda circa Buduoyz ... iuxta decursum brachii fluviorum Wltaue et Malche, partem eciam prati ex altera parte contra claustum, quod est situm iuxta prefatum brachium fluviorum; CDB V/2, č. 598, s. 192 – 1269 - Bonis Poliska et terminis circum adiacentibus, videlicet abg ortu Dezne usque ad fluvium Zwratkam, deinde inferius usque ryvum Strahwiov et abinde contra Albos lapides et usque ad fluvium Zwyttauam; CDB V/2, č. 756, s. 422 – 1274 - Terciam partem domus site prope portam Martis Colonie in fine ex opposito contra cippum in parrochia sancte Brigide; CDB V/2, č. 828, s. 529 – 1276 - Prepositus Doksanensis perpetuo idem obstaculum exaltare debet et protendere contra litus ville Brosan ad spatium sex ulnarum et piscationes tam in Egra quam in lacubus eisdem terminis adiacentibus; RBMV III, č. 44, s. 32 – 33, 1381 - Tria nemora contra Zbraslawicz in Przyemost et Ribniciek iacentia.

Také u použití předložky *versus* zaznamenáme velký rozdíl při čtení pramenů narativního charakteru v porovnání s listinným materiálem. V kronikách se předložka používá často ve spojení s názvem světové strany (problematice světových stran se budeme věnovat podrobněji na jiném místě). Dále může být spojena s identifikátory v podobě zemí, měst, případně velkých krajinných celků jako jsou horská údolí.⁵³⁴

V listinách najdeme také popisy směru uvedeného spojkou *versus* ve spojení s názvem země,⁵³⁵ nicméně převládají zcela jiné způsoby vymezení. Velmi důležitým zjištěním je fakt, že směr se až na výjimky neurčuje abstraktně, ale váže se k průběhu cesty fyzicky přítomné v daném terénu (někdy se může

⁵³⁴ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 5 - partibus versus aquilonalem plagam est locus late nimis diffusus , cinctus; Tamtéž, s. 32-33 - Boemiam, verum etiam alias regiones, hinc usque ad flumen Ogram, et inde versus Ungariam usque ad fluvium Gron subjugarat ,---penitentia ductus; Tamtéž, s. 137-138 - sedi est adjudicata. Termini autem ejus occidentem versus hii sunt: Tugost, qui tendit ad medium fluminis Chub, Zelza , Zedlica et Liusena et Dasena; Tamtéž, s. 158 - festinatione tenuisset viam versus Saxoniam; Tamtéž, s. 189 - in fugam versis cum suis praesidiis de municione, quae fuit firmiter; Tamtéž, s. 189 - posita versus terminos Poloniae; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 153 - Erat autem exercitus ille inclitus de preelecta milicia, que ultra Renum versus occidentem residet, congregatus; Tamtéž, s. 335 - per mensem diversum motum versus Austriam et occidentem habens michi et aliis visa fuit; Tamtéž, s. 202 - vero regina reducatur ad thalamum et post ewangelium ducatur ad oblacionem summo pontifici exhibendam stetque in gradibus iuxta absidam versus altare Sancti Leonis; Vita Caroli, FRB III., s. 345 - Et abinde transivimus versus Pergamum; Tamtéž, s. 348 - recedendi premisit nos versus Boemiam; Tamtéž, s. 348 - procedens versus comitatum Luczemburgensem; Tamtéž, s. 351 - arripuimus iter versus Ungariam; Tamtéž, s. 352 - versus Tyrolis sumus reversi; Tamtéž, s. 354 de Prymeio versus Agordum; Tamtéž, s. 355 - Et divise sunt alie versus Bavaria; Tamtéž, s. 355 - alie versus Lombardiam; Tamtéž, s. 361 - processit versus Moraviam; Tamtéž, s. 361 - reversus est versus comitatum Hannonie; Tamtéž, s. 362 - una cum ipso versus Avinionem; Tamtéž, s. 364 - ut una versus Prussiam transirent contra Litvanos; Tamtéž, s. 364 - de Vrastislavia versus Prussiam; František Pražský, FRB IV., s. 450 - Eodem anno visus est ignis magne quantitatis moveri de occidente versus orientem, et magni lapides de nubibus celi ceciderunt; Marignola, FRB III., s. 522 - Hic optinuit Europam, cuius termini sunt a montibus Cilicie et Syrie versus aquilonarem plagam, usque ad fluvium Tanaym et usque in Gadym et usque ad strictum Morochiorum versus occidentem et mare oceanum; Boemia, pars Germanie, in Europa sita, sub polo artico versus aquilonarem plagam posita est, que montibus altissimis a Pannonia et nacionibus aliis est divisa per montes, silvas et flumina; Interea Borziwoy mense Septembri cum Polonorum exercitu intrat Boemiam, Vachone et Mutina in fugam versis, dimissa municione, que fuit firmiter posita versus terminos Polonie; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 482 - castrum Hyrstein in nemore versus Bauariam; Tamtéž, s. 490 - Finaliter Deo propiciante post multa incommoda nobis illata versus plagam septemtrionalem recesserunt.

⁵³⁵ CDB IV/1, č. 79, s. 168 – 1245 – In terra Budesinensi de villis solvebantur ad custodiam versus Lusaciam; CDB V/2, č. 526, s. 77 – 1267 - In quarta parte Oztraua, secundum quod descendit ab Vngaria, et quicquid ex ista parte Oztraue versus Vngariam invenitur; CDB V/2, č. 822, s. 518-521 – 1276 - Dabit ... filio regis Boemie redivisus ... in terra Austrie ultra Danubium versus Boemiam, Moraviam et Vngariam, Chremsa et Stein opidis cum suis attinenciis; CDB VI, č. 239, s. 294 – 1282 - Super quadam parte decime olerum ante civitatem Laa versus Hoeuielin situate.

jednat o jiné krajinné prvky, jako například pole⁵³⁶). Uvedení směru, kam komunikace vede, slouží k její identifikaci; předložka *versus* se v listinách jen zřídka používá k identifikaci směru samotného. Určení konkrétní cesty je důležité pro texty listin kodifikujících průběh dílčích hranic – komunikace tu často figurují jako mezní linie, nebo při zmínkách příjmů z jednotlivých cel (viz část *Přímé popisy cest a problémů spjatých s orientací v terénu*).

Vymezení abstraktního směru pomocí předložky *versus* stejně jako užití názvů světových stran najdeme v listinách velmi zřídka. U těchto případů je potřeba si povšimnout, že příjemci daných listin byli většinou reformní řády jako cisterciáci nebo premonstráti (více viz níže v části o světových stranách).⁵³⁷

Srovnání použití směrových předložek – *ad, in, contra, versus*

Význam spojení s předložkami *contra* a *in* může být statický i dynamický - jinými slovy, přeložky mohou určovat směr pohybu, ale v jiných případech popisují statickou polohu (u *in* je díky latinské gramatice rozdělení jednoznačnější – statickou polohu vyjadřuje spojení s ablativem, dynamickou s akuzativem). Statický význam se méně často může týkat také předložek *versus* a *ad*. Cílem následující analýzy bylo především najít všechny způsoby dynamického použití. Do tohoto typu ovšem zahrnuji také taková vyjádření, která lokalizují polohu určité plochy či linie za pomoci bodu, linie nebo plochy, k níž se vymezovaná plocha nebo linie táhne. Tento typ lokalizace je totiž neoddelitelně spjat s pohybem v daném terénu – ať už reálným nebo imaginárním. Je tedy velmi blízký popisu cesty.

V některých případech je v textech velmi obtížné statický a dynamický význam od sebe odlišit - oba typy bez dalšího kontextu, který někdy neznáme, navzájem splývají. Nezřejmě dynamické případy jsem do následující analýzy zařadil také. (srov. *Příloha 4: Rozdíl mezi dynamickým a statickým použitím předložek ad, contra a versus*).

Předložky jsem podobně jako výrazy znamenající *od* rozdělil do řady typových skupin podle podoby cesty (lokalizovaného objektu) a jejích cílů (identifikátorů lokalizace). Zachoval jsem pořadí z předešlé tabulky a pouze doplnil novými konstantami.

⁵³⁶ CDB V/2, č. 607, s. 207 – 1270 - Platee vero memorate ville de Friczendorf protendentis versus Staricz, quia agri aliis sunt peiores.

⁵³⁷ CDB IV/1, č. 171, s. 278-280 – f. 2. pol. 13. stol. - ... et iam dicti campi cum virgultis et rubis protendentur usque in morecz versus partem occidentem. ... Item silva, que vulgo dicitur Trinina, sita in superiori parte claustris versus aquilonem; RBM V/4, č. 1818, s. 798-799 - 1354 –conventus prefate montes, scilicet Nusperg, Phaffenberg usque ad prata et pascua immediate eundem montem attingencia exclusive in Auspez spectancia cum vineis solis moncium eorundem ac quinque quartalia vinearum ex opposito eiusdem montis Phaffenberg versus occidentem sitarum.

	Typ cesty nebo lokalizovaného objektu	typ cíle cesty nebo identifikátoru lokalizace
A1	plocha	konkrétní bod či linie
A2	linie	neurčito (strana)
A3	linie	bod
A4	plocha	linie se směrovým bodem
A5	plocha	linie se směrovou linií
A6	linie	linie
A7	plocha	neurčito (strana)
A8	linie	plocha
A9	plocha	plocha

Při procházení všech případů jsem narazil na jediné dvě zmínky (obě ve Zbraslavské kronice), kdy se pomocí směrových předložek určovala poloha bodu.⁵³⁸ Vzhledem k jejich relativně zanedbatelnému počtu a také tomu, že ani charakter určovaného místa není příliš průkazný, nevytvářel jsem pro tyto zmínky speciální kategorii a zařadil jsem je mezi určení polohy plochy. Typy A.4 a A.5 často splývají se skupinou A.1 natolik, že není možné je navzájem odlišit.

Tabulka vyplněná jednotlivými výrazy pak vypadá následovně:

		A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9
1.	ad – nar	ano	ano	ano	ne	ne	ano	ano	ano	ano
2.	ad – list	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano
3.	in – nar	ne	ano	ano	ne	ne	ne	ne	ano	ne
4.	in - list	ano	ne	ano	ne	ne	ano	ne	ano	ano
5.	contra – nar	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ano
6.	contra – list	ano	ne	ano	ne	ne	ano	ano	ne	ne
7.	versus – nar	ne	ano	ano	ne	ne	ne	ano	ano	ano
8.	versus - list	ano	ne	ano	ne	ne	ano	ano	ano	ano ⁵³⁹

⁵³⁸ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 226 - Siccine in litore fluvii Mogoni contra plagam aquilonalem Lodowici, ducis Bauarie, et suorum fautorum exercitus iacuit, in alio quoque latere fluminis eiusdem contra meridiem Fridericus, dux Austrie, se cum suis adiutoribus collocavit; Tamtéž, s.149 - hoc est ad hostium ecclesie maioris in Spyra versus occidentem.

⁵³⁹ V následující poznámce rozepisují typová použití z tabulky pouze u listin, příklady z narativních pramenů budu uvádět dále u tabulek rozepsaných podle jednotlivých textů. Poznámky jsou pouze namátkové (v žádném případě komplexně výčtové) a jejich cílem je ukázat konkrétní modelové příklady.

2-AD

A1 - CDB I, č. 309, s. 279-280 - 1185 – Partem terre nostre Austrie adiacentem, Withra videlicet cum silva a fluvio Lvsnitz usque ad alium fluvium, qui dicitur Stropnic; **A2** - CDB II, č. 321, s. 322 -1228 – rivulus Pezhka, qui fluit ad septentrionem; **A3** - CDB I, č. 55, s. 55 – 1057 - vias duas, unam per silvam ad Hlmecs ... alteram per aquam Vzthi; **A4** - Tadra, č. 30, s. 16-17 - 1317 - Primo siquidem silva predictaincipit a rivulo, qui Bukolonize (sic) vocatur et ad lapidem, qui dicitur Wrtpy kamen se extendit [rozdíl oproti typu A1 – tady uváděno při vyměřování hranic, o čemž vypovídá kontext dané listiny – totéž platí i pro příklad A5]; **A5** - Tadra, č.18, s. 11 – cca. 1310 –abinde vero silva dicta extenditur ad viam aliam, que de strata publica ducit in Sehuschowicz et iterum redeundo; **A6** - CDB VI, č. 90, s. 144 – 1280 - usque ad viam, que dicitur Bezmirowska czesta, que via dividit seu distingqit usque ad fluvium dictum Radsche; **A7** - CDB I, č. 375, s. 348 – f. 13. stol. – cum omni familia et terra sufficienti ac montem incultum ad meridiem tendentem a bivio quodam, in quo preciduntur morales, Schirnovnice dicto, per directum usque ad Lesce et a Lesce usque ad saxum, qui est positus in via, per quam venturu ad civitatem Prahám; **A8** - CDB III/1, č. 174, s. 215 -1238 - Sunt autem temini prenominati circuitus tam in longitudine quam in latitudine a silva domini episcopi in Zlawcob a Zlawcob usque ad silvam Gradezcensem et ab eadem silva usque terminos silve, que Brezaw nominatur, a Brezaw in Gedlaw, a Gedlaw usque in Zterylna, a Zterylna usque ad fluvium, qui Desna vulgariter nuncupatur; **A9** - RBM IV, č. 120, s. 45-47 - 1334 - reliqui lanei omnes de metis Nadmirsicz usque ad hereditate Ulmanni

4-IN

A1 - CDB IV/1, č. 171, s. 278-280 – f. 2. pol. 13. stol. - et iam dicti campi cum virgultis et rubis protenduntur usque in morech; RBM IV, č. 120, s. 45-47 - 1334 - It. lanei protensi ab hereditate antiqui Wernheri usque in Nadmirsicz; **A3** - CDB V/1, č. 230, s. 357 - 1260 - nemus ex altera parte Wulte in superiori parte attingens viam illam, que ducit in Helfenberch, tangens in inferiori parte rivum quendam, qui vocatur Minor Wultawitz; ale i: Tadra, č. 112, s. 63-65 - 1350 - per campos directe transeundo per eandem viam in vallem, que vocatur Lippen aut Crysowidol; **A6** - CDB V/1, č. 188, s. 299 - 1259 - qui terminus incipiens a flumine Wlitaaua dirigitur ascendendo usque ad hortum rivuli iam predicti et inde per montem Hradisch in Minorem Wlitauch revertitur; **A8** – CDB III/1, č. 43, s. 43-44 - 1233 - Hii autem sunt termini silve et predii in Borek: a dextra parte vie Humpolcensis, qua itur in Moraviam; **A9** - CDB I, č. 405, s. 425-438 - f. pol. 13. stol. – [silva] inter duo flumina, Misam et Msickam, usque in Theuthoniam.

6-CONTRA

A1 - CDB IV/1, č. 272, s. 464-465 – 1253 - De agris sub monte Petrino iuxta Vgezd aput Moltaue ripam et contra Wissegrad sitis; **A3** - CDB V/2, č. 598, s. 192 – 1269 –Bonis Poliska et terminis circum adiacentibus, videlicet ab ortu Dezne usque ad fluvium Zwratkam, deinde inferius usque ryvum Strahwiov et abinde contra Albos lapides et usque ad fluvium Zwyttauam; **A6** - CDB V/2, č. 828, s. 529 – 1276 - obstaculum exaltare debet et protendere contra litus ville Brosan ad spatium sex ulnarum; **A7** - CDB II, č. 356, s. 373 – f. po pol. 13. stol. - Silvam quandam satis latam et spatiosam ... denomitama Strzelna inter Odram et Moravam iacentem ... contra aquilonem usque versus occidentem ... usque, versus meridiem usque....

8-VERSUS

A1 - CDB VI, č. 127, s. 174 – 1281 - hereditatis mee in Trepsin et V laneos in Luzycz contiguos porte iacenti versus Gnonicz; RBM IV, č. 419, s. 169-170 – 1337 - De silva nostra Bezdenzi scilicet LX laneos, qui protenditur partim versus castrum Bezdez praedictum, et XXX laneos ex alia parte civitatis praedictae, qui protenduntur de proxima valle ipsius civitatis ultra villam ...; Tadra, č. 162, s. 117-119 – 1361 - sub villa Bratrzienow et protendentibus se usque ad rivulum Koczaw ad locum, ubi vadus est per ipsum directo tramite

Pro značné rozdíly mezi jednotlivými narativními texty bylo důležité sledovat každý z nich jednotlivě. Nejpřehledněji je výsledek vyjádřitelný tabulkami, k nimž budu připojovat krátké komentáře vysvětlující dílčí specifika. K obsáhlejší interpretaci se dostaneme v závěru kapitoly.

Ad v narativních textech

	ad – nar	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9
1.	Kosmas	ano	ne	ano	ne	ne	ano	ano	ano	ano
2.	Pokračovatelé	ano	ano	ano	ne	ne	ano	ano	ano	ne
3.	Zbraslavská	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ano	ano	ne
4.	14. století	ano	ne	ano	ne	ne	ano	ano	ano	ne ⁵⁴⁰

versus flumen Multavie; **A3** - CDB IV/1, č. 171, s. 278-280 – f. 2. pol. 13. stol. - inter duas vias, quarum viarum una tendit versus villam nomine Gnewotin, altera versus Namescz; **A6** – Tadra, č. 162, s. 117-119 – 1361 - incipiendo in dicta villa Bratrzienow et descendendo directe versus rivulum Koczaw rivulus ille, qui est in via media; **A7** - CDB II, č. 356, s. 373 – f. po pol. 13. stol. - Silvam quandam satis latam et spatiosam ... denomitama Strzelna inter Odram et Moravam iacentem ... contra aquilonem usque versus occidentem ... usque, versus meridiem usque...; CDB IV/1, č. 171, s. 278-280 – f. 2. pol. 13. stol. - Item silva, que vulgo dicitur Trinina, sita in superiori parte claustris versus aquilonem; **A8** – Tadra, č. 45, s. 24-26 – 1324 - ostenderunt silvani regis, super quam viam versus silvas regias sunt quedam planicies camporum sive agrorum ad hanc vilam pertinentes; **A9** - CDB IV/1, č. 171, s. 278-280 – f. 2. pol. 13. stol. - et iam dicti campi cum virgultis et rubis protenduntur usque in morecz versus partem occidentem; CDB V/2, č. 526, s. 77 – 1267 - Medietatem vero huius circuitus versus Morauiam tenet; RBM IV, č. 848, s. 331-332 – 1340 - eisdem III vias pecorum ad pascua pellendorum habere concedimus gratiose: unam versus rubum Jeczowicz communem.

⁵⁴⁰ **A1** - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 11 - silvam quae tendit ad pagum Stebecnam (Plochalnie); Tamtéž, s. 32 - Boemiam, verum etiam alias regiones, hinc usque ad flumen Ogram, et inde versus Ungariam usque ad fluvium Gron subjugarat (Plocha-bod); Kanovník, FRB II., s. 205 - Bawariam fere usque ad Danubium; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 11 - Sic profecto extendit palmites suos usque ad mare et usque ad flumen cepit suas propagines feliciter dilatare; František Pražský, FRB IV., s. 358 - ipse ducatum Austrie a Morauie metis usque ad margines Danubii; **A2** - Kanovník, FRB II., s. 206 - Eodem anno V Idus Novembris et sclavonice Prosince eclipsis lunae rubea; dicam, quod quidam viderunt particulam, quae remanserat iactantem se huc et illuc, donec defecit, et multae stellae circumdederunt eam, quarum una circumvolavit lunam, altera proiecit se ad aquilonem; **A3** - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 71 - Illo abeunte ducis ad curiam; Tamtéž, s. 77 - se deducant ad urbem Pragam veiculo; Tamtéž, s. 83 - pervenissent ad castrum Gedec; Tamtéž, s. 84 - ventum erat ad metropolim Gnezden; Kanovník, FRB II., s. 204 - rediens Sobieslaus ad sua; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 113 - occurrens circa Sderas ipsam ad castra sua perduxit; František Pražský, FRB IV., s. 350 - et perveniens ad curiam suam Poczapel; Vita Caroli, FRB III., s. 344 - Et post hec reversi sumus ad Parmam; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 517 - a silva Boemicali usque ad muros civitatis Nuremberg; **A6** - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 215 - Ventum erat Olzavam ad rivulum; Jarloch, FRB II., s. 474 - ventum erat ad fluvium, cui nomen Misa, ibique in loco, qui dicitur Brodt; Vita Caroli, FRB III., s. 361 - Demum reversus

Chybějící typové příklady ve Zbraslavské kronice vyplývají z obecně malé četnosti zasazování děje do geografických souvislostí. Je to zřejmé například z jediného případu typu A.1 specifického obsahu. Nebýt potřeby podobného popisu, typ by se v kronice zřejmě neobjevil. Typ A2 u Kanovníka vyšehradského je dán astronomickými zájmy autora a přebíráním dikce z tohoto typu textů. V narativních pramenech se jinak neobjevuje, nicméně významově není s jejich slovníkem v nesouladu. Typ A9 najdeme vedle Kosmovy kroniky ještě i u Marignoly,⁵⁴¹ ale vzhledem k tomu, že jde o doslovné převzetí z Kosmova textu a jinde se s tímto typem v kronikách ze 14. století nesetkáme, hodnotil jsem tento případ jako negativní.

In v narativních textech

	in	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9
1.	Kosmas	ne	ne	ano	ne	ne	ne	ne	ano	ne
2.	Pokračovatelé	ne	ano	ano	ne	ne	ne	ne	ano	ne
3.	Zbraslavská	ne	ne	ano	ne	ne	ne	ne	ano	ne
4.	14. století	ne	ano	ano	ne	ne	ne	ne	ano	ne ⁵⁴²

est versus comitatum Hannonie, ubi rex Francie secutus est eum usque ad metas; **A7** - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 5 - sub arctoo axe Thanaytenus et usque ad occiduum sita, licet in ea singula; Tamtéž, s. 67 - Ad sinistram maligna pars magna; Vincentius, FRB II., s. 453 - Per quatuor partes circa Mediolanum ad orientem, ad occidentem, ad aquilonem et austrum; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 78 - ab oriente usque ad occidentem festivitates inclite domine Gute regine; Tamtéž, s.145 - erat extensa ad dextram et ad sinistram; František Pražský, FRB IV., s. 374 - recumbere ad dextram regis; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 540 - et dilatatum est regnum et ampliatur ad omnes partes vehementer; Tamtéž, s. 541 - duas turres regales in castro Pragensi, unam ad orientem; **A8** - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 7 - praedestinata tandem venistis ad patriam; Kanovník, FRB II., s. 224 - tramite ad partes occidentis perrexit; Vincentius, FRB II., s. 413 - Qui cum usque ad campestria ultra Plzen perveniunt; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 110 - congregato exercitu ad terram Bohemie se applicat; Vita Caroli, FRB III., s. 344 - Et sic [consilio] dimisso quilibet ad propria remeavit; Tamtéž, s. 354 - Et cum pervenissem ad nemus, quod est inter Castruginum et Prymeyam; **A9** - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 49 - Ad occidentalem plagam contra Boemiam rivulum Surina.

⁵⁴¹ Marignola, FRB III., s. 532 - Ad occidentalem plagam contra Boemiam rivulum Surina et castrum, quod est in monte Osseka, juxta fluvium Mizam; a více podobných příkladů v Marignolově textu.

⁵⁴² **A2** - Kanovník, FRB II., s. 217 - quae postea in orientem convertit, dehinc in okcidentem; Vita Caroli, FRB III., s. 357 - ite in mundum universum; František Pražský, FRB IV., s. 362 - et sonus exiverat in omnem terram; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 459 - Mox dispersi sunt in diversas mundi provincias; **A3** - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 38 - eum in urbem Pragam transferentes; Tamtéž, s. 63 - velociter currens in Pragam; Kanovník, FRB II., s. 204 - misit suum capellanum in villam, quae vocatur nomine Wirbcane; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 54 - Deinde rex ulterius proficiscens in Cracouiam venit; Vita Caroli, FRB III., s. 340 - ... remisit me ... in civitatem Luczburgensem; **A8** - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 5 - etiam in partes deveniret Germaniae; Kanovník, FRB II., s. 203 -

In v narativních textech bez výjimky určuje polohu linie, nikdy se nepoužívá k vymezení plochy. Nejčastějším typem použití, které se vyskytuje v textech ze všech období, je typ vymezení konkrétní linie za pomoci jiné konkrétní linie, bodu nebo plochy.

Najdeme tu sice i jednu významovou skupinou, k níž máme příklady z narativních textů a v listinách je neznáme, a to typ A2. Použití typu A2 jsou ale specifická – u Kanovníka vyšehradského se jedná o astronomický typ textu a u kronik ze 14. století o převzetí vyjádření z biblických textů.⁵⁴³

***Contra* v narativních textech**

	contra	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9
1.	Kosmas	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne
2.	Pokračovatelé	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne
3.	Zbraslavská	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ano
4.	14. století	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne

U narativních textů se předložka *contra* používá takřka výhradně ve významu proti (míněno proti soupeři). U některých případů, kdy kronikář popisuje tažení proti jmenovanému místu, se však naskytá otázka, jestli jde skutečně o určení soupeře, nebo popis přesunu.⁵⁴⁴ První možnosti ale napovídá fakt, že až na jediný případ ve Zbraslavské kronice, o němž se zmíníme dále, nenajdeme nikde jinde v narativních textech předložku *contra* ve funkci čistě geografického určení.

Jediný případ typu A9 u Zbraslavské kroniky je poněkud výjimečný – jak ojedinělostí, tak charakterem – jednak by se v podstatě mělo jednat o zvláštní desátou kategorii vymezení bodu pomocí plochy, i když položení tábora je něco

Sobieslaus dictus venit in Moraviam; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 12 - non reditura in Austriam; Vita Caroli, FRB III., s. 340 - sibi comitiva misit ipsum in Angliam; **A9** - Kanovník, FRB II., s. 217 - cum tyronibus Bavariae in partes fugam iniit.

⁵⁴³ Kanovník, FRB II., s. 217 - quae postea in orientem convertit, dehinc in occidentem; Vita Caroli, FRB III., s. 357 - ite in mundum universum; František Pražský, FRB IV., s. 362 - et sonus exiverat in omnem terram; Beneš Krabice z Weitmille, FRB IV., s. 459 - Mox dispersi sunt in diversas mundi provincias – srov. Mar 16, 15; Ž 19, 5; Sír 48, 15.

⁵⁴⁴ Vincentius, FRB II., s. 429 - Volens itaque considerare, quantam exercituum habeant fortitudinem, armari suos exercitus precipit, qui armati ordine suo dispositi, in medio eorum ipsius domni regis exercitu fortissimo existente contra Brixiam progrediuntur, et fere usque ad portas eorum progredientes leta in armis iuventus dextrariis insidens, Brixenses ad arma; František Pražský, FRB IV., s. 379 - Deinde transiens contra Florenciam, ipsam obsedit; Tamtéž, s. 424 - Rex autem Boemie postea cum sua acie una die immobilis stetit, donec videret, quo se converteret Luduicus. Audiens vero, quod contra Boemiam procedere vellet, ad regnum suum revertitur cum festinatione.

mezi plochou a bodem. Také není zcela zřejmé, zda-li tento případ brát za dynamické či statické určení.⁵⁴⁵

Versus v narativních textech

	versus	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9
1.	Kosmas	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ano
2.	Pokračovatelé	ne	ne	ano	ne	ne	ne	ne	ne	ne
3.	Zbraslavská	ne	ne	ano	ne	ne	ne	ano	ano	ne
4.	14. století	ne	ano	ano	ne	ne	ne	ne	ano	ne ⁵⁴⁶

Versus se v narativních textech pro geografická určení téměř nepoužívá. Z Kosmových pokračovatelů najdeme jedinou zmínku u Jarlocha, ve Zbraslavské kronice se u jediné zmínky jedná spíše o netypické určení bodu v prostoru (viz úvod) a František Pražský předložku používá pouze v spojení s popisem nebeských jevů.

Závěrečné poznámky k způsobu používání směrových předložek

Provedená analýza dovoluje formulaci následujících závěrů.

Ad je zcela univerzální předložkou používanou pro všechny vysledované typy příkladů. Absence typů A4 a A5 u narativních textů je dána obsahem textů, kde se tyto typy vyjádření vůbec neobjevují, nikoli významovým zúžením předložky.

⁵⁴⁵ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 226 - Siccine in litore fluvii Mogoni contra plagam aquilonalem Lodowici, ducis Bauarie, et suorum fautorum exercitus iacuit, in alio quoque latere fluminis eiusdem contra meridiem Fridericus, dux Austrie, se cum suis adiutoribus collocavit.

⁵⁴⁶ **A2** - František Pražský, FRB IV., s. 450 - Eodem anno visus est ignis magne quantitatis moveri de occidente versus orientem; **A3** - Jarloch, FRB II., s. 474 - Cumque iam multos haberet, plures expectaret, visum est eis versus Pragam provedete - Je to v souvislosti s tažením – podobně srov: Vincentius, FRB II., s. 429 - cum quibusdam Papiensibus versus Mediolanum progreditur; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 30 - Deinde rex processit versus Moraucalem Tribouiam; Vita Caroli, FRB III., s. 365 - Et abinde transivimus versus Pergamum; Tamtéž, s. 354 - Castrum vero die altera transientes de Prymeio versus Agordum et de Agordo festinanter ivimus ad civitatem Belluniensem; **A7** - Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 149 - hoc est ad hostium ecclesie maioris in Spyra versus occidentem rex regalibus solempniter indutus vestibus venit sceptrum habens in manu, sedebatque in solio coronam auream gestans in capite suo; **A8** - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 158 - cum festinatione tenuisset viam versus Saxoniam; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 33 - exercitibus ambo pariter versus Bohemiam procederent; Vita Caroli, FRB III., s. 343 - qui distat decem miliaribus a Lucca versus vallem Nebule; Tamtéž, s. 348 - Tunc data nobis licencia recedendi premisit nos versus Boemiam; **A9** - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 32-33 - verum etiam alias regiones, hinc usque ad flumen Ogram; Tamtéž, s. 32-33 - et inde versus Ungariam usque ad fluvium Gron subjugarat.

Většinu případů užití předložky *in* tvoří vymezení typu linie-bod, linie-plocha (A3, A8) – týkají se popisů směrů cest, ať už fyzických tras v terénu nebo vykonaných cest. Tento význam je zcela stejný u narativních i listinných textů. Vedle těchto případů je ale u předložky *in* na první pohled nápadné její významově užší použití v narativních textech. Najdeme tu sice i jednu významovou skupinou, k níž máme příklady z narativních textů a v listinách je neznáme, a to typ A2; Použití typu A2 jsou ale specifická – viz text výše pod částí *In v narativních textech*.

U narativních pramenů naproti tomu nikde nenajdeme předložku *in* použitou za účelem lokalizace plochy; určuje výhradně směr linie. V listinách se oproti tomu nachází typy A1 a A9, tedy vymezení plochy prostřednictvím konkrétního bodu či linie a vymezení plochy pomocí plochy. Tady se nejedná o výjimku nebo specifikum, případy jsou běžné a typické, byť nepřevládají.

Jak si tuto odchylku mezi texty listin a kronik vysvětlit? Vzhledem k převládajícímu shodnému použití typu (A3, A8) v obou textových skupinách se domnívám, že jsme tu svědky dokladu splývání plochy a linie v imaginaci autorů textů listin. To souvisí s praxí vymezení ploch, které jsou v imaginaci pouhým okolím v terénu prošlé linie. Pro toto v důsledku velmi zajímavé tvrzení najdeme v analyzovaných textech řadu pomocných ukazatelů. Srovnáme-li vymezení plochy za užití předložky *in* s typově obvyklejším *versus*, tedy případy 4A1, 4A9, 8A1 a 8A9, zjistíme, že případy s *in* jsou velmi málo časté a předložka se tu vyskytuje pouze ve spojení s *usque* – *usque in*. Tomu, kdo pozorně přečetl větší množství listinných textů, se toto dvousloví bude zdát podivné. Běžným je totiž spojení *usque ad*, které má totožný význam – *až k*. Univerzálnější *ad* tu tedy nahradilo *in*, které vycházelo z představy konkrétní cesty terénem, kolem níž vymežovaná plocha ležela.⁵⁴⁷

Zatímco u listin se s *versus* na rozdíl od *in* nepotkáme pouze v případě A2, A4 a A5, tedy u typových skupin linie-neurčito a plocha-linie se směrovým bodem či linií, u narativních pramenů najdeme rozdílů mnohem víc a především vidíme, že způsob používání předložky prodělal vývoj v čase.⁵⁴⁸ Kosmas

⁵⁴⁷ Specifické dvousloví *usque in* najdeme z narativních textů pouze v Marignolově kronice, když popisuje území zabírané Evropou. Pro očividnou specifčnost jsem příklad do tabulky typů použití předložky *in* u narativních pramenů nezahrnul – Marignola, FRB III., s. 522 - Hic optinuit Europam, cuius termini sunt a montibus Cilicie et Syrie versus aquilonarem plagam, usque ad fluvium Tanaym et usque in Gadym et usque ad strictum Morochiorum versus occidentem et mare oceanum. – srov. s Kosmovým popisem Germánie – Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 5 - has etiam in partes deveniret Germaniae: cum enim omnis illa regio sub arctoo axe Thanaytenus et usque ad occiduum sita, licet in ea singula propriis loca nominibus nuncupentur, generali tamen vocabulo Germania vocitatur.

⁵⁴⁸ Společným je u *in* a *versus* v narativních pramenech také to, že se ani *versus* takřka nepoužívá pro vymezení plochy (zatímco u listin je to zcela běžné). K případu z Vita Caroli viz výše – tady se jedná spíše o vymezení bodu. Výjimkou je tedy pouze Kosmas, který předložku užil při vymezení zemí, kterým vládl moravský Svatopluk. Zmínka je z našeho

používal *versus* pouze pro identifikace linie či plochy za pomoci plochy. V textech jeho pokračovatelů až na jedinou výjimku předložku *versus* pro geografické vymezení či identifikaci nenajdeme, a i v tomto jediném případě se píše o válečném tažení, kdy není zřejmé, jestli předložka stejně jako ve všech ostatních případech pouze neurčuje protivníka, nikoli směr cesty. Ve 14. století se ale situace naprosto změnila. *Versus* se v narativních textech běžně používá pro určení směru linie za pomoci bodu i plochy. Pro pochopení tohoto vývoje bude nejprve nutné podívat se detailněji na příklady z listin.

Významným významovým rozdílem mezi předložkami *ad* a *in* v porovnání s *versus* a *contra* v listinách je poloha vymezení bodu – ten se při použití *versus* i *contra* nenachází na okraji či konci vymezené plochy nebo linie, ale pouze ve směru, jakým se vymezená plocha či linie táhne a zároveň ve větší vzdálenosti od ní. Na tomto místě je potřeba ujasnit si nejprve význam předložky *ad* - znamená *do* nebo *k*? Používá se často při vymezení hranic pro vyjádření směru vztahujícímu se *k* lokálním orientačním bodům v krajině, stejně jako při určení směru dálkových cest, kde ale význam *k* může mít také (ve smysl cesta na Plzeň). Známe ale i případy, kdy *ad* znamená nesporně *do*⁵⁴⁹ a v tomto světle se potom i použití ve spojení s názvem města nebo popisy směřování určité cesty jeví přeložitelná jako *do*.⁵⁵⁰ I některé příklady s názvy měst samotné dovolují takový význam odvodit – pokud autor textu píše o aktéru děje, že přijel do města (*ad*) a text dále rovnou pokračuje líčením děje odehrávajícím se ve městě – přijetí *k* městu by ve vztahu k takovému výkladu bylo nelogické.⁵⁵¹

Také v nesčetných textech listin předložka *ad* slouží k popisu směřování hranice do konkrétního bodu nebo plochy k hranici či jiné ploše či linii, s kterou těsně sousedí.⁵⁵² V případě užití názvů světových stran se zdá, že dochází k vypuštění termínu typu *plaga*, a že směr *k východu* či *západu* ve skutečnosti znamená *k západní* či *východní* ploše, která k lokalizovanému

hlediska velmi specifická – kronikář píše, že území ovládané Svatoplukem se táhlo k řece Ohři a do Uher k řece Hronu. Část vymezení plochy je tady zároveň vymezeným územím.

⁵⁴⁹ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 7 - olim fato praedestinatam tandem venistis ad patriam; Tamtéž, s. 28 - dumque concitus venerit ad domum – toto spojení lze i v moderní češtině přeložit *přišli k domovu* – ovšem smysl je domů; CDB V/1, č. 464, s. 685 – 1265 - Ab eis vel eorum familia ad silvam euntibus signum, quod in vulgo peczacz dicitur, non petantur.

⁵⁵⁰ Týká se to i takových příkladů jako: RBM IV, č. 419, s. 169-170 - 1337 - scilicet a valua ipsius ciuitatis, per quam fit transitus ad ipsum castrum Bezdez; RBM V, č. 1421, s. 666, 1352 - penes viam ab opido Strakonycz prescripto ad silvam Tyssowik tendentem, apod.

⁵⁵¹ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 43 - Ventum erat ad regiam urbem Pragam, et dux Bolezlaus diu desideratam honorifice recepit sororem amantissimam.

⁵⁵² Za nesčetné příklady uvedu dvě typické situace - CDB I, č. 309, s. 279-280 - 1185 – partem terre nostre Austrie adiacentem, Withra videlicet cum silva a fluvio Lvsnitz usque ad alium fluvium, qui dicitur Stropnic; CDB I, č. 390, s. 396 – f. 13. stol. – Wadizlawicuh dedi circuitum a flumine Mohelnic usque ad quercum; rozdíl u „přiléhání“ mezi předložkami *in* a *versus* pěkně ilustruje následující příklad: CDB IV/1, č. 171, s. 278-280 – f. 2. pol. 13. stol. - et iam dicti campi cum virgultis et rubis protenduntur usque in morecz versus partem occidentem.

prostoru těsně přiléhá, podobně jako konkrétní pojmenované plochy v ostatních případech při použití předložky *ad*.⁵⁵³

Vraťme se nyní k předložce *versus* v narativních textech. Pokud se podíváme na konkrétní příklady, je velmi pravděpodobné, že Kosmas předložku používá ve stejném významu jako autoři listin – když falešný biskup Rotpert prchá z Čech do Saska, děj kroniky nepokračuje v cíli jeho cesty; informace má pouze vyjádřit, že biskup odejel z Čech (Kosmas doslova píše – „dal se spěšně na cestu směrem na Sasko“). V momentě vymezení cesty je tedy identifikátor od klíčové oblasti vzdálen podobně jako v hraničních listinách od popisované hranice. Když Kosmas popisuje rozsah říše moravského Svatopluka, mluví o zemích „k Odře a odtud směrem na Uhry až k řece Hronu“. Území sice zabírá severozápadní část Uher, ale jejich jádro je až dále za vymezenou hranicí.⁵⁵⁴ Kronikáři ze 14. století již prostorový odstup identifikátoru při použití předložky *versus* nerespektují. Vzhledem k tomu, že přetrvávající význam sledujeme v dobových listinných textech, lze se oprávněně domnívat, že předložka v kronikách již ztrácí svůj doslovný význam a chápe se pouze symbolicky. Opět jsme svědky přechodu od konkrétního vyjádření k abstrakci.

Jak již vyplynulo z předchozího textu, další dvojicí předložek, které k sobě mají poměrně blízko, jsou *contra* a *versus*. V narativních textech je jejich rozdíl jasně patrný – *contra* se vůbec nepoužívá pro geografická vymezení. Jeho významem je vždy *proti*, a to pouze ve smyslu dvou protivných sil. V listinách ale předložka již přeneseně označuje směr, kterým se táhne určitá linie či plocha. *Contra* i *versus* v tomto typu textů mají téměř shodné typové případy využití a společným je i to, že identifikátor směru neleží přímo na cestě či hraně lokalizované plochy. Jediným typovým rozdílem je absence skupin A8 a A9 u *contra*. Směr u *contra* tedy nikdy neurčuje identifikátor v podobě plochy. Pokud ovšem procházíme jednotlivé případy jinak málo četného použití předložky *contra*, vidíme, že po obsahové stránce se jedná o velmi specifické situace. Lze konstatovat, že *contra* použijí autoři textu tehdy, pokud mezi vymezenou plochou či linií a identifikátorem leží lineární překážka v podobě vodního toku, příkopu, hranice nebo cesty.⁵⁵⁵

⁵⁵³ Typově viz - CDB I, č. 375, s. 348 – f. 13. stol. (993) – Villam Brevnowa nomine ante ipsum monasterium cum omni familia et terra sufficienti ac montem incultum ad meridiem tendentem a bivio quodam, in quo precipiuntur morales

⁵⁵⁴ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 158 - cum festinatione tenuisset viam versus Saxoniam; Tamtéž, s. 32-33 verum etiam alias regiones, hinc usque ad flumen Ogram, et inde versus Ungariam usque ad fluvium Gron subjugarat.

⁵⁵⁵ CDB IV/1, č. 272, s. 464-465 – 1253 - De agris sub monte Petrino iuxta Vgezd aput Moltuae ripam et contra Wissegrad sitis; CDB V/1, č. 335, s. 496-499 – 1262 - Agros contra Sumerowe et interiores agros contra Ybenstain [Eibenstein] usque ad metas Boemie; CDB V/1, č. 434, s. 634 – 1265 - In loco, ubi nova civitas est edificanda circa Buduoyz ... iuxta decursum brachii fluviorum Wltuae et Malche, partem eciam prati ex altera parte contra claustrum, quod est situm iuxta prefatum brachium fluviorum; CDB V/2, č. 828, s. 529 –

Contra se navíc vztahuje vždy ke konkrétnímu bodu, nikdy ploše. Jediný případ, kdy se *contra* spojuje s názvem světové strany, jsem našel ve falzu obsahující donaci lesa Střelná Jindřichem Vladislavem klášteru v Hradisku.⁵⁵⁶

Shrneme-li výsledky provedené analýzy, můžeme konstatovat, že všechny čtyři výrazy znamenající *do*, se od sebe svým způsobem použití poměrně výrazně odlišují. Významové odlišnosti jsme schopni zaznamenat i přes mnohotvárnou a měnící se situaci. Jedinou zcela univerzální směrovou předložkou bylo *ad*. *In* se používalo zejména pro určení směru linie, nikoli plochy. *Versus* a *contra* se od předchozích dvou lišily vzdálenější polohou identifikátoru, přičemž *contra* bylo specifitějším výrazem užívaným pouze v textech listin a *versus* sice v narativních textech najdeme, ale pouze v Kosmově kronice ve významu podobném jako v textech listin. Ve 14. století se původní užší význam *versus* v narativních pramenech vyprazdňuje a předložka se používá přeneseně, podobně jako jsme to mohli sledovat u popisu poloh nad vodním tokem za použití předložky *super*.

Obecně výrazně větší variabilitu typových užití směrových předložek najdeme v listinných textech. Tento fakt odráží potřebu autorů listinných textů disponovat dostatečně bohatým slovníkem výrazů určujících konkrétní druh směru. Specifický slovník mohl autorům textů listin umožnit popisovat dostatečně srozumitelně rozličné situace v terénu.

Pestrost významů slovníku směrových předložek u autorů listin zvláště vynikne, pokud se na okamžik zamyslíme nad používáním stejných výrazů v moderní češtině. Mnohost předložek pro vyjádření typu *k/do* je v češtině velmi omezená. Vymezení významu (*pouze*) *k* a (*až*) *do* je striktně dané a nelze jej zaměňovat. Význam *do* vyjadřujeme dvěma předložkami a jejich volba oproti středověké situaci mnohem méně souvisí s podobou vymezovaného či

1276 - Prepositus Doksanensis perpetuo idem obstaculum exaltare debet et protendere contra litus ville Brosan ad spatium sex ulnarum et piscationes tam in Egra quam in lacubus eisdem terminis adiacentibus; RBM IV, č. 1342, s. 453 – 1342 - villam locare in silua dicta Tyrnowy [Trnová] contra villam Schochouicz [Štěchovice] ad ipsos et ipsorum monasterium pertinente RBM VII, č. 1311, s. 893-794 - 1362 - ab agro Wankonis de Wruticz incipiendo contra fossatum antiquum prati nostri monasterii predicti et a fine illius prati et fossati directe versus rotam molendini in Gelenicz terminando.

⁵⁵⁶ I vydavatel listiny, který podle dalších informací z obsahu klade datum jejího vzniku do druhé poloviny 13. století, si povšiml, že popis hranic lesa typově neodpovídá staršímu odbobí, do něhož se hlásí. Text je ovšem podivný i pro určené období jeho vzniku. CDB II, č. 356, s. 373-374 – f. po pol. 13. stol. – Deinde vero fluvius Strelna ad duos tractus sagittae fluit in Odram, de Odra incipiendo versus orientem inferius influentibus aliis aquis ex utraque parte in Odram usque ad fluvium, qui Cirmena nuncupatur; deinde per metarum signa declinando contra aquilonem usque in locum, qui dicitur Tyzowa hora, situm supra Moravam, et abinde retrogradu passu verus occidentem influentibus quibusdam aquis ex utraque parte in Moraviczam deinde per semitam in Towiren redeundo versus meridiem

....

vymezení terénu. Volí se, dnes již spíše archaicky, podle vertikální škály – důležité je, jestli se v cílovém místě budu nacházet *na* nebo *v* (na ploše nebo uvnitř místa). Také popis směru se podle této skutečnosti rozděluje na:

na – např. pole, věž

do – např. města, lesa, hor.

Specifickým je pak výraz *na hory*, který ve skutečnosti znamená předně *na dovolenou*, až druhotně *do hor*. Další výjimkou je např. *na Kladno*, nebo archaicky *na Hory Kutné*. Tento rozdíl se týká určování směru do většiny původních hornických měst a má dvě možné příčiny – města byla vnímána původně jako hory – vyvýšeniny, nebo jejich nekompaktní zástavba evokovala podobný typ „krajiny“ jako pole.

S variabilitou středověkých směrových předložek a jejich specifickým používáním podle typů určované a určující polohy nemůžeme situaci v moderní češtině vůbec poměřovat.

Určování strany

V této části se budu věnovat určování strany a případně i směru prostřednictvím určení strany.⁵⁵⁷ Částečně se kapitola bude významově překrývat s pojednáním o určení směru, kde jsme se již setkali i s názvy světových stran, ale určení strany je natolik svébytným problémem, že jeho specifickým aspektům budeme muset věnovat soustředěnější pozornost.

Jak píše Martin Heidegger, „vlevo a vpravo jsou směry zaměřenosti do světa, který je vždy již po ruce“.⁵⁵⁸ To znamená, že z hlediska naší orientace v prostoru je určení strany ve všech kulturách tím nejprvnějším krokem, kterým zároveň prostoru dodáváme vlastní osobní rozměr, doslovně tělesné určení místa ukazuje naši spjatost s okolním prostorem a spjatost okolního prostoru s námi. Řečeno středověkým slovníkem, prostor je prodlouženou částí našeho těla.

Světové strany

Dnes nejběžnější způsob určení směru a strany za pomoci názvu světové strany měl ve středověku řadu symbolických významů a problematika světových stran se úzce týká tehdejších kosmologických schémat a teologických koncepcí. Názvy světových stran často s pojednáním o směrech větrů⁵⁵⁹ ve spojení s vlivem určitých planet najdeme v nejužívanějších středověkých encyklopediích, například v raně středověkých Isidorových *Etymologiích* (zejména kniha XIII) a *De natura rerum* (XI, 3-8), Bedově *De natura rerum v De universo* (XII, 2) od Hrabana Maura nebo z mladších prací v *Imago mundi* Honoria Augustodunensia (1. pol. 12. století).⁵⁶⁰ Tito autoři, hojně čtení především v prostředí klášterních a církevních škol, zároveň v textech svých prací s názvy světových stran běžně pracují jako se základními konstantami užívanými pro geografické popisy.

Způsob vymezení směru pomocí názvu světové strany a jí příkladaný hlubší význam nebyl ani ve středověku ničím novým. Již v antice byly větry spojeny s určitým místem v kosmu a se světovým směrem a byly také znakem kosmického pořádku. Homér a Hesiodos asociovali jednotlivé větry s ročními obdobími, Aristotelés a Hippocrates s určitými náladami. Neobvyklé větry jako třeba teplý a vlhký severní vítr symbolizovaly nebezpečnou změnu přírodního

⁵⁵⁷ Určení směru a strany v některých případech splývá; problematiky jsme se částečně dotkli již v textu věnovanému předložkám *versus*, *contra*, v menší míře také *ad*.

⁵⁵⁸ HEIDEGGER 2002, s. 133.

⁵⁵⁹ K významu větrů ve středověké kosmografii srov.: SIMEK 1992, s. 138-139.

⁵⁶⁰ ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymologiae XIII-XV*, překlad a poznámky Daniel Korte, úvod Jan Souček a Jan Kalivoda, revize překladu a redakce Lucie Pultrová, Praha 2001; Isidori Hispalensis *De natura rerum liber*, ed. Gustav BECKER, Amsterdam 1967; RABANUS MAURUS, *De universo*, *Patrologia Latina* 111, ed. J. Migne, Paris 1852, s. 9-613; HONORIUS AUGUSTODUNENSIS, *De imagine mundi libri tres*, *Patrologia Latina* 172, ed. Jacques Paul MIGNE, Paris 1854, s. 115-188.

schématu a o větrech se myslelo, že vznikají za hranicemi ekumény. Podobně jako oceán je jejich obsah v podobě základní látky spojoval s časoprostorovým počátkem a koncem.⁵⁶¹ Přestože např. v systému Aristotelovy *Fyziky* není směr dopředu-dozadu či doleva-doprava při směřování tělesa k přirozenému místu tak důležitý jako směr nahoru-dolů,⁵⁶² hrají v antické filozofii světové strany důležitou úlohu u kosmologických schémat.

Posvátný význam jednotlivých světových stran a jejich příznakovost má ovšem ještě mnohem starší kořeny. Známe četné doklady motivů posvátných světových stran, zejména východu a západu jako stran vycházejícího a zapadajícího Slunce, v pohanských a pravěkých kulturách.⁵⁶³ Ve starém Egyptě byla západní strana symbolem zániku a smrti, východ znakem nového a života, sever chladu a sídla démonů. V Mezopotámii se také tradoval mýtus o čtyřech úhlech světa – ten, kdo je má v moci, je pánem všehomíra. Zároveň východ znamenal *vpředu* (ze stanoviště orientujícího se člověka).

Všechny tyto důležité koncepty, obrazné myšlenky a představy přebírá prostředí, ve kterém vznikaly starozákonní texty a tímto způsobem se dostávají do Bible a následně i křesťanské kultury.⁵⁶⁴ V biblické rajske zahradě pramení čtyři řeky tekoucí do čtyř světových stran (Gn 2,10-14)⁵⁶⁵ – Eden tedy leží ve středu světa a stává se symbolem kosmického celku – takovým symbolem jsou pak také čtyřhranné oltáře v kostelích (Ex 27,1); podobně i posvátný okrsek z knihy *Ezechiel* byl čtyřhranný a hleděl do čtyř světových stran (Ez 42, 15-20). Světové strany v Bibli mohou být udány větry (Danielovo vidění 7,2) a jsou příznakové - sever je nebezpečnou nebeskou končinou, kde sídlí mocnosti skryté člověku a leží tam i hory bohů (srov. Iz 14,13), z východu přichází tři mudrci (Mt 2,1) a podle Zjevení také dobrý anděl, který nese pečeť boží a „mocným hlasem volal na ty čtyři anděly, jimž bylo dáno škodit zemi i moři“ (Zj 7,2), kteří se postavili do „čtyřech úhlů země a bránili všem čtyřem větrům, aby žádný z nich nevál na zemi...“ (Zj 7,1).⁵⁶⁶ Pojetí příznakovosti světových stran přechází do každodenních rituálů⁵⁶⁷ a odráží se v orientaci kostelů, které pokud jsou obráceny jinam než k východu, je to nestandartní a hodné pozornosti.

⁵⁶¹ COSGROVE 2001, s. 56-58.

⁵⁶² Aristotelés, *Fyzika*, kniha 4; stejně tak moderní kognitivní psychologie tvrdí, že směr nahoru/dolů je pro lidské vnímání nejjednodušší a nejjobsažnější – CASEY 1993, s. 75-78; MERLEAU-PONTY 2008, s. 244.

⁵⁶³ Podobnými otázkami se zabývá např. TILLEY 1994; Srov. DURKHEIM, Emile – MAUSS, Marcel, *Primitive Classification*, Chicago 1963; TUAN 1974, s. 22.

⁵⁶⁴ Srov. BEAUJOUAN, Guy, Čísla, in: *Encyklopedie středověku*, vyd. Jacques LE GOFF – Jean-Claude SCHMITT a kol., Praha 2002, s. 99-107.

⁵⁶⁵ Srov. Alexandreida, vyd. Václav VÁŽNÝ, Praha 1965, s. 68, 1188-1189 - Jest tu blíz Eufrates řeka,/ jež, slyši, z ráje vytieká.

⁵⁶⁶ LURKER, Manfred, *Slovník biblických obrazů a symbolů*, Praha 1999, s. 259-261.

⁵⁶⁷ Jmenovat lze např. svátost křtu, kdy průvod pokřtěných směřuje od křtitelnice v západní části kostela k oltáři na východě a akt symbolizuje zmrtvýchvstání; K příznakovosti světových stran ve středověké latinské kultuře srov. GUREVIČ 1996, s. 269-301.

Ve středověku byly větry symbolizující světové strany (podobně jako andělé) nejen prostorovými, ale také eschatologickými, tedy časovými, motivy. Jejich znázornění v počtu čtyř, osmi či dvanácti se objevují na okrajích světových map a pronikají také do kosmologických diagramů, tzv. T-O map, ale i např. do uspořádání rozet v katedrálách.⁵⁶⁸

Otázka světových stran je v řadě středověkých textů prosycena náboženskou symbolikou. Výše zmíněná symbolika čísla čtyři se odráží i ve vizuálním uspořádání středověkých *mappa mundi* a je dále rozvíjena. Čtyři řeky Ráje tu odpovídají čtyřem Evangeliiím, čtyřem základním ctnostem, čtyřem prvkům, čtyřem hlavním větrům a čtyřem církevním otcům. Důležité jsou z tohoto hlediska Evangelium sv. Matouše či Skutky Apoštolů, kde jsou apoštolové vysláni do čtyř stran světa, aby šířili evangelium.⁵⁶⁹

Vnímání světového směru však nesmíme přisuzovat moderní pojetí spjaté s bezpříznakovostí prostoru a představou o jeho prázdnotě a nesmírné rozloze. Jak ukazují četná pozorování zvyků kultur nejrůznějších přírodních národů sepsaná na konci 19. století skotským antropologem Jamesem Georgem Frazerem, kulty spjaté s nebeskými jevy a světovými stranami vykazovaly představy uzavřeného, relativně malého prostoru. O Slunci řada kultur věřila, že je možné jej zapálit či zhasnout nebo chytit do vhodně umístěné smyčky – imaginární vzdálenost určoval vizuální vjem – následkem toho Slunce v představách lidí zapadalo *těsně* za nejbližší hory.⁵⁷⁰ Představy, které odráží podoba rituálů zaznamenaných u přírodních národů, samozřejmě nemůžeme bez jakékoli opory předpokládat také u středověkého střeoevropského člověka, nicméně důležité je uvědomit si možnou a pravděpodobnou jinakost vnímání nebeských těles a světových stran oproti našemu současnému chápání.⁵⁷¹

⁵⁶⁸ Problematikou symboliky středověkých světových map se zabývá nesmírně rozsáhlá literatura – viz pozn. č. 19. K větrům srov. ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymologiae* XIII-XV, překlad a poznámky Daniel Korte, úvod Jan Souček a Jan Kalivoda, revize překladu a redakce Lucie Pultrová, Praha 2001, s. 5. Již samotný latinský termín *meridies* znamená jak jih, tak také poledne; v časovém významu se s ním potkáme i v kronikách z českého prostředí – např.: Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 295 - Et ante omnia erit defectus sive eclipsis solis; et erit sol a tercia usque ad meridiem ignei rubicundique coloris, quod signat maximam effusionem sanguinis.

⁵⁶⁹ KLINE 2001, s. 34-37, 204-207; Dále: HOOGLIET 2000, s. 39-41 – která z tohoto hlediska rozebírá jihněmeckou mapu ze 14. století, která se nachází v rukopise v Bayerische Staatsbibliothek v Mnichově pod signaturou CLM 2655, f. 105r. Srov.: Marek 16:15, Matouš 28:19, Skutky apoštolů 2:1-4 .

⁵⁷⁰ FRAZER 2007, s. 81-83.

⁵⁷¹ O barevné symbolice světových stran u starých Slovanů píše: TŘEŠTÍK, Dušan, *Mýty kmene Čechů*, Praha 2003, s. 87, pozn. 195 – bílá barva je v archaickém euroasijském systému barevné symboliky barvou západu (a severu patří černá, kdežto jihu červená). Východ je reprezentován žlutou či modrou, častěji však chybí, protože byl východiskem veškeré orientace. Třeštík vychází z: V. V. IVANOV, *Cvetovaja symbolika v geografičeskich nazvanijach v svete tipologii* – Balto-slavjanskije issledovanija, Moskva 1980; H. LUDAT,

Výše zmíněné koncepty se samozřejmě objevují i v dílech kronikářů z českého prostředí, byť pro odlišný charakter a účel textů nikdy v „čisté podobě“, ale nalézáme je tu více či méně skryté. V Kosmově kronice např. narazíme na odraz znalosti schématu T-O mapy při popisu polohy Germánie, ať už přímý, nebo zprostředkovaný recepcí jiných textů. Kosmas zmiňuje, že zatímco Asie zabírá celou jednu polovinu světa, zbytek připadá na Evropu a Afriku.⁵⁷²

V kronikách se s odrazem nastíněného kosmologického schématu velmi často setkáme v pasážích o větrech. Objevují se přirovnání, kde vítr figuruje jako nesmírná a mocná síla („jako list větrem zmítaný“, „zmizet jako prach větrem odnesený“) přesahující lidské rozměry a výrazně zasahující do dění tohoto světa. Pro své ničivé důsledky je to síla negativní, větry mohou přinést neštěstí, přírodní katastrofu, nemoc, změnu, která je obecně vždy špatná a je symbolem nestálosti tohoto světa. Větry může zkrotit pouze boží síla.⁵⁷³ Jak je to v kronikách obvyklé, reálný popis se prolíná se symbolickým vyjádřením a vítr může být podobnou předzvěstí zkázy jako zatmění měsíce nebo kometa, přičemž všechny tyto jevy se mnohdy vyskytnou naráz. Vítr je pak zároveň průvodním jevem líčeného neštěstí, často spolu s povodní a epidemií.⁵⁷⁴

Farbenbezeichnungen in den Völkernamen. Ein Beitrag zu asiatisch-osteuropäischen Kulturbeziehungen, Saeculum 4, 1953, s. 138-155.

⁵⁷² Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 5 - In divisione orbis secundum geometricos Asia nomine sub suo dimidium mundi obtinuit, et dimidium Europa et Affrica.

⁵⁷³ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 198 - quod imperatores et reges in ipsa et per ipsam doctrina salutari intelligant et erudiantur iudices orbis terre eidem servire et obsequi in timore, qui imperat ventis et mari.

⁵⁷⁴ Za četné příklady v mnoha popisech událostí i v nejrůznějších přirovnáních viz: Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 219 - ventus vehemens, immo ipse Satan in turbine ab australi plaga repente irruens super solarium ducis in urbe Wissegrad, antiquum murum et eo firmissimum funditus snbvertit [-Satan v podobě větru boří zeď na Vyšehradě]; Tamtéž, s. 192 - Non ocius evolant venti, quando rex eorum Heolus perforat cuspide latera montis sub quo inclusi tenentur[-tak rychle nevyletí ani větrové, když jejich král Aiolos bodcem prorazí boky hory, pod níž jsou zavřeni]; Tamtéž, s. 199 - Ocior interea ventis et fulmine fama[zvěst, jsouc rychlejší větrů a blesku]; Kanovník, FRB II., s. 212 - Sed illa res ad nichilum redacta, quasi pulvis a vento raptus deperiit[Ale ta věc se nezdařila; zmizela jak prach větrem odnesený.]; Tamtéž, s. 221 - saevissima tempestas ventorum orta est[strhla se ukrutná bouře větrů]; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 67 - Hec autem erat apparicio visionis. Putabat se rex stare structuramque sui novi monasterii in Aula Regia, quod opere mirifico inchoatum ab ipso nondum tamen consummatum fuerat, diligenter inspicere et de consummatione eiusdem novelli operis mente sollicita perpensus cogitare, et ecce ventus turbinis veniens cum impetu flatum adduxit tam validum, ut sicut movetur arundo, que a vento agitata circumflectitur, ita epistilia cum basibus nutantibus moveri viderentur illarum quatuor principalium forcium columpnarum. Suboritur ad hoc ex grandium ventorum spirancium impulsibus turbulenta tempestas rigidior, que irrefragabilibus commocionis flatibus columpnas, quibus totum

Názornou představu o formě vulgarizace teologických kosmologických konceptů a jejich pronikání do lidové literatury v česky mluvícím prostředí poskytuje staročeská *Alexandreida*, konkrétně pasáž s popisem polohy a základními charakteristikami asijského kontinentu:

(54-55) Třetí sieho světa strana
Azia jest jmenována.
Tu stranu ot slunce vzhoda
okceána, moře, voda
i, otňadže vzhodí zořě,
obteče Polednie moře.
Ot nás ji dělí hluboká
Prosřednieho moře stoka,
toho moře, po němž plovú
pútníci k Božému hrobu.

innitebatur edificium, quassat potenter et concutit, ut quasi tota illa plantacio novella evellenda foret in ictu tanti flaminis omnino funditus, illius devanstantis turbinis impugnans impetus minabatur. [–sen krále Václava, že nová stavba na Zbraslavi ohrožena větrem – vířivá bouře útočí na základní sloupy budovy]; Tamtéž, s. 286 - Hac certe meditacione continua nos veri filii ecclesie sancte Dei modernis temporibus audientes iniquos flare ventos pro Petri navicula tempestatibus conquassanda turbamur in intimis et lethaliter vulneramur [–nepříznivé vanou větry na otřesení lodičky Petrovy]; Tamtéž, s. 288 - Eodem anno in plenilunio mensis Marcii luna eclipsatur, ventus validissimus per hebdomadas quatuor continuatus hanc eclipsim subsequitur [–kauzalita - zatmění Měsíce, silný vítr po čtyři týdny – výsledkem umírání a dobytčí mor]; Tamtéž, s. 295 - Noveritis, quod anno Domini MCCCXXIX^o mense Septembri sole existente in libra convenient omnes planete insimul, et sol erit in cauda draconis, et fiet signacio rerum admirabilium et horrendarum, et fiet diluvium ventorum per Saturnum et Martem, et crescet mare ultra solitum, et erit ventorum tanta conflaccio, quod flabunt omnes venti et obscurabunt et denigrescent totum aërem et dabunt sonos horribiles, et corpora hominum dissipabunt subvertentes edificia et arbores, et plures valles adequabunt montibus; et e converso et civitates precipitabunt maxime Babyloniam, Baldach, Sacan et Tripolym et precipue civitates sitas in locis arenosis et sabulosis. [–kronikář parafrázuje dopis Jana z Toleda - zátopa větrů a srážka větrů, které začerní ovzduší a budou vydávat hrozné zvuky a rozptýlí lidská těla]; František Pražský, FRB IV., s. 433 - Anno Domini M^oCCC^oXLII^o in vigilia Purificacionis sancte Marie virginis calido vento australi preambulo, quem pluvia quasi vernalis fuit subsecuta, post durissimam hyemem et gravissimam, in qua multitudo hominum in Boemia et in aliis terris nimio frigore fuit extincta, factum est grande diluvium per impetum aque nivealis et pluvialis, et propter ingentem molem et spissitudinem glaciei ruptus est pons Pragensis in pluribus locis, quod vix tertia pars de ipso remansit, verumtamen aquarum impetu debilitata [vítr následován ničujícími povodněmi]; Beneš Krabice z Vaitmile, FRB IV., s. 492 - Anno Domini MCCCXLII calido vento Australi preambulo, quem pluvia quasi vernalis fuit subsecuta, post durissimam hyemem et gravissimam, in qua multitudo hominum in pluribus terris fuit extincta, factum est grande diluvium per impetum aque nivalis et pluvialis, et propter ingentem molem glaciei et spissitudinem ruptus est pons lapideus Pragensis in pluribus locis, et ita, ut vix quarta pars remaneret[totěž jinak vyjádřeno].

Ot pólnoci ji zatieká [omývá]
 Tanajs, slovutnějšíe řeka,
 i jenž Meotides slove,
 ta ji také i oplove [obtéká].
 To nám lidé vyznávají,
 jiže v tý straně bývají.
 Sú v ní vlasti nejednaké,
 v nichž jest bohatstvo všaké:
 dvakrát léta kvú osenie,
 jehož v těchto zemích nenie;
 nic se v nich nedostává,
 jímž živa člověčí hlava.
 Což kamenie výborného
 nebo zlata přehradného,
 jež moře neb země plodí,
 to všecko ottad přichodí:
 ryzie zlato z Arabie,
 drahé kamenie z Indie.
 Vše sám sobě člověk draží,
 sám sa nade vše zlato draží,
 však pro ně čest, duši váží.
 To mi také z Písma známo,
 jež bylo v téj straně tamo
 Babylon, město veliké,
 v němž bě bohatstvo všeliké.
 Tu se kdás obři sebrali,
 když sú se potopy báli⁵⁷⁵

Zaměříme-li naši pozornost na názvy světových stran, lze obecně konstatovat, že v textech kronik používají k popisům týkajících se vyššího řádu geografických celků. V případě líčení událostí se s nimi setkáme také při určení směru pohybu, ovšem zejména ve starších textech pouze za předpokladu, že kronikář popisuje širší geografické souvislosti. Názvy světových stran pak vůbec nenajdeme u lokalizací jednotlivých míst v terénu (leží severně od, apod.), pro něž se používaly zcela jiné výrazové prostředky, jimž jsme se věnovali v předcházejícím výkladu.

Kosmas pravidlo, že kronikáři názvy světových stran nikdy nepoužívají pro popisy detailních situací, naplňuje takřka beze zbytku – v jeho textu se světové strany objevují v celozemských či ještě širších souvislostech.⁵⁷⁶ Jedinou

⁵⁷⁵ Alexandreida, vyd. Václav VÁŽNÝ, Praha 1965, s. 54-55, verš 598-634.

⁵⁷⁶ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 5 - Dei nutu omnia disponente, in tantum diffusum est per orbem terrae, ut post multa secula tandem has etiam in partes deveniret Germaniae: cum enim omnis illa regio sub arctoo axe Thanaytenus et usque ad occiduum sita ...; Tamtéž - In

výjimkou je Libušin popis polohy, kde má v budoucnu vzniknout Praha, ale tady může použití názvů světových stran zvýrazňovat velikost a význam budoucí metropole.⁵⁷⁷

Širším zeměpisným souvislostem odpovídá také význam termínů *partes* a *plaga*, které se ve spojení s adjektivy určujících světový směr v Kosmově textu objevují. Výraz *partes* nesmíme u Kosmy překládat v jeho množném smyslu (jak jsme tomu někdy svědky v odborné literatuře), protože v analyzovatelných případech vždy označuje celistvou plochu a nikdy se nevztahuje k více lokalitám v daném prostoru.⁵⁷⁸ Kronikář jej užívá ve smyslu *kraj*, *krajina*. Typů geografických určení Kosmových *partes* není mnoho a jedním z nich je právě

Europa sita est Germania, cujus in partibus versus aquilonalem plagam est locus late nimis diffusus, cinctus undique montibus per gyrum, qui mirum in modum extenduntur totius; Tamtéž, s. 182 - Quod videns imperator deserit Ratisponam, et transiens per australem plagam via qua itur ad Netolic, intrat Boemiam; Tamtéž, s. 163 - Anno dominicae incarnationis 1095, aquilonalis plaga per multas noctes in coelo apparuit rubicunda; Tamtéž, s. 218 - Borivoy autem non immemor accepti beneficii, dat fratri suo dimidiam sui ducatus partem, quae sita ultra fluvium Labe tendit ad aquilonem; Tamtéž, s. 6 - Mira res, et unde perpendere potes quam in alto aere haec pendeat regio, cum nulla peregrina hanc influat aqua, set quotquot amnes, parvi et immanes ex diversis montibus orti, a majori aqua quae dicitur Labe recepti, usque aquilonale fluunt in mare; Tamtéž, s. 110 - ... Wratizlaus ..., qui confestim Moraviae regnum inter fratres suos dividit per medium, dans Ottoni orientalem plagam, quam ipse prius obtinuerat, quae fuit aptior venatibus et abundantior piscibus, occidentalem vero, quae est versus Teutonicos, dat Conrado, qui et ipse sciebat Teutonicam linguam.

⁵⁷⁷ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 18 - Hunc ex parte aquilonali valde munit valle profunda rivulus Brusnica; at australi ex latere latus mons nimis petrosus, qui a petris dicitur Petrin, supereminet loca.

⁵⁷⁸ Viz např. Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 68 - ...in partibus Poloniae quinque fuere monachi et heremitae...; Tamtéž, s. 73 - ...Hiusdem temporibus Teuthonicis in partibus fuit quidam comes valde potens...; Tamtéž, s. 49 - ...quia de tam longinquis partibus ob tam breve temporis spacium ad tam sanctum negotium vestrum nequivimus habere nuncium...; Tamtéž, s. 24 - insidias utriusque populi, quia hii adjuvabant partes Boemorum; Tamtéž, s. 106 - frater ejus Wratizlaus valde eum timuit, et secessit in partes Pannoniae, relicta conjuge Olomuc in urbe; Tamtéž, s. 149 - olim in partibus Saxoniae, dum meridie natat praedictus juvenis in flumine, hostes ex adverso irruunt et eos invadunt; Tamtéž, s. 163 - Eodem anno fuit mortalitas hominum, sed maxima in Teuthonicis partibus; K nesprávným výkladům v literatuře viz např. Boháč 1967, s. 755.

Ve stejném významu se termín objevuje i v dalších mladších kronikách. K různým formám určení viz: Kanovník, FRB II., s. 225 - In partibus Caslaw est quaedam villa Beztwina vocata; Vincentius, FRB II., s. 453 - Per quatuor partes circa Mediolanum ad orientem, ad occidentem, ad aquilonem et austrum; Letopisy české, FRB II, s. 288 - postea nix magna in plerisque partibus Bohemiae descendit; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 129 - ad partes Reni; Tamtéž, s. 12 - ad partes venit Bohemie; Tamtéž, s. 189 - ad partes Lombardie; Marignola, FRB III, s. 546 - pacem fecisse, cum suis secessit in partes urbis Hradek.

jméno světové strany v podobě prostého adjektiva.⁵⁷⁹ I další typy určení jsou většinou velké „svět plochy“ – a sice názvy zemí. Pouze ve dvou případech se termín *partes* vztahuje k pouhému kraji – konkrétně k Bechyňsku a Hradecku.⁵⁸⁰

Kosmas pouze na dvou místech svého textu používá pro popis hranic většího územního celku názvy všech světových stran naráz – jedná se o vylíčení územního rozsahu pražského biskupství a vybájené rozlohy Slavíkova panství.⁵⁸¹ Je zajímavé povšimnout si sledu popisovaných stran těchto hranic. Zatímco u pražského biskupství Kosmas začíná od západu a pokračuje přes sever, východ a jih, v případě Slavíkova panství vychází také od západu, ale následuje jih, východ a sever. Je opravdu těžké soudit nakolik je tento sled stran cílený, ale když si popis představíme prostorově, vidíme, že v případě biskupství se hranice popisují „pravotočivě“, zatímco u Slavíkova panství „levotočivě“.⁵⁸²

Tomu, že podobná nuance opravdu mohla mít v textu kroniky symbolický význam, mohou nasvědčovat příklady z Vincentia a Zbraslavské kroniky. V obou textech se potkáme s pasážemi, kde kronikář chce vyjádřit veškerý prostor, jakési pozemské „všehomíro“. Symbolizují jej světové strany; světový směr zastupuje veškerou plochu, která se na danou stranu rozkládá; toto obrazné vyjádření zastupuje kompletní výčet konkrétních zemí (srov. část 2.2.4. Pojetí (ne)abstraktního prostoru v textech kronik a listin z českého prostředí). U Vincentia se jedná o pasáž o dobytí Milána, kde Barbarossa chce všechny kouty světa zpravit o opovážlivosti Milánských a zároveň dává obyvatelům města

⁵⁷⁹ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 138 - Deinde in ea parte, quae meridiem respicit, addita regione Moravia usque ad fluvium cui nomen est Wag, et ad mediam silvam cui nomen est Moure, et ejusdem montis, eadem parrochia tendit.

⁵⁸⁰ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 153 - Post haec Bracizlaus intelligens, suum patrem non ex corde sed pro necessitate fecisse pacem, cum omnibus qui suam transierunt in aciem, secessit in partes urbis Gradec, et ibi morabatur frustra expectans incertam fortunae vicissitudinem; Tamtéž, s. 10 - viam qua itur in partes provinciae Bechin.

⁵⁸¹ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 137 - Termini autem ejus occidentem versus hii sunt : Tugost , qui tendit ad medium fluminis Chub, Zelza , Zedlica et Liusena et Dasena Lutomerici, Lemuzi usque ad mediam silvam, qua Boemia liminatur. Deinde ad aquilonalem hii sunt termini: Psovane, Ghrvati et altera Chrowati , Slasane , Trebowane , Bobrane , Dedosane , usque ad mediam silvam, qua Milcianorum occurrunt termini. Inde ad orientem hos fluvios habet terminos: Bug scilicet et Ztir cum Cracova civitate provinciaque cui Vag nomen est, cum omnibus regionibus ad praedictam urbem pertinentibus, quae Cracova est. Inde Ungarorum limitibus additis usque ad montes, quibus nomen est Tritri , dilatata procedit. Deinde in ea parte, quae meridiem respicit, addita regione Moravia usque ad fluvium cui nomen est Wag, et ad mediam silvam cui nomen est Moure , et ejusdem montis, eadem parrochia tendit, qua Bavaria liminatur; Tamtéž, s. 49-50 - Ad occidentalem plagam contra Boemiam rivulum Surina et castrum quod est situm in monte Oseca juxta flumen Msam . Similiter plagam ad australem contra Teutonicos orientales has urbes habuit terminales: Hinov, Dudlebi , Netolici usque ad mediam silvam. Item solis ad ortum contra Moraviae regnum castrum sub silva situm, nomine Luthomisl , usque ad rivulum Svitawa qui est in media silva. Item ad aquilonalem plagam contra Poloniam castellum Cladzco, situm juxta flumen nomine Nizam.

⁵⁸² K fenoménu levá a pravá ve výtvarném umění viz: BALEKA 2005.

určeného ke zničení možnost usadit se kdekoli jinde, ve Zbraslavské kronice o vyprávění o korunovaci Václava II., kdy kronikář vyjadřuje představu o obrovském množství diváků prostřednictvím území, z něhož na slavnost přišli.⁵⁸³ Také tady se pro identifikaci jednotlivých stran používají názvy světových směrů. Ve všech těchto případech bez jediné výjimky je sled světových stran následovný: východ, západ, sever, jih.⁵⁸⁴ Na první pohled nenajdeme patrně v tomto pořadí žádný smysl, ovšem pokud si nakreslíme libovolnou různici světových stran na papír a jinou barvou protněme jednotlivé její hroty v popsaném pořadí, objeví se před námi gotická čtyřka. Domnívám se, že tato souvislost při uvážení symbolického významu čtyřky, o němž jsme se zmínili výše, není náhodná.

Vraťme se ale ještě zpět do 12. století. V kronikách Kosmových pokračovatelů se názvy světových stran objevují zřídka. Častěji je používá pouze Kanovník vyšehradský, ovšem vždy při popisu nebeských úkazů a jevů, tedy při líčení jednotlivých fází chodu celého univerza.⁵⁸⁵ Při popisu lokalice

⁵⁸³ Vincentius, FRB II., s. 453 - Quod sicut per quatuor partes orbis terrae innotuit, quod contra domnum imperatorem, orbis terrae domnum, arma mouere presumpserunt, sic per quatuor partes orbis terrae eorum poena innotescat. Per quatuor partes circa Mediolanum ad orientem, ad occidentem, ad aquilonem et austrum, qua quis uult, sua ponant domicilia, pacem habeant et secure; Tamtéž, s. 453 - Per predictas quatuor partes sua ponunt domicilia: ad orientem, occidentem, aquilonem et austrum. Mediolanum in potestatem domni imperatoris redditur; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 76 - Hii ab oriente et occidente, alii ab aquilone et austro sua fixere tentoria tuo regi tibi que pro sempiterna gloria.

⁵⁸⁴ Pořadí je zachováno i v případě neúplného výčtu: Vincentius, FRB II., s. 450 - Verumtamen, quia quidam eorum ab oriente, quidam ab occidente, quidam a desertis montibus ad hoc determinandum vocati veniant; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 78 - Sic igitur versa est in luctum cithara nostra et organum nostrum in vocem flencium, et merito, quia tam iocundas festivas et tam preclaras ab oriente usque ad occidentem festivitates inclite domine Gute regine, fundatricis Aule Regie; Tamtéž, s. 295 - septima decima die a coronacione sua et post emergent prelia magna et occisiones in oriente et occidente prelia magna et occisiones in oriente et occidente; et terre motus erit universalis per totum orbem subvertens plurima loca.

⁵⁸⁵ Kanovník, FRB II., s. ... 217 - ut corona quasi crescentis lunae ad meridianam plagam perrexerit, quae postea in orientem convertit, dehinc in okcidentem ... ; Tamtéž, s. 222 - Nonis Martii signum in sole apparuit, erant enim quatuor circuli quibusdam complexionibus invicem colligati, unus in medio, qui erat aliis maior, secundus ad orientem, tertius ad occidentem, quartus ad aquilonem ... ; Tamtéž, s. 224 - et non multo post prior eodem itinere ad locum suum regressa est ibique occidit, haec vero recto tramite ad partes occidentis perrexit; Tamtéž, s. 228 - quoddam signum ad modum serpentis post occasum solis per totam Bohemiam volare ad occidentalem plagam visum est; Tamtéž, s. 214 - Anno dominicae incarnationis 1132, XIX Kal. Februarii rubea signa varie in coelo apparuerunt ad septemtrionalem plagam; Kanovník, FRB II., s. 228 - Infra festum paschae V Idus Maii in aquilonali plaga rubea signa in coelo in modum columnarum apparuerunt; Tamtéž, s. 229 - Pridie Idus Octobris primo crepusculo noctis rubea signa ad aquilonem apparuerunt; Tamtéž, s. 206 - dicam, quod quidam viderunt particulam, quae remanserat iactantem se huc et illuc, donec defecit, et multae stellae circumdederunt eam, quarum una circumvolavit lunam, altera proiecit se ad aquilonem. Transactis decem diebus ad noctem rubea signa apparuerunt in

konkrétního místa na zemi se v textu jeho kroniky objevuje světová strana jedinkrát, a to při určení polohy kostela, spadá tedy svým způsobem do stejné kategorie.⁵⁸⁶ U Mnicha sázavského se s názvem světové strany potkáme v celém textu na jediném místě, a to v podobně specifické oblasti – zmínka se týká cestování po moři a příznivého jižního větru.⁵⁸⁷

V textech ze 14. století je ovšem již situace značně jiná. Byť se ve zbraslavské kronice názvy světových stran užívají v některých případech stejně jako ve starších kronikách⁵⁸⁸ a mnohdy se setkáme i se symbolickým vyjádřením,⁵⁸⁹ na rozdíl od starších textů tu již najdeme užití názvů světových stran pro geografický popis určitého detailu. Nejde pouze o umístění v prostoru kostela, kdy bychom použití světového směru mohli chápat jako odraz symbolického spojení makrokosmu s mikrokosmem, ale i o prosté zasazení děje do konkrétních souvislostí dílčího terénu.⁵⁹⁰ Na takovéto využití názvů

coelo ad aquilonem; Tamtéž, s. 216-217 - V Nonas Augusti eclipsis solis mirum in modum apparuit, qui paulatim deficiens in tantum diminutus est, ut corona quasi crescentis lunae ad meridianam plagam perrexerit, quae postea in orientem convertit, dehinc in occidentem, tandem in pristinum statum reformatus est.

⁵⁸⁶ Kanovník, FRB II., s. 231 - Sepultus est autem in capella sancti Gothardi episcopi et confessoris, quam ipse perforato pariete ecclesiae sancti Wencezlai ad aquilonem construi iusserat.

⁵⁸⁷ Mnich sázavský, FRB II., s. 260 - Silvester abbas ... Jerosolimam perrexit ... In eodem anno IX Kal. Jan. prosperis austri flatibus rediit.

⁵⁸⁸ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 335 - Eodem anno mense Julio stella cometa notabilis in septentrionali plaga prope polum articum apparuit, que plus quam per mensem diversum motum versus Austriam et occidentem habens michi et aliis visa fuit, quam stellam precesserat caliditas et siccitas destruens vere omnes herbas; Tamtéž, s. 213 - subsequitur quoque bladi et vini inopia sed copia caristie locis multis. Veniet stella virens ex septentrionali plaga benigna et bone causacionis; Tamtéž, s. 335 - Eodem anno mense Julio stella cometa notabilis in septentrionali plaga prope polum articum apparuit, que plus quam per mensem diversum motum versus Austriam et occidentem habens michi et aliis visa fuit, quam stellam precesserat caliditas et siccitas destruens vere omnes herbas; Tamtéž, s. 230 - Per idem tempus cometa quedam satis notabilis versus plagam septentrionalem mense Novembri apparuit, que in fine mensis Februarii suum cursum et periodum terminavit; Tamtéž, s. 231 - cometa quedam in parte aquilonari apparuit; Tamtéž, s. 331 - duces Austrie, quorum terras ex aquilonari parte Danubii; Tamtéž, s. 214 - Hic papa prius Burdigalensis episcopus et nacione de Vasconia fuit, qui omni tempore papatus sui ad urbem Romanam non pervenit, sed in locis occidentalibus, ubi et prius fuerat, Philippo, regi Francie, se obtemperans in pluribus usque ad obitum suum mansit.

⁵⁸⁹ Konkrétně tu sever představuje Zaalpské země: Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 193 - Quidonis de la Turre nitentis in aquilone ponere sedem suam, ut similis videatur regi regum; Tamtéž, s. 207 - conspiciens sedem suam ab aquilone, ut esset similis Altissimo, ponere cogitavit ... nephandaque superbia tumefactus sedem ab aquilone, videlicet ab opposito maiestatis cesaree.

⁵⁹⁰ U Žitavského se názvy světových stran bez jakékoli příznakovosti objevují pro popis polohy vojenských táborů - Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 89 - venit in Cuthnam ac castra metati sunt in loco, quem pratorum commendabat amenitas; a latere aquilonari habentes flumen Albem; Tamtéž, s. 226 - Siccine in litore fluvii Mogoni contra plagam aquilonalem

světových stran pak v mladších pramenech narážíme čím dál častěji. Zároveň se zcela stírá rozdíl mezi použitím samotného názvu světové strany a jeho adjektivní formy navázané na výrazy *plaga*, *partes* či nově také *loci* již ve 14. století splývá.⁵⁹¹

Lodowici, ducis Bauarie, et suorum fautorum exercitus iacuit, in alio quoque latere fluminis eiusdem contra meridiem Fridericus, dux Austrie, se cum suis adiutoribus collocavit. Itaque die predicto, que tunc cum festo beati Luce ewangeliste concurrerat, hora quasi nona Petrus Maguntinensis – ale také přesunů - Tamtéž, s. 110 - Venit itaque Albertus rex ab occidente, filius ab oriente, ille circa civitatem Lunam, iste circa Yglaiam sua fixit tentoria et concordēs in proposito cum omni diligētia ambo laborant pro regno; Tamtéž, s. 331 - contra Albertum et Ottonem, generum suum, duces Austrie, quorum terras ex aquilonari parte Danubii, rovněž pro popisy detailní prostorové situace - Tamtéž, s. 149 - hoc est ad hostium ecclesie maioris in Spyra versus occidentem; Tamtéž, s. 148 - ut in Spyra in loco satis lato et spacio, in latere Spyrensis ecclesie cathedralis, quod ad faciem vergit aquilonis; Tamtéž, s. 293 - templum glorie tue, quod est in Aula Regia ad plagam meridionalem, cum novem capellis et altaribus ampliari et in eo laborari.

⁵⁹¹ U Žitavského najdeme samotné názvy světových stran (viz příklady v předchozí poznámce), stejně tak tu ale jsou názvy světových stran ve spojení s termínem *plaga*: Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 225 - *plaga aquilonalis*, Tamtéž, s. s. 293 – *plaga meridionalis*.

K samostatným názvům světových stran z mladších textů viz např.: František Pražský, FRB IV., s. 429 - Unde victus rex primo ab occidente fideles invasit, volens summi pontificis et regis Francie loca possidere. Rex vero Tartarorum quasi ab oriente partem regni Polonie occupavit...; Tamtéž, s. 429 - Porro victus rex primo ab occidente christianos invasit, volens summi pontificis et regis Francie terras possidere; Tamtéž, s. 443 - ...ratione vicinitatis ad mare in meridie fuerat minoratus, et pro tunc vadus fuit inventus; Tamtéž, s. 450 - Eodem anno visus est ignis magne quantitatis moveri de occidente versus orientem; Beneš Krabice z Vaitmile, FRB IV., s. 541 - Eodem anno dominus noster imperator, quoniam ad ipsum confluebant principes et proceres ac nobiles de omnibus partibus mundi, volens ostendere magnificenciam glorie regni sui Boemie, fecit cooperiri duas turres regales in castro Pragensi, unam ad orientem, aliam ad occidentem cum plumbo et auro desuper, ita ut eodem turres lucerent et resplenderent tempore sereno ad longam valde distanciam; Přibík Pulkava z Radenína, FRB V, s. 89 - Totam Zucham videlicet meridionalem obule donans eidem; Marignola, FRB III, s. 500 - dextra levata, extensa contra occidentem; Tamtéž, s. 507 - ab invicem sunt divisi et versus orientem procedentes patre dimisso brevi intervallo; Tamtéž, s. 512 - Duo autem regna precipua fuerunt, unum in oriente, scilicet Assyriorum, secundum in occidente, scilicet Romanorum; Tamtéž, s. 520 - et eodem die unus in oriente, alter in occidente imperialem purpuram deponentes; Neplach, FRB III., s. 455 - ... quorum tempore publica undique persecucione Dioclecianus in oriente, Maximianus in occidente ecclesias subverterunt; Neplach, FRB III., s. 472 - stella insolite claritatis in occidente apparuit.

Názvy světových stran ve spojení s termíny typu *plaga* v mladších textech: František Pražský, FRB IV., s. 380 - sed in locis occidentalibus, ubi et prius fuerat; Tamtéž, s. 386 - Ob quam australis *plaga*, pariter borealis/ Fert se ruralem, quia nescivit dare talem; Tamtéž, s. 426 - stella comata, que dicitur cometa, in *plaga septemtrionali* prope polum apparuit arcticum; Tamtéž, s. 383 - cometa in parte aquilonari apparuit et plurima pericula nunciavit; Tamtéž, s. 421 - contra duces Austrie procedit, quorum terras aquilonari parte Danubii per totum tempus quadragesime plurimum ferro turbavit multosque peremit; Beneš Krabice z Vaitmile, FRB IV., s. 472 - Eodem tempore in parte aquilonari apparuit cometa; Tamtéž, s. 538 - Eodem anno in mense Aprili apparuit multis diebus cometa versus plagam occidentalem; Tamtéž, s.

Hlavní rozdíl mezi kronikami ze 14. století a texty ze 12. století je tedy užívání názvů světových stran při popisu určitého dílčího pohybu. Při líčení konkrétních akcí v terénu se u starších prací setkáme s názvem světové strany jen velmi zřídka. Kosmas si navíc i v situaci, kdy světovou stranu užívá pro zpřesnění orientace, vypomáhá při popisu směru válečného tažení termínem *plaga* – Jindřich IV. tak netáhne od jihu (*australis*), ale přes jižní regiony (*per australem plagam*).⁵⁹² Autoři mladších kronik ze 14. století však již používají názvy světových stran pro popis dílčích pohybů zcela běžně a stejným způsobem jako dnes my (táhnul od západu, směřovali na východ, atd.). Domnívám se, že tento fakt souvisí s tím, že Kosmas a jeho pokračovatelé žijící ve 12. století ještě vědomě či nevědomě reflektovali určitý posvátný význam, který byl v tehdy dostupných textech světovým směrům přisuzován. Světové strany známé kronikářům z teologických kosmologických schémat, se objevovaly u popisů univerza a jeho řádu. Typicky platónská myšlenka, že klid je lepší než pohyb a řád lepší než chaos související s četnými scholastickými výklady o hierarchii kosmických sfér staví sled událostí lidské historie pro jejich vrtkavost a nestálost na nejnižší stupeň pomyslné kvalitativní škály dění.⁵⁹³ Augustin tyto teze dále rozvíjí. Svět je pro něho svou proměnlivostí blízky ničemu, a to oproti nebi, stálému podobně jako sám Bůh.⁵⁹⁴ Země je malá, nebe obrovské, nicméně konečné. Proměnlivost světa souvisí pak s jeho značnou nedokonalostí. Skládá se ze všech věcí, ale „přece však – jsa proměnlivý, se z nich neskládá“, tedy právě pro svou proměnlivost.⁵⁹⁵

Pokud mají světové strany sloužit k popisu univerza a jeho božské harmonie, rozhodně se nehodí pro líčení malého pozemského pachtění, k popisu

547 - Item in eadem capella ad manum dextram in uno sepulchro iacent duo, videlicet ad partem orientis Rudolfus; Tamtéž, s. 548 - ... ecclesia Pragensis antiqua ... videlicet in linea superiori, que est contigua sancti Viti, incipiendo a plaga meridionali, iacent secundum ordinem: Primo Seuerus, Gebeardus, Cozmas ...; Tamtéž, s. 540 - castrum Pragense ... non erat firmatum et precipue a parte meridionali, unde fecit fieri grande fossatum inter ipsum castrum et Minorem civitatem Pragensem; Tamtéž, s. 490 - Finaliter Deo propiciante post multa incommoda nobis illata versus plagam septemtrionalem recesserunt; Marignola, FRB III, s. 522 - Hic optinuit Europam, cuius termini sunt a montibus Cilicie et Syrie versus aquilonarem plagam, usque ad fluvium Tanaym et usque in Gadym et usque ad strictum Morochiorum versus occidentem et mare oceanum; Tamtéž, s. 523 - In ipsa est copia auri et argenti et omnium metallorum super omnes provincias occidentis.

⁵⁹² Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 182 - Quod videns imperator deserit Ratisponam, et transiens per australem plagam via qua itur ad Netolic, intrat Boemiam.

⁵⁹³ Srov. PLATÓN, Timaios, s. 28 – [Bůh] uvedl to z nespořádaného stavu v řád, pokládaje tento stav za všeobecně lepší než onen.

⁵⁹⁴ Svět byl stvořen „z ... neviditelné a beztvárné země, z ... beztvárnosti, z ... ‘téměř ničeho’“ – Vyznání, s. 425-426, čemuž se stále podobá; „de ... terra invisibili et incomposita, de ... informitate, de ... paene nihilo“ – Augustinus, Confessiones, XII, VIII, s. 829.

⁵⁹⁵ Augustin, Vyznání, Praha 1999, s. 426; ... haec omnia quibus iste mutabilis mundus constat et non constat ... – Augustinus, Confessiones, XII, VIII.

válečných tažení a žabomyších sporů jednotlivých feudálů. Výborně však odpovídají typu textu kroniky Kanovníka vyšehradského, který se prostřednictvím popisu nebeských jevů snaží porozumět pozemským událostem a propojit tak makrokosmos s mikrokosmem. Ve 12. století se tak v kronikách z českého prostředí v souladu s jejich teologickými koncepty setkáváme s názvy světových stran pouze ve vztahu k popisu univerza – při líčení kosmických jevů ovlivňujících chod celých dějin nebo v podobě adjektiv připojovaných k velkým územním celkům, z nichž lze v textech seskládat velkou část známé zeměplochy.

Ve 14. století jsme při čtení kronik z českého prostředí svědky výrazného zvládnutí použití názvů světových stran. Určité znaky příslušnosti k popisům makrosvěta sice stále přetrvávají, a to zejména v literárně vyspělé Zbraslavské kronice pro obrazné vyjádření všehomíra, nicméně stejně tak se názvy světových stran používají k prostému určení jednotlivých míst v lokálním terénu a setkáváme se s nimi při popisu směrů válečných tažení či přesunů, obchodních cest i jiných čistě světských záležitostí.

Zaměříme ještě pozornost na předložky, které se s názvy jednotlivých světových stran pojí. Výsledek takové analýzy můžeme porovnat s předchozími pasážemi o sémantickém významu jednotlivých výrazů. Rozdíl v tomto ohledu najdeme především u Kosmovy kroniky, a to při porovnání se všemi mladšími texty. Především u Kosmy ve spojení s názvem světové strany chybí předložka *in*, která se v mladších textech běžně používá. U našeho nejstaršího kronikáře se s názvy světových stran setkáme většinou v adjektivní formě, k níž se někdy také váže předložka *versus*. Samostatně s pouhým názvem světové strany figuruje pouze předložka *ad*. Její sémantický význam je na rozdíl od předložky *in* zcela univerzální. *In* je naproti tomu úžeji spojeno s vykonanou cestou či popisem konkrétní linie v terénu. Cíl tudíž pro Kosmu nemůže být neurčitá kosmická strana, ale výhradně konkrétní dílčí místa v terénu. Tato spjatost s konkrétním v mladších textech mizí – název světové strany přeneseně symbolizuje konkrétní plochu v terénu, což pro Kosmu ještě nebylo myslitelné. To, že se v mladších textech již s předložkou *in* a prostým názvem světové strany setkáme, znamená, že název světové strany začal být vnímán jako přenesené označení pro konkrétní území či plochu (a to i pro Kanovníka vyšehradského, který při popisu nebeských jevů stejně tak operuje s termínem *plaga* ve spojení s názvem světové strany).

U zachovaných listin vydaných v českém prostředí se s názvy světových stran potkáváme až v druhé polovině 12. století. Ve všech případech se jedná o popisy pozemkových hranic. Jistě není náhoda, že příjemci všech listin týkajících se českého prostředí, které zachytila edice *Codex Diplomaticus regni Bohemiae* pokrývající území českých zemí do roku 1283, kde se vyskytuje název světové strany sloužící k identifikaci hranice a popisu její polohy, jsou bez výjimky velké kláštery, ať už benediktinského, premonstrátského nebo

cisterciáckého řádu. Donátory jsou ve velké většině panovníci, případně se jedná o papežské potvrzení, v menšině případů jde o velké šlechtické rody (O vlivu příjemců donačních či konfirmačních listin na obsah jejich textů srov. část 4.2.1. Problémy interpretace geografických údajů). Důležité je, že podobně jako kronikáři, také zástupci nejvýznamnějších řádů byli na svou dobu neobyčejně vzdělaní lidé, kteří měli možnost potkat se s dobovými scholastickými texty a myšlenkovými schémata. Ačkoli obsahem listin byla praktická evidence majetku a světské záležitosti těžko srovnatelné s rovinou témat, kterými se zabývali teologové a v návaznosti na ně i kronikáři, i pouhé majetkové uspořádání mohlo svým skromným dílem a v detailu odrážet harmonii uspořádání univerza. Důležitost průběhu pozemkových hranic dosvědčovalo už to, že majetek významným duchovním institucím propůjčoval jako zástuce Boha na zemi sám panovník, případně vysoký šlechtic a podle areng byly hranice pozemků stanovovány „na věčné časy“. Užití názvů světových stran tak mohlo vedle praktické funkce velmi dobře plnit také symbolickou úlohu. Propůjčovaly popisům hranic konkrétních pozemků univerzální význam přesahující popis konkrétních jednotlivin v krajině.

Pokud se blíže podíváme na funkci světových stran u hraničních popisů, najdeme dva možné typy použití – název světové strany slouží k určení směru, jakým se táhne konkrétní popisovaná hranice, nebo určuje polohu celé hranice, tedy identifikuje stranu popisovaného pozemku. První skupina je v listinách poměrně řídká, takže můžeme konstatovat, že až na několik výjimek názvy světových stran sloužily k popisu celkového rozvržení a prostorového uspořádání pozemku, byť jsou mnohdy jmenovány jen ty strany, u nichž je nutné průběh hranice popisovat.⁵⁹⁶

⁵⁹⁶ Ojedinelé případy, kdy názvy světových stran určují směr popisu konkrétní hranice: CDB II, č. 356, s. 373 – f. po pol. 13. stol. - Jindř. Vladislav Hradisku les Střelnou - ibi primam metam supra fluvium Bunow, qui fluit in Strelnam ibidem, de qua aqua tota illa silva Strelna nuncupatur. Deinde vero fluvius Strelna ad duos tractus sagittae fluit in Odram; de Odra incipiendo versus orientem inferius, influentibus aliis aquis ex utraque parte in Odram, usque ad fluvium, qui Cirmena nuncupatur; deinde per metarum signa declinando contra aquilonem usque in locum, qui dicitur Tysowa hora, sirum supra Moravam, et ahinde retrogrado passu versus occidentem, influentibus quibusdam aquis ex utraque parte in Moravicam, usque ad locum, qui dicitur Bohumilplawie; deinde per semitam in Towiren redeundo versus meridiem usque ad aquam Lopenica, cum vértice, unde originem ducit, et transita eadem aqua per semitam dictam usque ad aquam Budessowa, cujus origo est inter metas dictas; CDB V/3, č. 1066, s. 83 - 1256 – Bela IV potvrzuje nitranskému hradu terram Skalica a popisuje hranice - et inde ascendendo per dictum fluvium vadit ad portum Tozcy; hinc exiens vadit per viam exploratorum de Boemia; quae vulgo dicitur Symanith, usque ad caput paludis Woysychversus orientem ... per ipsam aquam ascendit versus septemtrionem ad locum, ubi est quidam fluvius Welala nomine.

Specifický případ vymezení plochy za pomoci směrové linie: CDB I, č. 375, s. 348 – f. 13. stol. (993) – Boleslav II. zakládá Břevnov - ... ac montem incultum ad meridiem tendentem a bivio quodam, in quo precipiduntur morales, Schirnovnice dicto, per directum

Významným zjištěním je skutečnost, že v mladších listinách, velmi pravděpodobně v souvislosti s rozšířením a zevšedněním vydávání listin a se změnou typu příjemců a vydavatelů, určení hranic za pomoci názvů světových stran relativně výrazně ubývá a autoři textů preferují jiné způsoby vymezení, jímž se budeme věnovat dále.

Další způsoby určení stran

Vedle udání názvu světové strany existuje ve středověkých textech řada dalších způsobů určení myšlené strany. Patrně nejpřirozenější z nich, jaké najdeme v projevech všech světových kultur, je určení podle pravé a levé ruky.

Levá, pravá

V kronikách se k určení strany v terénu označení *levá/pravá* nepoužívá příliš často. Většinou se jedná o určení polohy místa v rámci detailního popisu uspořádání prostoru, jako například interiéru kostela a rozmístění jednotlivých náhrobků nebo popis bitevní vřavy a rozmístění jednotlivých jednotek.⁵⁹⁷

usque ad Lesce et a Lesce usque ad saxum, qui est positus in via, per quam venturu ad civitatem Pragam.

Případy, kdy názvy světových stran identifikují stranu(y) pozemku: CDB I, č. 287, s. 252 - 1178 – Soběslav II. Vyšehradu - Et supradicti circuitus termini sunt: ab oriente Zazava, a Seleu [Želiv] fluvius Livbe [Podelhotský potok mezi Onšovem a Senožaty] cum ipso fluvio, ab occidente antiqua via, que conducit ad Seleu; CDB II, č. 6, s. 4 – 1198/1199 – Přemysl johanitům potvrzuje nadaci od knížete Fridricha a manželky Alžběty - Agros... qui agri locati sunt infra quasdam vias, que eandem terram versus occidentem terminant, in valle ad villam Podzkalet, versus occidentem vero ad locum, qui vocatur porta lupi; CDB II, č. 321, s. 319-323 - Přemysl vypisuje práva a svobody Velehradu – 1228 - Mete autem circuitus Welegrade infra subscripta intersigna locorum protenduntur: scilicet rivulus Pezhka, qui fluit ad septentrionem; ad occidentem lapis, qui dicitur kralow stol, dehinc mons, qui nominatur Zhcala; postmodum ambiens silvam Vgezd et Polisowizh, et sic per insulam tendens in Morauam; CDB V/1, č. 188, s. 299 - Jan, pražský biskup, potvrzuje založení Vyššího Brodu – [Mete sunt:] Nemus ex altera parte Wlytaue fluminis versus occidentem attingens viam illam, que ducti Helfenberk, Hohenuurt cenobio, quod de novo fundavi, faciat metam unam et in parte orientali alia meta transit rivum quendam, qui vocatur Minor Wlitauch, et ambit pratum Zbyadel; CDB V/2, č. 599, s. 194 - f. 13/14. stol. (1269) – Přemysl soudí spor hradištského opata Budiše a syny Zdislavy ze Šternberka – [mete sunt] Ad viam publicam, que vulgo dicitur Rudna ciesa, que via versus orientem facit metam cum signis, que vulgo dicuntur kopci; RBM V, č. 1818, s. 798-800 - 1354 - Čeněk z Lipé, plebán v Dymokurech, a opat ze Sedlece arbitry sporu mezi kapitulou ve Staré Boleslavi a cisterciáky v Brně o vinice mezi Hustopečemi a Nikolčicemi - cum vineis solis moncium eorundem ac quinque quartalia vinearum ex opposito eiusdem montis Phaffenperg versus occidentem sitarum.

⁵⁹⁷ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 133 - Jussit Teutonicos dextrum irrumpere cornu, fratres vero suos Chounradum et Ottonem ordinat pugnare in sinistra ala; Tamtéž, s. 143 - Filius vero ducis vulneratus est sub dextro pollice; Tamtéž, s. 175 - Sepultus est autem cum maximo planctu suorum in polyandro sancti Wencezlai ecclesiae forinsecus ante portam a sinistris, uti ipse disposuerat; Mnich sázavský, FRB II., s. 248 - Hunc equidem fratrum unanimitas dextra parte ingressus ianuae supradictae ecclesiae sepelivit; Jarloch, FRB II., s. 500 - Porro in

Setkáme se ovšem i s případy, kdy určení pravé nebo levé strany zastupuje funkci názvu světové strany.⁵⁹⁸

Označení pravé a levé strany se také používá pro vyjádření prostorového celku – označení nalevo a napravo zastupuje výčet světových stran a označuje veškeré území, které se táhne daným směrem.⁵⁹⁹ Na rozdíl od vyjádření prostorového celku za pomoci názvů světových stran se jedná o dynamický způsob popisu – aby měl údaj správnou platnost, potřebujeme roli pozorovatele, který daným územím prochází. Pouze pro něho plocha „nalevo a napravo“ může zastupovat veškeré území.

Důležitým zjištěním je, že od 14. století v kronikách z českého prostředí označení stran jako levá a pravá mizí pro účely geografického popisu a lokalizace. Tento jev souvisí zcela jistě s výše popsáním zvloučárněním používání názvů světových stran, které starší typ označení jako levá/pravá v textech kronik úspěšně nahradily.

V kronikách má označení za levou a pravou stranu ještě další souvislost – kroniky se mnohdy stávají textovým obrazem, kde každá ze stran tu má symbolický význam. I dnes si podáváme pravou ruku a na rozdíl od pozdravu pozdvihnutím obočí se nejedná o vrozenou danost, ale kulturně daný jev,⁶⁰⁰ nicméně ve středověku symbolický význam ještě nebyl vyprázdněný a v textech kronik může symbolický význam ovlivnit popis událostí či prostoru. Pro středověké kronikáře je pravice symbolem síly a pravověrnosti, používá se

dextra parte huius palatii apertura ingens visa; Kanovník, FRB II., s. Cuius corpus iuxta fores in sinistra parte, in ingressu ecclesiae sanctae dei genitricis Mariae humatum est; Mnich sázavský, FRB II., s. 248 - Hunc equidem fratrum unanimitas dextra parte ingressus ianuae supradictae ecclesiae sepelivit.

⁵⁹⁸ S tímto typem použití se setkáme zejména v listinách (viz dále); jako příklad z kronik lze uvést: Jarloch, FRB II., s. 468 - *Quorum via fuit per Chamb, tenentes a sinistris Ratisbonam, per ascensum Danubii usque ad civitatem Sveviae, quae appellatur Hulme.*

⁵⁹⁹ U Kosmy se s popisem prostorového celku tohoto typu setkáme většinou při vykreslení bitevní vřavy, kdy termín zprava a zleva vyjadřuje množství nepřátel, jejichž šiky je možné prorazit pouze hrdinským jednáním: Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 209 - *et eos a dextris et a sinistris obstantes.*

Podobný popis bojiště volí také Vincentius, FRB II., s. 448 - *Hoc instrumentum cratibus de ilicibus factis a fronte a dextris et a sinistris circumdatum usque ad fossatum, quod circa castrum factum fuerat. Výraz ale může sloužit i za označení veškeré plochy země, kterou na dlouhé cestě pozorovatel prochází: Vincentius, FRB II., s. 455 - A dextris et a sinistris et ante per longissima terrae spacia nullus Ungarie incola inuenitur; omnes, quo quis poterat, fugerant, in conspectu enim eius tota tremebat Hungaria.*

Ve Zbraslavské kronice se potkáme s hyperbolickým opisem nesmírně velké plochy: Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 145 - *convenerat, in longitudine incredibili erat extensa ad dextram et ad sinistram; ex equorum et equitum pressura via lata facta est invia. Hinc inde pressus fui et ne equinus pes pedes meos.*

⁶⁰⁰ FUHRMANN, Horst, Středověk je kolem nás, Jinočany 2006, s. 18-19.

k boji a těžké práci stejně jako k dotvrzení smlouvy či přísahy.⁶⁰¹ Samotné latinské slovo *sinister* naopak znamená nejen *levý*, ale také *zvrácený*, *nepříznivý*, *nešťastný*. V tomto významu se také používá v kronikách.⁶⁰² Hlubšímu významu pravé a levé ale odpovídá také symbolické rozestavení postav při významných událostech, jehož schémata kronikáři neopomínají popisovat. V jejich textech tak ožívají kompozice prostorově hierarchicky uspořádané podobně, jak to vidíme na výjevech dobového výtvarného umění.⁶⁰³

⁶⁰¹ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 39 - Nam si mille dextras in uno corpore armatas haberet, non in tantum tanta turma hominum trepidaret [Kdyby měl tisíc pravic, netřásl by se dav více]; Tamtéž, s. s. 96 - vires deficiunt, dexteræ languescunt [síly ubívají, pravice umdlévají] – pravá ruka jako symbol síly; Tamtéž, s. 186 - Eamus et videamus novum ducem, si regis dextra eum nostra defendat ab asta [podívejme se, jestli králova pravice ochrání knížete před našimi zbraněmi]; Tamtéž, s. 78 - Mox duce locato in solio et facto silentio, tenens dextram sui fratruelis Jaromir dixit ad populum: Ecce dux vester! At illi succlamant ter: Krilessu, quod est Kyrieleyson [Jaromír slepý drží synovce Břetislava za pravici a praví lidu – hle váš kníže!]; Tamtéž, s. 86 - Extendite, fratres, simul vestras ad Dominum dextras et ad meos attendite sermones, quos volo ut vestrae fidei sacramento confirmetis –doklad toho, že se přísahá pravici; Tamtéž, s. 117 - Tunc Zmil filius Bozeni, qui fuit praefectus in urbe Satec, simul et Coyata accipientes per dextras Conradum, Ottonem et Jaromir: Eamus, inquit [- Smil, správce hradu Žatce, vzal s Kojatou Konráda, Otu a Jaromíra za pravice a rozhodli se bojovat proti Lancově volbě] – tady pravice symbolem dohody – podávána pravá ruka; Tamtéž, s. 144 - rex manu dextra et ducit seorsum extra castra [- král /Vratislav/ vzal udatného rytíře Benedu úskočně za pravou ruku na znamení, že s ním chce mluvit v soukromí] - pravá ruka – symbol smlouvy, důvěry; Tamtéž, s. 147 - et dextra sua cibum et potum eis benedicit – [pravici žehnal pokrm i nápoj]; Tamtéž, s. 213 - rogant pacificam dari dextram pro vita – [vzdávali se – žádali, aby jim byla podána pravice míru]; Tamtéž, s. 231-232 - picea dextra quaecunque tetigerit, inquinat [- Kosmův často zmiňovaný žid Jakub Apella – čeho se jeho usmolená pravice čeho se dotkne, poskvrní] – symbol spolehlivosti převrácený naruby; Kanovník, FRB II., s. 203 - suaque dextera et iusto iudicio vicit eos [- svou pravici a spravedlivým soudem je přemohl]; Mnich sázavský, FRB II., s. 248 - sacris tangere dextris vitabant [Jimram následoval příkladu světců, kteří se stříhali dotýkat se cenností svými pravicemi] – pravice jako symbol světcovi duchovní síly; Tamtéž, s. 253 - In quo revera mutatio dextrae excelsi est completa, dum vixit – pravice Boží jako symbol božské síly.

⁶⁰² Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 61 - et intrat urbem Kracov sinistro omine perfidi ducis Mesconis ad convivium; Tamtéž, s. 97 - Interea dux eorum famam ut percepit sinistram, Sclavos de caesare habuisse victoriam, fixit gradum ad pontem Gnevin juxta fluvium Belinam, valde sollicitus utrum bello fortunam temptaret, an cum tanto dedecore repatriaret; Tamtéž, s. 115 - Sed frustratur sinistra intencio ducis; Tamtéž, s. 177-178 - Quibus insimul coadunatis, Oudalricus cum fratre Lutoldo Augusto mense intrant partes Boemiae, sed sinistro homine; Jarloch, FRB II., s. 466 - sinistri ei rumores dicuntur.

⁶⁰³ Krásným příkladem je Kosmovo vyličení posmrtného soudu s císařem Jindřichem, kdy na levou stranu obrovských vah vkládá strana zloduchů velké a neschíslné závaží, na pravou stranu naopak svatý Jiří za zásluhy mrtvého snáší veliký a těžký kostel, který zemřelý nechal postavit - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 67 - Ad sinistram maligna pars magna et immensa pondera et innumerabilia, quae sunt mala opera, inponebant. At contra sanctum Georgium vidit monasterium magnum cum toto claustro inponere, vidit aureas cruces preciosis lapidibus graves, vidit tot plenaria gemmis et auro grandia, vidit candelabra aurea et turibula atque pallia innumera. Symbolikou tohoto druhu je i pokoření vévody Velfa jeho silnou ženou, která

Podobně jako rozdělení na *horní/dolní* a *centrum/okraj* souvisí *levá* a *pravá* strana s příznakovostí prostoru a pojetím jeho nestejnorodosti. V případě listin je zajímavé, že s určením strany v podobě *levá/pravá* se setkáme až v mladších textech a u méně významných vydavatelů i příjemců. Domnívám se, že skutečnost vypovídá o tom, že tento typ určení byl na rozdíl od formulací ve starších klášterních nadacích bližší reálnému určování stran při běžné orientaci v terénu.⁶⁰⁴

levačkou chytila „polomuže“ za hlavu, naplila si na pravou dlaň a dala mu políček, čímž dosáhla nejen větší rány, ale i potupy, protože jej dokázala udržet slabší rukou - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 129 - *femina nuda, et apprehendit manu sinistra anticiput semiviri, atque exspuens in dextram palmam dat sibi magnam alapam, et extrusit eum foras dicens.* Dalšími příklady jsou odvádění císaře Jindřicha do nebe, kdy Kosmas popisuje, že ho Maria vzala za pravdou, svatý Jiří za levou ruku - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 67 - *Ad cujus tinnitum mox evanuit agmen ignitum, et accepit sancta Maria per manum dexteram et sanctus Georgius per sinistram imperatorem, et eduxerunt secum, ut credo, in coelestem habitationem* – dále svolání shromáždění při příležitosti volby Lance za pražského biskupa, kde Kosmas zmiňuje, že Kojata, správce dvora, stál po pravici knížete, a patrně tak odkazuje na jeho důležité postavení u dvora - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 115 - *stans a dextris Ottonis fratris ducis.*

K důležitosti rozestavení při různých příležitostech v mladších textech viz: Kanovník, FRB II., s. 223 - *dux Sobieslaus a dextris imperatoris sedit, ac ex altera parte alii principes, Boleslao autem ante conspectum eius sedes posita est tamquam lictori; tandem de multis causis multis consiliis ibi pertractatis, imperfecta pace, sed positis induciis, unusquisque ad propria remeavit; Vincentius, FRB II., s. 451 - Imperator de solio suo descendens ei debitam exhibet reuerentiam, deposita videlicet veste, equum eius albissimum ornatum usque ad gradus monasterii adducit, eique descendenti strepam tenet, deinde per dexteram manum, patriarcha vero per sinistram usque ad altare adducunt et ibi laudibus deo solutis et Victore iam papa supra cathedram suam residente, domnus imperator pedem eius salutatur, munera offerunt, aliis principibus id ipsum facientibus.*

Ve Zbraslavské kronice se dokonce popisuje spor kolínského a mohučského arcibiskupa o rozesazení u stolu při hostině - Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 150 - *Regum siquidem mense secundum illum situm fuerant a sinistris, reginarum a dextris. Cum vero iam panis esset appositus, ambobus quoque Romanorum et Bohemorum regibus pransuris more solito manus suas lavantibus, facta est contencio inter Maguntinensem et Coloniensem archiepiscopos, quis eorum videretur esse maior. Etenim dominus Petrus Maguntinus tenere voluit regis Romanorum dextram, ut dominus Johannes Coloniensis debeat sedere ad sinistram, e contra dominus Johannes Coloniensis: Michi, inquit, sessio a dextris iure competit ex antiquo. In hunc modum nimis rixose contendebant coram rege... A Romanorum, inquiunt, imperatoribus et regibus diffinitum est sepe in retroactis temporibus, quod Maguntinus in Germanie, Coloniensis in Italie, Treuerensis in Gallie partibus ad dextram sedere debeat principibus Romanis.*

⁶⁰⁴ V celé edici CDB se s určením pravé a levé strany za účelem popisu prostoru pouze u třech listin, z nichž dvě jsou falza ze 14. století. Nestarším příkladem je tak Václavovo potvrzení majetku kláštera v Želivi z roku 1233, vzniklé jako odpověď na spor kláštera se syny šlechtice Wolframa, kdy se poloha hranice určuje jako „napravo od humpolecké cesty“. Ani tady se tedy nejedná o určení plochy, ale výchozího směru hranice, která se pak dále popisuje: CDB III/1, č. 43, s. 43-44 – 1233 - *Hii autem sunt termini silve et predii in Borek: a dextra parte vie Humpolcensis, qua itur in Morauiam, per montem Rozocatech et ab ipso monte ad*

Zároveň je ale třeba říci, že označení typu *levá/pravá* v mnoha případech specifikuje konkrétní detailní polohu; méně často určuje polohu celé hranice nebo rozvržení většího území. Většinou je v textu listiny udán hlavní směr, kudy se má *pozorovatel* vydat (k úloze pozorovatele viz výše v části 4.2.4. Určování směru) a strana pak určuje polohu konkrétního popisovaného místa v terénu.⁶⁰⁵ Setkáme se ale i s řadou případů, kdy označení *levá/pravá* označuje celkovou plochu na jedné z určených stran.⁶⁰⁶ Už vzhledem k charakteru obou typů těchto

viam, que vocatur Nahaber, et per eandem viam Nahaber usque ad ryvulum Zmrytsha, qui ryvulus sicut Gyglauam influit, ab inde per ascensum fluminis Gyglauae usque ad locum illum, ubi ryvulus Otuirna ipsum flumen influit, ab inde per ascensum eiusdem ryvuly usque ad ortum; ab inde spacio interposito oritur ryvulus Wizkydna, qui rivulus sicut Cletecsnam influit, nullius bonis interiacentibus metas ecclesie determinat.

K mladším falzům viz CDB II, č. 352, s. 364-368 – f. poč. 14. stol. - Et in predicta Zlebina est kopecz, id est meta; et ci predicto loco sunt mete, id est kopci, usque ad viam publicam de Hranicz versus Oycin; et circa predictam viam ad sinistram partem est quercus, et in ipsa est meta, id est hranicie; CDB V/1, č. 290, s. 433 – f. 14. stol. - vallem, que est contra Sluschowicz, ascendunt in cacumen montis et in illo cacumine montis transeunt ad quoddam signum aque, que dicitur Pschemina, abinde per idem cacumen vadunt, quo oriuntur Roketnicz ad dextram et Tyrnawa ad sinistram, quibus rivulis pretermisissis pertingunt in Czieschikowpotok, per cuius defluxum descendunt in Betschwa; hoc considerato, quod quitquid a prescripto monte defluit per aquam pluvialem sive vivam in dexteram partem et per Betschwa usque in Syennicza et sursum ... et infra, ubi mete incipiunt, quitquid potesth influenciam habere per aquam pluvialem sive fluentem ex parte sinistra a monte, sub quo fluit, quia dextera inclusive est in metis. Již z charakteru informací je zřejmé, že tyto texty neodpovídají povaze listin z období, kam se hlásí.

⁶⁰⁵ RBM V, č. 91, s. 47 – 1347 - Petr, notář v Kutné Hoře, prodává měšťanům z Jihlavy - Iudicium in villa nostra Wylands discr. V. Heinczl[ino] iudici ... cum libero laneo quondam patris sui existente et tabernam in domo ad dictum laneum pertinente, ex opposito Tylie per villam, ubi itur versus Parans, manu in sinistra habendam, situata; RBM V, č. 130, s. 74-75 – 1347 - Mdyslaus z Bítovan a Bleho z Lipky prodávají mlýn ve Stavěnově mlynáři Heřmanovi - item campum, quod situm est infra molendinum, qua via itur addextris in Voyczdorf [snad u Chotěboře] finemque suum habet usque ad flumen, quod fluit de valle, que dicitur Howolcz: item ubi itur retro circum molendinum in dextris usque ad stratam publicam, qua declinatur de Lybicz infra, iuxta viam publicam supra usque ad metas ville Placnicz ad dextris versus molendinum dictum, de metis vero ville Placnicz usque ad lacum dictum Egelse; RBM V, č. 142, s. 81 – 1347 - křižovníci potvrzují donaci Petra z Rožmberku v Žiželicích - In villa sua predicta Radowesytz habendos ... ibidem sitorum penes viam, qua transitur de Zuzelytz in eandem villam ad sinistram manum; RBM V, č. 1421, s. 666 – 1352 - Jan ze Strakonice se zavazuje platit johanitům ve Strakonice - de meo campo, ex duodecim iugeribus agri constante iacenteque ad partem manus dextere penes viam ab opido Strakonycz prescripto ad silvam Tyssowik tendentem; RBM VII, č. 1050, s. 629, 1361 - dosvědčení (litovelských měšťanů), že jistá vdova Judita věnuje špitálu sv. Ducha v Litovli půl mlýna - molendinum suum medium ante valvam, sicut itur in Novam Civitatem, a dextris situm; RBM VII, č. 1399, s. 850-851 – 1363 – opavský vévoda Mikuláš johanitům - villam nostram Babrowicz, sitam pre foribus civitatis nostre Oppavie super fluvio Oppav ad dextros procedentibus versus Jegndorf.

⁶⁰⁶ RBM V, č. 1641, s. 736-737 – 1353 – arcibiskup Arnošt z Pardubic přehlíží hranice lesa, o které vznikl spor mezi ním a pány z Rožmberka – signaverunt sic, quod quicquid semitam

popisů obvykle plných nejrůznějších místních a pomístních názvů a specifických popisů dílčích terénních situací je zřejmé, že odpovídají způsobu běžné orientace. Narazíme ale i na případy, kdy označení *levá* či *pravá* specifikuje konkrétní místo, ovšem hlavní směr určuje název světové strany.⁶⁰⁷

Jiné a relativní způsoby určení stran

Více či méně významné orientační body v prostoru mohou názvy světových stran libovolně nahrazovat. Z některých zmínek je patrné, že volbu identifikátoru ovlivňovala především potřeba konkrétní situace – pokud autor textu usoudil, že uvedení orientačního bodu bude pro orientaci v daném místě vhodnější, neváhal jej vsunout mezi označení dalších stran v podobě světových směrů.⁶⁰⁸

predictam de claustrallo iam dicto versus Pchow nemus predictum transeundo ad sinistram partem existit in Rosntal, quicquid vero a dextris consistit ad castrum Strassicz ...; Tadra, č. 84, s. 43-44 – 1340 - rozhodčí výpověď ve při mezi Zbraslaví a křižovníky o meze a hranice polí a lesů a právo honby - Primo quod a meta ville deserte Nezabudycz, que totaliter ad monasterium Aule Regie pertinet, usque ad villam Leth et metam eiusdem videlicet viam in valle, que transit ultra rivum a dextris sursum usque ad nemus regale dictum Byird, nullus hominum exstirpare ligna; Tadra, č. 135, s. 84-86 - 1356 - Karel IV. potvrzuje vyměření mezi a hranic pozemků kláštera Zbraslavského a lesa královského v Brdech - ... eadem meta directe de ipso rivulo per eandem viam publicam ascendendo, in cuius vie dextera omnes montes, silve, rubeta, agri et campi ad curiam Glinicz et ad villam Leschnicz de novo exstirpatam pertinent omni jure. In altera autem via, que Schenorska dicitur, de Sehussowicz videlicet in Schenor ducens, meta eadem terminatur; Tadra, č. 162, s. 117-119 – 1361 - spor mezi Ostrovem a Zbraslaví o pozemky mezi Bratřínovem a Štěchovicemi - a dextris rivuli Koczaw a loco, qui opponitur pedi montis predicti usque ad Multaviam, in quibuscunque constitutum sit rebus, pratis, rubetis et littore dextro rivuli Koczaw; Tadra, č. 233, s. 191-192 – 1394 - Václav potvrzuje a obnovuje výpověď v příčině hranic mezi Zbraslaví a karlštejnským panstvím - ut videlicet pars sinistra descendendo ad flumen Multavie trans montem, qui dicitur Sebestanowa, et monticulos, qui vulgariter Kopczy dicuntur, usque ad montem et vallem dictum Bossicz ad medium eiusdem fluminis prefatis abbati conventui et monasterio ac incolis ville ipsorum in Busch, pars vero dextra prafatis ministerialibus et incolis ville Czem perpetuis debeat...

⁶⁰⁷ RBM VII, č. 1418, s. 860 – 1363 - zástupci křižovníků v Praze dávají křižovníkům ve Strakoncích - census perpetui in villa Paczyeiow super hereditate Jacobi, residentis in curia sita in acie ad manum sinistram exeundo de villa predicta versus septemtrionem, post obitum suum de licencia et consensu...

⁶⁰⁸ Mezi tyto příklady patří již zmíněná zakládací listina kláštera ve Vyšším Brodě, stejně jako další případy: CDB I, č. 287, s. 252 - 1178 – Soběslav II. Vyšehradu - Flumen Zazava [Sázava] presentibus vicinis de circuitu eorum emendavi et stabilivi ... Et supradicti circuitus termini sunt: ab oriente Zazava[Sázava], a Seleu [Želiv] fluvius Livbe [Podelhotský potok mezi Onšovem a Senožaty] cum ipso fluvio, ab occidente antiqua via, que conducit ad Seleu – směr od jihu popsán jako směr od Želivi.

Autor falza s donací vsi Hejčína klášteru v Hradisku preferuje určení směrů za pomoci cest; název světové strany volí až když už není zbytí: CDB IV/1, č. 171, s. 278-280 – f. 2. pol. 13. století - Cuius ville mete primi campi iacent inter ortos civitatis Olomucensis et villam nomine Neredyn inter duas vias, quarum viarum una tendit versus villam nomine Gnewotin,

Strany velmi často identifikuje výrazný orientační plocha nebo bod nacházející se za určenou hranicí. Je zajímavé porovnat typ takového identifikátoru v textech kronik a listin. Zatímco v narativních pramenech jsou jimi ve většině případů názvy zemí⁶⁰⁹ a výjimečně sídlo či jiný bod v krajině,⁶¹⁰ v listinách naproti tomu najdeme země jako identifikátory konkrétních stran velmi zřídka.⁶¹¹ Polohu strany určuje v listinách bod, ležící v krajině za ní – může to být název sídla,⁶¹² ale také jednotlivé lokální body v krajině – budova,

altera versus Namescz, certis terminis vel signis, qui vulgo kopci dicuntur ... alii campi iacent ante predictam civitatem inter viam versus predictum Namescz et viam versus Chrelow ... Alii campi iacent inter viam, que ducit versus predictum Chrelow, et viam, que ducit versus villam Repsin ... Alii campi iacent ante predictam villam Haychin super litus fluminis, quod vulgo Morauice dicitur, inter villam prefatam Repsin et ortos civitatis predictae; et iam dicti campi cum virgultis et rubis protenduntur usque in morecz versus partem occidentem. Ovšem o kus dále v textu naopak vymezuje plochu předně za pomoci směru určeného světovou stranou - Item silva, que vulgo dicitur Trinina, sita in superiori parte claustris versus aquilonem, hiis terminis terminatur:... - z textu listiny je naprosto zřejmá absence jakéhokoli přesného systému; vše se přizpůsobovalo detailní situaci a aktuální potřebě.

⁶⁰⁹ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 32-33 - et inde versus Ungariam usque ad fluvium Gron subjugarat; Tamtéž, s. 49 - Ad occidentalem plagam contra Boemiam rivulum Surina; Tamtéž, s. 50 - Item ad aquilonalem plagam contra Poloniam castellum Cladzco; Tamtéž, s. 189 - Wackone et Mutina in fugam versis cum suis praesidiis de municione, quae fuit firmiter posita versus terminos Poloniae; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 335 - per mensem diversum motum versus Austriam et occidentem habens michi et aliis visa fuit; Beneš Krabice z Vaitmile, FRB IV., s. 482 - castrum Hyrstein in nemore versus Bauariam; Marignola, FRB III., s. 572 - Interim Romanorum electus parat exercitum et castra metatus est ex altera parte Danubii versus Austriam cum exercitibus suis. Ex opposito vero Boemorum exercitus juxta Danubium cum rege Otakaro in longitudine miliariorum quatuor castra fixit; CDB V/2, č. 526, s. 77 – 1267 - Medietatem vero huius circuitus versus Morauiam tenet.

⁶¹⁰ Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 182 - in castro suo dicto Erinvels fuit, quod situm est contra Pigwiam super Renum; Mnich sázavský, FRB II., s. 249 - coenobium totum omni ex parte aedificiis et omni supellectili renovavit; patří sem patrně také, byť trochu jinak formulovaná, Kosmova identifikace břehu Cidliny podle vsi Lučice - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 206 - Qui continuo surgentes de convivio, et celeriter exercitu collecto, occurrunt eis ex ista parte amnis Cydlina juxta pagum qui dicitur Lucica.

⁶¹¹ CDB IV/1, č. 79, s. 168 – 1245 - In terra Budesinensi de villis solvebantur ad custodiam versus Lusaciam; CDB V/2, č. 526, s. 77 – 1267 - In quarta parte Oztraua, secundum quod descendit ab Vngaria, et quicquid ex ista parte Oztraue versus Vngariam invenitur; CDB V/2, č. 822, s. 518-521 – 1276 - Dabit ... filio regis Boemie ... reditus ... in terra Austrie ultra Danubium versus Boemiam, Morauiam et Vngariam, Chremsa et Stein opidis cum suis attinenciis.

⁶¹² CDB I, č. 378, s. 352 – f. 13. stol. - et sylve usque ad flumen nomine Zwitawam et ultra montes Chanavi usque ad rivulum Zabudou et montem Yzar tendentem per Krennhnin versus Hlum usque ad stratam publicam; CDB IV/1, č. 272, s. 464-465 – 1253 - De agris sub monte Petrino iuxta Vgezd aput Moltaue ripam et contra Wissegrad sitis; CDB V/1, č. 335, s. 496-499 – 1262 - Agros contra Sumerowe et interiores agros contra Ybenstain usque ad metas Boemie; CDB V/2, č. 607, s. 207 – 1270 - Platee vero memorate ville de Friczendorf protendentis versus Staricz, quia agri aliis sunt peiores; CDB V/2, č. 828, s. 529 – 1276 - Prepositus Doksanensis perpetuo idem obstaculum exaltare debet et protendere contra litus

údolí, ale např. také hraniční sloup nebo hora.⁶¹³ Specifická je situace při určování strany ve městě. Tady je ve většině případů konkrétní místo, ve většině případů se jedná o identifikaci domu, lokalizováno za pomoci obecného schématu, jakési úřednické šablony. Uvádí se majitel identifikované nemovitosti a informace, mezi kterými pozemky místo leží. U sousedních ploch (ať už jde o plochy zastavěné nebo nezastavěné) se také vždy uvádí jméno majitele.⁶¹⁴

V mladších textech se nadto velmi často potkáme s kombinací různých způsobů určení konkrétní strany, které informaci mnohdy zdvojuje. To by se zdálo nasvědčovat situaci, kdy označení za pomoci názvu světové strany bylo chápáno jako oficiální forma, zatímco zdvojení údaje v podobě užití jiného

ville Brosan ad spatium sex ulnarum et piscationes tam in Egra quam in lacubus eisdem terminis adiacentibus; CDB VI, č. 127, s. 174 – 1281 - hereditatis mee in Trepsin et V laneos in Luzycz contiguos porte iacenti versus Gnonicz; CDB VI, č. 239, s. 294 – 1282 - Super quadam parte decime olerum ante civitatem Laa versus Hoeuielin situate; Regesta VII, č. 1311, s. 893-794 – 1362 - abatyšé sv. Jiří na Hradě přijímá hranice kláštera od arbitřů - occasione metharum et limitum pascuarum sive pratorum monasterii nostri et ville nostre Wruticz versus civitatem Melnicensem iacencium ex una, et providos ac honestos viros, iudicem et iuratos totamque communitatem civitatis Melnicensis prefate ipsorumque predecessores similiter occasione metharum et limitum pascuarum et pratorum dicte civitatis versus villam Wruticz predictam et villam Gelenicz se protendencium, pratisque et pascuis nostris prefatis contingentium parte ex altera; RBMV III, č. 44, s. 32 – 33, 1381 - Tria nemora contra Zbraslawicz in Przyemost et Ribniciek iacentia; RBM IV, č. 419, s. 169-170 – 1337 - Hynek Berka z Dubé, pražský purkrabí, přenáší práva svého města pod Bezdězem na nové město jménem Bílá pod Bezdězem - De silva nostra Bezdenzi scilicet LX laneos, qui protenditur partim versus castrum Bezdez praedictum.

⁶¹³ CDB V/1, č. 434, s. 634 – 1265 - In loco, ubi nova civitas est edificanda circa Buduoyz ... iuxta decursum brachii fluviorum Wltaue et Malche, partem eciam prati ex altera parte contra claustrum, quod est situm iuxta prefatum brachium fluviorum; Tadra, č. 160, s. 113-114 - 1360 – spor mezi Ostrovem a Zbraslaví o pozemky mezi Bratřínovem a Štěchovicemi - valle posita inter montes sub villa Bratzenow cum eius descensu usque ad bivium et rivulum Choczaw ex parte vallis ascendendo supra contra fluxum ipsius rivuli altis tamen montanis tam a dextris quam sinistris omissis et usque ad villam Sczechouicz positam super Multaviam; CDB V/2, č. 756, s. 422 – 1274 – Terciam partem domus site prope portam Martis Colonie in fine ex opposito contra cippum in parrochia sancte Brigide; RBM IV, č. 610, s. 237 – 1338 - řešení sporu pražského biskupství se sedleckým klášterem o pole vsi Pněvice - Super limitibus agrorum ville nostre Pnyewiez circa Kutnam posite, tam ex parte ipsius ville et ciuitatis Kutne, tam ex parte Czaslaue et agrorum predictae ville nostre, et eciam ex parte montis, qui dicitur Rus, quos limites per predictos religiosos nos dicimus occupatos.

⁶¹⁴ Typově případ vypadá takto: Regesta V, č. 834, s. 435 – 1350 - domum suam in foro dictae civitatis, inter domos Peskonis ... ex una et Mixonis ... ex altera sitam, Bohunconi in longa platea. K nesčetným dalším případům viz např.: Urkundenbuch der Stadt Budweis in Böhmen, bearbeitet von Karl KÖPL, I. Band, I. Hälfte (1251-1391), Praha 1901.

Orientace ve městě a imaginární obraz jeho prostorového uspořádání je specifickým tématem. Tato otázka byla v literatuře zpracována na příkladě středověké Marseilles a Krakova – SMAIL 1999; TYSZKA 2001.

orientačního hlediska sloužilo k opravdové orientaci.⁶¹⁵ Podobně si ovšem vypomáhají už i některé starší listiny, nicméně v mladším období najdeme tuto formu zápisu častěji.⁶¹⁶

Mnohdy naopak nebyla potřeba stranu blíže určovat, případně strany označovaly veškerou plochu kolem.⁶¹⁷

⁶¹⁵ Krásným příkladem této situace je listina Mikuláše Opavského, kde název světové strany doplňuje název sídla ležícího stejným směrem a v další části textu označení severní strany za levou: RBM VII/4, č. 1108, s. 668 - 1362 - Mikuláš, opavský a ratibořský kníže, souhlasí s darem pro kostel na vévodském hradě Hradecensi - plebanorum ibidem in Grecz, quoddam allodium sive curiam sitam in villa, quae Branka nuncupatur, super fluvio Moravice, ultra dictum fluvium a dextris procedentibus de castro nostro ducali Grecz versus civitatem nostram Oppauiam, quam dudum quidam Buczlaus ... sunt autem agri pertinentes ad dictum allodium [Branka] seu curiam siti in petiis divisim et coniunctim a monte, qui Hannbergk nuncupatur, versus septentrionem a sinistris procedentibus versus villam Stebelsdorff, alii vero agri ultra praedictum fluvium Morawicze cum ortis, pratis et rubetis retro curiam antedictam in monte in alto et in plano, supra et infra, similiter aliquid coniectis in petiis et divisim.

⁶¹⁶ Jmenovat lze potvrzení založení kláštera ve Vyšším Brodě pražským biskupem Janem, kde je západní hranice určena jednak názvem světové strany, ale také určením vltavského břehu. U severní hranice se již název světové strany vůbec neuvádí - CDB V/1, č. 188, s. 299 - Nemus ex altera parte Wlytaue fluminis versus occidentem attingens viam illam, que ducit Helfenberk, Hohenuurt cenobio, quod de novo fundavi, faciat metam unam et in parte orientali alia meta transit rivum quendam, qui vocatur Minor Wlitauch ... Item alia et ultima meta ex ista parte Wlitaue incipiens ab ipsa Wlitaue ascendit per decursum cuiusdam ripe, que Psyn vocatur, usque ad montem quendam Strasedelnik nominatum ...

⁶¹⁷ Mnich sázavský, FRB II., s. 244 - Procopio omnem utilitatem in aqua et silva a praedictis terminis redonavit, agros vero et prata ex utraque parte adiacentia; Beneš Krabice z Vaitmile, FRB IV., s. 540 - dilatatum est regnum et ampliatur ad omnes partes vehementer; Marignola, FRB III., s. 516 - Hic Saturnus docuit formare monetas; ideo in antiquis denariis Ytalie, in monetis, que inveniuntur in agris, ex una parte est Janus, et ex alia parte navis, scilicet cum qua venit Saturnus in Sutrium prope Romam; Tamtéž, s. 537 - Cum autem ad iudicium ventum est, vidi stateram perlongissimam et ex una parte nimio pecatorum illius pondere gravabatur, ut videretur omnino descendere in abyssum; ex alia parte venit sanctus Georgius et posuit in bilance statere ecclesiam unam totam, candelabra, calices et ornamenta multa auri et argenti et vestes sacras;

CDB I, č. 158, s. 163-165 - 1146-1148 - Vladislav II. potvrzuje olomouckému biskupství újezd Libici - [metae] sunt autem hec: Camenica ex una parte, ex alia via Lubetina, versus Moraviam aqua, que dicitur Ozzlawa, in Boemia Palaua; CDB I, č. 402, s. 417-421 - f. pol. 13. stol. (1183) - Fridrich potvrzuje johanitům Hrobeníky - [Psiná] cum suis attinenciis ex una parte Hlubehice [Hlubčice u Opole] termino iacente usque ad terminum Bohuhwalov [Buchvalov ležící na JZ od Hlubčic]; CDB V/2, č. 526, s. 77 - 1267 - Závět' Bruna ze Schauemburku - circuitum, qui incipit ab aqua, que vocatur Zedelnic, et habet ex una parte terminum Oderam, ex alia parte Brunswerde cum septuaginta laneis. In tertia vero parte Rosenowe et Grabowe, que sunt ab antiquo circuitu ecclesie nostre, set ville per nos locate. In quarta parte Oztraua, secundum quod descendit ab Vngaria, et quicquid ex ista parte Oztraue versus Vngariam invenitur; RBM VII, č. 1390, s. 844 - 1363 - Anna, vdova po Janu ze Všerub, svědčí, že manžel dal Plasům - census .. in villa nostra Kunowitz, super et in

V listinách se často setkáme také s relativní identifikací stran. Na základě místní situace a uvažované polohy jejího pozorovatele, jsou strany identifikovány jako *horní/dolní*,⁶¹⁸ *druhá jiná* či *protilehlá* nebo naopak *stejná*, *táž*,⁶¹⁹ případně *ona*⁶²⁰, atd. Všechny tyto způsoby identifikace stran jsou

haereditate sua seu curia cujusdam hominis residentis ibidem juxta curiam Zeydlini ab una parte et ab alia parte viam intransitibus seu exeuntibus ipsam villam situata.

⁶¹⁸ CDB I, č. 245, s. 215 – johanitům zakl. – 1158-1169 - Prage iuxta pontem secus aquam inter quatuor vias dedi, ipsamque aquam a superiori parte inferioris insule usque ad pontem; CDB V/2, č. 675, s. 310 – 1272 - Radoslav z Heraltic, znojemský kastelán a Čůžkraj, sůdař, řeší spor mezi Loukou a Znojmem - Cives supradicte civitatis usque ad montem sancti Ypoliti ad rivulum, qui dicitur Gradniz, nullam navem vel piscationem ibidem habere tenentur, nisi tantum hamo in medio aque, que est superiori parte Gradniz; CDB V/1, č. 230, s. 357 – 1260 - Vok z Rožmberka potvrzuje donaci klášteru ve Vyšším Brodě - nemus ex altera parte Wulte in superiori parte attingens viam illam, que ducit in Helfenberch, tangens in inferiori parte rivum quendam, qui vocatur Minor Wultawitz.

⁶¹⁹ CDB I, č. 320, s. 293 – 1188 - Fridrich potvrzuje johanitům vlastnictví- Possesiones autem eius, quas coram nobis nominavit et confirmavit hec sunt: Swadou, Koiatici, Breznez, Zalezli, Pogorici, Tasovsko, Probostou, Plozkowici, in alia parte fluminis: Neschemici, Breznice [Svádov, Kojetice, Malé Březno, Zálezly, Pohořice, Tasov, Proboštov, Ploskovice, Neštěmice, Krásné Březno]; CDB V/1, č. 434, s. 634 – 1265 - Hirzo dává místo v CB dominikánům - In loco, ubi nova civitas est edificanda circa Buduoyz ... iuxta decursum brachii fluviorum Wltaue et Malche, partem eciam prati ex altera parte contra claustrum, quod est situm iuxta prefatum brachium fluviorum; RBM IV, č. 419, s. 169-170 – 1337 - Hynek Berka z Dubé, pražský purkrabí, přenáší práva svého města pod Bezdězem na nové město jménem Bílá pod Bezdězem - De silva nostra Bezdenzi scilicet LX laneos, qui protenditur partim versus castrum Bezdez praedictum, et XXX laneos **ex alia parte civitatis** praedictae, qui protenduntur de proxima valle ipsius civitatis ultra villam, quae Dgeteli dicitur, et ad loca alia ipsi civitati Novo Bezdez et villis subscriptis, scilicet Dluha Dubrawa, Dgeteli, Besedicz, Pluzna, et Brzezinka, sub mensura Bezdensi pro agris extirpandis viciniore admensurare debent, locantes eosdem laneos jure; RBM V, č. 77, s. 38-39 – 1346 - klášter v Teplé bratřím řeč. Tullingeriis a jejich dědicům dávají ves Sítiny - primum sicut alta strata de antiquo theolonio versus heremitam tendit usque ad antiquam piscinam et **ab alia parte** consimiliter sicut alia strata publica ab eodem theolonio versus villam dictam Rayaw vadum rivuli dicti Schelm tangit ...; RBM V, č. 1471, s. 684 – 1353 - Jerussca, vdova po berounském měšťanu, píše závěť - curiam meam, sitam ex alia parte pontis ante civitatem iam dictam.

⁶²⁰ CDB III/1, č. 119, s. 148 – 1235 - Přemysl, moravské markrabě, potvrzuje statky a další věnuje klášteru v Doubravníku - Confirmamus exiam nostra potestate omnes possessiones cum suis appendiciis eidem monasterio collatas tam per fundatorem ipsius pie memorie Stephanum, quam per alios, quicumque sint vel quibuslibet nominibus censeantur. Nomina autem possessionum sunt hec: Manow, Clococh, Racov, Borihnev et omnia novalia [nově zorané, pole], que sunt illa parte aque usque ad terminos Thassonis. Ani z předchozího textu listiny není zřejmé, jaká strana potoka se míní – její polohu totiž určují okolní pole identifikovaná jmény svých majitelů; Regesta IV, č. 1141, s. 454-455 - Klatovští uznávají mlynáře jako kupce mlýna - Molendinum hospitalis Glatoviensis situm circa villam Janovitz ex ista parte fluminis locatum [Janovice nad Úhlavou, J od Klatov – mlýn se vymezuje podle břehu, na kterém leží].

pochopitelné pouze za určité situace a pobytu na konkrétním místě v terénu (ať už faktickém či imaginárním), můžeme je tedy nazvat relativními.

V narativních pramenech se relativní identifikace stran vyskytují také, ale na rozdíl od listin se v kronikách strana vždy vztahuje k předchozímu textu, podle jehož významu lze takto popsanou polohu bezpečně určit; jedná se tedy o poněkud odlišnou situaci.⁶²¹

Do vymezení určité strany se také promítá původní osobní či přeneseně vlastnický význam – specifikace strany zároveň značí sounáležitost, příslušnost, vlastnictví; podobně jako vyjádření po pravé nebo levé straně (původně ruce) se vztahuje ke konkrétní osobě, jejímu pobytu v konkrétním prostoru a její možnosti s tímto prostorem disponovat. Vyjádření typu z jedné a druhé strany se v textech kronik objevuje nejen pro prostorová určení, ale také ve významu přeneseném, který známe i v moderní češtině – strana označuje i skupinu lidí hájící jiné zájmy než protivná skupina (strana při jednání, ve válce, atd.). Podtón příslušnosti k určitému společenství je cítit i v označeních s lokalizačním účelem – strana může být identifikována jako odlišná oproti té, kde se aktuálně nacházíme, nebo také oproti té, která k nám dlouhodobě patří (strana řeky patřící k Čechům a cizí strana řeky).⁶²²

⁶²¹ Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 215 - Et jam Ungara gens innumerabilis, velut harena maris aut pluviae stillae, in campo Lucsko totam superficiem terrae cooperuerant sicut locustae; dux autem alia ex parte praedicti annis metatus est castra; Tamtéž, s. 178 - Nam Borivoy collecto exercitu occurrens eis castra metatus est supra duos colles juxta oppidum Malin, paratus in crastinum cum eis comittere bellum. Teutonici vero non longe ex altera parte rivuli Vysplisa applicuerunt castra, ita ut uterque ab utrisque possit videri exercitus; Vincentius, FRB II., s. 431-432 - ex alia parte aque remanserant; Tamtéž, s. 433 - ad stationes ducis Karinthiae, qui in superiore parte fluminis; Zbraslavská kronika, FRB IV., s. 181 - Sic itaque in manu valida processit et usque in Sweuiam per Vlmam transiens rex pervenit. Ex alia autem parte Reni dominus Petrus ... ducens secum magnates et comites plurimos et electam miliciam processit cum magno robore intraturus Ytaliam; Tamtéž, s. 289-290 - Igitur in brevi temporis intervallo Johannes rex tam de suo regno quam de vicinis Polonie ducatibus duo milia cum trecentis virorum galeatorum pugnancium congregavit, cum quibus Austriam citra Danubium maxime devastavit. Ex alia enim parte Danubii rex Vngarie cum suo iacuit exercitu et lesit Austriam cum tumultu; František Pražský, FRB IV., s. 402 - Unde magno exercitu congregato Austriam circa Danubium maxime devastavit et ex alia parte Danubii rex Vngarie iacuit cum suo exercitu Austriam lesit et dissipavit; Beneš Krabice z Vaitmile, FRB IV., s. 524 - Eadem hora erat imperator in domo et hospicio domini Iohannis ... et audito rumore ... preparant se ad resistendum et veniunt eis in auxilium illi, qui ex alia parte pontis fuerant; VITA CAROLI - prope unum flumen contra inimicos suos, qui iacebant ex altera parte rivi inter nos et eos existentis.

⁶²² Oba významy bývají velmi zřetelně vyjádřeny při popisu územních sporů: Jarloch, FRB II., s. 470 - Zobezlaus instinctu Boemorum missa legatione ad ducem tunc Austrie, Henricum nomine, auum eius, qui nunc est, questionem mouet de terris super magnam et finalem siluam cultis, quam mediam et interiacentem siluam Boemi dicunt esse totaliter suam, Austriensibus e contrario affirmantibus, quod ad eos pertineat ex parte sua, sicut ad nos ex nostra.

Domnívám se, že vzhledem k výše popsaným souvislostem, které provázely používání názvů světových stran, jsou některé jiné způsoby určení strany bližší každodennímu uvažování o konkrétních prostorových souvislostech. Viděli jsme, že názvy světových stran se vyskytují spíše v textech kronik, kde mají mnohdy určitý symbolický význam. To platí spíše pro kroniky ze 12. století; teprve v mladším období se názvy světových stran používají k popisu dílčí situace v terénu a jejich význam se tedy určitým způsobem zvlgárňuje. Ve starších listinách se s jejich názvy potkáme většinou pouze v případě příjemců z klášterního prostředí. Domnívám se proto, že i tady plnily vedle popisného účelu také symbolickou funkci. U mladších listin vycházejících z jiného prostředí se totiž v mnohem větší míře setkáme s odlišným způsobem identifikace stran, který patrně vypovídá o způsobu určování strany při reálné potřebě orientovat se v terénu. Stranu mohou určovat výrazné orientační body ležící v jejím směru, přičemž pokud jde o určení hraniční strany, leží takové identifikátory vně popisovaného území. Mnohá označení stran zachovaná v textech listin jsou relativní a váží se k poloze faktického či imaginárního pozorovatele popisované situace. Navíc využívají lokálních orientačních bodů, takže popisu rozumí pouze ten, kdo daný terén zná.

Shrnutí o orientaci

Při interpretaci významu výrazů určujících polohu ve středověkých textech je nutné zohledňovat dvě stupnice výpovědních hodnot. První z nich určuje vzdálenost od lokalizujícího místa, druhá vypovídá, o jaký charakter popisovaného objektu se jedná – zjednodušeně řečeno, zda-li jej do pomyslné mapy můžeme zanést jako bod, linii nebo šrafovanou plochu. Zatímco první stupnice by byla použitelná i dnes, byť ani pro ni nemáme tak detailní rozlišení jako autoři studovaných textů, druhou stupnici takřka neznáme.⁶²³

Pars ista jako označení cizí části území - Kosmas, MGH, SRB, NS II., s. 161-162 - *Quam utique anno dominicae incarnationis 1093, sui vero ducatus primo, ita crebris incursionibus demolitus est; ut ex ista parte fluminis Odrae a castro Recen usque ad urbem Glogov praeter solum Nemci oppidum, nullus habitaret hominum.*

Další příklady: Kanovník, FRB II., s. 231 - *Cogitabat enim, si deus voluisset inter se et duces Poloniae dissensionem facere, et fortasse ex aliqua parte ut suo dominio eos subiugare posset, et ob hoc castra, quae sunt ex parte illorum, firmabat;* Beneš Krabice z Vaitmile, FRB IV., s. 488 - *rex Iohannes congregato maximo exercitu terras eorundem ex ista parte Danubii invasit et devastavit, igne cremando civitates et villas, et multas eorum obtinuit municiones.*

⁶²³ Jako výjimku bychom mohli jmenovat termín „v okolí“, příp. jeho archaičtější formu „okolo“.

Domnívám se, že úřední kodifikace textů listin, která je pro účely, k nimž byla vytvořena, jen velmi omezeně použitelná, přebírá svou metodu identifikace místa v prostoru z dobových obecně používaných způsobů. Ty se vytvořily na základě dlouhodobé zkušenosti vycházející z jiných potřeb. Pro určení polohy v krajině během každodenních situací a pro jeho popis byla důležitá specifikace relativní polohy (*daleko, blízko, výš, níž, směrem k této vysoké jedli ...*).⁶²⁴

Takový způsob lokalizace sloužil ale zcela jiným účelům, než jaké zajímaly tvůrce právně závazných textů. Bylo možné použít jej pro aktuální potřeby a popisoval věci v pohybu, zatímco listiny měly sloužit k trvalé kodifikaci daného stavu a jejich texty odrážet statickou situaci. Aby se toho docílilo, vytvořila se v kancelářích určitá šablona, do které se patrně prostřednictvím vhodně volených otázek autor textu snažil vtěsnat jednotlivé lokalizace (resp. identifikace) míst, o nichž se v listinách pojednávalo. Docházelo tu i k tak zjevně paradoxní situaci, že byť byly hranice vymezovány pro „současníky i všechny budoucí“⁶²⁵ a měly přetrvat netknuté po celý čas vyměřený lidem na zemi, sloužily k jejich označení mezníky, které tomuto účelu svou omezenou trvalostí rozhodně neodpovídaly – vzrostlé stromy, příkopy, velké balvany, meandrující koryta potoků, apod.⁶²⁶ Pro odlišný účel, s jakým se používaný způsob lokalizace vytvořil, nemohl vyhovovat nově vzniklým potřebám a jeho spojení s psanou podobou působí násilně. Až písemná kodifikace ovšem ukázala jeho nevhodnost v nových podmínkách.

Dalším rysem středověkých popisů prostorových situací je značná nekomplexnost vyplývající z jejich podstaty. Zatímco starší popisy z 11. a 12. století jsou většinou lakonické, zhruba od konce 12. století se již setkáváme s detailnějšími texty. Můžeme tu sice sledovat jistou snahu o zpřesnění, nikoli ovšem zpřehlednění systému, který nedokáže odhlédnout od dílčích jednotlivin. Často se stává, že se hranice táhne několik mil bez jediného vymezujícího popsaného bodu, a pak se jich naráz objeví několik v krátkém sledu. Z absence identifikačních bodů nelze rozhodně vyvozovat, že hranice vedla pustou oblastí. Šlo tu zejména o to, které z částí hranic zavdaly podnět k sousedskému sporu. Teprve u takových úseků bylo potřeba vedení hranice blíže specifikovat a paměť o této specifikaci zachovat v trvalejší písemné podobě. Systém sice na jedné

⁶²⁴ – Stejný způsob orientace zaznamenal norský antropolog Frederik Barth v sedmdesátých letech 20 století u Baktamanů na Nové Guineji. V úvodu knihy píše o orientaci závislé na žitém prostoru a o tom, že je jejich jazyk ustavičně nutí specifikovat relativní polohu (vzdálenost, směr, nahoře/dole, na svahu) pozorovatele a aktéra v popisovaných událostech - BARTH, Fredrik, *Ritual and knowledge among the Baktaman of New Guinea*, Oslo 1975. Margaret Labarge poukázala na doslovný smysl relativních určení polohy ve středověkých textech – nad či pod znamenalo doslova *nad a pod*, nikoli *na sever* od bodu nebo *na jih* – LABARGE 1983, s. 14.

⁶²⁵ Z nesčetných použití podobných spojení viz např. „notum sit cunctis tam modernis quam posteris“ - CDB I, č. 111, s. 112.

⁶²⁶ Srov. *Inventing Medieval Landscapes* 2002, s. 101-102.

straně nevyžadoval zbytečnou práci v podobě vyměřování a popisu hraničních linií, o nichž nikdo spor nevedl, nicméně záznamy o častých přezkoumáváních některých hraničních situací ukazují jeho nevyhody.

Takový vhléd do problému samozřejmě neumožňoval vytvoření komplexní a vyvážené evidence. Přitom se situace týká i záznamů, u nichž musely být na přehlednost kladeny vysoké nároky – nejen listin, ale také urbářů, kde už na pouhém řazení výčtu jednotlivých vesnic a jiného majetku můžeme sledovat zcela jiný systém, než jaký bychom upřednostnili s možností použití celkové mapy panství dnes.

Pokud bychom bez znalostí o dané krajině chtěli popisy z listin, ale i z narativních pramenů, převést do obrazové podoby, byla by výsledná načrtnutá mapa oproti situaci v krajině zcela pokroucená. Sepětí s dílčími jednotlivinami v terénu způsobovalo, že texty nejen že u svých recipientů nedovolovaly vytvořit imaginární mapu většího území, ale ani dílčí jednotlivé situace nezobrazovaly v jejich celku. Celek v záznamech tvořila změť dílčích analýz, nikoli syntéza z odstupů. Nešlo tu o to, že na popisech terénu bylo třeba teprve pracovat a sbírat potřebné informace, které by postupně zaplnily bílá místa pomyslné mapy popisovaného terénu. Celý systém popisů byl nastaven tak, že k vytvoření komplexního obrazu krajiny nikdy dospět nemohl. Naprosto není opodstatněné domnívat se jako někteří historici, že lidé měli již ve středověku k dispozici příruční mapy, o nichž dnes nevíme, protože se pro časté používání při nepřízni počasí nedochovali. Mapa sloužící k praktickým účelům byla myšlená středověkého člověka, jak jej názorně odráží právě popisy průběhů hranic, naprosto cizí.⁶²⁷

Zároveň je ale třeba říci, že zatímco je výše popsán systém závislý na dílčích jednotlivostech v terénu a v tomto smyslu každý popis polohy na popisované oblasti, je tento způsob orientace univerzálně vztažitelný na jakoukoli krajinu. Mentální uchopení popisovaného prostoru totiž nevychází ze znalosti konkrétní celkové situace, kdy by orientaci umožňovalo několik záchytných bodů například v podobě velkých kopců, ale odráží se od polohy detailních prvků, které v krajině stejného typu můžeme najít vždy – velké kameny, vzrostlé stromy, cesty, apod. Zatímco systém využívající několik nejvýraznějších lokalizovatelných bodů v širší oblasti funguje pouze v jedné konkrétní krajině (představme si systém, kdy je poloha všech míst v krajině určována relativní vzdáleností k několika pojmenovaným skalnatým vrchům, přičemž udání vzdálenosti k více bodům zároveň umožňuje lokalizaci zpřesňovat), systém používaný ve středověkých listinách lze bez jakýchkoli úprav použít všude. Tomuto tvrzení se zdají odporovat četné lokalizace prostřednictvím určení relativní polohy vůči vodnímu toku, nicméně tady nejde ani tak o konkrétní jmenovitý vodní tok, ale spíše o výraznou linii v krajině. Při

⁶²⁷ Srov. REED, Michael, Anglo-Saxon Charter Boundaries, in: *Discovering Past Landscapes*, ed. by Michael Reed, London 1984, s. 261-306; opačný názor zastává např. OHLER 2003, s. 201, který se domnívá, že mapy moderního typu ve středověku existovaly.

popisu situace v terénu pomůže pozorovateli bez zkušenosti s danou krajinou informace o poloze vůči vodnímu toku s identifikací popisovaných míst. Totéž by se ale nedalo říci o většině kopců, protože pokud je pozorovatel nezná, snadno je zamění s jinými. Kopce se sice objevují v popisech průběhů hranic, ovšem ve stejné pozici jako ostatní jednotlivé body v krajině – balvany, stromy či uměle navršené mezníky. Existují tu sice výjimky v podobě vrchů se jmény určujícími popisovanou stranu hranice, ovšem jejich uvedení vždy pouze doplňuje jiný druh údajů a netvoří osu daných popisů.

Otázkou svého druhu je přesnost při výpočtech týkajících se zaměření pozemků. Zajímavý doklad o možném omylu při zaměření směru v souvislosti s určením průběhu hranic sebranického újezdu Břevnovského kláštera snáší Pavel Bolina.⁶²⁸ Nároky na přesnost se jistě následkem kolonizace a hospodářských změn ve 13. století začínaly proměňovat, podobně jako se měnil přístup k počítání času. Až do 12. století s výjimkou specializovaných komputistů, kteří pro liturgické potřeby pracovali s čísly pro kalendář, neuměl nikdo počítat. To změnila ve 13. století nastupující městská kultura.⁶²⁹

Hospodářská transformace společnosti ve 13. století a zahušťování sídelní sítě přispěly k narůstající preferenci uvádění jmen sídel při lokalizacích.⁶³⁰ Geografické popisy se stávají symboličtějšími, můžeme sledovat určitou cestu k abstrakci. V raně středověkých textech je ještě oproštění se od fyzického terénu či jeho nezvyklé překonání natolik cizí běžnému chápání, že je spjata s nadpřirozenem. Známým příkladem je vyprávění Kanovníka vyšehradského o těžce nemocné ženě ze vsi Běstvin nedaleko Čáslavi, kterou zázračný zásah světců zázračně přenesl do kostela sv. Gotharda na Slapech, kde byla žena uzdravena, a zpět. Tato cesta obnášela více než 200 kilometrů a žena zvládla celý proces dříve, než se ostatní vesničani vrátili z okolních mokřad, kde ji v domnění, že se ji zmocnil ďábel, hledali.⁶³¹

V legendách tvoří zázračný přenos určitého člověka či věci na velkou dálku jedno ze standartních klišé. Jak byl podobný „nefyzický“ přenos pro dobové

⁶²⁸ BOLINA 2009, s. 384-386.

⁶²⁹ THRIFT 1996, s. 207-208.

⁶³⁰ Tento proces sledujeme především v narativních textech; v listinách se jejich autoři nadále zejména pomístním jménům často vyhýbají, resp. je uvádějí jen jako jednu ze dvou variant. Pěkným příkladem je listina Oldřicha z Hradce z roku 1384, kde jsou popisovány mýtiny v darovaném lese. Pouze jedna ze tří je uvedena pod pomístním jménem, a to patrně pouze proto, že poblíž neležel žádný orientační bod, který sloužil k lokalizaci předchozích dvou - RBMV III, č. 96, s. 52 – 1384 - Etiam silvam ... cum hortis, de quibus unus iuxta horreum praescriptum et secundus sub Hatyn iacet et tertius Drdakowa vocatur.

⁶³¹ Kanovník, FRB II., s. 225-226 - Scias, te nostra prece sanata; et elevantes eam eduxerunt, assumptamque deduxerunt, ut divina virtus voluit, in villam, quae vocatur Zlapi, in qua quidam nobilis et potens nomine Mladota basilicam in honore beati Gotthardi episcopi et confessoris construxerat.

recipienty textu obtížně pochopitelný dokládá text svatováclavské Gumpoldovy legendy. Když nemohou lidé převážející tělo sv. Václava z Boleslavi do Prahy překročit potok Rokytnici, protože most je zborcený, potok pro brodění příliš hluboký a na místě se nikde nenachází loďka, nevědí, co mají dělat, když tu náhle pozvednou sklopený zrak a ejhle, vidí, že vůz s pomocí boží (*mira dei praesente*) stojí na druhé straně. Co je důležité, v textu legendy se zdůrazňuje, že vůz je netknutý vodou (*secus aquae humiditate intactum*). To dokládá, že vůz na druhý břeh nedojel nebo nebyl přepraven klasickou cestou, ale že byl zázračně přenesen (užívá se tu termín *miraculum*). Zázračnou je právě tato negace fyzického terénu.⁶³² Podobně když se v Kristiánově verzi svatováclavské legendy uvězněný modlí v žaláři k Václavovi, usne (*obdormiret*) a pak, když se najednou probudí, shledá, že je bez okovů a stojí uprostřed ulice. V textu se zdůrazňuje, že místo, kde se takto octnul, leží mimo vězení (*extra carcerem*).⁶³³

⁶³² Gumpold, FRB I, s. 162; V Kristiánově verzi legendy se příhoda s rozvodněným potokem Rokytnice popisuje taktéž, ale to, že je vůz vodou netknutý, se tu nezdůrazňuje.

⁶³³ Kristián – FRB I, s. 225.

Závěr

V textech z českého prostředí ze 12.-14. století se velmi zřetelně odráží koncept prostoru známý z tehdy platných filozofických a teologických světonázorových paradigmat. Ta navazují na antické modely, zejména na v různých formách přejímaného Platóna a od poloviny 12. století zvláště Aristotela. Hlavní rozdíl oproti dnešnímu náhledu na prostor vycházejícího z moderny a descartovsko-newtonovské tradice spočíval v tom, že *prostor* jak jej chápeme dnes, ve středověku neznali. Nebyl znám koncept abstraktního bezpříznakového prázdna a prostorovost nemohla existovat sama o sobě. Prostor byl stejně jako čas, s nímž byl na rozdíl od moderní koncepce propojený, vnímán jako určité *roztažení*, potenciál pro dění a lidské činnosti. V tomto ohledu je středověká koncepce velice blízká např. Heideggerovi i vesmíru popisovanému *poeinsteinovskou* fyzikou na základě teorie relativity.

Absenci konceptu abstraktního prostoru v analyzovaných textech odráží celá řada způsobů vyjádření tam, kde by moderní čtenář výraz zprostředkovávající tento koncept podle kontextu očekával. Jedná se o způsoby obecného vyjádření pro plochu, dále vyjádření prostorové komplexity a také nesmírné rozlohy. Ve všech těchto případech se setkáme s konkrétními typy vyjádření, z nichž je patrné, že prostor byl vnímán jako soubor konkrétních dílčích částí, jednotlivých míst – *loci*. Podobně také pro vyjádření celku krajiny se jmenují její jednotlivé konkrétní typy.

Studované texty zobrazují vnímání nestejnorodosti prostoru, která je úzce spjatá s jeho hierarchií. Můžeme mluvit o hierarchii *vertikální*, ale také *horizontální*, projevující se nejen prostřednictvím vnímání protikladu centrality a uspořádanosti vůči hraničnosti a rozptýlenosti, ale také příznakovosti vzdálenosti a rychlosti, kterým se přisuzoval hodnotící význam.

Prostor je v první části zkoumaného období pevně spjatý s konkrétními lidmi, kteří v něm žijí, na což ukazují především způsoby evidence nemovitého majetku. Po celé období je vnímán *relativně*, tedy ve vztahu k osobě, která se v něm nachází, ať už reálně nebo v autorově imaginaci, a kterou jsem v textu o orientaci v krajině nazval *pozorovatelem*. Způsoby rozdělení země při jejím popisu na jednotlivé části dokládají, že prostor byl také vnímán prostřednictvím sítě pevných bodů – lidských sídel, do nichž byly jednotlivé jeho části centralizovány.

Heterogenitu či nestejnorodost prostoru v imaginaci jsem se pokusil přiblížit na modelovém příkladu krajinného typu – lesa. *De facto* jsem se jí snažil představit negativně, tedy ukázat, jaká nebyla. Historici francouzské školy *Annales* si povšimli, že v narativních pramenech ze středověkého evropského Západu je les zobrazován jako symbol nepřátelského prostředí, popisován jako obávané místo nebezpečí. Někteří z nich z toho vyvodili, že stejné místo náleží lesu také v imaginaci středověkých lidí, ba co víc, vztáhli toto své tvrzení na oblast celé středověké Evropy, byť většinou nestudovali texty vzniklé na západ

od Rýna. Prvním cílem výkladu o vnímání lesa ve středověku v *českém* prostředí tak logicky musela být analýza narativních pramenů za účelem zjištění, jestli i v české oblasti autoři les takto interpretovali. Zaměřil jsem se na texty kronik a legend s vědomím, že téma lze zkoumat i v dalších typech pramenů, nicméně ty by vyžadovaly náročnější literárněvědní rozborů stojící již mimo rámec této práce. Z kronik vážících se k českému kulturnímu okruhu je literární kliše lesa jako nepřátelského prostředí vysledovatelné zejména ve Zbraslavské kronice, která je také po literární stránce velmi propracovaná a zároveň do určité míry schematická. Z dalších textů lze sice les interpretovat např. jako místo skrytosti, ale na rozdíl od Zbraslavské kroniky se k němu již ve výkladu dějů neváží negativní souvislosti.

K vnímání lesa je ovšem třeba uvažovat i o jeho fyzické podobě a reálném místě v životě obyvatel, nevyvozovat závěry pouze na základě výpovědi určitého typu dochovaných textů. Za tímto účelem jsem se pokusil zohlednit dosavadní výsledky jiných možností studia, z nichž mozaiku informací skládáme jen pomalu prostřednictvím řady mnohaoborových dílčích studií, jejichž témata často vyžadují interdisciplinární spolupráci a podílí se na nich badatelé z oborů jako palynologie, klimatologie, s omezenými možnostmi také dendrochronologie, dále pedologie, geofyziky, paleobotaniky. Otázku rozsahu lesních porostů lze prostřednictvím negace řešit zejména pomocí mnohotvárného studia dějin osídlení, které v českých zemích tradičně patří k základním tématům historiografie. Co říci tu má samozřejmě také archeologie krajiny, letecká archeologie, historická geografie a kartografie a v neposlední řadě také toponomastika.

Dosavadní výsledky ukazují, že les minimálně od doby kolonizace již nepokrýval zdaleka tak velké procento území, jak se donedávna předpokládalo a navíc neměl v osídlených oblastech podobu neprostupných hvozdů známých v českých zemích ve skutečnosti pouze v horských oblastech a pohraničí. V lese se každodenně pohybovalo velké množství lidí a nelze předpokládat, že by se přirozeného místa své každodenní činnosti obávali. Domnívám se proto, že obraz lesa jako nepřátelského prostředí, jak jej líčí např. Zbraslavská kronika, je pouhým literárním klišé, které s lidovou imaginací souvisí jen vzdáleně a podle mého soudu odráží spíše náhled specifické vrstvy obyvatel žijících ve vzdělaném prostředí a ve městech resp. jejich aglomeracích. Není náhodou, že se toto kliše objevuje v českém prostředí až ve 14. století, kdy pro rozsáhlé odlesnění na rozdíl od raného středověku musel již být les vnímán na jedné straně jako něco cenného, nedostatkového a svým způsobem i výsadního, na straně druhé přestalo být přinejmenším pro některé lidi z měst a polních regionů prostředí původního „nezkulturněného“ lesa známé.

Pojetí lesa jako nepřátelského prostředí v lidové imaginaci nenapovídá ani důkladnější rozbor popravčích knih z přelomu 14. a 15. století, které alespoň podle poměrného počtu udáлых případů nevypovídají o tom, že by v zalesněných místech hrozilo výrazně větší nebezpečí v podobě loupežného

přepadení, než tomu bylo jinde. Lze konstatovat, že les nebyl prostředím výrazně odlišným od jiných krajinných typů v imaginaci dobových lidí a netvořil tedy ani jednotku heterogenního prostoru.

V druhé části práce jsem se zaměřil na orientaci v krajině. Její podoba ze způsobů vnímání prostoru vychází a my se tak prostřednictvím informací vypovídajících o orientaci v krajině zpětně můžeme dozvědět řadu věcí o způsobu obecného vnímání prostoru. Orientaci jsem chápal v širším smyslu slova, opsatelném nejpřesněji slovy *jak se v krajině vyznat*.

Za účelem rekonstrukce obecných jevů *mentální mapy* středověkého člověka ve vztahu k orientaci v krajině jsem detailně a za pomoci sémantického rozboru analyzoval především texty kronik a listin. Informace z obou typů materiálu se velmi dobře doplňovaly, protože původci jejich textů vycházejí z jiného typu prostředí a záznamy byly pořizovány pro odlišné účely. Informacím tohoto typu obsaženým v listinách mohl porozumět pouze člověk, který na dané půdě každý den pracoval, a tudíž se domnívám, že listinné záznamy odráží myšlenkový svět prostých lidí.

Vedle explicitních dokladů o potížích orientace zejména v narativních pramenech a poznatcích z povrchového průzkumu zaniklých komunikací jsem se soustředil zejména na sémantický rozbor řady výrazů, které se používaly při zaznamenání určité lokalizace. Takto bylo možné přeneseně proniknout poměrně detailně do způsobů orientace v krajině, protože lokalizace konkrétních míst, k níž lze nalézt stovky jednotlivých příkladů, jistě při orientaci v krajině hrála klíčovou roli. Z narativních pramenů skýtají případy lokalizací zejména texty kronik, jejichž autoři lokalizováním zmíněných míst a určováním směru uváděli čtenáře či posluchače textu do prostorových souvislostí. Jiný typ údajů pak přináší listiny, a to zejména darovací a ty, v nichž se řeší hraniční spory.

Aby sémantická analýza textů dosáhla relevantních výsledků, zaměřil jsem nejprve svou pozornost na charakter jednotlivých pramenů a v případě kronik na jednotlivé jejich autory. Ukázalo se, že v otázce zasazování událostí do prostředí, v němž se odehrávaly, najdeme mezi postupy jednotlivých kronikářů značné rozdíly. Patrně nejvyšší výpovědní hodnotu o reálné podobě terénu má dílo kronikáře Kosmy, na druhé straně zvláště Petr Žitavský spoutává text značně profilovanými schémata a reálné prostředí, kde se události odehrávají, pro něho nemá příliš velký význam. Tyto skutečnosti mají vliv i na podobu lokalizačních údajů a při jednotlivých interpretacích bylo nutné s nimi počítat.

Existovaly v zásadě dva druhy lokalizace: prostřednictvím uvedení názvu jiné blízké polohy, kterou mohl autor textu považovat za známější či významnější, a pomocí určení směru. Obě tato určení jsou mj. tvořena několika desítkami běžně používaných výrazů, zejména předložek, jejichž význam jsem podrobil sémantické analýze – celkové i pro jednotlivé texty nebo určité jejich typy.

Ukázalo se, že slovník používaný v analyzovaných textech pro popis polohy určitého místa v terénu a pro určení konkrétního směru odráží způsob myšlení, které je od našeho dnešního vnímání zcela odlišné. Předně byla škála výrazů určujících blízkost i směr mnohem pestřejší a významově výrazně vyhraněnější než dnes. Výrazy určující blízkost dvou bodů navíc nevypovídaly pouze o jejich vzájemné vzdálenosti, ale také o tom, o jaký charakter popisovaného objektu se jednalo – zda-li šlo v terénu o bod, linii nebo šrafovanou plochu.

Pro nevhodnost zaznamenaných vyjádření pro účely evidence a confirmace, s jakými byly listinné záznamy pořizovány, lze předpokládat, že zobrazují jednak myšlenkový svět lidí, kteří se pohybovali na dané půdě a jejich způsoby orientace a jednak starší stav, kdy ještě nebylo nutné pozemky „moderním“ způsobem ohraničovat a měřit. Ačkoli během sledovaného období lze sledovat jistou snahu o zpřesnění, nedošlo do konce 14. století k zřehlednění systému a původci listinných textů nedokáží ani u propracovanějších popisů odhlédnout od dílčích jednotlivin.

Ačkoli narativní texty vykazují u geografických popisů větší míru abstrakce a odstupu, principy používání předložky zůstávají i tady stejné jako v textech listin. Tato skutečnost dokládá existenci univerzálního slovníku a způsobu myšlení, které se neomezuje na jediný, specifický typ textu.

Analyzované narůstající množství a detailnost lokalizací bezpochyby odráží faktické potřeby lidí a institucí, pro které byly listiny vydávány. S postupující kolonizací, intenzifikací ve využívání půdy a důslednější parcelací se objevuje potřeba precizace při lokalizování konkrétních hranic a míst. Majetek se již neidentifikuje podle osob, ale konkrétní půdy.⁶³⁴ Texty odráží snahu o větší detailnost a přesnost při popisu polohy míst v prostoru. Je zřejmé, že ke zvýšení množství lokalizací jednotlivých míst v textech listin dochází až s tlakem poptávky.⁶³⁵

Na druhé straně se ale úhrnem ztenčuje slovník výrazů užívaných pro lokalizaci. V mladším období dochází zejména v narativních textech k zužování slovníku určujících výrazů, které se stávají obraznými, a nelze podle nich rekonstruovat přesnou podobu popisovaného terénu. Původní doslovný smysl se ztrácí a jednotlivé výrazy jsou již užívány přeneseně a obecněji. V narativních typech textů přestává být zprostředkování představy konkrétního prostoru důležité, geografické popisy se stávají symboličtějšími a můžeme sledovat určitou cestu k abstrakci.

Změny v popisech krajiny zachycených v dobových listinách primárně nevycházejí ze samotného vnímání krajiny a prostoru. Domnívám se, že naopak

⁶³⁴ Viz ŽEMLIČKA 2002, s. 342.

⁶³⁵ V prvních listinách jsou jmenovány nanejvýš relevantní provincie a pak uvedeno jméno konkrétní vsi. Z první poloviny 12. století známe již první popisy poloh lesů, ale jedná se ještě o výjimečné listiny - CDB I, č. 124, s. 130 – 1125-1140; CDB I, č. 155 s. 157 – 1142-48; CDB I, č. 158, s. 164 – 1146-48.

teprve potřeby, které dokumenty hospodářského charakteru zachytily, postupnou a dlouhodobou změnu ve vnímání krajiny a prostoru podnítily. Že taková změna skutečně nastala, dobře dokládají informace z narativních pramenů, jejichž texty nebyly praktickým hospodářským potřebám podřízeny a můžeme se tedy v této souvislosti domnívat, že odrážejí skutečné vnímání prostoru. Obdobné formulace z listin dokládají, že texty kronik odrážejí i jinou zkušenost než tu, která vychází z teoretických konstruktů nejvzdělanějších vrstev. A naopak - ani v případě listin potom nejde o pouhý formalizovaný jazyk úřednických šablon.

Pro historika pokoušejícího se o rekonstrukci dobových myšlenkových struktur je nejzajímavější skutečnost, že nevhodnost dochovaného listinného materiálu k účelu, za jakým byl pořízen, dokládá, že odráží obecné dobové pojetí a způsoby imaginace, nezatížené nadměrnými potřebami textů právní povahy. Pokud jde o zpětný vliv textů na utváření mentálních map, domnívám se, že u orientace v prostoru nabyly na důležitosti až s novověkým přechodem od textových k obrazovým mapám. Popisy prostoru v listinách jsou ovšem již jejich předobrazem.

Výhledy pro další práci

Možným přirozeným pokračováním části o heterogenitě prostoru a vnímání lesa jako modelového příkladu středověké krajiny se jeví téma vertikality a s ním související vnímání hor a podoba posvátných míst. Rozvinout by jistě bylo možné také otázku centrality spjatou s politickými a správními dějinami. Zkoumat lze rovněž právní partikulárnost a její význam pro cestování. Velkým tématem je rovněž mobilita, která jistě s vnímáním prostoru úzce souvisí.

Zdaleka nikoli marginálními tématy jsou ovšem také magie spjatá s cestováním nebo orientace v prostoru na základě sluchu, která byla patrně ve středověku mnohem důležitější než dnes. Z podobné kategorie lze jmenovat rovněž šíření zpráv pomocí kouřových signálů a rozmístění strážních bodů v krajině. Domnívám se ale, že tato specifitější témata by vyžadovala větší prostorový záběr práce, aby bylo možné pracovat s dostatečným zdrojem pramenných informací.

Literatura

- ABLER, Ronald – ADAMS, John S. – GOULD, Peter, Spatial Organization. The Geographer's View of the World, Englewood Cliffs-New Jersey 1971.
- The Anthropology of Landscape. Perspectives on Place and Space, ed. by Eric HIRSCH - Michael O'HANLON, Oxford 1995.
- Archaeologia historica 29/2004 Sborník příspěvků přednesených na XXXV. konferenci archeologů středověku České republiky a Slovenské republiky s hlavním zaměřením Hranice v životě středověkého člověka, vyd. Vladimír NEKUDA – Zdeněk MĚŘÍNSKÝ – Pavel KOUŘIL, Brno 2004.
- ARMSTRONG, C. A. J., Some Examples of the Distribution and Speed of News in England at the time of the Wars of the Roses, in: Studies in Medieval History presented to F. M. Powicke, ed. by R. W. Hunt, W. A. Pantin a R. W. Southern, Oxford 1948, s. 429-454.
- ASTON, Michael, Interpreting the Landscape. Landscape Archaeology in Local Studies, London 1985.
- ASTON, Michael – ROWLEY, Trevor, Landscape Archaeology, Newton Abbot 1974.
- BACHTIN, Michail, François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance, Praha 1975.
- BÁLEK, Miroslav, Letecká archeologie, in: Ve službách archeologie IV, Brno 2003, s. 17 – 22.
- BALEKA, Jan, Vlevo a vpravo ve výtvarném umění, Praha 2005.
- BARTH, Fredrik, Ritual and knowledge among the Baktaman of New Guinea, Oslo 1975.
- BARTOŠ, František Michálek, Francouzský předchůdce Koperníkův a jeho ohlas na Karlově universitě, JSH 12, 1939, s. 36-39.
- BECHMANN, Roland, Trees and man: the forest in the Middle Ages, New York 1990.
- BEAUJOUAN, Guy, Čísla, in: Encyklopedie středověku, vyd. Jacques LE GOFF – Jean-Claude SCHMITT a kol., Praha 2002, s. 99-107.
- BEAZLEY, Raymond, The Dawn of Modern Geography, Oxford 1906.
- BENEŠ, Jaromír – KOLÁŘ, Tomáš – Čejková, Alžběta, Xylotomic and Dendrochronological Analyses in Archaeology: Changes in the Composition Type of Wood in Prague and in Southern Bohemia, , in: Ve službách archeologie VII, Brno 2006, s. 159 – 169.
- BIRKHOLZ, Daniel, The king's two maps: cartography and culture in thirteenth-century England, New York 2004.
- BLÁHA, Jan D., Various Ways of Assesment of Cartographic Works, in: Cartography in Central and Eastern Europe, ed. Georg GARTNER, Vienna 2010, s. 211-229.

- BLÁHOVÁ, Marie, Tradiční zápisy v klášterní historiografii doby přemyslovské, in: Pocta Stanislavu Balíkovi k 80. narozeninám, Acta historico-iuridica Pilsnensia, 2008, ed. Vilém KNOLL, Plzeň 2008, s. 55-65.
- BLÁHOVÁ, Marie, Die Spuren des arabischen Wissens im mittelalterlichen Böhmen, Miscellanea mediaevalia 33, s. 133-142, ed. Walter de Gruyter, Berlin-New York 2006.
- BLÁHOVÁ, Marie, Toledská astronomie na dvoře Václava II. Poznámka k česko-španělským vztahům ve druhé polovině 13. století, Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Studia historica 2, Pocta docentu Vladimíru Nálevkovi k šedesátým narozeninám, Praha 2001, s. 21-28.
- BLÁHOVÁ, Marie – FROLÍK, Jan – PROFANTOVÁ, Nad'a, Velké dějiny zemí Koruny české I, Praha 1999.
- BLÁHOVÁ, Marie, Narativní prameny jako prameny k dějinám práva v Čechách v období raného a rozvinutého feudalismu; in: Velké kodifikace. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Praze ve dnech 5. až 8. září 1988, Praha 1989, s. 85-95.
- BLOCH, Marc, Feudální společnost, Praha 2010.
- BOLINA, Pavel, Postupy při kolonizaci: vytyčování újezdů, in: Přemyslovci. Budování českého státu, vyd. Petr SOMMER, Dušan TŘEŠTÍK, Josef ŽEMLIČKA, Praha 2009, s. 384-386.
- BOLINA, Pavel – KLIMEK, Tomáš, Úsek dálkové komunikace na Kosmově hoře Osek (Povrchový průzkum zaniklých cest v trati „Humenská“ na k. ú. Jiloviště, okr. Praha-západ), Archeologické rozhledy 59, Praha 2007, s. 103-115.
- BOLINA, Pavel - ŠLÉZAR, Pavel, K problematice falz vzniklých při majetkových sporech hradištského kláštera na severu Dražanské vrchoviny, Časopis Matice moravské 125, 2006, s. 307-342.
- BOLINA, Pavel, „Per transversum montis Skalicze“ – k interpretaci pozůstatků starých cest na katastru Dolan u Olomouce ve světle rozhraničovací dohody dolanského kláštera a olomoucké kapituly z roku 1404, Archaeologia historica 29, Praha 2004, s. 93-118.
- BOLINA, Pavel, Kde byl přepaden biskup Jindřich Zdík roku 1145: (příspěvek k historii moravsko-českého pomezí), Časopis Matice moravské, 122, 2003, s. 343-373.
- BOLLNOW, Otto Friedrich, Mensch und Raum, Stuttgart 1980.
- BOURIN, Monique, Délimitation des parcelles et perception de l'espace en Bas-Languedoc aux Xe et XIe siècles, in: Campagnes médiévales: L'homme et son espace, Paris 1995.
- BOYER, Marjorie Nice, Medieval French Bridges, New York 1976.
- BRANDON, Peter, The Sussex Landscape, London 1974.
- BRAUDEL, Fernand, The Mediterranean and the Mediteranean World in the Age of Philip II, London 1972 (La Méditerranée et le Monde Méditerranéen a l'époque de Philippe II, Paris 1949).

- BUNIM, Miriam Schild, *Space in Medieval Painting and the Forerunners of Perspective*, New York 1940.
- The Cambridge Companion to Medieval Philosophy, ed. by A.S. McGRADE, Cambridge 2003.
- Cartography in Antiquity and the Middle Ages. Fresh Perspectives, New Methods, ed. by Richard J.A. TALBERT – Richard W. UNGER, Leiden 2008.
- CASEY, Edward S., *The Fate of Place. A Philosophical History*, Berkeley – Los Angeles 1997.
- CASEY, Edward S., *Getting back into Place. Toward a Renewed Understanding of the Place-World*, Bloomington – Indianapolis 1993
- CHRISTOPHER RAY, *Time, Space and Philosophy*, London – New York 1991.
- CAVE, Carolyn Backer, *Maps and memory: representing routes and navigating in large-scale space*, Harvard 1989.
- CENDELÍN, Dušan – BOLINA, Pavel – ADAM, Dušan, *Jevíčko na cestě z Prahy do Olomouce v období raného středověku*, Jevíčko 2010.
- CENDELÍN, Dušan, *Staré komunikace*, Vizovice 1999.
- Cesty a cestování v životě společnosti. Acta Universitatis Purkyniae, Philosophica et historica, Studia historica II.*, vyd. Lenka BOBKOVÁ – Marie NEUDERTOVIÁ, Ústí nad Labem 1995.
- CIPOLLA, Carlo M., *Clocks and Culture 1300 – 1700*, New York – London 1978.
- COSGROVE, Denis, *Apollo's eye : a cartographic genealogy of the earth in the western imagination*, Johns Hopkins University Press 2001.
- COSGROVE, Denis, *Social Formation and Symbolic Landscape*, London 1984.
- CRANG, Mike, *Time: Space*, in: *Spaces of Geographical Thought. Deconstructing Human Geography's Binaries*, ed. Paul Cloke a Ron Johnston, London – New Delhi 2005, s. 199-220.
- Zeitkonzeptionen, Zeiterfahrung, Zeitmessung*, hg. T. Ehlert, 1997.
- CRAWFORD, Osbert, *Archaeology in the Field*, London 1953.
- CROSBY, Alfred W., *The Measure of Reality. Quantification and Western Society, 1250-1600*, Cambridge 1997.
- CROSBY, Alfred W., *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe, 900 – 1900*, Cambridge 1986.
- CROSS, Richard, *The Physics of Duns Scotus. The Scientific Context of a Theological Vision*, Oxford 1998.
- The Cultural Landscape: Past, Present and Future*, ed. by Hilary H. BIRKS - H.J.B. BIRKS - Peter Emil KALAND, Cambridge 1989.
- CURTIUS, Ernst Robert, *Evropská literatura a latinský středověk*, Praha 1998.
- ČERNÝ, Václav, *Soustavný přehled obecných dějin literatury naší vzdělanosti. 2, Podzim středověku a renesance*, Jinočany 1998.
- ČERNÝ, Václav, *Soustavný přehled obecných dějin literatury naší vzdělanosti, 1-Středověk*, Praha 1996.

- ČTVERÁK, Vladimír – LUTOVSKÝ, Michal – SLABINA, Miloslav – SMEJTEK, Lubor, Encyklopedie hradišť v Čechách, Praha 2003.
- DARBY, H.C., The Geographical Ideas of the Venerable Bede, *Scottish Geographical Magazine*, vol LI, s. 84-89, 1935.
- DARKEVIČ, Vladislav Petrovič, Argonauti středověku, Praha 1984.
- DELUMEAU, Jean, Strach na Západě ve 14. – 18. století, I., Praha 1997.
- DENECKE, Dietrich, Methodische Untersuchungen zur historisch-geographischen Wegforschung im Raum zwischen Solling und Harz. Ein Beitrag zur Rekonstruktion der mittelalterlichen Kulturlandschaft, Göttingen 1969.
- DIAMOND, Jared M., Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies, New York 1999.
- DISALLE, Robert, Newton's philosophical analysis of space and time, in: *The Cambridge Companion to Newton*, vyd. Bernard Cohen a George Smith, Cambridge 2002, s. 33-56.
- DUBY, George, Věk katedrál : umění a společnost 980-1420, Praha 2002.
- DUBY, Georges, Neděle u Bouvines 27. červenec 1214, Praha 1997.
- DURKHEIM, Emile – MAUSS, Marcel, Primitive Classification, Chicago 1963.
- DVORSKÁ-VRBOVÁ, Jitka, Základní principy a problémy dendrochronologie, in: *Ve službách archeologie IV*, Brno 2003, s. 175 – 179.
- ECO, Umberto, Šest procházek literárními lesy: přednášky na Harvardově univerzitě, Olomouc 1997.
- ECO, Umberto, Nadinterpretování textů, in: Umberto ECO, Interpretácia a nadinterpretácia, Bratislava 1995, s. 49-68.
- EDSON, Evelyn, Mapping Time and Space: How Medieval Mapmakers Viewed Their World, London 1997.
- ELIADE, Mircea, Posvátné a profánní, Praha 2006.
- The English medieval landscape, ed. by Leonard CANTOR, London – Canberra 1982.
- Encyklopedie středověku, vyd. Jacques LE GOFF – Jean Claude SCHMITT, Praha 2002.
- European woods and forests. Studies in cultural history, ed. by Charles WATKINS, Wallingford 1998.
- FABECH, Charlotte, Centrality in sites and landscapes, v: *Settlement and Landscape*, ed. by Charlotte Fabech a Jytte Ringtved, Moesgård (Højbjerg) 1999, s. 455-473.
- FLAJŠHANS, Václav, Klaret a jeho družina, sv. 2, Praha 1928.
- FLOWER, Cyril Thomas, Public works in mediaeval law, London 1915-23.
- FOSSIER, Robert, Peasant Life in the Medieval West, Oxford 1988.
- FRAZER, James George, Zlatá ratolest, Praha 1994.
- Fremdheit und Reisen im Mittelalter, ed. Irene ERFEN – Karl-Heinz SPIESS, Stuttgart 1997.

Frontiers in the Middle Ages. Proceedings of the Third European Congress of Medieval Studies, ed. O. MERISALO et al., Louvain-La-Neuve 2006.

FUHRMANN, Horst, Středověk je kolem nás, Jinočany 2006.

FUMAGALLI, Vito, Landscapes of Fear. Perceptions of Nature and the City in the Middle Ages, Cambridge (MA – USA) 1994

GEERTZ, Clifford, Local Knowledge: fact and law in comparative perspective, in: Clifford Geertz: Local knowledge: further essays in interpretive anthropology, New York 1983, s. 167-234.

GILSON, Etienne, The Christian Philosophy of st. Thomas Aquinas, New York 1966 (1. fran. vyd. 1956).

GODDU, André, Ockham's Philosophy of Nature, in: The Cambridge Companion to Ockham, ed. Paul Vincent Spade, Cambridge 1999, s. 158 – 159.

GOJDA, Martin, Letecká archeologie: poznámky k metodě a výsledkům českého projektu, Přírodovědecké metody v službách archeologie, Nitra 2004.

GOJDA, Martin, Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny, Praha 2000.

GOJDA, Martin, „Sídlní prostor pravěkých Čech“. Zpráva o průběhu komplexního výzkumného projektu archeologického ústavu AV ČR a Jihočeského muzea, Archeologické rozhledy, LII, 2000, č. 3, s. 534 – 545.

GOJDA, Martin, Letecká archeologie v Čechách, Praha 1997.

GOULD, Peter, Mental maps, Boston 1986.

GRADMANN, Robert, Siedlungsgeographie des Königreichs Württemberg , Stuttgart 1912 – 1913.

GRANT, Edward, Place and Space in Medieval Physical Thought, in: Edward GRANT, Studies in Medieval science and natural philosophy, London 1981, s. 137-167.

GREGORY, Derek, Geographical Imaginations, Oxford 1994.

GUREVIČ, Aaron J., Stumme Zeugen des Mittelalters. Weltbild und Kultur der einfachen Menschen, Weimar-Köln – Wien 1997.

GUREVIČ, Aaron J., Nebe, peklo, svět. Cesty k lidové kultuře středověku. Praha 1996.

GUREVIČ, Aaron J., Historical Antropology of the Middle Agens, Chicago 1992.

GUREVIČ, Aaron J., Kategorie středověké kultury, Praha 1978.

HARRISON, David, The Bridges of Medieval England. Transport and Society 400-1800, Oxford 2004.

HATFIELD, Gary, Kant on the perception of space (and time), in: The Cambridge Companion to Kant and Modern Philosophy, ed. by Paul Guyer, Cambridge – New York – Melbourne – Madrid – Cape Town – Singapore – São Paulo 2006.

HAWKING, Stephen, Stručná historie času: od velkého třesku k černým díram, Praha 1997.

- HEELAN, Patrick, *Space-perception and the philosophy of science*, Berkeley 1983.
- HEIDEGGER, Martin, *Bytí a čas*, Praha 2002.
- HEROLD, Vilém – HORSKÝ, Zdeněk - MRÁZ, Milan, *Filozofie a přírodní vědy v době Karlově*, in: *Karolus Quartus. Piae memoriae fundatoris sui Universitatis Carolina D.D.D.*, Praha 1984, s. 249-270.
- HIKL, Rudolf, *Cesta Konická a otázky kolem ní*, *Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci*, č. 98, 1962, s. 1-8.
- HINDLE, Paul, *Medieval Roads and Tracks*, Princes Risborough 1998.
- HINDLE, Paul, *Seasonal Variations in Travel in Medieval England*, *Journal of Transport History*, sv. 4, 1978, s. 170-178.
- HLADILOVÁ, Šárka - DOLÁKOVÁ, Nela, *Možnosti využití paleontologie při archeologických výzkumech*, in: *Ve službách archeologie VI*, Brno 2006, s. 231 – 234.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Cesty českých kleriků ke kurii*, in: *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1995, s. 71-78.
- HOMOLKA, Jaromír, *Studie k počátkům umění krásného slohu v Čechách. K problematice společenské funkce výtvarného umění v předhusitských Čechách*, Praha 1974.
- HOOGLIET, Margriet, *Mappae Mundi and the Medieval Hermeneutics of Cartographical Space*, in: *Regions and Landscapes*, ed. by Peter AINSWORTH – Tom SCOTT, Bern 2000, s. 25-46.
- HORÁLEK, Jan, *Diachronní sémantika a pragmatický význam*, Ústí nad Labem 2005.
- HORSKÝ, Zdeněk – PROCHÁZKA, Emanuel, *Pražský Orloj*, v: *Acta Historiae Rerum Naturalium nec non Technicarum* 9, Praha 1964, s. 83-146.
- HOSKINS, William George, *The making of the English landscape*, London 1985 (1. vyd. 1955).
- HOWE, Nicholas, *The Landscape of Anglo-Saxon England: Inherited, Invented, Imagined*, in: *Inventing Medieval Landscapes. Senses of Places in Western Europe*, ed. By John Howe and Michael Wolfe, Gainesville, Florida 2002, s. 91-112.
- HOWE, Nicholas, *An Angle on this earth: sense of place in Anglo-Saxon England*, in: *Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester* 82, 2000.
- HUDEČEK, Tomáš, *Hodnocení kartografických děl mentálními mapami*, *Kartografické listy*, 18, 2010, s. 21–28.
- CHADRABA, Rudolf, *Staroměstská mostecká věž a triumfální symbolika v umění Karla IV.*, Praha 1971.
- CHALOUPECKÝ, Václav, *Kosmas a Slovensko*, ČČH 1924, s. 374-376.
- CHALOUPECKÝ, Václav, *Staré Slovensko*, Bratislava 1923.
- CHARVÁT, Petr, *Hrutov-včerejšek a dnešek jednoho problému*, *Folia historica Bohemica* 2, 1980, s. 39-76.

- CHILDE, V. Gordon, *The Diffusion of Wheeled Vehicles*, *Ethnographisch-archäologische Forschungen* 2, 1954, s. 1-17.
- CHILDE, V. Gordon, *The First Waggon and Carts – from Tigris to Severn*, *Proceedings of Prehistoric Society* 17, 1951 s. 177-194.
- CHOC, Pavel, *Vývoj cest a dopravy v Čechách do 13. století*, in: *Sborník československé společnosti zeměpisné*, 70, 1965, č. 1, s. 16 – 33.
- The iconography of landscape: essays on the symbolic representation, design and use of past environments*, ed. D. COSGROVE. – S. DANIELS, Cambridge 1988.
- INGOLD, Tim, *The Temporality of landscape*, *World Archaeology* 25, 1993, s. 152 – 174. *Space in Prehistoric Bohemia*, ed. by Evžen Neustupný, Praha 1998.
- Inventing medieval landscapes : senses of place in Western Europe*, ed. by John Howe and Michael Wolfe, Gainesville 2002.
- JACKSON, Peter, *Maps of Meaning: An Introduction to Cultural Geography*, London 1989.
- JAMMER, Max, *Concepts of Space, The History of Theories of Space in Physics*, Harvard 1954.
- JANKOVSKÁ, Vlasta, *Pylové analýzy a archeologie*, in: *Ve službách archeologie VI*, Brno 1998, s. 115 – 118.
- JANKOVSKÁ, Vlasta, *Pylové spektrum, synantropní vegetace a perspektivy využití pylových analýz v české archeologii*, in: *Archeologie a krajinná ekologie*, vyd. J. BENEŠ – V. BRŮNA, Most 1994, s. 147 – 159.
- JIREČEK, Hermenegild, *Vzdělání a osazení pomezí českého*, Praha 1884.
- JUSSERAND, Jean Jules, *English Wayfaring Life in the Middle Ages*, New York 1950 (1. vydání London 1889).
- KALISTA, Zdeněk, *Cesty historikovi*, Praha 1947.
- KARP, Hans Jürgen, *Grenzen in Mitteleuropa während des Mittelalters. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Grenzlinie aus dem Grenzraum*, Köln – Wien 1972.
- Karolus Quartus: sborník vědeckých prací o době, osobnosti a díle českého krále a římského císaře Karla IV.* 1978, vyd. Václav VANĚČEK, Praha 1984.
- KELLERMAN, Aharon, *Time, Space, and Society: Geographical Societal Perspectives*, Dordrecht-Boston 1989.
- KEPARTOVÁ, Jana, *Co viděl zaalpský poutník. Pohanský Řím v karolinském rukopisu*, *ĎaS* 29, 2007, č. 5, s. 30-32.
- KIMBLE, George H.T., *Geography in the Middle Ages*, London 1938.
- KLÁPŠTĚ, Jan, *Čas středověkých kalendárií*, in: *Přemyslovci. Budování českého státu*, vyd. Petr SOMMER, Dušan TŘEŠTÍK, Josef ŽEMLIČKA, Praha 2009, s. 56-57.
- KLÁPŠTĚ, Jan, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005.
- KLÁPŠTĚ, Jan, *Paměť krajiny středověkého Mostecka*, Praha 1994.

- KLÁPŠTĚ, Jan, Změna - středověká transformace a její předpoklady, Památky archeologické, Supplementum 2, 5 - 59, Praha 1994.
- KLÁPŠTĚ, Jan – ŽEMLIČKA, Josef, Studium dějin osídlení v Čechách a jeho další perspektivy, ČSČH 27, 1979, s. 884 – 905.
- KLIMEK, Tomáš, Kosmova hora Osek a vnímání krajiny v českém středověku, Historická geografie 33, Praha 2005, s. 39-56.
- KLIMEK, Tomáš, Cestování do doby Karla IV.: Podle narativních pramenů českého středověku, Přerov 2002.
- KLIN, Naomi Reed, Maps of Medieval Thought. The Hereford Paradigm, Woodbridge 2001.
- Kommunikation und Mobilität im Mittelalter. Begegnungen zwischen dem Süden und der Mitte Europas (11.-14. Jahrhundert), ed. DE RACHEWITZ, Siegfried, Sigmaringen 1995.
- Kol.: Dějiny univerzity Karlovy I, 1347/48-1622, Praha 1995.
- Kol.: Krajina a revoluce, Praha 2005 s přihlédnutím k recenzi: Eduard MAUR, Revoluce ve výkladu historických proměn krajiny?, ČČH 105, 2007, s. 619 – 626.
- Kommunikation und Mobilität im Mittelalter. Begegnungen zwischen dem Süden und der Mitte Europas (11.-14. Jahrhundert), ed. DE RACHEWITZ, Siegfried, Sigmaringen 1995.
- KOSTLÁN, Antonín – ZILINSKÁ, Blanka, Geografický horizont venkovského města ve druhé polovině 15. století, (K možnostem využití lounské knihy počtů), in: Folia historica bohemica, 9, 1985, s. 427-471.
- KOROLEC, Jerzy B., Středověké komentáře k Aristotelovým dílům na pražské univerzitě, Acta Universitatis Carolinae, Historia Universitatis Carolinae Pragensis, tomus XV, fasc. 2, s. 31 – 51, Praha 1975.
- KOYRÉ, Alexandre, From the Closed World to the Infinite Universe, Baltimore 1957.
- KRZEMIENSKA, Barbara, K problematice přírodních věd v Čechách doby Karlovy, in: Karolus Quartus. Piae memoriae fundatoris sui Universitatis Carolina D.D.D., Praha 1984, s. 273-288.
- KŘIVÁNEK, Roman, Příklady využití geofyzikálních metod při průzkumu i výzkumu různých typů archeologických lokalit v Čechách, in: Ve službách archeologie VI, Brno 1998, s. 177 – 197.
- KUBŮ, František – ZAVŘEL, Petr, Zlatá stezka. Historický a archeologický výzkum významné středověké obchodní cesty. 1-3, České Budějovice 2007-2009.
- KUHN, Thomas, Struktura vědeckých revolucí, Praha 1997.
- KÜHNEL, Harry – DINZELBACHER, Peter, Natur/Umwelt. Mittelalter, in: Europäische Metalitätgeschichte, hg. Peter DINZELBACHER, Stuttgart 2008.
- KUNA, Martin a kol., Nedestruktivní archeologie: teorie, metody a cíle, Praha 2004.

- LANGDON, John, Horses, oxen, and technological innovation : the use of draught animals in English farming from 1066 to 1500, Cambridge 1986.
- LEFEBVRE, Henri, The Production of Space, Cambridge 1991.
- LE GOFF, Jacques – TRUONG, Nicolas, Tělo ve středověké kultuře, Praha 2006..
- LE GOFF, Jacques, Hledání středověku; rozhovor s Jeanem Mauricem de Montremy, Praha 2005.
- LE GOFF, Jacques, Zrození očištěnce, Praha 2003.
- LE GOFF, Jacques, Středověká imaginace, Praha 1998.
- LE GOFF, Jacques, Kultura středověké Evropy, Praha 1991 (1. vyd. Paris 1964).
- LE GOFF, Jacques, Time, Work and Culture in the Middle Ages, Chicago 1980.
- LE GOFF, Jacques, Au MA: Temps de l'église, temps du marchand, Annales, 1960, s. 417-433.
- LECOUTEAUX, Claude, Víly, čarodějnice a vlkodlaci ve středověku, Praha 1998.
- LEERSEN, Joep, Wildness, Wilderness, and Ireland: Medieval and Early-Modern Patterns in the Demarcation of Civility, Journal of the History of Ideas, sv. 56, č. 1, 1995, s. 25 – 39.
- LEIGHTON, Albert C., Transport and communication in early medieval Europe AD 500-1100, New York 1972.
- LENDEROVÁ, Milena, Stereotyp střední Evropy v cestovních zprávách francouzských cestovatelů 17. a 18. století, Opera historica 11, České Budějovice, s. 193 – 206.
- LE ROY LADURIE, Emmanuel, Montaillou, okcitánská vesnice v letech 1294-1324, Praha 2005.
- LEWIS, Clive Staples, The Discarded Image, Cambridge 1964.
- LEWIS, Neil, Space and Time, in: The Cambridge Companion to Duns Scotus, ed. Thomas Williams, Cambridge 2002.
- LINDBERT, David C., Roger Bacon and the Origins of Perspectiva in the Middle Ages. A Critical Edition and English Translation of Bacon's *Perspectiva* with Introduction and Notes, Oxford 1996.
- LÖW, Jiří – MÍCHAL, Igor, Krajinný ráz, Kostelec nad Černými Lesy 2003.
- LURKER, Manfred, Slovník biblických obrazů a symbolů, Praha 1999.
- MACEK, Josef, Jagellonský věk v českých zemích, I, Praha 2001.
- MACEK, Josef, Vnímání přírodních krás v českých zemích pozdního středověku, ČČH 95, 1997, s. 289-314.
- MACEK, Josef, Historická sémantika, ČČH 89, 1991, s. 1-30.
- MACEK, Josef, Pojem času v jagellonském věku, in: Pocta Josefu Petráňovi, vyd. Zdeněk BENEŠ - Eduard MAUR - Jaroslav PÁNEK, Praha 1991, s. 137-160.
- MACKOVIČOVÁ, Martina, Oronymie Brdské vrchoviny, Acta onomastica XLIV, 2003, s. 156-169.

- McEVOY, James, *The Philosophy of Robert Grosseteste*, Oxford 1982.
- MAĆZAK, Antoni, *Travel in Early Modern Europe*, Cambridge 1995.
- MARKOVÁ, Markéta, *Vymezování hranic a jejich značení v přírodě ve středověku*, in: *Regiony – časoprostorové průsečíky?*, red. Robert ŠIMŮNEK, Praha 2008, s. 98-106.
- Martels, Monsters, and Miracles. Studies in the Medieval and Early Modern Imaginations*, ed. by Timothy S. JONES and David A. SPRUNGER, Kalamazoo 2002.
- MASCHKE, Erich, „Die Brücke im Mittelalter“, *Historische Zeitschrift* 224, 1977, s. 265-292.
- MATA, Petr –DRAGOUN, Michal, *Lán ve středověkých Čechách*, in: *Z pomocných věd historických 12*, *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica* 2 (1995), Praha 1997, s. 103 – 110.
- MATĚJEK, František, *Lán v dějinném vývoji (se zvláštním zřetelem k Moravě)*, *Sborník archivních prací* 35, 1985, s. 283 – 330.
- MATOUŠEK, Václav, *Třebel. Obraz krajiny s bitvou*, Praha 2006.
- MEAD, W.R., *An Historical Geography of Scandinavia*, London – New York – Toronto – Sydney – San Francisco 1981.
- MAUR, Eduard, *Paměť hor*, Praha 2006.
- Medieval Practices of Space*, ed. by Barbara A. Hanawalt a Michal Kobiálka, Minneapolis – London 2000.
- Mensch und Natur im Mittelalter*, hg. v. Albert Zimmermann, Berlin - New York 1992.
- Mensch und Natur im mittelalterlichen Europa, Archäologische, historische und naturwissenschaftliche Befunde*, hg. Konrad SPINDLER, Klagenfurt 1998.
- MERLEAU-PONTY, Maurice, *Svět vnímání*, Praha 2008.
- Methods and Approaches in Forest History*, ed. by Mauro AGNOLETTI – Steven ANDERSON, Durham - North Carolina – USA 2000.
- Mikuláš Kusánský : život a dílo renesančního filosofa, matematika a politika*, překl. Jan Patočka – studie Pavel Floss, Praha 2001.
- MYŚLIWSKI, Grzegorz, *Boundaries and Men in Poland from the Twelfth to the Sixteenth Century: The Case of Masovia*, s. 217-238, in: *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, ed. David ABULAFIA – Nora BEREND, Aldershot 2002, s. 217-237.
- MYŚLIWSKI, Grzegorz, *Człowiek średniowiecza wobec czasu i przestrzeni*, Warszawa 1999.
- MYŚLIWSKI, Grzegorz, *Boundary delimitation in Medieval Poland*, *Historical Reflections on Central Europe, Selected Papers from the Fifth World Congress of Central and East European Studies*, Warsaw, 1995, ed. by S. Kirschbaum, London – New York 1999, s. 27-36.
- MITTMAN, Asa Simon, *Maps and Monsters in Medieval England*, New York – London 2006.
- MOODY, Theodor William, *Dějiny Irska*, Praha 1996.

- MUNBY, Lionel M., *The Hertfordshire Landscape*, London 1977.
- MÜLLER, Albert, *Mobilität – Interaktion – Kommunikation. Sozial- und alltagsgeschichtliche Bemerkungen anhand von Beispielen aus dem spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Österreich*, in: *Kommunikation und Alltag in Spätmittelalter und früher Neuzeit* (Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs 15 = Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse 596, Wien 1992.
- Nature in medieval thought. Some approaches east and west*, edited by Chumaru Koyama, Leiden-Boston-Köln 2000.
- Natur und Kultur in der deutschen Literatur des Mittelalters*, hg. Alan ROBERSHAW – Gerhard WOLF, Tübingen 1999.
- NAVRÁTIL, Vladislav – PROCHÁZKA, Zdeněk, *Výstražná znamení na komunikacích 15. až 16. století, Památky a přírody. Časopis státní památkové péče a ochrany přírody*, č. 10, 1987, s. 593-595.
- NEJEDLÝ, Martin, „Do jakého Pruska nás to ten admirál zavlekl?“ : periferie Evropy pohledem kronikáře Jeana Froissarta, in: *Staletí objevů, diplomacie a válek : sborník k 60. narozeninám profesora Aleše Skřivana*, vyd. František STELLNER - Martin KOVÁŘ, Praha 2005, s. 345-360.
- NEJEDLÝ, Martin, „V Praze jsou tři města, mnoho výstavných kostelů a lidé zbožní...“ *Obraz českých zemí a jejich panovníků ve francouzsky psané literatuře 14. století*, in: *Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*, vyd. Doležalová, Eva - Novotný, Robert - Soukup, Pavel, Praha 2004, s. 35-58.
- NEJEDLÝ, Martin, *Poezie Eustacha Deschampsse jako historický pramen 14. století*, ČČH 96, 1998, s. 26-71.
- NEJEDLÝ, Martin, *Čechy a Čechové očima dvou francouzských básníků čtrnáctého století*, *Historický obzor*, 9, 1/2, 1998, s. 2-7.
- NEWCOMBE, Nora, *Making space: the development of spatial representation and reasoning*, Cambridge 2000.
- Nordic Landscapes, Region and Belonging on the Northern Edge of Europe*, ed. by Michael JONES, Kenneth OLWIG, Minneapolis 2008, s. 272 – 274.
- NOVÝ, Petr, *Cesta přes horu Osek do končin kraje bechyňského. Archeologie starých cest jako součást historickogeografického bádání*, *Historická geografie* 35/1, Praha 2010, s. 35-58.
- NOŽIČKA, Josef, *Přehled vývoje našich lesů*, Praha 1957.
- O'BRIEN, William, *Megaliths in a mythologised landscape: south-west Ireland in the Iron Age*, v: *Monuments and Landscape in Atlantic Europe. Perception and Society during the Neolithic and Early Bronze Age*, ed. by Chris Scarre, London – New York 2002, s. 152-176.
- O'KEEFFE, Tadhg, *Space, place, habitus: geographies of practice in an Anglo-Norman landscape*, v: *Surveying Ireland's Past: Multidisciplinary Essays in*

- Honour of Anngret Simms, ed. by Howard B. Clarke, Jacinta Prunty, Mark Hennessy, Dublin 2004, s. 73 – 98.
- O'RIAIN, Brian, Boundary Association, in: *Studia Celtica* 7, 1972, s. 12-29.
- OHLER, Norbert, *Cestování ve středověku*, Jinočany 2003.
- OHLER, Norbert, *Náboženské poutě ve středověku a novověku*, Praha 2000.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše, *Apelativa Lipí a Lipina v pomístních jménech v Čechách*, *Naše řeč* 82, 1999, s. 104-107.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše, *Apelativa Boučí, Bučí, Boučina, Bučina a adjektivum Březí v pomístních jménech v Čechách*, *Naše řeč* 81, 1998, s. 219-221.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše – KNAPPOVÁ, Miloslava – MALENÍNSKÁ, Jitka – MATÚŠKOVÁ, Jana, *Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*, Praha 1995.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše, *Názvy cest a jejich třídění*, in: *Onomastické práce*, sv. 2, *Sborník rozprav k sedmdesátým narozeninám univ. prof. dr. Witolda Taszyckého*, uspořádal Vladimír Šmilauer, *Místopisná komise ČSAV*, Praha 1968, s. 121-132.
- OPLL, Ferdinand, *Zeit und Raum. Aspekte des Alltagslebens im mittelalterlichen Wien*, in: *Lectiones eruditorum extraneorum in facultate philosophica Universitatis Carolinae Pragensis factae*, fasciculus 6 (2003), Praha 2003.
- OPLL, Ferdinand, *Der Burgfried der Stadt Wien. Studien zum Kompetenzbereich des Magistrats vor und nach der Türkenbelagerung von 1683*, in: *Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte*, Bd. 15, Wien 1985.
- Outland use in Pre-industrial Europe*, ed. by Lars ERSGÅRD – Eva SVENSON, Lund 1998.
- PATOČKA, Jan, *Prostor a jeho problematika*, *Estetika* 27, 1991.
- PEARSALL, Derek – SALTER, Elizabeth, *Landscapes and Seasons of the Medieval World*, London 1973.
- PETIT-DUTAILLIS, Charles, *Studies and Notes supplementary to Stubbs' Constitutional History*, II, Manchester 1915.
- PETRÁŇ, Josef a kol., *Dějiny hmotné kultury I(2), Kultura každodenního života od 13. do 15. století*, Praha 1985.
- PETRŮ, Eduard, *Vzdálené hlasy. Studie o starší české literatuře*, Olomouc 1996.
- PETRŮ, Eduard, *Vzrušující skutečnost. Fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře*, Ostrava 1984.
- PETRŮ, Eduard, *Problémy interpretace středověkého literárního díla*, in: *Speculum medii aevi. Zrcadlo středověku*, Praha 1998.
- People and Natur in Historical Perspective*, ed. by Peter SZABÓ – József LASZLOVSKY, Budapest 2003.
- PIGGOTT, Stuart, *Wagon, Chariot and Carriage*, Thames and Hudson 1992.

- A Place to Believe In. Locating Medieval Landscapes, ed. by Clare A. Lees and Gillian Overing, The Pennsylvania University Press 2006. Natur im Mittelalter. Konzeptionen – Erfahrungen – Wirkungen, hg. Peter DILG, Berlin 2003.
- POCOCK, David, Being there: Imagination in human Geography, Durham 1995.
- POCOCK, David, The nature of environmental perception, Durham 1974.
- PRAŽÁK, Jiří, Rozšíření aktů v přemyslovských Čechách. K počátkům české listiny, in: Collectanea opusculorum ad iuris historiam spectantium Venceslao Vaněček septuagenario ab amicis discipulisque oblata, Praha 1975, s. 29-40.
- RACKHAM, Oliver, The History of the Countryside. The classic history of Britain's landscape, flora and fauna, London 1997 (1. vyd. 1986).
- RACKHAM, Oliver, Trees and Woodland in the British Landscape, London 1976.
- RAFTERY, Barry a kol.: Trackway Excavations in the Mountdillon Bogs, Co. Longford, 1985-1991, Irish Archaeological Wetland Unit, Transactions: Volume 3, Dublin 1996.
- RASTIER, François, Cognitive Semantics and Diachronic Semantics: The Values and Evolution of Classes, In: *Historical Semantics and Cognition*, ed. by Andreas Blank and Peter Koch, Berlin 1999, s. 109-144.
- Raumerfassung und Raumbewusstsein im späteren Mittelalter, hg. Peter MORAW, Stuttgart 2002.
- Raum und Raumvorstellungen im Mittelalter, hg. Jan A. AERTSEN – Andreas SPEER, *Miscellanea Mediaevalia*, 25, Berlin – New York 1998.
- REED, Michael, Anglo-Saxon Charter Boundaries, in: *Discovering Past Landscapes*, ed. by Michael Reed, London 1984, s. 261-306.
- Regiony – časoprostorové průsečíky?, red. Robert ŠIMŮNEK, Praha 2008.
- Reisen und Reiseliteratur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit, ed. Xenja von ERZDORFF – Dieter NEUKIRCH – Rudolf SCHULZ, Amsterdam – Atalanta 1992.
- Reisen und Welterfahrung in der deutschen Literatur des Mittelalters, ed. Dietrich HUSCHENBETT – John MARGETTS, Würzburg 1991.
- REUTER, Timothy, *Medieval Politics and Modern Mentalities*, Cambridge 2006.
- RICHTER, Václav, Staré stezky na Moravském Třebovsku, *Časopis Společnosti přátel starožitností* 63, 1955, s. 203.
- CLUNIES ROSS, Margaret, Land-Taking and Text-Making in Medieval Iceland, s. 159-184.
- SACK, Robert D., *Human Territoriality. Its Theory and History*, Cambridge 1986.
- SALMINEN, Tapio, Common Road, Common Duty – Public Road, Private Space? King Magnáš Eriksson's law and the understanding of road as a space in late medieval Finland and the Swedish realm, *Scandinavian Journal of History*, 35/2, 2010, s. 115-134.

- SCOTT, Walter, Ivanhoe, Praha 1989 (překl. Ivana Krause; 1. angl. vyd. Edinburgh 1819).
- SEDLÁČEK, August, Úryvky o pomenování silnic a cest, Časopis společnosti přátel starožitností českých 32, 1924, s. 37-40.
- SEDLÁČEK, August, Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách, Praha 1923.
- SEDLÁČEK, August, O starém rozdělení Čech na kraje, Praha 1921.
- SEDLÁČEK, August, Snůška starých jmen, jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy, Praha 1920.
- SCHAMA, Simon, Landscape and Memory, New York 1995.
- SMAIL, Daniel Lord, Imaginary Cartographies. Possession and Identity in Late Medieval Marseille, Cornell University Press 1999.
- SEMOTANOVÁ, Eva, Historická geografie českých zemí, Praha 2002.
- SEMOTANOVÁ, Eva, Proměny krajiny na mapách českých zemí, Historická geografie, 30, 1999, s. 181-205.
- SEMOTANOVÁ, Eva, Historická geografie - zmizelý prostor a čas, ČČH 95, 1998, s. 177-188.
- SEMOTANOVÁ, Eva, Kartografie v historické práci: Vademecum, Praha 1994.
- SIMEK, Rudolf, Erde und Kosmos im Mittelalter, München 1992.
- SIMMS, Katharine, References to Landscape and Economy in Irish Bardic Poetry, v: Surveying Ireland's Past: Multidisciplinary Essays in Honour of Anngret Simms, ed. by Howard B. Clarke, Jacinta Prunty, Mark Hennessy, Dublin 2004, s. 145-168.
- SMETÁNKA, Zdeněk, Legenda o Ostojoji, Praha 1992.
- SMETÁNKA, Zdeněk, Povrchový průzkum na lokalitě Karlík u Dobřichovic, Historická geografie, 10, 1973, s. 81-96.
- SMYTH, Marina, Understanding the Universe in Seventh-century Ireland, Woodbridge 1996.
- SOJA, Edward W., Postmodern Geography. The Reassertion of Space in Critical Theory, New York 1989.
- STEANE, John, The Northamptonshire Landscape, London 1974.
- STEIN, Howard, Newton's metaphysics, v: The Cambridge Companion to Newton, ed. by Bernard Cohen a George Smith, Cambridge 2002.
- ŠIMEK, Emanuel, Západní hranice Slavníkovy říše. Pomezí hrad "in monte Osseca" a potok "Surina", in: Od pravěku k dnešku (Sborník Pekařův). Praha 1930, s. 75-101.
- ŠIMŮNEK, Robert, Krajina a příroda ve vnímání a myšlení středověkého člověka, Historická geografie, 36/1, 2010, s. 95-146.
- ŠLÉZAR, Pavel, Sádky, kopy a „výprask na pamětnou“. Hranice ve středověké krajině Dražanské vrchoviny, VVM 59, 2007, s. 155-161.
- ŠMAHEL, František, Studie o cestě Karla IV. do Francie 1377-1378, ČČH 101, č. 4, 2003, s. 781-817.

- ŠMILAUER, Vladimír, Jména porostů na -í, -ina v českých místních jménech, Onomastické práce, sv. 2, Praha 1968, s. 193-200.
- ŠMILAUER, Vladimír, Úvod do toponomastiky, Praha 1966.
- ŠTĚPÁNEK, Miroslav, Změny vegetace a klimatu v historickém období (Příspěvky k dějinám osídlení 3), ČSČH 16, 1968, s. 415 – 435.
- TAYLOR, Christopher, Roads and Tracks of Britain. London – Toronto – Melbourne 1979.
- Text and Territory. Geographical Imagination in the European Middle Ages, ed. by Sylvia TOMASCH and Sealy GILLES, Philadelphia 1997.
- TEPLÝ, Jaroslav, Příspěvek k problematice okrsku zvaného v listinných pramenech „circuitus“, Východočeský sborník historický 6, 1997, s. 9-32.
- THRIFT, Nigel, Spatial Formations, London 1996.
- TILLEY, Christopher, A phenomenology of landscape : places, paths, and monuments, Oxford – Providence 1994.
- TŘEŠTÍK, Dušan, Mýty kmene Čechů, Praha 2003.
- TŘEŠTÍK, Dušan, Kosmas, Praha 1972.
- TŘÍŠKA, Josef, Literární činnost předhusitské university, Praha 1967.
- TUAN, Yi-Fu, Space and Place. The Perspective of Experience, Minneapolis 1977.
- TUAN, Yi-Fu, Topophilia. A Study Of Environmental Perception, Attitudes, and Values, New Jersey 1974.
- Travel, communication and geography in late antiquity, ed. Ellis, L. - Kidner, F., San Francisco 2004.
- TYSZKA, Przemysław, Obraz przestrzeni miejskiej Krakowa XIV-XV wieku w świadomości jego mieszkańców, Lublin 2001.
- UHLÍŘ, Zdeněk, Teorie a metodologie elektronicko-digitálního zpracování rukopisů a hybridní knihovna, Praha 2002.
- UHLÍŘ, Zdeněk, Mistři a studenti Karlovy univerzity ve středověku a jejich dílo v dobovém kontextu, Praha 1998.
- UHLÍŘ, Zdeněk, Poutnictví v Lounech v době předhusitské, Sborník okresního archivu v Lounech III, 1990, s. 6-13.
- Uomo e spazio nell'alto Medioevo. Atti della Settimana di studio (Spoleto, 4-8 aprile 2002), Spoleto 2003.
- URBÁNKOVÁ, Emma – STEJSKAL, Karel, Pasionál Přemyslovny Kunhuty, Praha 1975.
- VACEK, František, Sociální dějiny české doby starší, Praha 1905.
- VACEK, František, Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12. - 15. stol.), Část první - Zakladatelská práva, Praha 1933, Část druhá - Pozemková vrchnost, Imunita hospodářská, Praha 1937, Část třetí - Imunita soudní, Praha 1939.
- VANĚČEK, Václav, Studie o imunitě duchovních statků v Čechách do polovice 14. století: [pokus o věcný rozbor imunitních textů], Praha 1928.

- VAN GENNEP, Arnold, *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha 1996.
- VELÍMSKÝ, Tomáš, *Trans montes, ad fontes! (Přes hory k pramenům!)*. K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech, Most 1998, s. 111-120.
- VELÍMSKÝ, Tomáš, *Studium středověkých cest a problematika vývoje osídlení levobřežní části oblasti labských pískovců*, in: AH 17, 1992, s. 349 – 364.
- VELÍMSKÝ, Tomáš – ČERNÁ, Eva, *Výsledky rekognoskace středověké cesty z Mostu do Freibergu*, in: AH 15, 1990, s. 477 – 487.
- VERDON, Jean, *Travel in the Middle Ages*, Notre Dame, Indiana, 2003 (1. vyd. Paris 1998).
- Versammlung der historischen Sektion am 7. Januar 1841, 1 – Brief von Ritter Kalina*, in: *Abhandlungen der Königlichen böhmischen Gessellschaft der Wissenschaften*, Prag 1841, s. 3 – 7.
- VIDMANOVÁ, Anežka, *Karel IV. a latinská literatura v Čechách*, in: *Karolus Quartus. Piae memoriae fundatoris sui Universitatis Carolina D.D.D.*, Praha 1984, s. 249-270.
- VON MALTZAHN, Kraft E., *Nature as Landscape*, Montreal – London – Buffalo 1994.
- VON SIMSON, Otto, *The Gothic Cathedral*, New York 1962.
- WADE LABARGE, Margaret, *Medieval Travellers*, New York-London 1983.
- WALLERSTEIN, Imanuel a kol., *Kam směřují sociální vědy*, Praha 1998.
- WEBB, Diana, *Pilgrims and Pilgrimage in the Medieval West*, London - New York 2001.
- WHITE, Lynn, *Medieval Technology and Social Change*, London-Oxford-New York 1964.
- WIENDLOVÁ, Zdena, *Geografický horizont středočeských vesničanů na konci 14. století*, ČČH, 93, 1995, s. 65 – 85.
- WILLARD, James F., *The Use of Carts in the Fourteenth Century*, *History*, sv. 17, č. 67, 1932, s. 246.
- WOITZSCH, Jiří, *Les živitel – člověk strašpytel. Strach z lesa ve středověku a raném novověku*, *ĎaS*, 28, 2006, č. 11, s. 30 – 33.
- WRIGHT, John Kirtland, *The Geographical Lore of the Time of the Crusades*, New York 1925.
- WYNN, Thomas Grant, *The evolution of spatial competence*, Chicago 1989.
- Zbožné putování v evropské kultuře. Nadregionální komunikace a středoevropská identita v zrcadle náboženské mobility. Sborník abstraktů*, Příbram 2004.
- ZATLOUKAL, Richard, *Zpráva o archeologickém výzkumu ve Žďáře nad Sázavou, Trať Staré Město, v letech 1996 – 1999*, *Mediaevalia Archaeologica* 1, Praha 1999, s. 193 - 207.
- ZUMTHOR, Paul, *La Mesure du monde. Representations de l'espace au Moyen Age*, Paris 1993.

ŽEMLIČKA, Josef, Praha, paní Čech, in: Přemyslovci. Budování českého státu, vyd. Petr SOMMER, Dušan TŘEŠTÍK, Josef ŽEMLIČKA, Praha 2009, s. 172-174.

ŽEMLIČKA, Josef, Čechy v době knížecí. Praha 2007.

ŽEMLIČKA, Josef, K určování a interpretaci místních jmen ve Friedrichově diplomatáři a dalších edicích, in: Inter laurum et olivam, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1-2, 2002, Z pomocných věd historických 16, Praha 2007, s. 539 – 552.

ŽEMLIČKA, Josef, Počátek Čech královských. Praha 2002.

ŽEMLIČKA, Josef, K lokalizaci zaniklých osad a pomístních názvů mezi Zbraslaví a Jílovým, Historická geografie, 4, 1970, s. 85 – 97.

Prameny

- Alexandreida, vyd. Václav VÁŽNÝ, Praha 1963.
- AQUINAS, Thomas, In Octo Libros Physicorum Aristotelis Expositio, ed. P. Mariano MAGGIÒLO, Torino - Roma 1952.
- AQUINAS, Thomas, Summa theologiae, Corpus Thomisticum S. Thomae de Aquino opera omnia [online] 2006, [cit. 2011-24-01]. Dostupné z: <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k574928/f1.image.pagination.r=.langFR>>.
- ARISTOTELÉS, Fyzika, vyd. Petr REZEK, Praha 1996.
- AUGUSTINUS, Aurelius, Confessiones, The Confessions of Augustine: An Electronic Edition, by James J. O'DONELL [online 1999], [cit. 2009-31-07]. Dostupné z: <<http://www9.georgetown.edu/faculty/jod/conf>>.
- AUGUSTINUS, Aurelius, O boží obci. Knih XXII, překl. Julie Nováková, Praha 1950.
- AUGUSTINUS, Aurelius, Vyznání, překl. Mikuláš Levý, Praha 1999.
- BACON, Roger, Questiones super Libros Octos Physicorum Aristotelis, ed. Ferdinand M. DELORME - Robert STEELE, Opera hactenus inedita a Rogeri Baconi, 13, Oxford 1935.
- Beneš Krabice z Weitmille - Chronicon Benessii de Weitmille, in: Fontes rerum bohemicarum IV., ed. Josef EMLER, Praha 1884, s. 457-548.
- Bible. Ekumenický překlad, Praha 1985.
- BOETHIUS, De consolatione philosophiae Opuscula theologica, ed. C. MORESCHINI, München-Leipzig 2005.
- BEDA VENERABILIS, De natura rerum, in: Bedae Venerabilis Opera didascalica, I, ed. C. W.. JONES - C. B. KENDALL, M. H. KING, Turnhout 1975.
- CAPELLA, Martianus, De nuptiis Philologiae et Mercurii, ed. James WILLIS, Leipzig 1983.
- Macrobii Ambrosii Theodosii Commentarii in Ciceronis Somnium Scipionis, ed. Ludovicus IANUS, Quedlinburg-Leipzig 1848.
- CDB, Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, I-II. 805-1230, ed. Gustav FRIEDRICH, Praha 1907-1912; III/1. 1231-1238, ed. Gustav FRIEDRICH, Praha 1942; III/2. 1238-1240, ed. Gustav FRIEDRICH – Zdeněk KRISTEN, Praha 1962; III/3. 1231-1240, ed. Gustav FRIEDRICH – Zdeněk KRISTEN – Jan BISTŘICKÝ, Olomouc 2000; III/4. 1231-1240. Indices, ed. Jan BISTŘICKÝ, Olomouc 2002; IV/1-2. 1241-1253, ed. Jindřich ŠEBÁNEK - Sáša DUŠKOVÁ, Praha 1962-1965; V/1-3. 1253-1278, ed. Jindřich ŠEBÁNEK - Sáša DUŠKOVÁ, Praha 1974-1983; V/4. 1253-1278 Indices, ed. Sáša DUŠKOVÁ – Vladimír VAŠKŮ, Praha 1993; VI/1. 1278-1283, ed. Zbyněk SVITÁK – Helena KRMÍČKOVÁ - Jarmila KREJČÍKOVÁ – Jana NECHUTOVÁ, Praha 2006.
- A Collection of papers, which passed between the late learned Mr. Leibnitz and Dr. Clarke, in the years 1715 and 1716 Relating to the Principles of Natural

Philosophy and Religion. With an Appendix, London 1717, Google Books, [online] 2010, [cit. 2011-24-01]. Dostupné z: <
http://books.google.cz/books?id=_RUHAAAAQAAJ&printsec=frontcover&dq=%22A+Collection+of+papers,+which+passed+between+the+late+learned+Mr.+Leibnitz+and+Dr.+Clarke%22&source=bl&ots=nMD1fQ3Ul-&sig=gDwCCbS0FByNSKZiBBZs5WY4iVo&hl=cs&ei=PZ09TciLDszrsgbb5ujzBg&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=2&ved=0CB8Q6AEwAQ#v=onepage&q&f=false>.

Václav ČERNÝ, Staročeská milostná lyrika a další studie ze staré české literatury, Praha 1999.

Česká středověká lyrika, vyd. Jan LEHÁR, Praha 1990.

Decem registra censuum Bohemica compilata aetate bellum husiticum praecedente. Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými, ed. Josef EMLER, Josef, Praha 1881.

František Pražský - Chronicon Francisci Pragensis, in: Fontes rerum bohemicarum IV., ed. Josef EMLER, Praha 1884, s. 347-456.

HONORIUS AUGUSTODUNENSIS, De imagine mundi libri tres, Patrologia Latina 172, ed. Jacques Paul MIGNE, Paris 1854, s. 115-188.

Isidori Hispalensis De natura rerum liber, ed. Gustav BECKER, Amsterdam 1967.

ISIDOR ZE SEVILLY, Etymologiae I-III, překlad a poznámky Daniel Korte, úvod Jan Kalivoda, revize překladu a redakce Lenka Karfíková, Praha 2000.

ISIDOR ZE SEVILLY, Etymologiae IV, překlad a poznámky Klára Hušková a Hana Florianová, úvodní studie František Šimon a Hana Florianová, revize překladu a redakce Lucie Pultrová, Praha 2003.

ISIDOR ZE SEVILLY, Etymologiae V, překlad, úvodní studie a poznámky, Lenka Blechová, revize překladu a redakce Hana Šedinová a Lucie Pultrová, Praha 2003.

ISIDOR ZE SEVILLY, Etymologiae VI-VII, překlad a poznámky Daniel Korte, úvod Jan Kalivoda, revize překladu a redakce Lucie Pultrová, Praha 2004.

ISIDOR ZE SEVILLY, Etymologiae IX, překlad a předmluva Irena Zachová, poznámky Irena Zachová a Hana Šedinová, revize překladu a redakce Hana Šedinová, Praha 1998.

ISIDOR ZE SEVILLY, Etymologiae XI, Praha 2009.

ISIDOR ZE SEVILLY, Etymologiae XII, překlad a poznámky Jana Fuksová, úvod Jana Nechutová, revize překladu a redakce Hana Šedinová a Lucie Pultrová, Praha 2004.

ISIDOR ZE SEVILLY, Etymologiae XIII-XV, překlad a poznámky Daniel Korte, úvod Jan Souček a Jan Kalivoda, revize překladu a redakce Lucie Pultrová, Praha 2001.

ISIDOR ZE SEVILLY, Etymologiae XVI, překlad, úvodní studie a poznámky Hana Šedinová, revize překladu a redakce Lenka Karfíková a Zuzana Silagiová, Praha 2000.

ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymologiae* XVIII, překlad a poznámky Daniel Korte, úvod Jan Souček a Eva Stehlíková, revize překladu a redakce Lucie Pultrová, Praha 2002.

ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymologiae* XIX-XX, překlad a poznámky Iva Adámková, Kateřina Vršecká, Barbora Kocánová a Hana Florianová, úvod Jan Souček, Praha 2009.

Jarloch - *Annales Gerlaci Milovicensis - Letopis Jarlocha*, opata kláštera milevského, in: *Fontes rerum bohemicarum* II., ed. Josef EMLER, překl. Václav Vladivoj Tomek, Praha 1874, s. 461 – 516.

Kanovník vyšehradský - *Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae*, in: *Fontes rerum bohemicarum* II., ed. Josef EMLER, překl. Václav Vladivoj Tomek, Praha 1874, s. 201 – 237.

KOMENSKÝ, Jan Ámos, *Janua linguarum reserata aurea. Zlatá brána jazykův otevřená*, aneb, *Planiště všech řečí a umění, to jest: krátký způsob z latinského (a kteréhokoli jiného) jazyka spolu se začátky všech umění svobodných pochopení*, pod stem titulů v tisíci propovědích obsažený, vyd. František A. URBÁNEK, Praha 1880.

Kosmas. *Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum*, ed. Berthold BRETHOLZ, *MGH SS rer. Germ.*, NS, t. II, Berlin 1923.

Kosmova kronika česká, vyd. Marie BLÁHOVÁ – Zdeněk FIALA, Praha 1972.

Kroniky doby Karla IV., vyd. Marie BLÁHOVÁ a kol., Praha 1987.

Legenda Christiani. Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius – Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily, in: *Kristiánova legenda*, vyd. Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, Praha 1978.

Letopisy české od roku 1196 do roku 1278. *Annales Bohemiae 1196-1278*, in: *Fontes rerum bohemicarum* II., ed. Josef EMLER, překl. Václav Vladivoj Tomek, Praha 1874, ed. Josef EMLER, překl. Václav Vladivoj Tomek, Praha 1874, s. 270 – 303.

Letopisy hradištsko-opatovické. *Annales Gradicenses et Opatovicenses*, in: *Fontes rerum bohemicarum* II., ed. Josef EMLER, překl. Václav Vladivoj Tomek, Praha 1874, s. 385 – 400.

Letopisy Jindřicha Heimburského. *Annales Heinrici Heimburgensis*, in: *Fontes rerum bohemicarum* III., ed. Josef EMLER, Praha 1882, s. 303 – 322.

Letopisy pražské. *Annales Pragenses*, in: *Fontes rerum bohemicarum* II., ed. Josef EMLER, překl. Václav Vladivoj Tomek, Praha 1874, s. 376 – 380.

Listy kláštera Zbraslavského, vyd. Ferdinand TADRA, Praha 1904.

Magistri Petri Lombardi, Parisiensis Episcopi, Sententiae in IV libris distinctae. Editio tertia ad fidem codicum antiquiorum restituta, Roma 1971, I/II, s. 274; Peter Abailard, *Sic et Non: A Critical Edition*, Blanche B. Boyer - Richard McKeon (eds.), Chicago 1977.

Marignola - *Johannis de Marignola Chronicon. Kronika Jana z Marignoly*, in: *Fontes rerum bohemicarum* III., ed. Josef EMLER, Praha 1882, s. 487-604.

Mnich sázavský - Monachi Sazaviensis Continuatio Cosmae, in: Fontes rerum bohemicarum II., ed. Josef EMLER, překl. Václav Vladivoj Tomek, Praha 1874, s. 238 – 269.

Moravo, Čechy, radujte se! (Němečtí a rakouští básníci v českých zemích za posledních Přemyslovců, překl. Karel Barbor – Pavel Eisner, vyd. Václav Bok – Sylvie Stanovská, Praha 1998.

Henry MORE, Collection of severall philosophical writings (1662), ed. Adam-Tannery, Oeuvres, vol. V, Paris 1903.

Na úsvitu křesťanství. Z naší literární tvorby doby románské v století IX. – XIII, uspořádal Václav CHALOUPECKÝ a kol., Praha 1942.

Nejstarší české veršované legendy. Soubor rukopisných zlomků, vyd. Jiří CEJNAR – úv. Josef Hrabák, Praha 1964.

Nejstarší legendy Přemyslovských Čech, vyd. Oldřich KRÁLÍK, Praha 1969.

Neplach - Johannis Neplachonis, Abbatis Opatovicensis, Chronicon. Neplacha, opata Opatovského, krátká kronika římská a česká, in: Fontes rerum bohemicarum III., ed. Josef EMLER, Praha 1882, s. 445-484.

Isaac NEWTON, Philosophiae naturalis principiae mathematica, Londini 1686, Scholium k definici 8, s. 5-11, Google Books, [online] 2010, [cit. 2011-24-01].

Dostupné z: <
<http://books.google.com/books?id=XJwx0lnKvOgC&pg=PP2#v=onepage&q&f=false>>.

Petri Abelardi Sic et Non, [cit. 2011-24-01]. Dostupné z: <
http://individual.utoronto.ca/pking/resources/abelard/Sic_et_non.txt>.

Isaac NEWTON, The Principia, Mathematical Principles of Natural Philosophy: A New Translation, transl. Bernard I. Cohen - Anne Whitman, Berkeley 1999.

PETRUS DE CRESCENTIIS, Erfolgreiche Landwirtschaft, Ein mittelalterliches Lehrbuch, hg. und übersetzt Benedikt Konrad VOLLMANN, Stuttgart 2007-2008, s. 537 – 540.

PLATÓN, Timaios, Kritias, vyd. a překl. František NOVOTNÝ, Praha 1996.

C. Plini Secundi Naturalis historiae libri XXXVII: post Ludovici Jani obitum recognovit et scripturae discrepantia adiecta, ed. Carolus MAYHOFF, Leipzig 1892-1909.

Pokračovatelé Kosmovi, vyd. Zdeněk FIALA a kol., Praha 1974.

Popravčí a psanecké zápisy jihlavské z let 1405 – 1457, vyd. František HOFFMANN, Praha 2000.

Popravčí kniha pánů z Rožmberka, vyd. Adolf KALNÝ, Třeboň 1993.

Předhusitské bajky, vyd. Josef TRÍŠKA, Praha 1990.

Příběhy krále Přemysla Otakara II. Annales Otakariani, in: Fontes rerum bohemicarum II., ed. Josef EMLER, překl. Václav Vladivoj Tomek, Praha 1874, s. 308 – 335.

Příběhy krále Václava I. Annales de rebus gestis Wenceslai I. regis, in: Fontes rerum bohemicarum II., ed. Josef EMLER, překl. Václav Vladivoj Tomek, Praha 1874, s. 303 – 308.

Přibík Pulkava z Radenína - Przibiconis de Radenin dicti Pulkavae Chronicon Bohemiae, in: *Fontes rerum bohemicarum V.*, ed. Josef EMLER, Praha 1893, s. 1-326.

RABANUS MAURUS, *De universo*, *Patrologia Latina* 111, ed. Jacques Paul MIGNE, Paris 1852, s. 9-613.

RBM, *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, I-IV. *Annorum 600-1346*, ed. Karel Jaromír ERBEN, Praha 1855-1892; V/1. *Annorum 1346-1348*, ed. Jiří SPĚVÁČEK, Praha 1957; V/2. *Annorum 1346-1350*, ed. Blažena RYNEŠOVÁ, Praha 1960; V/3. *Annorum 1350-1352*, ed. Jana ZACHOVÁ, Dolní Břežany 2000; V/4. *Annorum 1352-1355*, ed. Jana ZACHOVÁ, Dolní Břežany 2005; V/5. *Index*, ed. Jiří SPĚVÁČEK – Jana ZACHOVÁ, Dolní Břežany 2005; VI/1-2. *Annorum 1355-63*, ed. Bedřich MENDL, Praha 1928-1929; VI/3. *Annorum 1355-1358*, ed. Milena LINHARTOVÁ – Bedřich MENDL, Praha 1954; VI/1-3 *Indices*, ed. Eleonora MENDLOVÁ, Praha 1979; VII/1-5 *Annorum 1358-1363*, ed. Milena LINHARTOVÁ – Bedřich MENDL, Praha 1954-1961.

RBMV, *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Wenceslai IV. 1378-1419*, I. *Fontes archivi capituli metropol. Eccl. Pragensis, 1-7. (1378-1400)*, ed. Věra JENŠOVSKÁ, Praha 1967-1982; II. *Fontes archivi capituli ecclesiae Wissegradensis*, ed. Vladimír VAVŘÍNEK, Praha 1968; III. *Fontes archivi publici Trebonensis*, ed. Božena KOPIČKOVÁ, Praha 1977; IV. *Fontes Archivi publici Olomucensis et Opaviensis*, ed. Božena KOPIČKOVÁ, Praha 1989; V. *Fontes archivi nationalis., 1-2. Litterae monasteriorum*, ed. Karel BERÁNEK – Věra BERÁNKOVÁ, Praha 2006-2007; VII. *Fontes Archivi terrae Moraviae Brunae*, ed. Pavel KRAFL, Praha 2010

Roberti Grosseteste, *Episcopi Lincolniensis, Commentarius in VIII Libros Physicorum Aristotelis. E fontibus manu scriptis nunc primum in lucem edidit R. C. Dales, Studies and Texts in Medieval Thought* ed. Richard DALES, Boulder - Colorado 1963.

Řád práva zemského, *Archiv český II*, vyd. František PALACKÝ, Praha 1842, s. 76 - 135.

SENECA, *Lucius Annaeus, Naturales Quaestiones*, ed. Thomas H. CORCORAN, Harvard 1971.

Sancti Aurelii Augustini *De diversis quaestionibus octoginta tribus*, ed. Almut MUTZENBECHER, Turnhout 1975.

Sancti Aurelii Augustini, *Hipponensis episcopi Confessionum libri XIII*, in: *Patrologiae cursus completus, Series latina*, ed. Jacques Paul MIGNE, vol. XXXII, Paris 1865, s. 659 – 868.

Sancti Aurelii Augustini, *Hipponensis episcopi De civitate libri XXII*, in: *Patrologiae cursus completus, Series latina*, ed. Jacques Paul MIGNE, vol. XLI, Paris 1900, s. 13 – 804.

Slavníkovci ve středověkém písemnictví, vyd. Rostislav NOVÝ – Jiří SLÁMA, překl. Jana Zachová, Praha 1987.

A Source Book in Medieval Science, ed. by Edward GRANT, Cambridge - Mass. 1981.

Staročeská kronika tak řečeného Dalimila 1-2, vyd. Jiří DAŇHELKA - Karel HÁDEK - Bohuslav HAVRÁNEK - Naděžda KVÍTKOVÁ, Praha 1988.

Staročeská kronika tak řečeného Dalimila III - Marie BLÁHOVÁ, Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota. Historický komentář. Rejstřík, Praha 1995.

Středověké legendy o českých světcích, vyd. Josef KOLÁR, Praha 1998.

Středověké legendy prokopské, vyd. Václav CHALOUPECKÝ – Bohumil RYBA, Praha 1953.

Svatováclavský sborník II., 2. Prameny X. století. Legendy Kristiánovy o svatém Václavu a svaté Ludmile, vyd. Václav CHALOUPECKÝ, Praha 1939.

Św. Wojciecha biskup i męczennika żywot drugi napisany przez Brunona z Kwerfurtu, vyd. Jadwiga KARWASIŃSKA, Monumenta Poloniae Historica, NS, t. IV/2, Warszawa 1969.

Timaeus a Calcidio translatus commentarioque instructus, ed. J. H. WASZINK, in: Plato Latinus, ed. R. KLIBANSKY, Leiden 1962.

Urkundenbuch der Stadt Budweis in Böhmen, bearbeitet von Karl KÖPL, I. Band, I. Hälfte (1251-1391), Praha 1901.

Vincentius - Annales Bohemorum Vincentii Pragensis. Letopis Vincentia, kanovníka kostela pražského, in: Fontes rerum bohemicarum II., ed. Josef EMLER, překl. Václav Vladivoj Tomek, Praha 1874, s. 407 – 460.

Vita Caroli - Vita Caroli IV. imperatoris. Život císaře Karla IV., in: Fontes rerum bohemicarum III., ed. Josef EMLER, Praha 1882, s. 323-441.

Vita Venceslai - Gumpoldův život Václava knížete českého, in: Fontes rerum bohemicarum I., ed. Josef EMLER, přel. František J. Zoubek, s. 146 – 166.

Vypravování o zlých létech po smrti krále Přemysla Otakara II. Annales de rebus gestis post mortem Przemislem Ottakari regis, in: Fontes rerum bohemicarum II., ed. Josef EMLER, překl. Václav Vladivoj Tomek, Praha 1874, s. 335 – 370.

Zbav mě mé tesknosti. Výbor z české a latinské světské tvorby epochy středověku a renesance, vyd. Milan KOPECKÝ, překl. Rudolf Mertlík, Brno 1983.

Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae Regiae, vyd. Zdeněk FIALA a kol., Praha 1975.

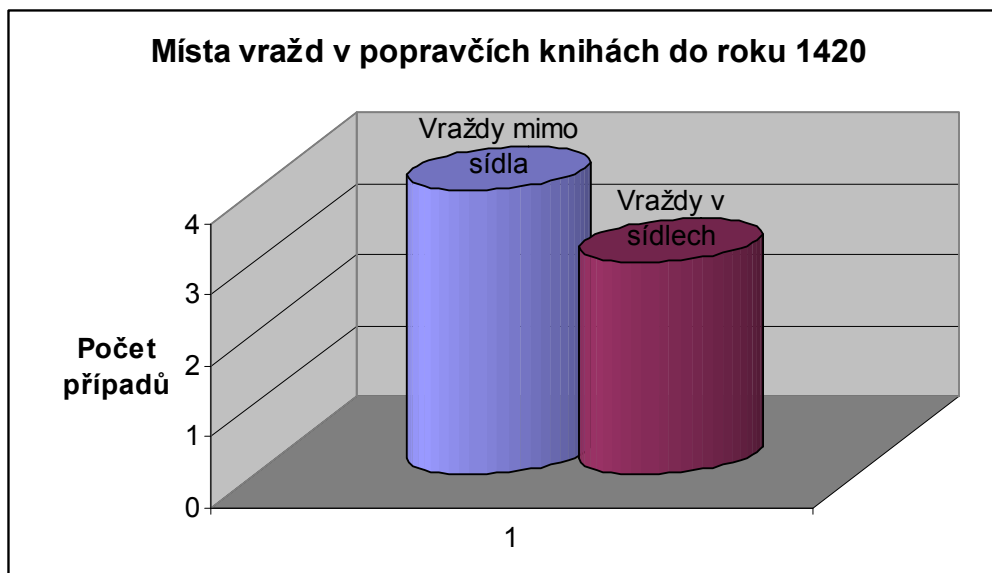
Zbraslavská kronika - Chronicon Aulae Regiae, in: Fontes rerum bohemicarum IV., ed. Josef EMLER, Praha 1884, s. 1 – 338.

Život blahoslaveného Hroznaty, in: Fontes rerum bohemicarum I., ed. Josef EMLER, Praha 1873, s. 368 – 383.

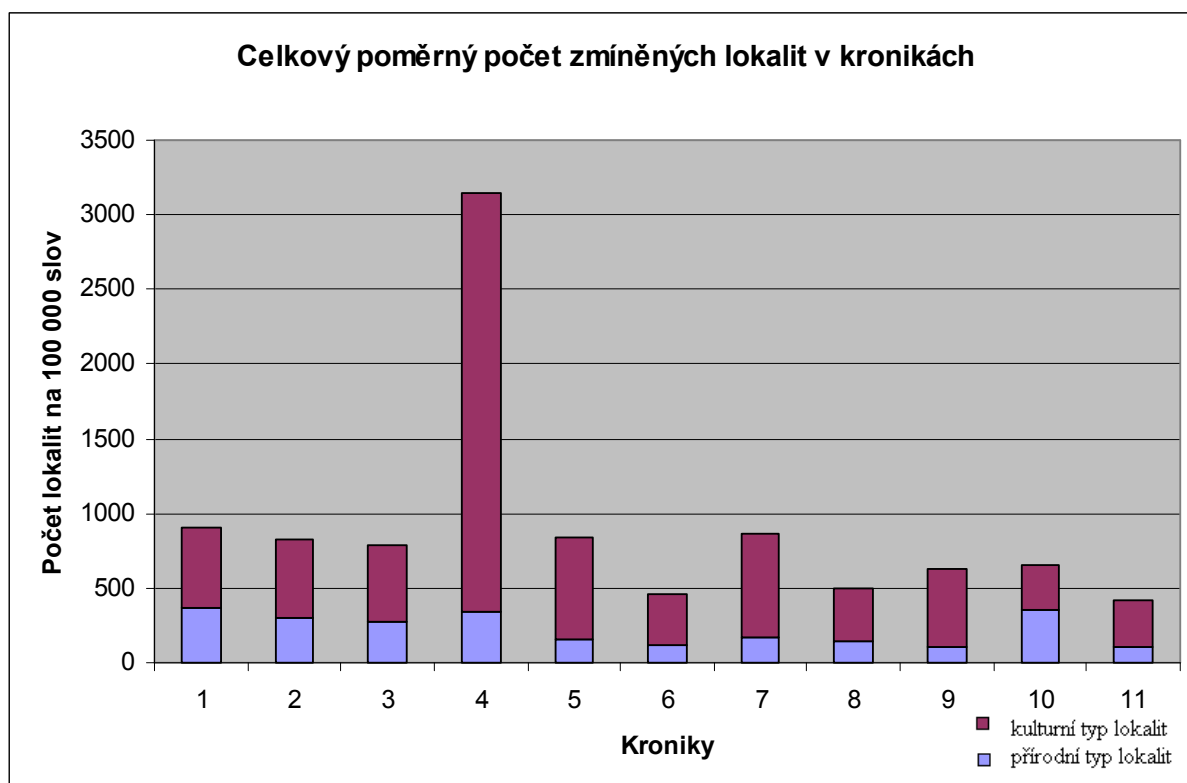
Život svatého Prokopa, Fontes rerum bohemicarum I., ed. Josef EMLER, Praha 1873, s. 60-66.

Obrazová příloha

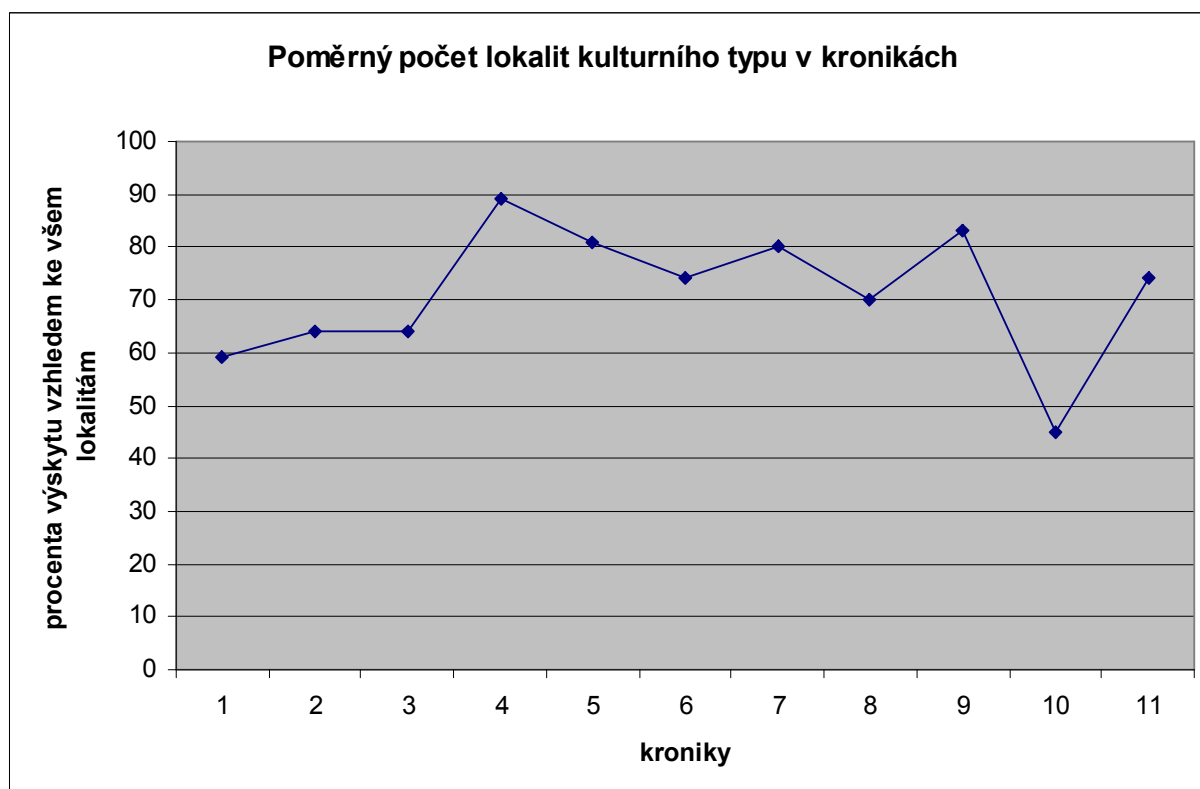
K analýze popravčích knih v kapitole Les – výlučný typ středověké krajiny?

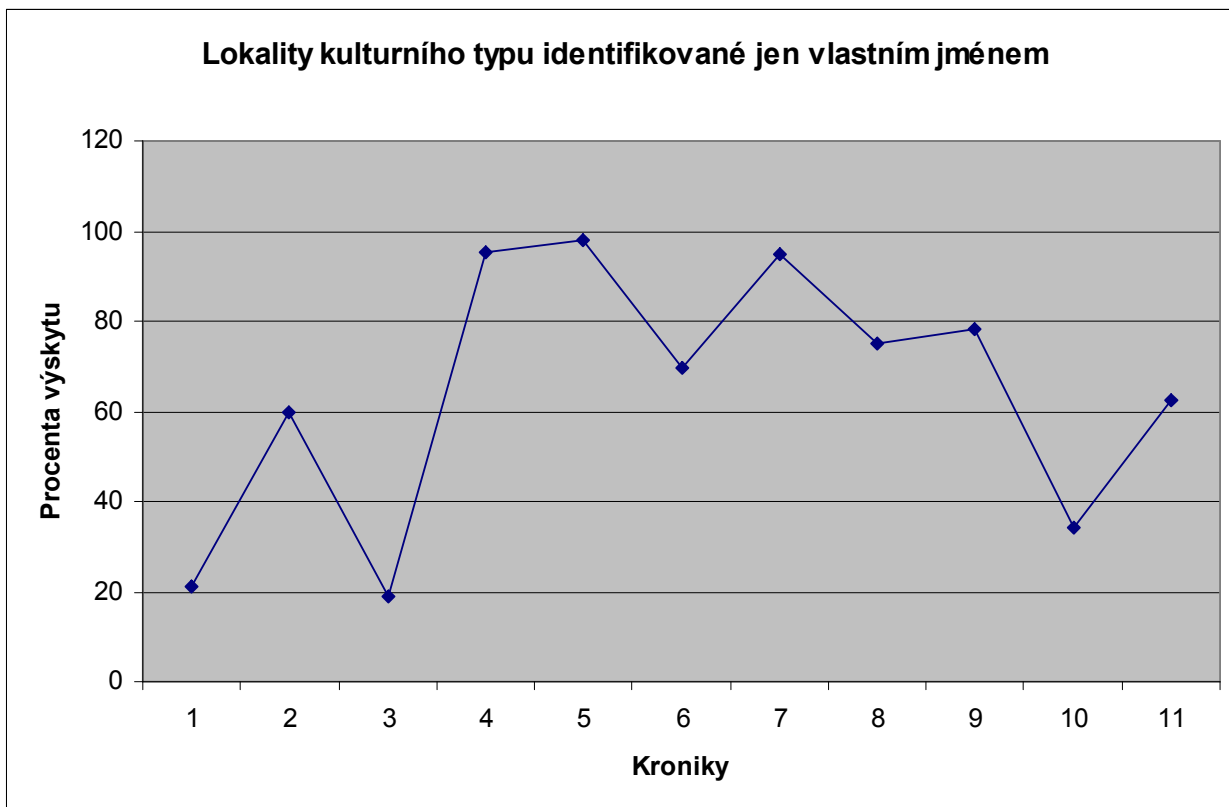

Grafická vyjádření počtů a typů lokalit zmíněných v analyzovaných kronikách

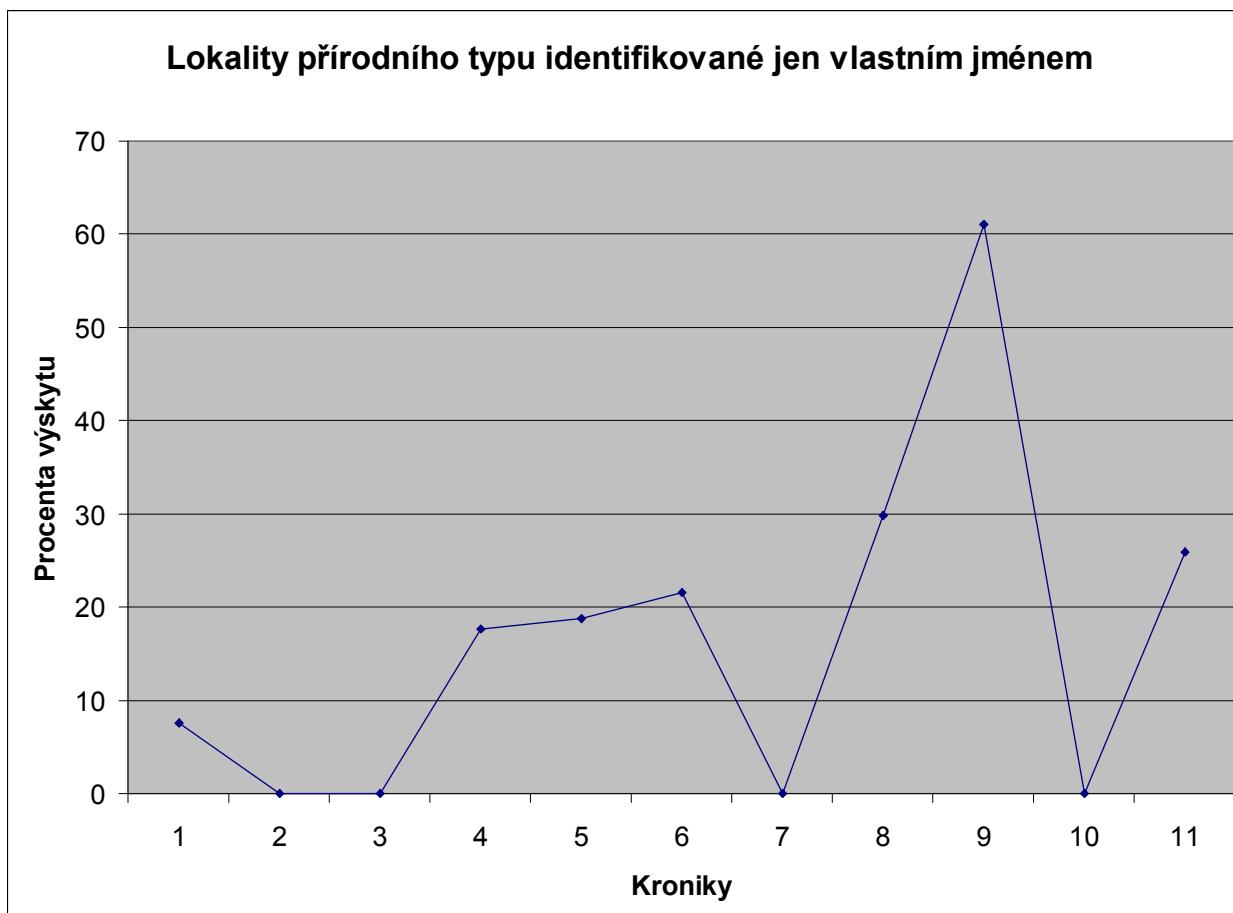

1 – Kosmas, 2 – Mnich sázavský, 3 – Kanovník vyšehradský, 4 – Vincentius, 5 – Jarloch, 6 – Kronika zbraslavská, 7 – Vita Caroli, 8 – František Pražský, 9 – Krabice z Vaitmille, 10 – Marignola, 11 - Neplach

1 – Kosmas, 2 – Mnich sázavský, 3 – Kanovník vyšehradský, 4 – Vincentius, 5 – Jarloch, 6 – Kronika zbraslavská, 7 – Vita Caroli, 8 – František Pražský, 9 – Krabice z Vaitmille, 10 – Marignola, 11 - Neplach

Abstrakt

Práce pojednává o vnímání prostoru a orientaci v krajině ve středověkých českých zemích od počátku 12. do konce 14. století. V úvodu autor popisuje jednotlivé aspekty vnímání prostoru v dobových kosmologických konceptech. Definuje odlišnost středověkého náhledu na prostor v podobě množiny konkrétních míst od moderní koncepce absolutního a bezpříznakového kosmu a analyzuje odraz jednotlivých rysů středověkého modelu v textech z českého prostředí.

V rámci analýzy heterogenity prostoru se autor dále věnuje rekonstrukci vnímání náhledu na les jako na jeden z typů středověké krajiny, kterému je v historiografii často připisováno výjimečné postavení v imaginaci dobových lidí. Autor analyzuje výskyt literárního klišé lesa jako nepřátelského prostředí v narativních textech z českého kulturního okruhu a výsledek konfrontuje se závěry interdisciplinárního studia zabývajícího se zkoumáním poměrného zastoupení plochy lesů ve středověké krajině a jeho vývojem, stejně jako způsoby hospodářského využití lesa. Na tomto základě spolu s interpretací výsledků specifické analýzy popravčích knih z konce 14. století dospívá autor k závěru, že les v imaginaci netvořil specifickou jednotku heterogenního prostoru.

V druhé části práce se autor zaměřil na způsoby orientace v krajině, které z podoby vnímání prostoru přímo vycházejí. Provedl rozsáhlou sémantickou analýzu klíčových slov tvořících různé způsoby lokalizací jednotlivých míst v prostoru. Využil zejména texty kronik a listin, tedy dva značně odlišné typy pramenů, jejichž vzájemná konfrontace zvýšila výpovědní hodnotu získaných údajů. Na základě sémantické analýzy autor rekonstruuje podobu způsobů *vyznání se* v krajině a jejich vývoj. Detailně sleduje velkou významovou rozmanitost a vyhraněnost jednotlivých výrazů určujících blízkost či směr a zachycuje první náznaky abstraktního konceptu a oproštění se od konkrétních jednotlivin v popisovaném terénu v textech po období kolonizace a sociálních a hospodářských změn ve 13. století.

Summary

The work deals with perception of space and orientation in the countryside in the Czech Lands from the beginning of the 12th century till the end of the 14th century. In the first part the author describes concrete aspects of perception of space in contemporary cosmological concepts. He defines the distinction between medieval view on space as a set of concrete places and the modern concept of absolute and unmarked space and analyzes reflection of concrete features of the medieval model in the texts from the Czech environment.

As a part of analyzes of the space heterogeneity the author further deals with reconstruction of perception of woods as one of the types of medieval countryside. Historiography often attributes special position to woods in imagination of contemporary people. The author analyses existence of literal cliché presenting woods like hostile environment in narrative texts from the Czech cultural environment and the result is confronted with conclusions from interdisciplinary studies dealing both with the task of proportional representation of woods in medieval countryside and with its development and with ways of economic use of woods. On this bases along with the interpretation of results from a specific analyzes of books of interrogation statements the author comes to the conclusion that woods did not create a specific unit of the heterogenic space.

In the second part of the work the author pointed his attention to ways of orientation in the terrain which come directly from the form of perception of space. A large semantic analyzes of some crucial words creating various ways of localization places in the space has been done. He used mainly texts of chronicles and charters, two quite distinct types of sources. Their mutual confrontation increased the testifying value of acquired information. The author reconstructs the form of ways how people *were acquainted* with the countryside on the basis of semantic analyzes. He describes the big variety and narrowness of meanings of concrete expressions defining proximity and direction and detects first signs of abstract concept and clearing of concrete separate things in the terrain in the texts after the period of colonization and social and economic changes in the 13th century.